

GÜNDEM

TEKNOLOJİ, APTALLIK
VE BÜROKRASİNİN GİZLİ ZEVLERİ ÜZERİNE

KURALLARIN ÜTOPYASI

DAVID GRAEBER

"Çizgi roman konularından tutun gerçekleşme
safhasındaki dünyayı değıştirme potansiyeli
olan teknolojik buluşlar hakkında derin
gözlemlere kadar, zamanımızın belli başlı
tüm beylik sloganlarını yerle bir ediyor."

JOHN GRAY, THE GUARDIAN

EVEREST

1534

DAVID GRAEBER

Antropolog, aktivist ve anarşist David Graeber 1961 yılında doğdu. Şu an London School of Economics Üniversitesi, Antropoloji Bölümü'nde profesör olarak eğitim vermektedir. Değer teorisi ve sosyal teori alanlarında uzmanlaşan Graeber, 1998'den başlayarak Yale Üniversitesi'nde akademisyen olarak çalıştı, ancak 2007'de siyasi görüşleri nedeniyle yönetimle ters düşerek üniversiteden ayrılmak zorunda kaldı. Aktivist ve teorisyen olarak bugüne kadar birçok eylem ve oluşum içinde yer alan Graeber, aynı zamanda da Occupy Wallstreet Movement, 'Wallstreet'i İşgal Et Hareketi'nin başaktörleri arasındadır. Daha önce *Tersine Devrimler* ve *Borç* adlı kitaplarını yayımladığımız David Graeber'in *Democracy Project* (Demokrasi Projesi) adlı kitabı da yayın programımızdadır.

MUAMMER PEHLİVAN

1950 Adana doğumlu. 1974'de Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi'nden mezun oldu. 1993'den beri çeşitli tercüme bürolarında çalıştı, serbest çevirmenlik yaptı. David Graeber'in önemli eseri *Borç*'u da dilimize kazandırmıştır.

DAVID GRAEBER

KURALLARIN ÜTOPYASI

Teknoloji, Aptallık ve Bürokrasinin Gizli Zevkleri Üzerine

Türkçesi: Muammer Pehlivan

Yayın No 1534

İnceleme 66

Kuralların Ütopyası

David Graeber

Kitabın özgün adı:

The Utopia of Rules

Yayına hazırlayan: Cem Alban

İngilizce aslından çeviren: Muammer Pehlivan

Kapak tasarımı: Emir Tali

Sayfa tasarımı: Zülal Bakacak

Son okuma: Barış Tut

© 2015, David Graeber

© 2016, bu kitabın tüm yayın hakları AnatoliaLit Ajans
aracılığıyla Everest Yayınları'na aittir.

1. Basım: Mayıs 2016

ISBN: 978 - 605 - 185 - 007 - 8

Sertifika No: 10905

Baskı ve Cilt: Melisa Matbaacılık

Matbaa Sertifika No: 12088

Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8

Bayrampaşa/İstanbul

Tel: (0212) 674 97 23 Faks: (0212) 674 97 29

EVEREST YAYINLARI

Ticarethane Sokak No: 15 Cağaloğlu/İSTANBUL

Tel: (0212) 513 34 20-21 Faks: (0212) 512 33 76

e-posta: info@everestyayinlari.com

www.everestyayinlari.com

www.twitter.com/everestkitap

www.facebook.com/everestyayinlari

www.instagram.com/everestyayinlari

Everest, Alfa Yayınları'nın tescilli markasıdır.

İÇİNDEKİLER

Giriş	
Liberalizmin Demir Yasası ve Topyekûn	
Bürokratikleşme Çağı	7
1. Tahayyülün Ölü Bölgeleri.....	47
2. Uçan Arabalar ve Düşen Kâr Oranları.....	103
3. Kuralların Ütopyası veya Her Şeye Rağmen	
Neden Hâlâ Bürokrasiyi Seviyoruz.....	143
Ek: Batman ve Kurucu Güç	
Problemi Hakkında.....	197
Notlar	217

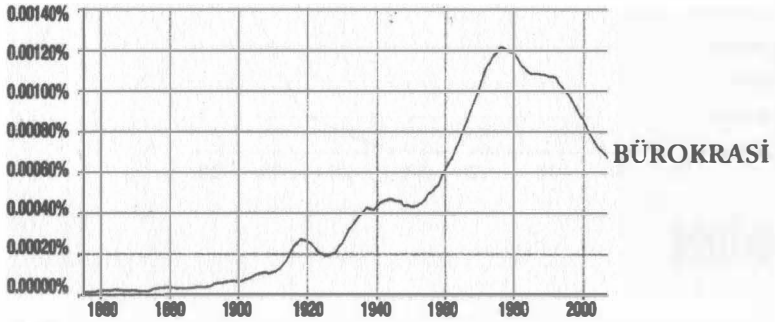
GİRİŞ

Liberalizmin Demir Yasası ve Topyekûn Bürokratikleşme Çağı

Günümüzde bürokrasi hakkında pek konuşulmaz oldu. Oysa geçen yüzyılın ortalarında, özellikle altmışların sonunda ve yetmişlerin başında bu söz çok yaygındı. *Genel bir Bürokrasi Teorisi*¹, *Bürokrasinin Politikası*², hatta *Dünyanın Bürokratikleşmesi*³ gibi gösterişli isimler taşıyan ciltli sosyoloji kitapları, *Parkinson Yasası*⁴, *Peter Prensibi*⁵ ya da *Bürokratlar: Onları Nasıl Sinirlendirebiliriz*⁶ isimli karton kapaklı popüler kitaplar vardı. Kafkaesk romanlar, satirik filmler vardı. Bürokratik hayatın ve bürokratik prosedürlerin zaaflarının ve saçmalıklarının modern varoluşun tanımlayıcı özelliklerinden biri olduğunu, dolayısıyla kesinlikle tartışmaya değer olduğunu herkes hissediyor gibiydi. Ama yetmişlerden bu yana, tuhaf bir ilgisizlik yaşandı.

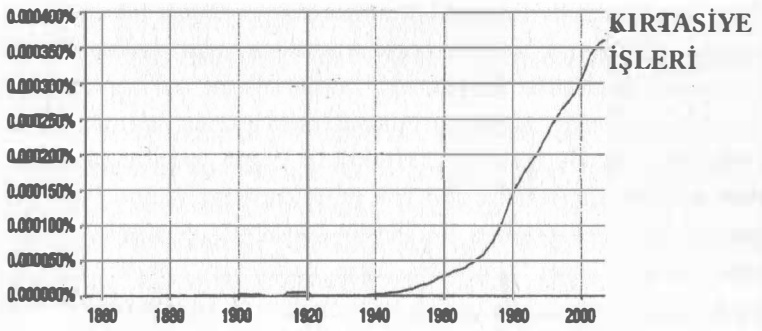
Örneğin aşağıdaki tabloyu ele alalım, bu tablodaki grafikler son bir buçuk yüzyılda İngilizce yazılmış kitaplarda “bürokrasi” kelimesinin hangi sıklıkta geçtiğini gösteriyor. Savaş ertesi döneme

kadar orta derecede ilgi uyandıran kavram, ellilerden başlayarak yükselişe geçiyor, 1973'te zirveye ulaştıktan sonra yavaş ancak önlenemez bir düşüşe geçiyor.

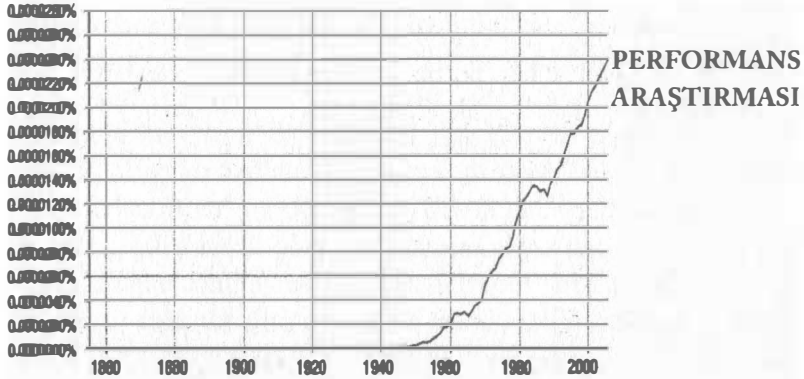
Niçin? Açıkça görülen sebeplerden biri, alışkanlık kazanmamız. Bürokrasi, içinde yüzdüğümüz su haline geldi. Şimdi gözümüzün önüne başka bir grafik getirelim, tipik bir Amerikalı'nın –veya Britanyalı'nın, veya Taylandlı'nın– form doldurmak veya bürokratik yükümlülüklerinden herhangi birini yerine getirmek için bir yılda kaç saatini harcadığını gösteren bir grafik. (Söylemeye gerek bile yok, bu yükümlülüklerin çok büyük bir çoğunluğu için artık gerçek, fiziksel kâğıt gerekmiyor.) Hemen hemen kesinlikle söyleyebiliriz ki, böyle bir grafikte de ilk grafiktekine çok benzeyen bir çizgi göreceğiz – 1973'e kadar yavaş bir tırmanma. Ama bu noktada iki grafik birbirinden ayrılacaktır – çizgi düşüşe geçmek yerine tırmanmaya, hatta daha dik bir açıyla tırmanmaya devam edecektir; yirminci yüzyılın sonunda orta sınıftan bir vatandaşın telefon bağlantıları ve internet arayüzleri ile boğuşarak geçirdiği saatlerin arttığı, daha talihsiz olanların ise günlerinin daha büyük bir kısmını giderek azalan sosyal hizmetlere ulaşmak için giderek karmaşıklaşan çemberleri aşmaya çalışarak geçirdiği ortaya çıkacaktır.

Bu tür bir grafiğin şöyle bir şey olacağını düşünüyorum:

Bu, kırtasiye işlerine harcanan saatlerin grafiği değil, sadece “kırtasiye işleri” kelimesinin İngilizce dilindeki kitaplarda ne sıklıkta kullanıldığını gösteren bir grafik. Fakat daha doğrudan bir araştırma yürütmemize imkân sağlayacak zaman makineleri olmadığı için, elde edeceğimiz sonuç takribi olacaktır.

Bu arada, kırtasiye işleriyle yakından ilgili terimler için hemen hemen aynı sonuçlar çıkıyor:

Bu ciltte toplanmış olan makalelerin hepsi, şu veya bu şekilde, bu farklılaşma hakkındadır. Biz artık bürokrasi hakkında düşünmekten hoşlanmıyoruz, oysa o bizim varoluşumuzun bütün yönlerini açıklıyor. Bizler, tüm dünya medeniyeti olarak, sanki bu konu ne zaman ortaya atılsa kulaklarımızı tıkamaya ve homurdanmaya

karar vermiş gibiyiz. Tartışmaya istekli olduğumuzda bile, altmışlarda ve yetmişlerin başında popüler olan terimleri kullanıyoruz. Altmışların toplumsal hareketleri, bütün olarak, sol-kanat ruhu taşıyordu, ama aynı zamanda bürokrasiye karşı bir isyandı, daha kesin ifade etmek gerekirse, bürokratik değer yargılarına, savaş ertesi refah devletlerinin ruhu yok eden konformizmine karşı bir isyandı. Devlet-kapitalisti ve devlet-sosyalisti rejimlerinin asık suratlı memurlarına karşı altmışların isyancıları bireysel ifadeyi ve kendiliğinden doğan şenlik ruhunu temsil ediyor ve her tür toplumsal kontrole karşı çıkıyorlardı (“kurallar ve düzenlemeler, bunlara kimin ihtiyacı var?”).

Eski refah devletlerinin çöküşüyle birlikte, bütün bunlar kesinlikle anlamsız görünmeye başladı. Bürokrasi aleyhtarı bireyciliğin dili giderek artan bir vahşetle Sağ tarafından benimsenerek her toplumsal probleme bir “piyasa çözümü” dayatılınca, anaakım Sol giderek kendisini eski refah devletinin kalıntılarını kurtarmaya çalışan, hastalıklı bir geçmişi savunma mücadelesine indirgedi: hizmetlerin kısmi özelleştirilmesi ve bürokrasinin bünyesine daha fazla “piyasa prensibi”, “piyasa teşviki” ve piyasa-esaslı “hesap verilebilirlik süreçleri” sokulması yoluyla hükümetin çabalarını daha “verimli” hale getirmeye razı oldu – hatta bazen önyak oldu.

Sonuç siyasi açıdan bir felaket oldu. Gerçekten bunu dile getirmenin başka bir yolu yok. Herhangi bir toplumsal probleme “ılımlı” Sol çözüm olarak ne sunulduysa –radikal sol çözümler ise, hemen hemen her yerde, derhal reddediliyordu– mutlaka bürokrasinin en kötü unsurlarıyla kapitalizmin en kötü unsurlarının kâbusu gibi iç içe geçmesiyle sonuçlandı. Sanki biri, bilinçli olarak, olabilecek en az cazip siyasi duruşu yaratmaya çalışıyor gibiydi. Bu, bu tür şeyleri savunan bir partiye oy vermeyi düşünenlerin bile solcu ideallerin gücünün geçmişte kaldığını kabullenmesidir – çünkü bunun sebebi, gerçekten bunların iyi politikalar olduğuna inanmaları değildir, sadece kendini ortanın solunda olarak tanımlayan birinin ancak bu politikaları savunmasına izin verilmesidir.

Bu durumda, ne zaman bir toplumsal kriz çıksa, halkın öfkesini dile getirdiği mecranın Sol değil de Sağ olmasında şaşılacak bir şey var mı?

Sağın, en azından, bir bürokrasi eleştirisi *var*. Çok iyi bir eleştiri değil, ama en azından var. Solun yok. Sonuç olarak, kendisini Solla özdeşleştirenler bürokrasi hakkında ne zaman olumsuz bir şey söyleyecek olsalar, genellikle sağ-kanadın eleştirisinin sulandırılmış bir versiyonunu benimsemek zorunda kalıyorlar.⁷

*

Söz konusu sağ kanat eleştiri kolayca açıklanabilir. Kökleri on dokuzuncu yüzyıl liberalizminde yatar.⁸ Fransız Devrimi'nin ertesinde Avrupa'nın orta sınıf çevrelerinde ortaya çıkan bu hikâyeye göre, medeni dünya savaşçı elitlerin hâkimiyetinden, onların otoriter yönetimlerinden, dinsel dogmalarından, kast benzeri sınıflı yapılarından koparak özgürlük, eşitlik ve bilinçli ticari menfaat düzenine doğru yavaş yavaş ilerleyen, ancak kaçınılmaz bir dönüşüm deneyimi yaşıyordu. Ortaçağ'ın tüccar sınıfları, eski feodal düzeni karıncalar gibi aşağıdan yukarıya doğru kemirip yok ettiler – evet karıncalar gibi, ama iyi türünden. Liberal tarih versiyonuna göre, mutlakiyetçi devletlerin yerle bir edilen havası ve ihtişamı eski düzenin son nefesleriydi ve devletler yerini piyasalara, dinî inanç bilimsel anlayışa bıraktıkça, Markiz, Barones ve benzerlerinin emir ve yasalarının yerini bireyler arasındaki özgür sözleşmeler aldıkça, tükenecekti.

Modern bürokrasilerin ortaya çıkışı bu hikâyeye için hep bir problem oldu, çünkü aslında buna tam uymuyordu. Prensip, ofislerinde oturan bütün bu kalabalık memur takımı, ayrıntılı emir kumanda zincirleriyle birlikte, feodallerin kalıntılarından ibaretti, kısa zamanda herkesin yavaş yavaş gereksiz hale geleceğini beklediği orduların ve subayların kaderini paylaşacaktı. On dokuzuncu yüzyıla ait bir Rus romanının sayfalarını karıştırmak yeter: aristokrat ailelerin bütün evlatları –aslına bakılırsa bu kitaplarda yer alan hemen hemen herkes– ya subaylar ya da devlet memurları arasından seçilmiştir (hiç kimse başka bir iş yapmıyor gibidir),

askerî ve sivil hiyerarşide yaklaşık aynı rütbelere, unvanlar ve aynı anlayışlar vardır. Ama apaçık bir problem vardı. Bürokratlar sadece kalıntıdan ibaretse, neden her yerde –sadece Rusya’nın durgun sularında değil, ayrıca İngiltere ve Almanya gibi patlama yaşayan sanayi toplumlarında da– her yıl sayılarının arttığı görülüyordu?

Burada tartışmanın ikinci aşaması başlıyordu, buna göre bürokrasi, özü itibariyle demokrasi projesinde yapısal bir arızayı temsil ediyordu.⁹ Bunun en büyük taraftarı, sürgün edilmiş Avusturyalı aristokrat Ludwig von Mises idi. 1944’te yazdığı *Bürokrasi* adlı kitapta, hükümet yönetim sistemlerinin bilgi organizasyonunu sağlamasında, piyasanın gayrişahsi fiyatlandırma mekanizmasının etkinliğinin yerini başka hiçbir şeyin tutamayacağını ileri sürüyordu. Bununla birlikte ekonomi oyununda kaybedenlerin de oy kullananlara dahil edilmesi, kaçınılmaz olarak, toplumsal sorunların idari yöntemlerle çözülmesi için cömert programlar biçiminde düzenlenmiş hükümet müdahalesi talebine yol açacaktı. Von Mises bu çözümleri benimseyenlerin çoğunun tamamen iyi niyetli olduğunu kabul etmeye hazırdı; ancak bunların çabaları işleri olsa olsa daha da kötü hale getirecekti. Aslında ona göre, bunlar sonunda demokrasinin siyasi temelini tahrip edecekti, çünkü toplumsal programları yönetenler kaçınılmaz olarak hükümeti yönetmek için seçilmiş siyasetçilerden çok daha etkili güç blokları oluşturuyor ve giderek daha radikal reformları destekliyorlardı. Von Mises’in iddiasına göre, Danimarka veya İsveç’i bir yana bırakın, Fransa veya İngiltere gibi yerlerde o zamanlar ortaya çıkmakta olan sosyal refah devletleri, bir veya iki kuşak sonra, kaçınılmaz olarak faşizme yol açacaktı.

Bu görüşe göre, bürokrasinin yükselişi iyi niyetlerin amok koşusunun* uç örneğidir. Bu düşünce tarzını en etkili ve popüler biçimde dile getiren belki de şu ünlü iddiasıyla Ronald Reagan olmuştur: “İngilizcedeki en korkutucu dokuz kelime şunlardır, ‘Ben hükümet mensubuyum ve buraya size yardım etmeye geldim.’”

Buradaki problem şu ki, bütün bunların gerçekte olup bitenle çok az ilgisi var. Her şeyden önce tarihsel açıdan, piyasalar devlet

* Malay dilinde cinnet geçirme anlamına gelir. (ç.n.)

otoritelerinden bağımsız ve bunların karşıtı olarak, özerk özgürlük alanları olarak ortaya çıkmadı. Aslında tam tersi oldu. Tarihsel açıdan piyasalar ya hükümet faaliyetlerinin, özellikle askerî faaliyetlerin yan etkisidir ya da direkt olarak hükümet politikaları eliyle yaratılmıştır. Bu en azından madeni paranın icadından bu yana böyle olmuştur, madeni para ilk önce askerlerin levazım ihtiyacını karşılamak için yaratılmış ve geliştirilmiştir; Avrasya tarihinin büyük bir kısmında, sıradan insanlar gayriresmî kredi düzenlemelerini kullanmışlardır ve fiziksel para, altın, gümüş, bronz ve bunların mümkün kıldığı her tür gayrişahsi piyasa, esas olarak lejyonların seferberliğinin, şehirlerin yağmalanmasının, haraç almanın ve ganimet dağıtılmasının yanında ikincil bir unsur olarak kalmıştır. Benzer şekilde modern bankacılık sistemleri de ilk önce savaşları finanse etmek üzere oluşturulmuştur. Demek ki geleneksel tarihle ilgili bir başlangıç problemi var. Daha dramatik bir başka tarih söz konusu. Piyasanın bir biçimde hükümete karşı ve hükümetten bağımsız olduğu görüşü, hükümetin rolünü azaltmak üzere tasarlanan *laissez faire* ekonomi politikalarını gerekçelendirmek için en azından on dokuzuncu yüzyıl boyunca kullanılmış olmakla birlikte, aslında asla böyle bir etkiye sahip olmamıştır. Örneğin İngiliz liberalizmi, devlet bürokrasisinin azaltılmasına değil, tam aksine yol açmıştır: özerk bireyler arasında özgür sözleşme dünyası şeklindeki liberal rüyayı mümkün kılan hukuk görevlileri, sicil memurları, müfettişler, noterler ve polis memurları kadrolarının durmaksızın şişmesine. Serbest piyasa ekonomisini sürdürmek için XIV. Louis tarzı mutlakiyetçi bir monarşiyi sürdürmekten bin kat daha fazla kırtasiye işi gerektiği ortaya çıkmıştı.

Bu apaçık paradoks –ekonomiye hükümet müdahalesini azaltmayı amaçlayan hükümet politikalarının sonuçta daha fazla mevzuat, daha fazla bürokrat ve daha fazla polis üretmesi– o kadar tutarlı bir biçimde gözlenebiliyor ki bunun genel bir sosyoloji kanunu gibi ele alınabileceğinden emin olabileceğimizi düşünüyorum. Bunu “liberalizmin demir yasası” diye adlandırmayı öneriyorum:

* “Bırakınız yapsınlar” anlamına gelir. Serbest piyasa ekonomisi kastediliyor. (e.n.)

Liberalizmin Demir Yasası, resmî formaliteleri azaltmayı ve piyasa güçlerini desteklemeyi amaçlayan her piyasa reformunun, her hükümet girişiminin nihai etkisinin toplam yönetmelik sayısını, toplam kırtasiye işlemlerini ve hükümetin istihdam ettiği toplam bürokrat sayısını artırmak olduğunu söyler.

Fransız sosyolog Emile Durkheim bu eğilimi daha yirminci yüzyıla geçilirken gözlemlemişti¹⁰ ve sonuçta inkâr edilemez hale geldi. Yüzyılın ortasında, von Mises gibi sağ kanat eleştirmenler bile –en azından akademik yazılarında– piyasaların gerçekte kendi kendilerini idare etmediklerini, aslında piyasa sisteminin sürebilmesi için bir idareciler ordusunun gerekli olduğunu kabullenmişlerdi. (Von Mises’e göre, bu ordu ancak yoksullar için orantısız mağduriyet getiren piyasa sonuçlarını değiştirmek için konuşlandırıldığı zaman problematik hale geldi).¹¹ Bununla birlikte sağ kanat popülistleri kısa zamanda fark ettiler ki, gerçekler ne olursa olsun bürokratları hedef haline getirmek hemen hemen her zaman etkili oluyordu. Dolayısıyla kamuoyuna yaptıkları açıklamalarda, ABD’li vali George Wallace’ın 1968 Başkanlık kampanyasında ilk kez dile getirdiği, çalışkan vatandaşların vergileriyle geçinen “çokbilmiş bürokratlar” adlandırmasını kınamaları acımasızdı.

Wallace aslında burada önemli bir figürdür. Günümüzde Amerikalılar onu esas olarak başarısız bir gerici, hatta öfkeli bir kaçık olarak hatırlarlar: bir okul kapısının önünde elinde bir baltayla duran son amansız Güneyli ırkçı. Ama bıraktığı miras geniş çaplı ele alınacak olursa, aynı zamanda siyasi bir deha olarak sunulabilir. Her şey bir yana, bir tür sağ kanat popülizmi için ulusal bir platform yaratan ilk siyasetçi oldu, bu popülizm kısa zamanda öylesine herkese bulaştı ki şu anda, bir kuşak sonra, siyasi yelpazenin herhangi bir noktasında duran hemen hemen herkes tarafından benimsendi. Sonuç olarak, Amerikalı çalışan sınıf arasında genel olarak, hükümet iki tür insandan oluşmuş kabul edilir: “Siyasetçiler”, ki bunlar düzenbaz ve yalancıdır, ama hiç değilse

arada sırada seçimle yerlerinden edilebilirler. Ve “bürokratlar”, ki bunlar yerlerinden sökülmesi neredeyse imkânsız olan, insanlara tepeden bakan elitlerdir. Asalak yoksullar olarak görülenlerle (Amerika’da genellikle aşırı ırkçı terimlerle ifade edilir) aynı derecede asalak olan, varlıkları başkalarının parasıyla yoksulları beslemek üzerine kurulmuş, kendini beğenmiş memurlar arasında bir tür gizli ittifak olduğu varsayılır. Anaakım Sol –ya da bu günlerde kendini Sol addedenler– bile, bu sağ kanat dilinin sulandırılmış bir versiyonundan pek farklı olmayan şeyler önermeye başladılar. Örneğin Bill Clinton, kariyerinin büyük bir bölümünde devlet memurlarını o kadar aşağıladı ki, Oklahoma City’nin bombalanmasından sonra kendini Amerikalılara devlet memurlarının da insan olduğunu hatırlatmak zorunda hissetti ve “bürokrat” kelimesini artık asla kullanmayacağına söz verdi.¹²

Çağdaş Amerika’daki –ve giderek dünyanın diğer kısımlarındaki– popülizme göre “bürokrasi”nin bir tek alternatifi olabilir, bu da “piyasa”dır. Bazen bu, hükümetin bir şirket gibi yönetilmesi gerektiği anlamında anlaşılır. Bazen de düpedüz bürokratları ortadan kaldırmak ve doğanın hükmünü icra etmesini beklemek anlamına gelir, yani yukarıdan aşağıya dayatılan bitmez tükenmez kurallar ve düzenlemeler olmaksızın insanları serbestçe kendi başlarının çaresine bakmaya bırakmak, böylece piyasanın sihirli gücünün kendi çözümlerini bulmasına izin vermek anlamına.

Böylece “demokrasi” piyasa anlamına gelmeye başladı; buna karşılık “bürokrasi” de devletin piyasaya müdahalesi anlamına; bu kelime bugün de aşağı yukarı aynı anlamı taşımaya devam ediyor.

*

Bu her zaman böyle değildi. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında modern şirketin yükselişi o zamanlar büyük ölçüde modern, bürokratik tekniklerin özel sektöre uygulanması olarak görülüyordu – geniş ölçekte çalışıldığında bu tekniklerin gerekli olduğu varsayıyordu, çünkü küçük aile şirketleri dünyasında hâkim olan kişisel ve gayriresmî bağlantılar ağına göre daha verimliydiler.

Bu yeni, özel bürokrasilerin öncüleri ABD ve Almanya idi, keza Alman sosyolog Max Weber, kendi zamanındaki Amerikalıların kamu ve özel bürokrasileri esas olarak aynı canlı türü olarak görmeye eğilimli olduğunu tespit etmiştir:

Bir “devlet” dairesinde fiilen görevli memurlar grubu, gerekli maddi gereçler ve dosyalarla birlikte “daire”yi oluşturur. Özel girişimde, “daire” genellikle “ofis” diye adlandırılır...

Tuhaftır ki modern girişimci kendisini şirketinin “birinci memuru” olarak görür, tıpkı modern bürokratik devletin yöneticisinin kendisinden devletin “birinci hizmetkârı” olarak söz etmesi gibi. Devletin büro faaliyetlerinin özü itibarıyla özel sektör ofislerinin yönetiminden nitelik açısından farklı olduğu görüşü, Kıta Avrupa’sına özgü bir kavramdır ve tam aksine, Amerikan tarzına tamamen yabancıdır.¹³

Başka bir deyişle, yüzyıl dönümünde hükümetin şirket gibi yönetilmesine karşı çıkan kimse olmadığı gibi, Amerikalılar hükümetlerin ve şirketlerin –veya ne ölçekte olursa olsun büyük şirketlerin– aynı şekilde yönetilmekte olduğunu varsayıyorlardı.

Doğrudur, zira on dokuzuncu yüzyıl boyunca, ABD genel olarak küçük aile şirketlerinden ve büyük finans şirketlerinden oluşan bir ekonomiydi – tıpkı o zamanın İngiltere’si gibi. Ama Amerika’nın yüzyılın sonunda dünya sahnesinde bir güç olarak öne çıkması farklı bir Amerikan oluşumunun öne çıkmasına denk gelir: kurumsal –bürokratik– kapitalizm. Giovanni Arrighi’nin vurguladığı gibi, aynı zamanda Almanya’da benzer bir şirket modeli çıkmıştı ve bu iki ülke –ABD ve Almanya– bir sonraki yüzyılın ilk yarısını, düşüşe geçen Britanya İmparatorluğu’nun mirasını kimin alacağı ve dünyanın ekonomik ve siyasi düzeni için kendi vizyonunu oluşturacağı konusunda savaşıyor geçirdi. Kimin kazandığını hepimiz biliyoruz. Arrighi burada başka bir ilginç noktayı vurguluyor. Serbest piyasa retoriğini ciddiye alan,

1846 tarihli ünlü Tahıl Yasalarına Karşı Kanun'la' kendi koruyucu gümrük tarifelerini kaldıran Britanya İmparatorluğu'nun aksine, Almanya veya Amerika'daki rejimler hiçbir zaman özel olarak serbest ticaretle ilgilenmemiştir. Amerikalılar özellikle uluslararası yönetim yapıları kurmakla daha çok uğraşmışlardır.

ABD'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra hükümrانlığı Büyük Britanya'dan resmen devrıldıktan sonra yaptığı ilk şey, Birleşmiş Milletler'de ve Bretton Woods kurumlarında dünyanın gerçekten küresel olan ilk bürokratik kurumlarını kurmak oldu – Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, daha sonra WTO olan GATT. Britanya İmparatorluğu hiçbir zaman böyle bir şeye teşebbüs etmemiştir. Onlar ya başka ülkeleri fethettiler ya da onlarla ticaret yaptılar. Amerikalılar ise her şeyi ve herkesi yönetmeye kalkıştı.

Benim gözlemlerime göre, İngilizler bürokraside özel bir beceri sahibi olmamakla epeyce gurur duyuyorlar; Amerikalılar ise tam aksine, bu alanda başarılı olduklarından dolayı utanıyor gibi görünüyorlar.¹⁴ Bu, Amerikalıların kendileri hakkındaki algılarına uymaz. Bizler, kendimizi kendi ayakları üzerinde duran bireyciler farz ederiz. (Sağ kanat popülist görüşün bürokratları şeytanlaştırması tam bu sebepten ötürü bu kadar etkilidir). Buna rağmen ABD'nin büyük ölçüde bürokratik bir toplum olduğu – ve bir yüzyılı aşkın bir süre boyunca böyle olduğu – bir gerçektir. Bunun gözden kaçırılmasının bu kadar kolay olmasının sebebi, Amerika'nın bürokratik alışkanlıklarının ve anlayışının –giyimden başlayarak, kullanılan dile, formların ve ofislerin tasarımına kadar– özel sektörden kaynaklanmış olmasıdır. Romancılar ve sosyologlar “Organizasyon Adamı”nı veya “Gri Flanel Takım Giyen Adam”ı, Sovyet “appartchik”lerinin ruhsuz konformist Amerikalı muadillerini tanımladıklarında söz ettikleri Harita ve Korumacılık Departmanı veya Sosyal Güvenlik İdaresi memurları değildir – orta kademe şirket yöneticileridir. Doğru, o zamanlar, şirket bürokratları

* *İng. Anti-Corn Law Bill.* Sanayileşmeyle birlikte gelen göç ve Kıta Avrupa'sını esir alan savaş nedeniyle toprak sahiplerinin lehine Tahıl Yasaları adı verilen düzenlemeler kabul edilmiş, böylece tahıl fiyatlarında aşırı yükselme yaşanmıştır. Daha sonra sanayi kapitalistlerinin oluşturduğu Tahıl Yasalarına Karşı Birlik'in Parlamento'daki etkili muhalefeti sayesinde bu yasalar kaldırılmıştır. (e.n.)

bürokrat diye *adlandırılmıyordu*. Ama yine de idari memurların nasıl olması gerektiğine dair standartları belirliyorlardı.

“Bürokrat” kelimesinin “devlet memuru” ile eşanlamlı kabul edilmesi algısının kökleri otuzlu yıllardaki New Deal [Yeni Düzen] dönemine kadar uzanır, o dönem bürokratik yapıların ve tekniklerin de ilk kez çoğu sıradan insanın hayatında yoğun biçimde görünür hale geldiği zamanlardır. Ama aslında, başından beri Roosevelt’in New Deal’cıları, Ford, Coca Cola veya Proctor & Gamble gibi şirketlerin istihdam ettiği hukukçu, mühendis ve şirket bürokratı taburlarıyla yakın işbirliği içinde çalıştılar, büyük ölçüde onların tarzını ve anlayışını benimsediler ve –kırklarda ABD savaşa girince– ABD ordusunun devasa bürokrasisi de aynı şeyi yaptı. Böylece tabii ki, ABD aslında o zamandan beri savaştan asla geri adım atmadı. Bununla birlikte, bunlardan ötürü “bürokrat” kelimesi neredeyse sadece kamu görevlisi ile ilişkilendirilmeye başladı: bütün gün yaptıkları şey masalarda oturmak, formları doldurmak, rapor hazırlamak olsa bile, orta kademe yöneticiler veya subaylar asla tam olarak bürokrat kabul edilmez. (bu anlamda polis ya da NSA çalışanları da dahil.)

*

ABD’de çoktan beri kamu ve özel arasında belirgin bir çizgi yok. Örneğin Amerikan ordusu döner kapılarıyla ünlüdür* – satın almayla görevli üst düzey subaylar sonunda mutlaka askerî kontratları yürüten şirketlerin yönetim kuruluna girer. Daha geniş bir çerçevede, belli yurtiçi endüstrileri askerî amaçlarla korumak ve başkalarını geliştirmek ihtiyacı, ABD yönetiminin, asla böyle yaptıklarını itiraf etmeksizin, pratikte Sovyet tarzı sanayi planlamalarına girişmesine yol açtı. Nitekim belli sayıda çelik tesisi çalıştırmaktan tutun internetin kurulması için ilk araştırmaların yapılmasına kadar pek çok şey askerî açıdan hazırlıklı olmak temelinde gerekçelendirilebilir. Yine de bu tür planlamalar, askerî

* *İng. Revolving Door*. Memurların sonradan ilişkide oldukları özel şirketlerde çalışmalarını ifade eder. (e.n.)

bürokratlarla şirket bürokratları arasındaki bir ittifak vasıtasıyla yürütüldüğü için, kesinlikle bürokratik bir şey olarak algılanmadı.

Bununla birlikte, finansman sektörünün yükselişiyle birlikte her şey niteliksel olarak farklı bir seviyeye ulaştı – bu seviyede artık neyin kamu, neyin özel olduğunu söylemek hemen hemen imkânsız bir hale geliyor. Bunun sebebi, sadece sıkça belirtildiği gibi hükümet fonksiyonlarının bir seferliğine özel şirketlere havale edilmesi değildir. Hepsinden önemlisi, özel şirketlerin çalışma biçiminin sonunda ne hale geldiğidir.

Bir örnek vermek istiyorum. Birkaç hafta önce, Bank of America ile yurtdışından hesap bilgilerime nasıl erişebileceğimi öğrenmek için telefonda saatlerce uğraşmak zorunda kaldım. Dört farklı temsilciyle konuştum, yönlendirildiğim iki numara mevcut değildi, üç kez karmaşık ve açıkça keyfi kurallar uzun uzun izah edildi, çeşitli bilgisayar sistemlerine girilmiş artık kullanılmayan adres ve telefon numaralarını değiştirmek için yaptığım iki girişim sonuçsuz kaldı. Başka bir ifadeyle, bürokratik keşmekeşin ta kendisiydi. (Her şey bittikten sonra, hâlâ hesabıma erişmeyi başaramamıştım.)

Şu anda en ufak bir kuşku yok ki, eğer bir banka yöneticisi bulsaydım ve bunların nasıl olduğunu sorsaydım, hemen bana bankanın suçu olmadığını söyleyecekti – her şey esrarengiz bir labirent oluşturan hükümet yönetmelikleri yüzündendi. Bununla birlikte şundan da aynı derecede eminim: eğer bu yönetmeliklerin nasıl ortaya çıktığını soruşturmak mümkün olsaydı, bunların bankacılık komitelerinde yer alan, yasa yapıcıların yardımcıları, lobiciler ve bankaların kendilerinin istihdam ettiği hukukçular tarafından müştereken, bu yasa yapıcıların seçim kampanyalarının kasalarına akıtılan cömert yardımların kolaylaştırdığı süreçte oluşturulduğu ortaya çıkacaktı. Aynı şeyin kredi derecelendirmeden, sigorta primlerinden, ipotek uygulamalarından tutun, uçak bileti satın almaya, skuba ruhsatı için başvurmaya, sözümona özel bir üniversitede birinin ofisine ergonomik koltuk alma talebine kadar geçerli olduğu görülebilir. Yaptığımız kırtasiye işlerinin büyük bir çoğunluğu, bu tür ara-bölgede gerçekleşir – görünüşte özel olan,

ancak aslında tamamen hukuki çerçeveyi çizen, mahkemeler ve bunların uzantısı olan ayrıntılı yaptırım mekanizmasıyla kural-ları belirleyen, ancak –ilginçtir– belli bir özel kârı garanti edecek biçimde sonuç vermesi için özel girişimle yakın ilişki içinde çalışan hükümet tarafından biçimlendirilen bir ara-bölgede.

Böyle durumlarda, kullandığımız dil –olduğu gibi sağ kanat eleştirilerden devşirilmiş olan– büsbütün yetersiz kalır. Gerçekte ne olup bittiği hakkında bize hiçbir şey söylemez.¹⁵

“Deregülasyon”[serbestleştirme, kuralsızlaştırma] kelimesini ele alalım. Günümüzün siyasi söyleminde, “deregülasyon” –“reform” gibi– neredeyse tartışmasız iyi bir şey addediliyor. Deregülasyon bürokratik müdahalenin azalması, inovasyon ve ticaretin yolunu tıkayan kuralların ve yasal düzenlemelerin sayısının azaltılması anlamına geliyor. Bu kullanım siyasi yelpazenin solunda kalanları müşkül duruma sokuyor, zira deregülasyona karşı çıkmak –hatta, 2008 bankacılık krizine yol açan şeyin bizzat bu “deregülasyon” çılgınlığı olduğu vurgulansa bile– kural ve düzenlemelerin, dolayısıyla özgürlüklerin ve yeniliklerin önünde duran ve genellikle insanlara ne yapacaklarını söyleyen takım elbiseli asık suratlı adamların sayısının artmasının arzu edildiği anlamına gelebiliyor.

Ama bu tartışma yanlış önermelere dayanıyor. Bankalara dönelim. “Düzenlemesi olmayan” banka yoktur. Olamaz da. Bankalar devletin para yaratma yetkisi verdiğini kurumlardır – ya da daha teknik bir ifadeyle, devletin yasal bir sözleşme olarak onaylayacağı ve dolayısıyla kendi ulusal sınırları içinde vergilerin ve başka borç-ların ödenmesinde kabul edeceği IOU’lar* düzenleme hakkını ver-diği kurumlardır. Elbette hiçbir hükümet hiç kimseye –en azından kâr amaçlı bir kuruluşa– her şart altında istediği kadar para yaratma yetkisi vermez. Bu çılgınlık olur. Para yaratma yetkisi öyle bir yetkidir ki, hükümetler ancak dikkatle sınırlandırılmış (okunuşu: regüle edilmiş) şartlar altında verebilirler. Aslında her zaman kar-şımıza çıkan şey budur: bir bankanın rezerv koşullarından tutun çalışma saatlerine, ne kadar faiz alacağına, ödenti ve para cezala-

* *İng. IOU: I Owe You*, yani Size borcum var cümlesinin kısaltması. Borç senedi anlamına gelir. (e.n.)

rına, ne tür emniyet tedbirleri alabileceğine veya almak zorunda olduğuna; kayıtlarının nasıl tutulacağına ve rapor edileceğine; müşterilerine hak ve sorumluluklarını nasıl bildirmesi gerektiğine kadar, hemen hemen her şeyi hükümet belirler.

Öyleyse insanlar “deregülasyon” derken gerçekte neyi kastediyorlar? Sıradan kullanımda, kelime “düzenleyici yapıyı istediği şekilde değiştirmek” şeklinde anlaşılabilir. Pratikte bu her anlama çekilebilir. Yetmişli ve seksenli yıllardaki havayolları veya telekomünikasyon olayını ele alırsak, regülasyon sisteminin değiştirilerek az sayıda birkaç büyük firmayı teşvik etmek yerine, orta büyüklükte firmalar arasında dikkatle denetlenen rekabeti destekleyen sisteme geçiş anlamına geliyordu. Bankacıkta ise, “deregülasyon” genellikle tam zıt anlamda kullanıldı: orta büyüklükteki firmalar arasındaki kontrollü rekabet durumundan uzaklaşarak bir avuç finans kompleksinin piyasaya tamamen hâkim olmasına izin verilen bir konuma geçmek. Bu terim bu yüzden bu kadar kullanışlıdır. Yeni bir düzenleyici önlemi “deregülasyon” adıyla sunduğunuzda, kamuoyunda bürokrasiyi azaltmak ve bireysel girişimi serbest bırakmak algısı yaratırsınız, isterse doldurulacak formların, hukukçuların yorumlayacağı kuralların ve yönetmeliklerin, ofislerinde oturan, işi gücü yapacağınız işlere neden engel çıkarıldığına dair dolambaçlı izahatlar üretmek olan resmî görevlilerin sayısı beş katına çıksın.¹⁶

*

Bu sürecin –kamusal ve özel iktidarın, nihai amacı kâr şeklinde servet edinmek olan, kurallar ve düzenlemelerle donanmış tek bir bünyede yavaş yavaş bütünleşmesi– henüz bir adı yok. Bu da oldukça anlamlı. Böyle şeyler büyük ölçüde, bunları nasıl adlandıracağımızı bilmediğimiz için mümkün oluyor. Ama insan bunun etkilerini hayatımızın her alanında görebiliyor. Hayatımızı kırtasiyeyle dolduruyor. Başvuru formları giderek uzuyor ve ayrıntılarla doluyor. Fatura veya bilet veya spor ya da kitap kulüplerine üyelik formu gibi sıradan belgelere, küçük puntolarla yazılmış sayfalar dolusu hukuki ayrıntı ekleniyor.

Bir isim uyduracağım. Bu çağa “topyekûn bürokratikleştirme” çağı adı vereceğim. (İçimden “yağmacı bürokratikleştirme” çağı demek geliyor, ama bu, burada öne çıkarmak istediğim canavarın her şeyi kapsayan niteliğini ifade ediyor.) Bunun ilk kıpırtıları, diyebiliriz ki, yetmişlerin sonlarında bürokrasinin kamuoyunda tartışılmaya başladığında ortaya çıktı, seksenlerde ciddi gelişme kaydetti. Ama uçuşa geçmesi doksanlarda oldu.

Daha önceki kitaplarımdan birinde, bugünkü ekonomik düzenimizde meydana gelen temel tarihî kopuşun 1971’de, ABD dolarının altın standardının iptaliyle gerçekleştirdiği önerisini ortaya atmıştım. Bu önce kapitalizmin finansallaşmasının yolunu açtı, ama sonuç olarak, kapitalizmin sonunu haber verdiğinden kuşku landığım çok daha derin, uzun vadeli değişikliklerin yolunu da açtı. Bunu hâlâ düşünüyorum. Ama şimdi daha kısa vadeli etkilerden bahsediyoruz. Derinlemesine bürokratikleştirilmiş bir toplumda, yani savaş ertesi Amerika’da finansallaşma ne anlama geliyor?¹⁷

Olup bitenlerin sınıf ittifaklarında bir tür değişiklik olarak değerlendirileceğini sanıyorum: büyük şirketlerin yönetici kadrosu, kendi işçileriyle var olan huzursuz, de facto ittifaktan uzaklaşarak yatırımcılarıyla ittifak kurdu. John Kenneth Galbraith’ın uzun yıllar önce işaret ettiği gibi, parfüm, süt ürünleri veya uçak gövdesi üretmeyi amaçlayan bir şirket kurulduysa, bunları yapanlar, kendi hallerine bırakılırsa, daha iyi parfümler, süt ürünleri veya uçak gövdesi yapmaya odaklanırlar, öncelikle hissedarlarına nasıl en fazla parayı kazandıracaklarını düşünmezler. Ayrıca, yirminci yüzyılın büyük bir kısmında, büyük bir bürokratik mega-şirkette işe girdiyseniz, bu ömür boyu istihdam anlamına gelirdi; sürece dahil olan herkes –ister yönetici ister işçi olsun– kendilerini ortak bir menfaati paylaşıyor kabul eder, şirket sahiplerinin ve yatırımcıların üstünde ve karşısında görürlerdi. Sınıf sınırlarını aşan bu dayanışma türünün bir adı bile vardı: “korporatizm”. Bunu romantikleştirmemek gerekir. Bu, başka şeylerin yanı sıra, faşizmin de felsefi temelidir. Hatta pekâlâ şunu ileri sürebiliriz: faşizm düpedüz işçilerle yöneticilerin menfaatlerinin ortak olduğu, şirket veya topluluk gibi organizasyonların organik bütünler olduğu, finansçıların ise düşman, asalak bir güç olduğu, kendilerini ölümcül

akıbeta sürüklediği fikrini benimsemişti. Avrupa ve Amerika'daki daha zararsız sosyal demokrat versiyonlarında bile, güncel siyasete biraz şovenizm bulaşmıştır¹⁸ – ama onlarda da yatırımcı sınıfa her zaman bir ölçüde yabancı gözüyle bakılmıştır, beyaz yakalı ve mavi yakalı çalışanlar, en azından belli bir dereceye kadar, aynı cephede birleşmiş kabul edilmiştir.

Savaş karşıtı gösterilere sürekli milliyetçi kamyon şoförlerinin ve inşaat işçilerinin saldırdığına tanık olan altmışların radikallerinin perspektifinden, korporatizmin gerici özellikleri apaçık bir gerçektir. Takım elbiseli şirket çalışanları ve endüstriyel proletaryanın iyi para alan Archie Bunker unsurları da elbette aynı taraftaydı. Şaşırtıcı olmayan biçimde o zamanlar sol kanat bürokrasi eleştirisi, sosyal demokrasinin faşizmle, kendi taraflarının itiraf ettiğinden daha çok ortak yönü olmasına odaklanıyordu. Yine şaşırtıcı olmayan biçimde bu eleştiri günümüzde çok anlamsız görünüyor.¹⁹

Yetmişlerde başlayan ve günümüzde bulunduğumuz noktaya gelen yolu açan şey, ABD kurumsal bürokrasisinin üst kademelerinin bir tür stratejik dönüşle işçilerden uzaklaşması ve yüzünü hissedarlara, sonunda da tümüyle finansal yapıya dönmesi oldu. Reagan ve Thatcher yönetimlerinde başlayan ve özel sermaye şirketlerinin yükselmesiyle zirveye ulaşan Şirket birleşmeleri ve temellükler, şirket avcılığı, batık senetler, varlık satışı, çarpıcı erken mekanizmalardan sadece bazılarıdır, ittifak kayması bu süreçlerden geçerek ilerlemiştir. Aslında ikili bir hareket vardı: Şirket yönetimi daha fazla finansallaştı, ama aynı zamanda finansal sektör yatırım bankaları, *hedge* fonları ve benzerleri ile kurumsallaştı ve bireysel yatırımcıların yerini aldı. Sonuç olarak yatırımcı sınıf ile yönetici sınıfı neredeyse birbirinden ayrılamaz hale geldi. ("Finansal yönetim" terimini düşünün, aynı anda hem kurumsal bürokrasinin üst kademelerinin kendi firmalarını nasıl yönettiğini, hem de yatırımcıların portföylerini nasıl yönettiğini ifade etmeye başladı.) Çok geçmeden medyada, başarısı büyük ölçüde kaç kişiyi işten çıkarabildiğiyle ölçülen kahraman CEO'lara övgüler başladı. Doksanlarda, ömür boyu istihdam, beyaz yakalılar için bile, geç-

mişte kaldı. Kurumlar sadakat beklediklerinde, bunu çalışanlara hisse satın alma hakkı vererek yapmaya başladılar.²⁰

Aynı zamanda, yeni inanca göre, herkesin dünyaya bir yatırımcı gözüyle bakması gerekiyordu – bu yüzden seksenli yıllarda gazeteciler iş dünyası muhabirlerini işten çıkarmaya başladılar, ama sıradan TV haber bültenlerinde, ekranın altında son borsa rakamları boy göstermeye başladı. Yeni söyleme göre, kişisel emeklilik fonlarına veya herhangi bir tür yatırım fonuna katılmak suretiyle herkes kapitalizmin bir parçasına sahip olabiliyordu. Gerçekte ise sihirli çember, sadece yüksek ücret alan profesyonelleri ve kurumsal bürokratları içine alacak şekilde genişliyordu.

Yine de bu genişleme çok önemliydi. Hiçbir siyasi devrim müttefikler olmadan başarıya ulaşamaz, ayrıca orta sınıfın belli bir bölümünü yanına almak –ve daha önemlisi, orta sınıftan insanları finansla yönlendirilen kapitalizmde payları olduğuna inandırmak– çok önemliydi. Sonuçta, bu profesyonel-yönetici elitin daha liberal mensupları, “sol-kanat” diye söz edilen siyasi partilerin tabanı haline geldiler, bu arada sendikalar gibi gerçek işçi sınıfı organizasyonları çoraklaştı. (ABD’nin Demokrat Partisi ve İngiltere’nin Yeni İşçi Partisi liderlerinin, geçmişte kendilerini destekleyen en güçlü tabanı oluşturmuş olan bu sendikaların kamuoyu önünde feragat törenlerini icra etmesi gibi). Bunlar kuşkusuz, ister okul, ister hastane, isterse hukuk firmaları olsun, tamamen bürokratikleştirilmiş ortamlarda çalışmaya eğilimli insanlardı. Bu karakterlere karşı geleneksel bir tiksinti duyan gerçek işçi sınıfı ya politikayı tamamen bıraktı ya da giderek radikal Sağa protesto oyları verme noktasına geldi.²¹

Bu, siyasette yeniden konumlanmaktan ibaret değildi. Kültürel bir transformasyondur. Böylece finansman ve iş dünyasında geliştirilen bürokratik tekniklerin (performans incelemeleri, odak grupları, zaman ayırma anketleri...) toplumun geri kalanını –eğitim, bilim, hükümet– istila edeceği ve sonuçta gündelik hayatın neredeyse her yönünü işgal edeceği bir süreç için ortam hazırladı. Bu sürecin izini sürmenin en iyi yolu, belki de dilini izlemektir. İlk kez bu çevrelerde ortaya çıkan, vizyon, kalite, paydaş, liderlik, mükemmeliyet, inovasyon, stratejik hedef veya en iyi pratikler

gibi parlak, içi boş terimlerden oluşan tuhaf jargon var. (Bunların çoğunun geçmişi Lifespring, Mind Dynamics, EST gibi “kendini-gerçekleştirme” hareketlerine kadar uzanır, bunlar yetmişlerde şirketlerin yönetim kurulu salonlarında son derece popülerdi, ama kısa zamanda başlı başına bir lisan haline geldi.) Şimdi bir büyük şehrin haritasını yapmanın mümkün olduğunu düşünelim ve şu kelimelerden en az üçünün kullanıldığı her belgenin yerini bularak minik mavi bir nokta koyalım. Ve zaman içindeki değişimini izleyebildiğimizi hayal edelim. Bu yeni şirket bürokrasisi kültürünün tıpkı bakteri üretme kabındaki mavi lekeler gibi, finansal bölgelerden başlayarak yönetim kurulu salonlarına, sonra hükümet ofislerine ve üniversitelere kadar yayıldığını, en sonunda, birkaç kişinin bir araya gelerek çeşitli kaynakların paylaşımını tartıştığı her yeri kapsadığını gözlemleyebiliriz.

*

Hükümet ve finans dünyası arasındaki, piyasaları ve özel girişimi alkışlayan bu ittifak, genellikle eski Sovyetler Birliği’ndeki bürokratikleşmenin veya Küresel Güney’in eski kolonyal kalıntılarının en kötü aşırılıkları ile çarpıcı benzerlikler taşıyan sonuçlara yol açtı. Örneğin, eski kolonyal dünyada sertifika, lisans ve diploma kültürü hakkında zengin bir antropolojik literatür vardır. Genellikle şöyle bir argüman vardır: Bangladeş, Trinidad veya Kamerun gibi, kolonyal hâkimiyetin boğucu mirası ile kendi büyümlü gelenekleri arasında gidip gelen ülkelerde, okumuş yazmış seçkinler sınıfı, bir tür maddi fetiş gibi görülür – temsil ettikleri kabul edilen bilgi, deneyim veya eğitimden bağımsız olarak, kendilerinden menkul bir güç taşıyan büyümlü nesneler gibi. Ama seksenlerden sonra, seçkinciliğin [*credentialism*: diplomaya önem verme anlayışının] gerçek patlaması, ABD, Büyük Britanya veya Kanada gibi sözümona en “gelişmiş” ekonomilerde görüldü. Sarah Kendizor adlı bir antropolog, şunları söylüyor:

James Engell ve Anthony Dangerfield, 2005 tarihli
Saving Higher Education in the Age of Money adlı

kitaplarında, “ABD, dünyanın en sıkı ‘credentialise’ olmuş toplumdur” diye yazıyorlar. “Hayal gücümüzü ne kadar zorlasak, bırakın dört yılı, iki yıllık tam-zamanlı eğitim bile gerektirmeyen işler için lisans diploması isteniyor.”

Üniversite eğitiminin orta sınıf yaşamı için şart olarak öne sürülmesi... üniversite eğitimi almayanların kamuoyunu etkileyen mesleklerden uzaklaştırılmasına yol açtı. 1971’de habercilerin yüzde 58’i üniversite mezunuydu. Günümüzde yüzde 92’si üniversite mezunu ve birçok yayında habercilik için üniversite diploması isteniyor – oysa tanınmış habercilerden çoğu kesinlikle gazetecilik okumuş değil.²²

Habercilik, kamuoyunu etkileyen alanlar arasında –siyaset dahil– diplomanın *de facto* olarak konuşma izni verdiği alanlardan biridir, buna sahip olmayanların bu alanda iş bulma ve bu alanda kalabilme şansı azdır. Diploma olmaksızın yetenek önemsiz kabul ediliyor, oysa diploma edinebilme yeteneği çoğu zaman ailenin zenginliğine bağlıdır.²³

Buna benzer hikâyeler hemşirelikten tutun sanat öğretmenliğine, fizyoterapistlikten tutun dış politika danışmanlığına kadar her konuda bulunabilir. Eskiden sanat kabul edilen hemen hemen her iş (en iyi biçimde yaparak öğrenilen şeyler) için şimdi resmî mesleki eğitim ve bitirdiğine dair bir sertifika gerektiriyor, görüldüğü kadarıyla da bu hem özel sektörde hem kamu sektöründe geçerli, çünkü daha önce belirttiğimiz gibi, bürokratik konularda bu tür ayrımlar kesinlikle önemsizleşiyor. Eskiden içerden kaynaklanan bilgi ve toplumsal bağlantıların hâkim olduğu alanlarda, adil, gay-rişahsi mekanizmalar yaratmanın bir yolu olarak öne çıkarılan bu ölçütler –bütün bürokratik ölçütler gibi–, genellikle tam tersine bir sonuç veriyor. Lisansüstü eğitim almış olan herkesin bildiği gibi, bürokrasi dünyasının altından girip üstünden çıkarak finansal destek almayı en iyi bilenler, ailesinin olanakları sayesinde bu desteğe en az ihtiyacı olan, profesyonel-yönetici sınıfların çocuklarıdır.²⁴

Bunun dışındakiler için, yıllar süren mesleki eğitimin en önemli sonucu, karşısına dev gibi dikilen öğrenci borcu yüzünden daha sonra o mesleği icra etmesinden elde edeceği kazancın büyük bir kısmının, her ay finansal sektör tarafından hortumlanmasıdır. Bazı durumlarda bu yeni eğitim koşulları düpedüz dolap çevirme olarak tanımlanabilir, örneğin kredi verenler ve eğitim programlarını uygulamaya hazır olanlar bir araya gelip hükümete karşı lobi faaliyeti yürüterek, diyelim ki, bütün eczacıların bundan böyle ek sınavlardan geçirilmesi, hâlihazırda mesleğini icra edenlerin akşam okullarına devam etmesi mecburiyeti koyduruyorlar, bu eczacılar da bunun parasını karşılayabilmek için çok yüksek faizli öğrenci kredileri almak zorunda kalıyorlar.²⁵ Kredi verenler bu suretle eczacıların çoğunun ileride kazanacağı gelirden bir kısmını kesip almayı yasal hale getiriyorlar.²⁶

Bu ikincisi aşırı bir örnek gibi görünebilir, ama yeni finansal rejim kapsamında kamuyla özel sektörün iç içe geçmesinin kendi tarzında göstergesidir. Amerika'da şirket kârları giderek artan biçimde ticaretten veya sanayiden değil, finanstan –yani eninde sonunda diğer insanların borçlarından– kaynaklanıyor. Bu borçlar kazara ortaya çıkmadı. Büyük ölçüde hesaplı kitaplı yapıldı – ve kesinlikle kamu ile özel sektörün güçlerinin böyle iç içe geçmesi suretiyle. Eğitimin şirketleştirilmesi; öğrencilerden devasa futbol stadyumlarının ve yönetici mütevelli heyeti üyelerinin buna benzer keyfi projelerinin bedelini ödemeleri veya sayısı giderek çoğalan üniversite çalışanlarının artan maaşlarına katkıda bulunmaları beklendiği için harçların balon gibi şişmesi; orta sınıf yaşam şartlarına ulaşmayı vaat eden herhangi bir işe girmek için diploma taleplerinin artması; bunların sonucunda borç seviyelerinin giderek yükselmesi – bütün bunlar bir tek ağ oluşturuyor. Bütün bu borcun sonuçlarından biri, şirket kârlarının gerçekleşmesinde hükümetin bizzat ana mekanizma haline gelmesidir. (Bir düşünelim, birisi öğrenci kredisini zamanında ödememeyi denese neler olur: bütün hukuk mekanizması harekete geçer, mallarına el koymakla, vergi tahakkuk ettirmekle ve binlerce dolar ek ceza almakla tehdit eder.) Bir başka sonuç da, borçluları kendi yaşamlarının boyutlarını giderek daha fazla bürokratikleştirmeye, kendilerini küçük birer şirket

gibi görerek sürekli girdilerini çıktılarını ölçmeye ve hesaplarını denkleştirmeye çalışmaya zorlamaktır.

Ayrıca şunu da vurgulamak gerekir ki, bu sömürü sistemi bir yandan kurallar ve düzenlemeler diliyle süslenirken, gerçekte işleyiş biçimi açısından hukukun üstünlüğüyle neredeyse hiç ilgisi yoktur. Aksine hukuk sistemi giderek keyfi hale gelen sömürünün aracı haline gelmiştir. Bankalardan ve kredi kartı şirketlerinden elde edilen kârlar giderek artan biçimde müşterilerden alınan “ödenti ve cezalardan” oluşmaya başladıkça –o kadar ki, çek alıp vererek yaşayanlar, her beş dolarlık limit aşımına karşılık seksen dolar ceza ödemek zorunda kalabiliyor– finans şirketleri tamamen farklı bir dizi kurala göre işleme noktasına geldi. Bir seferinde bankacılık sistemindeki kriz konusunda yapılan bir konferansa katılmış ve Bretton Woods kurumlarından birine (hangisi olduğunu söylemesem belki daha iyi olur) mensup bir ekonomistle kısa, samimi bir sohbet yapma fırsatı bulmuştum. Kendisine herkesin neden hâlâ, 2008 felaketine sebep olan yolsuzluk olayından dolayı hiç değilse bir banka görevlisinin mahkemeye çıkarılması için beklemekte olduğunu sordum.

GÖREVLİ: Şey, şunu anlamanız gerekir ki, ABD müfettişlerinin mali yolsuzluklar konusunda benimsediği yaklaşım, mutlaka bir uzlaşmaya varmak için uğraşmaktır. Mahkemeye gitmek zorunda kalmak istemezler. Eninde sonunda finansal kurum, bazen yüz milyonlarca dolara ulaşan para cezası ödemek zorunda kalır, ama gerçekte herhangi bir cezai yükümlülükleri olduğunu itiraf etmezler. Avukatları cezaya itiraz etmeyeceklerini söyler, ama parayı öderlerse teknik olarak herhangi bir suç işlemiş kabul edilmezler.

BEN: Yani diyorsunuz ki hükümet örneğin Goldman Sachs’ın ya da Bank of America’nın dolandırıcılık yaptığını ortaya çıkarırsa, fiilen sadece para cezası verir.

GÖREVLİ: Haklısınız.

BEN: Peki bu durumda... neyse, sanırım gerçek soru şu: herhangi bir davada, şirketin ödemek zorunda kaldığı meblağ, dolandırıcılıktan elde ettiği para tutarından *fazla* oldu mu?

GÖREVLİ: Benim bildiğim kadarıyla hayır. Genellikle çok daha az olur.

BEN: Ne kadar daha az, yüzde 50 mi?

GÖREVLİ: Ortalama olarak yüzde 20 ila 30 arasında olduğunu söyleyebilirim. Ama davadan davaya değişir.

BEN: Yani... yanılıyorsam düzeltin, bu fiilen şu anlama gelmiyor mu, “istediğiniz kadar dolandırıcılık yapın, ama yakalanacak olursanız, bizim payımızı ödersiniz”?

GÖREVLİ: Şey, anlarsınız ya, işime devam ettiğim sürece olayı bu biçimde ifade edemem.

Tabii ki, hesap sahiplerine limit aşımı için seksen dolar ceza veren bankaların yaptırım gücü, bankalar dolandırıcılık yaptığında sadece davadan pay almaya razı olan bu mahkeme sistemi eliyle uygulanıyor.

Belli bir seviyede, bu benzer bir hikâyenin başka bir örneği gibi görünebilir: zenginler her zaman farklı kurallara göre oynar. Aynı suçu yoksullar veya siyahlar işlediğinde federal ıslahevinde senelerce tutulurken, bankacıların çocukları kokain taşımak suçundan her zaman paçayı kurtarıyorsa, neden büyüyüp bankacı olduğunda işler farklı olsun? Ama ben burada daha derinlerde bir şey olduğunu düşünüyorum, bürokratik sistemin özüne ait bir şey. Bu

kuruluşlar her zaman bir suç ortaklığı kültürü yaratır. Mesele, bazı insanların kuralları ihlal etmesi değil, kuruma sadakatin, bir derecede kişinin bunlar olmuyormuş gibi rol yapmaya istekli olmasıyla ölçülmesidir. Ve bürokratik mantık toplumun tümüne yayıldıkça, hepimiz aynı rolü oynamaya başlıyoruz.

Bu husus, biraz daha genişletilmeye değer. Söylediğim şey şu, gördüğümüz şey sadece bir çifte standart değil, bürokratik sistemlere özgü özel bir tür çifte standardın her yerde görülmesi. Bütün bürokrasiler belli ölçülerde ütopyacıdır, gerçek insanların ömrünün yetmeyeceği soyut bir ideal önermeleri anlamında. Seçkinciliğin [*credentialism*] başlangıç noktasını ele alalım. Weber'den bu yana sosyologlar her zaman, bürokrasinin tanımlayıcı özelliklerinden birinin, kadroya alınan kişilerin formel, gayrişahsi kriterlerle –çoğu zaman yazılı sınavlarla– seçilmesi olduğunu belirtmişlerdir. (Yani bürokratlar, örneğin siyasetçiler gibi seçimle gelmiyor, ama sadece birisinin kuzeni olduğu için de işe alınmıyorlar.) Teorik olarak liyakate dayanan bir sistem. Gerçekte ise herkes sistemin binlerce farklı yolla oluştuğunu biliyor. Personelin çoğu, sadece birinin kuzeni olduğu için orada bulunur, herkes de bunu bilir. Kuruma sadakatin ilk kriteri suç ortaklığı oluyor. Kariyerde ilerleme sadece liyakatle olmuyor, hatta sadece birinin kuzini olması bile yetmiyor; her şeyin ötesinde, herkes bunun doğru olmadığını bilse bile, meslekte yükselmenin liyakate dayandığı masalına inanıyormuş gibi yapmasına bağlı.²⁷ Ya da kuralların ve yönetmeliklerin herkese eşit uygulandığı masalına; aslında genellikle tamamen keyfi olarak, kişisel bir gücün aracı olarak konmuş olmalarına rağmen.

Bürokrasiler her zaman bu şekilde işleme eğiliminde olmuştur. Ama tarihin büyük bir bölümünde, bu olgu gerçekte sadece idari sistem içinde çalışanlar için önemli oldu: Örneğin Ortaçağ'da Çin'deki Konfüçyüs öğretisi mensupları gibi. Bunun dışındakilerin çoğu gerçekte kurumlar hakkında sık sık düşünmek zorunda değildi; kurumlarla yüz yüze gelmeleri, genellikle birkaç yılda bir, tarlalarını ve sığırlarını yerel vergi makamlarına kaydettirecekleri zaman olurdu. Ama daha önce belirttiğim gibi, son iki yüzyılda bürokraside bir patlama yaşandı, son otuz veya kırk yıl içinde

ise özellikle bürokratik prensiplerin varoluşumuzun her yönüne yayıldığını gördük. Sonuç olarak, bu suç ortaklığı kültürü de aynı şekilde yayılmaya başladı. Çoğumuz mahkemelerin finansal kuruluşlara davranılması gerektiği gibi davrandığına, hatta çok sert davrandığına, sıradan vatandaşların ise limit aşımı suçu için yüz kat fazlasıyla cezalandırılmayı hak ettiğine inanıyormuş gibi yapıyoruz. Toplumların hepsi kendilerini keyfi sömürü sistemi değil de, seçkinci, liyakate dayanan dev sistemler olarak sunmaya başladıkça, herkes bunun gerçekten doğru olduğuna inanıyormuş gibi yaparak yalakalık yarışına giriyor.

*

Bu durumda: Topyekûn veya yağmacı bürokratikleştirmenin sol-kanat eleştirisi nasıl bir şey olmalı?

Global Justice Movement'ın [Küresel Adalet Hareketi] hikâyesinin bir ipucu sunduğunu düşünüyorum – çünkü, bir ölçüde kendisini de şaşırtarak, ilgi alanının bu olduğunu ortaya koyan bir hareket oldu. Bunu gayet iyi hatırlıyorum, çünkü o zamanlar bu hareketle sıkı bağlantı içindeydim. 1990'larda, Thomas Friedman gibi gazetecilerin (ama aslında ABD'deki tüm habercilik kuruluşlarının ve diğer zengin ülkelerdekilerin çoğunun) göklere çıkardığı "küreselleşme", neredeyse bir doğa gücü gibi tasvir ediliyordu. Teknolojik gelişmeler –özellikle Internet– dünyayı eskiden hiç olmadığı kadar sıkı bağlarla bağlıyor, iletişimin artması ticaretin artmasına yol açıyor, serbest ticaret antlaşmaları dünyayı bir tek dünya piyasası halinde birleştirdikçe ulusal sınırlar hızla anlamını kaybediyordu. O zaman anaakım medyada yapılan siyasi tartışmalarda, bütün bunlar apaçık bir gerçek gibi ele alınıyordu, bu süreç karşı çıkanlar temel doğa kanunlarına itiraz ediyormuş muamelesi görüyordu – dünyanın düz olduğuna inananlar, şaklabanlar, evrim kuramının bir yalan olduğunu sanan Hristiyan kökten-dincilerin sol kanat muadilleri gözüyle bakılıyordu.

Küresel Adalet Hareketi başladığı zaman medyanın yorumu, bunun saçı başı ağarmış, korumacı politikaları, ulusal bağımsızlığı, ticarete ve iletişime konan engelleri geri getirmeyi isteyen, genel

olarak Tarihin Kaçınılmaz Dalgasına safça karşı duran solcuların gerici bir eylemi olduğu şeklindeydi. Ama şöyle bir problem vardı ki, gerçek olmadığı açık seçik görünüyordu. Çok kısa bir süre içinde, protestocuların ortalama yaşının, özellikle zengin ülkelerde, aşağı yukarı on dokuz olduğu ortaya çıktı. Daha da önemlisi, bu hareketin bizatihi bir tür küreselleşme olmasıdır: dünyanın her yerinden gelmiş insanların bir kaleydoskop gibi bir arada olması, Hindistan'dan gelen çiftçi birliklerinden Kanadalı posta çalışanları sendikasına, Panama yerlilerinden oluşan gruplardan Detroit'teki anarşist kolektiflerine kadar. Katılımcılar ayrıca, bütün protestolara rağmen medyanın "küreselleşme" diye adlandırdığı şeyin, sınırların kaldırılmasıyla, insanların, ürünlerin ve fikirlerin serbestçe dolaşmasıyla hiçbir ilgisi olmadığını ısrarla ileri sürüyorlardı. Aslında bu dünyanın giderek artan kısmını aşırı militarize edilmiş ulusal sınırlar içine hapsedmek, bu sınırlar dahilinde sosyal korumaları sistematik olarak kaldırmak, neredeyse bedavaya çalışmaya razı olacak kadar çaresiz bir işçi havuzu yaratmak demekti. Onlar ise, buna karşılık gerçek anlamda sınırsız bir dünyayı savunuyorlardı.

Tabii ki bu fikirleri savunanlar bunları televizyon veya büyük gazetelerde dile getirme noktasına gelediler – en azından Amerika gibi, kendi iç şirket bürokratlarının medyayı polis gibi kontrol ettiği ülkelerde. Bu argümanlar fiilen tabuydu. Ama biz burada da yapılabilecek benzer bir şey olduğunu keşfettik. Ticaret paktı pazarlıklarının yapıldığı toplantıları ve küreselleşme denen şeyin şartlarının hazırlanması, kodlanması ve yürürlüğe konması için aracılık yapan kurumların yıllık toplantılarını kuşatabilirdik. Hareket 1999 Kasım ayında Seattle'da yapılan Dünya Ticaret Toplantısı'nı kuşatma eylemiyle –ve Washington'da daha sonraki IMF/Dünya Bankası Toplantılarına karşı blokaj eylemleriyle– Kuzey Amerika'ya ulaşınca kadar Amerikalıların çoğunun bu organizasyonlardan herhangi birinin varlığından haberi bile yoktu. Eylemler, gizli olduğu zannedilen her şeyi ortaya çıkaran sihirli bir çekici güç yarattı: yapmamız gereken tek şey, ortaya çıkıp mekâna giden yolları tıkamaya çalışmaktı ve bir anda, hiç kimsenin aklından geçmeyen, birbirine kenetlenmiş devasa bir küresel

bürokrasinin varlığını açığa çıkardık. Tabii aynı zamanda da, bu bürokratların yollarına çıkmaya kalkışan herkese –şiddet kullansın kullanmasın– onların yapmasını istediği şeyi yapmaya hazır, ağır silahlı binlerce toplum polisinin sihirli bir biçimde ortaya çıkmasını gerçekleştirecektik.

Bu, şaşırtıcı ölçüde etkili bir strateji oldu. İki veya üç yıl içinde, önerilen yeni küresel ticaret anlaşmalarının pek çoğunu batırdık, IMF gibi kuruluşlar Asya'dan Latin Amerika'dan ve aslında, yer-yüzünün büyük büyük bir bölümünden kovuldu.²⁸

Görüntüler işe yaradı, çünkü insanlara küreselleşme hakkında söylenen her şeyin yalan olduğunu göstermişti. Bu, yeni teknolojilerin mümkün kıldığı barışçı bir sürecin doğal işleyişi değildi. “Serbest ticaret”, “serbest piyasa” gibi terimlerle dile getirilen şey, aslında dünyanın ilk etkin, küresel ölçekte idari bürokratik sisteminin bilinçli olarak tamamlanmasıydı.²⁹ Sistemin temelleri 1940'larda atılmıştı, ama ancak Soğuk Savaş'ın güç kaybetmesiyle birlikte gerçekten etkin hale geldi. Bu süreç içinde –daha küçük ölçekte oluşturulmakta olan diğer bürokratik sistemler gibi– kamu ve özel unsurlar öylesine birbirine karıştı ki çoğu zaman ayırmak imkânsız hale geldi – kavramsal olarak bile. Bir de şöyle düşünelim: En üstte, IMF, Dünya Bankası, WTO ve G8 gibi ticaret bürokrasileri, bunun yanı sıra NAFTA veya AB gibi antlaşma kuruluşları bulunuyordu. Bunlar aslında, küresel güneyde, sözümona demokratik hükümetlerin izlediği ekonomik –hatta toplumsal– politikaları geliştirdiler. Bir altında Goldman Sachs, Lehman Brothers, American Insurance Group gibi büyük küresel finans kuruluşları, hatta Standard & Poors gibi kuruluşlar vardı. Onun altında ise uluslar-ötesi mega-şirketler vardı. (Aslında “uluslararası ticaret” adı verilen şeyin büyük bir kısmı, gerçekte aynı şirketin farklı şubeleri arasında malzeme transferinden ibaretti.) Son olarak, dünyanın pek çok yerinde eskiden hükümet tarafından sağlanan sosyal hizmetleri vermeye başlayan STK'ları eklemek gerekir, öyle ki bunun sonucunda Nepal'in bir şehrindeki kentsel planlama veya Nijerya'nın bir şehrindeki sağlık politikası, pekâlâ Zürih veya Chicago'daki ofislerde geliştirilmiş olabiliyor.

O zamanlar, bunlardan bu terimlerle bahsetmiyorduk – “serbest ticaret” ve “serbest piyasa” terimlerinin aslında yatırımcılar için kâr yaratmayı amaçlayan küresel idari yapıların oluşturulması anlamına geldiğinden, “küreselleşme”nin gerçekte bürokratikleşme anlamına geldiğinden. Sık sık bu noktaya yaklaşıyorduk. Ama nadiren açıkça söylüyorduk.

Geriye doğru bakacak olursak, sanırım vurgulamamız gereken şey tam olarak buydu. Hareketin kalbinde yer alan, demokratik süreçlerin yeni biçimlerinin bulunması vurgusu bile –meclisler, konuşma konseyleri vs.– insanlara, form doldurmak, yargıya başvurmamak veya güvenlik kuvvetlerine veya polise telefon etmekle tehdit etmek zorunda kalmaksızın, birbiriyle geçinebileceklerini –hatta önemli kararlar alabileceklerini, karmaşık kolektif projeleri yürütebileceklerini– göstermenin bir yoluydu.

Küresel Adalet Hareketi, kendi tarzıyla, topyekûn bürokratikleşme çağının ilk büyük solcu anti-bürokratik hareketiydi. Dolayısıyla benzer bir eleştiri geliştirmek isteyen herkesin bundan önemli dersler çıkarabileceğini düşünüyorum. Bunlardan üçünü özetleyerek bitireyim:

1. Katıksız fiziksel şiddetin önemini küçümsemeyin.

Toplantıları protesto edenlere saldırmak üzere ortaya çıkan aşırı militarize polis orduları, “küreselleşme”nin tuhaf bir tür yan etkisi değildir. Ne zaman birisi “serbest piyasa” hakkında konuşmaya başlasa, etrafta silahlı bir adam olup olmadığına bakmanız iyi olur. Asla uzakta değildir. On dokuzuncu yüzyılın serbest piyasa liberalizmi, modern polis teşkilatının ve özel dedektif ajanslarının icat edilmesiyle³⁰ ve yavaş yavaş, polisin kentsel yaşamın kesinlikle her yönü üzerinde sınırsız hâkimiyeti olduğu kavramının ortaya çıkışıyla aynı zamana denk gelir, sokaktaki dilencilerden tutun özel partilerdeki gürültü seviyesine kurallar koymaya, hatta aile içi kavgaları veya üniversitelerdeki oda arkadaşları arasındaki kavgaları halletmeye kadar. Herhangi bir zor durumu çözmek için en azından polisi çağırabileceğimiz fikrine o kadar alıştık ki,

birçoğumuz bunun mümkün olmadığı zamanlarda insanların ne yaptığını hayal bile edemiyoruz.³¹ Aslında tarih boyunca insanların büyük bir çoğunluğu için –hatta büyük şehirlerde yaşayanlar için– bu durumlarda başvurulabilecek hiçbir otorite yoktu. Ya da en azından, modern polis gibi, zor kullanma tehdidinden güç alarak istediği çözümü dayatma hakkına sahip, gayrişahsi bürokratik otoriteler yoktu.

Bu noktada Liberalizmin Demir Yasasına bir başka doğal sonuç eklemek mümkün sanıyorum. Tarih, “piyasa”yı tercih eden siyasetlerin her zaman, işlerin idaresi için ofislerde çalışan insan sayısının artması anlamına geldiğini göstermiştir, ama aynı zamanda sosyal ilişkilerin türlerinin ve yoğunluğunun artarak sonuçta şiddet tehdidiyle düzenlendiği anlamına geldiğini de göstermiştir. Açıkça görüldüğü gibi bu, piyasa hakkında bize öğretilen her şeye aykırıdır, ama gerçekte neler olup bittiğini gözlemlerseniz doğru olduğu açıkça görülür. Bir anlamda, buna “doğal sonuç” demek bile aldatıcıdır, çünkü aslında, aynı şeyin iki ayrı yolu hakkında konuşuyoruz. Gündelik hayatın bürokratikleştirilmesi, gayrişahsi kural ve düzenlemelerin dayatılması anlamına gelir; gayrişahsi kurallar ve düzenlemeler de sonuçta, ancak zor kullanma tehdidiyle desteklenirse uygulanabilir.³² Ve aslında, topyekûn bürokratikleştirmenin bu en son aşamasında, güvenlik kameralarının, polis motosikletlerinin, geçici kimlik kartı çıkaranların, kamusal veya özel sıfatlar taşıyan, değişik üniformalar giymiş, tehdit etme, göz korkutma ve sonunda fiziksel şiddet kullanma taktikleri konusunda eğitilmiş kadınların ve erkeklerin hemen her yerde karşımıza çıktığını gördük – elli yıl önce olsa skandal kabul edilecek, en azından yadırganacak olan çocuk yuvası, ilkokullar, üniversite kampüsleri, hastaneler, kitaplıklar, parklar, plajlar gibi yerlerde bile.

Bütün bunlar, sosyal teorisyenler doğrudan zora başvurmanın sosyal kontrol yapılarını sürdürmekte bir faktör olarak oynadığı rolün giderek azaldığını iddia etmeye devam ederken olup bitiyor.³³ İnsan, yetkisi olmadığı halde kütüphaneyi kullandığı için şok tabancasıyla darp edilen üniversite öğrencisi, kampüste önüne bakmadan yürürken yakalandıktan sonra ağır suçla suçlanarak

hapse atılan İngilizce hocaları hakkında daha fazla rapor okudukça, gerçekte önemli olanın, İngilizce hocaları tarafından analiz edilen salt sembolik türde güç olduğuna ısrarla karşı çıkan sesler güçleniyor. Gücün işleyişinin gündelik kanıtların gösterdiği kadar basit ve zalimce olabileceğini kabul etmeyi umutsuzca reddetme anlamına geliyor.

Doğduğum şehir New York'ta, banka şubelerinin durmaksızın çoğaldığına tanık oldum. Büyüdüğüm yıllarda, banka binaları genellikle Yunan veya Roma tapınaklarına benzeyecek şekilde tasarlanmış büyük, müstakil binalardı. Son otuz yıl içinde Manhattan'ın zengin kısımlarında, neredeyse her üç blokta, bu üç veya dört mega-bankanın sokağa cephesi olan şubeleri açıldı. New York büyükşehir bölgesinde şu anda tam tamına binlercesi var, daha önce herhangi bir tür maddi mal veya hizmet satan bazı mağazaların yerini almışlar. Bir anlamda çağımızın mükemmel sembolleri: saf soyutlama satan mağazalar – cam ve çelik bölmeler dışında pek bir şey içermeyen kusursuz kutular, bilgisayar ekranları ve silahlı güvenlikçiler. Silahla bilgi arasındaki mükemmel birleşme noktasını tanımlıyor, çünkü gerçekten, burada bulunanlar bunlardan ibaret. Ve bu birleşim, neredeyse hayatımızın diğer bütün yönlerinin çerçevesini çizecek hale geldi.

Ne zaman bu konuları düşünsük, genellikle sadece teknolojinin etkisinden ibaretmiş gibi davranırız: işte bilgisayarlar tarafından var edilen bir dünya. Görünüşü bile böyledir. Nitekim bütün yeni bankaların lobileri, 1990'ların video oyunlarındaki, yalınlaştırılmış sanal gerçeklik görüntüleri ile çarpıcı bir benzerlik arz eder. Sanki sonunda bu sanal gerçeklikleri somutlaştırma yeteneğini kazanmış, bu suretle, yeni bürokrasilerin çeşitli labirentlerinde yolumuzu bulmaya çalışırken, kendi hayatımızı bir tür video oyununa indirgemeyi başarmış gibiyiz. Zira bu tür video oyunlarında gerçekte hiçbir şey üretilmez ve aslında hayatımızı puan kazanarak ve silahlı insanlardan kaçınmaya çalışarak geçiririz.

Gelgelelim bilgisayarlar tarafından yaratılmış bir dünyada yaşadığımız duygusunun kendisi de bir yanılsamadır. Bunun sosyal ve politik güçlerden ziyade teknolojik gelişmelerin kaçınılmaz bir

etkisi olduğu sonucunu çıkarmak da korkunç bir hata yapmak olur. Burada da, internet tarafından yaratılan “küreselleşme” dersleri kritik önem taşır:

2. Nedensel faktör olarak teknolojinin önemini abartmayın.

Tıpkı “küreselleşme” denen şeyin gerçekte yeni siyasi konumlanmaların, siyasi kararların ve yeni bürokrasilerin yaratılması anlamına gelmesi gibi –konteynerle taşımacılık veya internet gibi fiziksel teknolojiler daha sona ortaya çıkmıştır–, bilgisayarlar vasıtasıyla bürokratikleştirmenin gündelik hayatın her yerine yayılması da, kendi başına teknolojik gelişmenin sonucu değildir. Aslında tam tersi doğrudur. Teknolojik değişim basit bir bağımsız değişken değildir. Teknoloji ilerler, genellikle de şaşırtıcı ve beklenmedik biçimlerde ilerler. Ama genel olarak ne yönde ilerleyeceği sosyal faktörlere bağlıdır.

Bu kolayca unutulabiliyor, zira gündelik bürokratikleşme deneyimimiz tamamen yeni bilgi teknolojilerinin içinde kaybolmuş durumda: Facebook, akıllı telefon bankacılığı, Amazon, PayPal, etrafımızdaki dünyayı haritalara, formlara, kodlara ve grafiklere indirgeyen sayısız elde taşınan cihaz. Yine de, bütün bunları mümkün kılan en önemli konumlanmalar, bu çalışmada tanımlamaya çalıştıklarımdır. Bunlar ilk kez yetmişlerde ve seksenlerde, finans dünyası ve şirket bürokratlarının ittifakı, bundan kaynaklanan yeni şirket kültürü ve bunların eğitim, bilim ve yönetim çevrelerini istila etme yeteneğiyle ortaya çıkmış, sonunda kamusal ve özel bürokrasiler zenginliğin doğrudan sömürülmesini kolaylaştırmak için tasarlanmış bir kırtasiye kütlesi içinde iç içe geçmişlerdir. Bu yeni teknolojilerin ürünü değildi. Aksine, söz konusu teknolojilerin ortaya çıkması onyıllarca sonradır. Yetmişlerde, bilgisayarlar şaka gibi geliyordu. Bankalar ve devlet daireleri bilgisayar kullanmaya hevesliydi, ama olumsuz sonuçlarına maruz kalanların çoğu için bunlar tam anlamıyla bürokratik budalalıktı; herhangi bir şey feci biçimde, aşikâr biçimde ters giderse, verilen tepki mutlaka “bilgisayarın birini” suçlamak oluyordu. Kırk yıl geçtikten ve enformas-

yon teknolojilerine yapılan uçsuz bucaksız yatırımlardan sonra, bankacıların kullandığı bilgisayarların, yanılmazlık tanımına tam olarak uyduğu ve sihirli bir verimlilik sağladığı noktaya ulaştık.

ATM makinelerini düşünelim. Son otuz yıl içinde, bir kere bile bir ATM makinesinden para çekip de yanlış bir meblağ aldığımı hatırlamıyorum. Başka birinin başına geldiğini de duymadım. Bu o kadar gerçek ki, 2000 yılındaki ABD başkanlık seçimlerinden hemen sonra, kamuoyu hangi tip oylama makinesinden yüzde 2.8, hangi tiptekinden 1.5 hata beklendiği ile oyalanırken, bazıları kalkıp şu noktayı vurgulamaya cüret etmişti: kendisini dünyanın en büyük demokrasisi olarak tanımlayan bir ülkede, bizler seçimleri ibadet sayarken, anlaşılıyor ki oy verme makinelerinin oyları sürekli olarak yanlış yaptığını kabul ediyoruz, oysa bir günde yüz milyonlarca işlem yapılan ATM'lerin hata oranı genel olarak yüzde sıfır. Bu bir millet olarak Amerikalılar için gerçekten neyin önemli olduğunu gösteriyor?

Demek ki finansal teknoloji bir şaka olmaktan çıkıp toplumsal gerçekliğimizin belkemiği olabilecek kadar gerçeklik haline gelmiş. ATM makinelerinin verdiği nakit paranın miktarının doğru olup olmadığını hiçbir zaman düşünmek zorunda kalmayız. Eğer çalışır durumdaysa, hata yapmayacaktır. Bu, finansal soyutlamalara yüksek bir kesinlik havası verir –Martin Heidegger'in tabiriyle “el altında hazır”–, gündelik projelerimizin ve davranışlarımızın pratik altyapısının öyle zorunlu bir parçasıdır ki, onu bizatihi kendisi olarak düşünmek zorunda kalmayız. Bu arada etrafımızda yollar, asansörler, köprüler, yeraltı trenleri gibi fiziksel altyapı unufak oluyor, büyük şehirlerin etrafını saran, eski nesillerin fütürist görüşlerinin saldırısına maruz kalmış manzara artık pis kokuyor, kirli veya terk edilmiş durumda. Bunların hiçbirisi şu anda olmadı. Özetlersek bu bir ulusal öncelikler meselesi: referans noktalarının korunmasından belli türde bilimsel araştırmalara kadar her şey için fon tahsis eden politik kararların sonucu. Bu dünya aslında “vizyon”, “kalite”, “liderlik” ve “inovasyon” hakkında sayısız belgenin üretildiği dünya. Teknolojik değişimin izlediği yön, şu andaki durumumuzun sebebi olmaktan ziyade, kendi başına finans gücünün bir fonksiyonudur.

3. Hiç unutmayın, her şey eninde sonunda değerle ilgilidir (ya da: birlerinin en büyük değerimiz akılcılıktır dediğini ne zaman duysanız, bilin ki en büyük değerlerinin ne olduğunu itiraf etmek istemedikleri için öyle söylüyorlar).

Bu yeni bürokratik dilin büyük bir kısmının kaynağı olan “kendini-gerçekleştirme” felsefesi, bizim zamandan bağımsız bir şimdiki zamanda yaşadığımızı, tarihin hiçbir anlamı olmadığını, etrafımızdaki dünyayı tamamen irade gücüyle yarattığımızı iddia eder. Bu bir tür bireyci faşizmdir. Yetmişlerde bu felsefenin popülerlik kazandığı zamanlarda, bazı muhafazakâr teologlar aslında çok benzer bir çizgide düşünüyorlardı: elektronik parayı, hayal gücü sahibi girişimcilerin zihninde yeniden maddi gerçekliğe dönüşen, Tanrı’nın yaratıcı gücünün bir tür devamı gibi görüyorlardı. Bunun nasıl bir dünyaya yol açabileceğini görmek kolaydır: finansal soyutlamaların gerçekliğin sağlam temeli gibi hissedildiği, yaşadığımız ortamların birilerinin bilgisayar ekranından 3-D yazıcılarla oluşturulmuş gibi görüldüğü bir dünya. Aslında tanımlamakta olduğum, dijital olarak üretilmiş dünya duygusu, başka bir sosyal yasanın mükemmel bir tasviri gibi ele alınabilir –en azından ben bir yasa gibi kabul edilmeli diye düşünüyorum–, öyle ki eğer birisi en akla hayale gelmez fikirlere sahip bir grup insana yeterli toplumsal iktidarı verse, bu kişiler bilinçli veya bilinçsiz olarak, eninde sonunda öyle bir dünya yaratmayı başarırlar ki, bu dünyada yaşamak, sayısız yolla, bu fikirlerin tartışılmaz biçimde doğru olduğu izlenimini güçlendirir.

Kuzey Atlantik ülkelerinde bu, değerın kaynağı hakkındaki popüler fikirleri dönüştürmek için harcanan uzun çabaların zirve noktasıdır. Örneğin Amerikalıların çoğu, değerin emek teorisinin üstünkörü bir versiyonunu benimser. İnsanların çoğunun çiftçi, teknisyen veya esnaf olduğu bir dünyada bu doğal olarak mantıklı görünür: hayatta iyi şeylerin insanlar bunları üretme zahmetine girmeleri sayesinde var olduğu varsayılır; bunu yapmanın aşağı yukarı aynı oranda olmak üzere hem beyin, hem kas emeği içerdiği kabul edilir. On dokuzuncu yüzyılın ortasında, anaakım siyasetçi-

ler bile genellikle doğrudan doğruya Karl Marx'tan alınmış gibi görünen bir dil kullanıyorlardı. Abraham Lincoln dahil:

Emek sermayeden önce gelir ve sermayeden bağımsızdır. Sermaye emeğin meyvesidir, önce emek var olmasaydı, sermaye asla var olamazdı. Emek sermayeden üstündür ve çok daha fazla değer verilmeyi hak eder.³⁴

Yıldızlı Çağ'da bürokratik kapitalizmin yükselişi, zamanın yeni kodamanlarının bilinçli çabasıyla birleşerek bu dili kaldırıp bir yana koyuyor ve o zamanlar cesur yeni felsefe diye adlandırılan değer in -çelik kralı Andrew Carnegie bundan "Zenginliğin Hakikati" diye söz ediyordu- aslında bizatihi sermayeden türetildiği görüşünü yaygınlaştırıyordu. Carnegie ve yandaşları bu yeni hakikati yaymak için sadece ülke çapında Rotary Kulüplerinde ve Ticaret Odalarında değil, ayrıca okullarda, kiliselerde ve kent-sel kuruluşlarda iyi para yatırılmış bir kampanya başlattılar.³⁵ Temel argüman, bu adamların yönettiği yeni dev firmaların, Amerikalıların kendilerini ne ürettikleri ile değil ne tükettikleri ile algılamalarına yetecek kadar maddi bolluk üretilip üretemeyeceği idi. Bu görüş açısından değer, nihayetinde bu yeni holdinglerin bürokratik organizasyonunun bir ürünüydü.

Küresel adalet hareketi bize, siyasetin eninde sonunda değerle ilgili olduğunu; ama aynı zamanda, bu devasa bürokratik sistemleri üretenlerin, gerçekte değerlerinin ne olduğunu asla itiraf etmeyeceklerini öğretmiştir. Bu, Carnegie'nin zamanı için geçerli olduğu kadar günümüzde de geçerlidir. Normal olarak -son yüzyıl dönümündeki soyguncu baronlar gibi- verimlilik ya da "akılcılık" adına hareket ettikleri konusunda ısrar edeceklerdir. Ama aslında bu söylem her zaman kasıtlı olarak muğlak, hatta mantıksız olmaya başlar. Bu noktada "akılcılık" mükemmel bir örnektir. "Akılcı" kişi, temel mantıklı bağlantıları kurabilen ve gerçekliği, hayale yer vermeksizin değerlendirebilen kişi demektir. Başka bir deyişle, deli olmayan biridir. Siyasetini akılcılık temeline dayandırdığını iddia eden bir kişi -bu, sağda olduğu kadar solda da geçerlidir-, kendiy-

aynı fikirde olmayan herhangi birinin pekâlâ akılsız olabileceğini iddia ediyor demektir, ki bir insan bundan daha kibirli bir duruş sergileyemez. Ya da, “akılcılık”ı “teknik verimlilik” teriminin eşanlamlısı olarak kullanıyor, dolayısıyla, nihai olarak *ne* yapmaya giriştiklerini anlatmak istemedikleri için, *nasıl* yapacaklarına odaklanıyorlar demektir. Neo-klasik ekonomi bilimi bu tür manevralar yapma konusunda kötü şöhret sahibidir. Bir ekonomist genel seçimlerde oy kullanmanın “akıldışı” olduğunu kanıtlamaya kalkıştığında (sarf edilen çabaların kişisel olarak seçmene sağlayacağı faydadan fazla olması yüzünden), “yurttaşlık katılımı, siyasi idealer veya ortak iyilik gibi değerlere sahip olmayan, kamusal işlere sadece kişisel avantaj açısından bakan aktörler için akıldışı” demek istemedikleri için bu terimi kullanıyor demektir. Kişinin siyasi ideallerini oy vererek desteklemesinin en iyi yolunu mantıksal olarak hesaplayamaması için hiçbir neden yoktur. Ama ekonomistlere kalırsa, bu yolu seçen her kimse, aklını kaybetmiş olmalıdır.

Başka bir ifadeyle, akılcı verimlilik hakkında konuşmak, verimliliğin aslında ne için olduğunu konuşmaktan kaçınmanın bir yolu haline geliyor; yani, insan davranışının nihai amaçları olduğu varsayılan fevkalade akıldışı amaçlar olduğunu konuşmaktan. Bu noktada da piyasalar ve bürokrasiler eninde sonunda aynı dili konuşuyorlar. Her ikisi de bireysel özgürlük ve tüketim yoluyla kişinin kendini gerçekleştirme adına hareket ettiklerini iddia ediyor. Hegel ve Goethe gibi bürokratik eski Prusya Devleti’nin destekçileri bile, otoriter önlemlerin, vatandaşların kendi mülklerinde tam olarak emniyette olmalarını sağladığı gerekçesiyle meşru olduğunu iddia ediyorlardı, böylece kendi evlerinde istedikleri her şeyi yapmakta özgür olacaklardı – bu isterse sanatla, dinle, aşkla veya felsefi tartışmalarla meşgul olabilmeleri ya da sadece ne tür bira içeceklerine, ne tür müzik dinleyeceklerine veya ne giyeceklerine kendilerinin karar vermesi olabilirdi. Bürokratik kapitalizm ABD’de ortaya çıktığı zaman, kendisini benzer biçimde tüketici gerekçelerle haklı gösterdi: Birinin işçilerden çalışma şartları üzerindeki kontrol gücünü bırakmalarını isteyebilmesi için, onların evlerinde kullanabilecekleri daha çeşitli ve daha ucuz ürünleri

garanti etmesi gerekliydi.³⁶ Her zaman gayrişahsi, kurallarla belirlenen bir organizasyon –ister kamu alanında, ister üretim alanında olsun– ile kulüplerde, kafelerde veya aile gezmelerinde kişinin kendini tamamen özgürce ifade edebilmesi arasında bir sinerji olduğu varsayılmıştır. (Başlangıçta tabii ki bu özgürlük ailenin erkek reisleriyle sınırlıydı; zamanla bu, en azından prensipte, herkesi kapsadı.)

Son iki yüzyılda bürokratik türde organizasyonların hâkimiyetinin en önemli mirası, akılcı, teknik araçlar ile bunların yöneldiği fevkalade akıldışı hedefler arasındaki bu sezgisel ayrımın mantıklı gibi görünmesini sağlamak oldu. Bu, ülke çapında böyledir, devlet memurları ülkenin yöneticilerinin hayal ettiği ulusal hedef her neyse ona ulaşan en etkili araçları bulma yeteneğine sahip olmakla övünürler: Bu ister kültürel mükemmellik, emperyalist fetih veya kendine özgü eşitlikçi bir sosyal düzen arayışı, ister Kitabı Mukaddes yasalarının harfiyen uygulanması olsun. Bu bireysel seviyede de aynı derecede geçerlidir, hepimiz insanların kendilerini zenginleştirmek için en uygun yolu hesaplamak için piyasaya girmesini olağan bir şey kabul ederiz, ama bir kez paraları olunca bununla ne yapabileceklerini tahmin etmek mümkün değildir: bu bir malikâne veya yarış arabası satın almak olabileceği gibi, UFO'ların gözden kaybolmasını şahsen araştırmaya girişmek de olabilir, yahut sadece hesapsızca çocuğu için harcayabilir. Bu bize o kadar olağan görünür ki, eskiden var olmuş insan toplumlarının çoğunda böyle bir ayrımın hiçbir anlam taşımadığını çok zor hatırlarız. Çoğu zamanda ve çoğu yerde, bir insanın bir şey yapmaya girişme şekli, kişinin kim olduğunun nihai ifadesi olarak kabul edilir.³⁷ Ama aynı zamanda, kişinin dünyayı bu şekilde iki ayrı alana böldüğü anda –mutlak teknik uzmanlık alanı ile ayrı bir nihai değerler alanı olarak– alanların her biri kaçınılmaz olarak diğerini işgal etmeye çalışacaktır. Bazıları akılcılığın, hatta verimliliğin bizatihi değer olduğunu, hatta nihai değerler olduğunu ve bizim bir şekilde “akılcılık” üzerine kurulu bir toplum (ne demekse) yaratmamız gerektiğini ilan edecektir. Bazıları hayatın sanat olması, bazıları din olması gerektiğinde ısrar edecektir. Ama bütün bu hareketler, tam da üstesinden gelmeyi savundukları bu ayrımın üzerine tesis edilmiştir.

Büyük resimde bunun pek önemi yoktur, demek ki birisi dünyayı ister bürokratik verimlilik ister piyasa akılcılığı etrafında yeniden organize etmek peşinde olsun: temel varsayımlar aynı kalacaktır. Bu, bunlar arasında gidiş gelişin neden çok kolay olduğunu açıklamaya yardımcı olur, örneğin eski Sovyet memurlarının nasıl bu kadar neşeyle şapka değiştirip ekonomi üzerindeki tam devlet kontrolünü desteklemekten tam piyasalaşmaya geçtiklerini –bu arada Demir Yasa’ya uygun olarak, ülkelerinde çalışan toplam bürokrat sayısını artırmayı nasıl başardıklarını– anlamayı kolaylaştırdığı gibi.³⁸ Ya da, şu anda yaşadığımız topyekûn bürokratikleşme çağında olduğu gibi, bu ikisinin nasıl neredeyse tek bir vücut gibi birleşebildiğini.

Göçmen olarak yaşamış biri veya kızını Londra müzik okuluna yazdırmak için kırk sayfalık başvuru formunu doldurmak zorunda kalmış biri için, bürokrasinin, verimliliği bir yana bırakın, akılcılıkla herhangi bir ilişkisi olduğu fikri saçma görünebilir. Ama yukarıdan bakıldığında böyle görünüyor. Aslında sistemin içinden bakıldığında, dünyanın değerlendirilmesi için kullanılan algoritmalar ve matematik formülleri, nihai olarak değer ölçüsü değil, bizatihi kendisi haline geliyor.³⁹ Bürokratların yaptığı şeylerin çoğu, eninde sonunda, birşeyleri değerlendirmektir. Sürekli olarak farklı planların, önerilerin, başvuruların, işlemlerin veya terfi edecek adayların niteliklerini kıyaslayarak değerlendirir, denetler, ölçer, tartarlar. Piyasa reformları bu eğilimi güçlendirmekten başka işe yaramaz. Bu her düzeyde gerçekleşir. Bunu en acımasız biçimde yoksullar hisseder; sürekli olarak çocuk yetiştirme becerilerini ölçen, partnerlerin gerçekten aynı evde yaşayıp yaşamadığını anlamak için yiyecek dolaplarını inceleyen, iş bulmak için yeterince çaba harcıyıp harcamadıklarını tespit eden veya sağlık durumlarının gerçekten fiziksel çalışmaya izin vermeyecek ölçüde bozuk olup olmadığını araştıran, burnunu her şeye sokan ahlakçı form-doldurucu ordusunun göz hapsinde yaşayanlar. Şu anda bütün zengin ülkeler, birinci görevi yoksul insanların kendilerini kötü hissetmelerini sağlamak olan kalabalık memur taburları istihdam ediyor. Ancak fevkalade seçkinleştirilmiş, denetim kültürünün hâkim olduğu,

sayısallaştırılmayan, tablo haline getirilmeyen veya bir arayüze veya çeyrek dönem raporuna işlenmeyen hiçbir şeyin gerçek olmadığı bir dünyada, değerlendirme kültürü her yere daha da fazla yayılmış durumdadır. Bu dünya sadece finansallaşmanın nihai bir ürünü olmakla kalmaz, tam anlamıyla onun bir devamıdır. Zira menkul kıymetleştirilmiş türevlerin, teminatlı borç yükümlülüklerinin ve diğer egzotik finansal enstrümanlarının dünyası, değerlin kırtasiye işlerinin ürününden ibaret olduğu ve tedirgin edici araştırmacıların çocuğunuzun ilacını parasız almayı hak edecek kadar yoksul olup olmadığınızı tespit etmesiyle başlayıp takım elbiseli hızlı bahışçilerin konut kredinizi ödeyemeyecek duruma ne kadar zamanda düşeceğinizi hesaplamasıyla biten değerlendirme formları dağının zirvesi olduğu prensibinin yüceltilmesinden başka bir şey değildir.

*

Zamana uygun bir bürokrasi eleştirisi, nasıl bütün bu iplerin –finansallaşma, şiddet, teknoloji, kamusal ile özelin birbirine karışması– birbirine dolanarak kendi kendini devam ettiren tek bir ağ haline geldiğini göstermelidir. Finansallaşma süreci, sürekli artan şirket kârlarının herhangi bir biçimde rant sömürüsü şeklini alması anlamına geldi. Bu, sonuç olarak, yasallaşmış haraç almaktan biraz daha fazlası olduğu için, kuralların ve düzenlemelerin giderek daha fazla birikmesine, uygulatmak için kullanılan fiziksel zor kullanma tehditlerinin daha karmaşıklaşmasına, her yerde hazır ve nazır olmasına yol açtı. Her yerde o kadar hazır ve nazır hale geldi ki, artık tehdit edildiğimizizin farkına varamaz olduk, zira aksini hayal bile edemiyoruz. Öte yandan da rant sömürüsünden elde edilen kârların bir kısmı profesyonel sınıfların seçilmiş bölümlerine devrediliyor veya kırtasiye işleriyle meşgul şirket bürokratları kadroları oluşturulmasında kullanılıyor. Bu benim her yerde yazdığım bir olguyu destekliyor: Son onyıllarda anlamsız olduğu besbelli, uydurma, “zırva işler”in –stratejik vizyon koordinatörleri, insan kaynakları danışmanları, hukuk analistleri vs.– sürekli büyüme halinde olması. Oysa bu görevlerde

bulunanların kendileri bile bazen gizlice, kuruma, hiçbir katkıda bulunmadıklarını kabul ederler. Sonuç olarak bu, yetmişlerde ve seksenlerde kurumsal bürokrasiler finansal sistemin uzantısı haline geldikçe ortaya çıkan, sınıfların yeniden konumlanmasının temel mantığının bir uzantısından ibarettir.

Her an her şeyi bir araya getiren özel bir örnekle karşılaşma ihtimaliniz var. 2013'te Marsilya dışında çalışanlar tarafından işgal edilmiş bir çay fabrikasını ziyaret etmiştim. Bir yılı aşan bir süredir yerel polisle karşı karşıya duruyorlardı. İşleri bu noktaya ne getirmişti? Bana tesisi gezdiren orta yaşlı bir fabrika işçisi, görünüşte sorunun tesisi ucuz işçilikten yararlanmak üzere Polonya'ya taşıma kararı olmasıyla birlikte, asıl meselenin kâr paylaşımıyla ilgili olduğunu anlattı. Yüz küsur işçinin en yaşlısı ve en tecrübelisi olan bu kişi, yıllarını verimliliği artırmak için çay poşetlerini paketlemek için kullanılan dev makineleri tamir etmekle uğraşarak geçirmiş. Verim artmış, bununla birlikte kârlar da artmış. Gelgelelim fabrika sahipleri bu ekstra parayla ne yapmış? Üretkenliği artırdıkları için ödüllendirmek amacıyla işçilerin ücretini mi artırmış? Ellilerin ve altmışların Keynesçi günlerinde büyük ihtimalle böyle olurdu. Artık değil. Yaptıkları tek şey, orta kademe yöneticileri işe almak olmuş.

Uzun yıllar boyunca, dedi, fabrikada sadece iki yönetici vardı: Patron ve bir insan kaynakları memuru. Kârlar arttıkça, gittikçe daha fazla takım elbiseli adam peyda oldu, sayıları neredeyse bir düzineye çıktı. Takım elbiselilerin şatafatlı unvanları vardı ama yapacakları neredeyse hiçbir iş yoktu, dolayısıyla zamanlarının çoğunu platformda yürüyerek işçileri seyretmekle, onları ölçmek ve değerlendirmek için ölçüler belirlemekle, plan ve rapor hazırlamakla geçiriyorlardı. Sonunda akıllarına bütün faaliyeti yurtdışına taşıma fikri geldi – galiba planın hazırlanması kendi varlıkları için geriye dönük bir bahane olacağı için, diye ilave etti, işçilerin çoğu işini kaybedecekken, planı yapan yöneticilerin muhtemelen daha cazip pozisyona geçecek olması umurlarında değildi. Aradan fazla geçmeden, işçiler binayı ele geçirdi ve etrafları toplum polisiyle sarıldı.

*

Dolayısıyla, sol bürokrasi eleştirisi feci halde eksiktir. Bu kitap kesinlikle böyle bir eleştirinin anahatlarını içermiyor. Ayrıca hiçbir biçimde genel bir bürokrasi teorisi, bir bürokrasi tarihi, hatta hâlihazırdaki topyekûn bürokrasi çağı için bir teori oluşturma girişimi değil. Her biri sol-kanat bürokrasi eleştirisinin yönelebileceği bazı hususlara dikkat çeken makalelerden oluşan bir derleme. Birincisi şiddet konusuna, ikincisi teknoloji konusuna, üçüncüsü akılcılık ve değer konusuna odaklanıyor.

Bölümler bir tek argüman oluşturmuyor. Belki bir argüman etrafında toplandığı söylenebilir, ama esas olarak bir söyleşi başlatma girişimi – çok geç kalmış bir söyleşi.

Hepimiz bir problemle karşılaşmışızdır. Bürokratik uygulamalar, alışkanlıklar, anlayışlar etrafımızı kuşatmış durumda. Hayatlarımız form doldurmakla geçer hale geldi. Gelgelelim bu tür şeylerden bahsederken kullandığımız dil sadece feci halde yetersiz olmakla kalmıyor, problemi daha beter hale getirmek için tasarlanmış olma ihtimali bile var. Bu süreçte itiraz ettiğimiz şeyin gerçekte ne olduğunu anlatmak için, içerdiği şiddet hakkında dürüstçe konuşmak için, ama aynı zamanda cazip yönünün ne olduğunu, devamlılığını sağlayan şeyin ne olduğunu, hangi unsurlarının gerçekten serbest bir toplumda biraz telafi potansiyeli taşıdığını, hangi unsurlarının herhangi bir karmaşık toplumda yaşamının kaçınılmaz bedeli sayılabileceğini, hangilerinin tamamen yok edilebileceğini ve edilmesi gerektiğini anlamak için bir yol bulmamız gerekiyor. Eğer bu kitap böyle bir görüş alışverişinin başlatılmasında mütevazı bir rol oynarsa, günümüzün siyasi yaşamına özgün bir katkıda bulunmuş olacaktır.

Tahayyülün Ölü Bölgeleri

Yapısal Aptallık Hakkında Bir Makale

Söze bürokrasi hakkında bir hikâye ile başlamak istiyorum.

2006 yılında, annem üst üste birkaç kez felç geçirdi. Kısa zamanda artık yardım almaksızın evde yaşayamayacağı anlaşıldı. Sigortası evde bakımı karşılamadığı için, sosyal hizmet görevlileri bize Medicaid'e başvurmamızı tavsiye ettiler. Ancak Medicaid'den yararlanabilmek için, kişinin toplam varlığının altı bin dolardan fazla olmaması gerekiyordu. Tasarruflarını başkalarına devretmeyi ayarladık –teknik açıdan sanırım bu bir sahtekârlıktı, gerçi tuhaf bir sahtekârlıktı, zira hükümet, asıl işi vatandaşlara söz konusu sahtekârlığı nasıl devam ettireceklerini anlatmak olan yüzlerce sosyal hizmet görevlisi istihdam ediyor– ama hemen ertesinde annem yeniden, çok ciddi bir felç geçirdi ve kendini uzun dönemli rehabilitasyona tabi tutulduğu bir bakımevinde buldu. Oradan çıktığında, kesinlikle evde bakılması gerekiyordu, ama bir problem vardı: sosyal sigorta çeki direkt olarak yatırılıyordu ve annem ismini bile yazamayacak durumdaydı, böylece ben onun

hesaplarını kullanabilmek için vekâletname olarak onun adına aylık kira faturalarını ödeyebilecek duruma gelmediğim takdirde, sürekli bakım gerektiren durumda olduğumu kanıtlamak için gereken devasa Medicaid belgelerini doldurup tamamladığımda bile, ödenmesi gereken paralar birikmiş ve hakkını kaybetmesine yol açmış olabilirdi.

Bankaya gittim, talep formlarını aldım ve bakımevine getirdim. Belgelerin notere onaylatılması gerekiyordu. Kat hemşiresi bana binada bir noter olduğunu söyledi, ama randevu alınması gerekliydi. Telefonu eline aldı, kim olduğu meçhul birine bağladı, o da beni notere bağladı. Noter bana önce sosyal hizmetler başkanından onay almam gerektiğini bildirdi ve kapattı. Noterin ismini ve oda numarasını öğrendim ve asansöre binerek aşağı indim, ofisine girdim – ve sosyal hizmetler başkanının, aslında, beni notere bağlayan meçhul sesin sahibi olduğunu anladım. Sosyal hizmetler başkanı telefonu eline aldı ve şöyle dedi, “Marjorie, benim, bu adamı bu saçmalıkla deliye döndürüyorsun ve beni de deliye döndürüyorsun,” sonra özür dileyen bir jestle, ertesi haftanın başlarında bir randevu ayarladı.

Ertesi hafta noteri geldi, merdivenleri beraber çıktık, formun bana ait kısmını doldurmuş olduğumdan emin oldu (bunu bana defalarca vurgulamışlardı), sonra annem de yanımdayken, ona ait olanları doldurmaya başladım. Anneme herhangi bir şey imzalatmaması, sadece bana imzalatması beni biraz şaşırtmıştı, ama ne yaptığını biliyordur diye düşündüm. Ertesi gün belgeleri bankaya götürdüm, masada oturan kadın şöyle bir baktı, neden annemin imzalamadığını sordu, belgeyi müdürüne gösterdi, adam da bana geri götürüp düzeltmemi söyledi. Anlaşıldı ki noterin aslında yaptığı iş hakkında hiçbir fikri yokmuş. Gidip yeni formlar aldım, her birinde bana ait kısımları doldurdum ve yeni bir randevu aldım. Randevu günü noter geldi, bu bankalarla iş yapmanın ne kadar zor olduğu hakkında birkaç sevimsiz yorum yaptı (neden her banka vekâletname formundan tamamen farklı, kendine ait form bulundurmakta ısrar ediyor?), beni üst kata çıkardı. Ben imzaladım, annem imzaladı –biraz zorlanarak, artık dik durmakta

bile zorlanıyordu— ve ertesi gün tekrar bankaya gittim. Başka bir masadaki başka bir kadın formları inceledi ve ned n ismimi yazmam gereken satıra imza attığımı ve adımı imzalanması gereken satıra ismimi yazdığımı sordu.

“ yle mi yapmışım? Ama noter bana ne söylediyse ben aynı-sını yaptım.”

“Ama burada açıkça ‘burayı imzalayın’ yazıyor.”

“Ya, evet haklısınız aynen  yle. Sanırım noter bana yanlış söylemiş. Yine de... i te bütün bilgiler var, öyle değil mi? Sadece iki madde yer değiştirmiş. Bu gerçekten bir problem çıkarır mı? Oldukça zor durumdayım, tekrar randevu almak zorunda kalmak istemiyorum.”

“Aslında normal olarak bütün imza sahipleri şahsen hazır bulunmadığı takdirde bu formları kabul bile etmiyoruz.”

“Annem felç geçirdi. Yataktan kalkamıyor. Zaten bu vek letnameyi bunun için alıyorum.”

Müdüre soracağını söyledi, on dakika sonra geri döndü, müdürün i itebileceği bir mesafede, bankanın formları bu haliyle kabul edemeyeceğini beyan etti – ek olarak, bunlar doğru doldurulmuş olsa bile, annemin doktorundan bu belgeleri imzalayabilecek akıl sağlığına sahip olduğunu kanıtlayan bir yazı almam gerektiğini söyledi.

Daha önce hiç kimsenin böyle bir yazıdan bahsetmediğimi belirttim.

“Ne?” dedi müdür aniden lafa karışarak, “size bu formları kim verdi de mektuptan bahsetmedi?” Suçlu diğer banka çalışanlarına göre daha sevimli biri olduğu için, soruyu duymamış gibi yaptım,⁴⁰ bunun yerine banka cüzdanında açık seçik “David Graeber vek letiyle” diye yazdığını belirttim. Tabii ki bunun ancak annem  lm  se geçerli olacağını söyledi.

Ondan sonra, problem kısa zamanda tamamen teorik bir hal aldı: annem birkaç hafta sonra gerçekten öldü.

O zamanlar bu olayı fevkalade can sıkıcı bulmu tum. O güne kadar hayatımı nispeten bu tür şeylerden uzak, bohem bir  ğrenci ya antısıyla geçirmiş olduğum için, arkadaşlarıma şöyle sorular

sormaya başlamıştım: insanların çoğu için olağan hayat gerçekten böyle bir şey mi? Bütün gün kendini salak gibi hissederek oradan oraya koşuşturmak mı? Sonunda insanın gerçekten salak gibi hareket eder hale geleceği bir pozisyona konmak mı? Çoğu, hayatın gerçekten böyle bir şey olduğundan kuşku duymaya eğilimliydi. Belli ki noter beklenmedik derecede beceriksizdi. Bununla birlikte aradan fazla vakit geçmeden, New York Motorlu Araçlar Departmanı'nda görevli, ismi lazım değil bir memurun benim adımı "Daid" diye yazmasının dallanıp budaklanan sonuçlarıyla bir ayı aşkın süre uğraştım, Verizon'daki memurun soyadımı "Grueber" diye yazmasından ise hiç bahsetmeyelim. Kamusal veya özel bütün bürokrasiler –tarihsel sebepleri ne olursa olsun–, aktörlerinin önemli bir bölümünün görevlerini beklediği gibi yapamamasını garanti edecek şekilde organize edilmiş gibi görünüyor. Bürokrasilerin ütöpik örgütlenme formları olduğunun rahatça söylenebileceğini belirtirken bunu kastetmiştim. Nitekim ütopycılar için hep bunu söylemez miyiz: İnsan doğasının mükemmelleştirilebileceğine safdillikle inandıklarını ve insanları gerçekte olduğu gibi ele almayı reddettiklerini? Yine bize, imkânsız standartlar koymalarına ve sonra insanları bunlara uygun yaşamadıkları için suçlamalarına yol açan şeyin bu olduğu söylenmedi mi?⁴¹ Ama gerçekte bütün bürokrasiler bunu yapar, makul olduğunda ısrar ettikleri talepler belirlerler, daha sonra bunların makul olmadığını anladıklarında (çünkü önemli sayıda insan hiçbir zaman beklenen performansı gösteremeyecektir), problemin bizatihi taleple ilgili olmadığı, aksine bunlara göre yaşayamayan belirli insanların yetersizliğinden kaynaklandığı sonucuna varırlar.

Tamamen şahsım adına konuşursam, beni belki de en çok şu rahatsız ediyor: bu formlarla uğraşmanın bir biçimde beni aptallaştırması. Nasıl da dikkat etmeden "imza" yazan satıra ismimi yazmışım? Orada yazıyor işte! Normalde özellikle aptal bir insan olmadığımı düşünmek hoşuma gider. Aslında diğer insanları da akıllı olduğuma ikna edecek iyi kötü bir kariyer yapmış durumdayım. Buna rağmen açıkça aptalca şeyler yapıyorum; dikkat etmediğim için değil, aslına bakarsanız bütün bu iş sırasında epeyce

zihinsel ve duygusal enerji sarf etmiş durumdayım. Anladığım kadarıyla problem harcadığım enerjiyle ilgili değildi, ama bu enerjinin büyük bir kısmının, her an benim üzerimde bir tür bürokratik bir iktidara sahip gibi görünen birilerini anlamaya ve etkilemeye çalışmakla heba olup gitmesiyle ilgiliydi – aslında gerekli olan, sadece bir veya iki Latince kelimenin doğru yorumlanmasından ve tamamen mekanik bazı fonksiyonların doğru yapılmasından ibaretti. Noterin yetersizliğini yüzüne vuruyormuş gibi görünmemek için kafa yorarak veya banka memurlarına nasıl sempatik görünebileceğimi düşünerek öyle çok vakit geçirmiştik ki, bana ne kadar aptalca bir şey yaptırdıklarına dikkat edecek halim kalmamıştı. Bu besbelli ki yanlış bir stratejiydi, kuralları esnetme gücü olan birileri varsa bile, genellikle benim konuşmakta olduğum kişiler değildi; ayrıca böyle bir gücü olan birileriyle karşılaşsam bile, her zaman, doğrudan veya dolaylı olarak, katıksız bir yapısal saçmalık hakkında bile olsa herhangi bir şikâyetle bulunursam, olabilecek tek sonucun alt kademede bir memurun başına dert açmak olduğunu söylediler.

Antropolog olarak bütün bunlar bana tuhaf bir biçimde tanıdık geldi. Antropologlar olarak bizler, doğum, evlenme, ölüm ve benzer geçiş ritüelleri ile uğraşırken bir tür özel uzmanlık kazandık. Özellikle toplumsal olarak etkili ritüel jestleriyle ilgilendik: Bir şeyi söyleme veya yapma eyleminin, kendi başına bunu toplumsal açıdan gerçeklik haline getirmesiyle. (“Özür dilerim”, “teslim oluyorum” veya “sizi karı koca ilan ediyorum” gibi ifadeleri düşünün.) İnsanlar öylesine sosyal yaratıklardır ki doğum ve ölüm asla biyolojik olaylar değildir. Yeni doğan bir bebeği bir kişi haline getirmek –bir ismi ve sosyal ilişkileri (annesi, babası...) ve evi olan, başkalarının kendisine karşı sorumluluk duyduğu, günün birinde kendisinden de sorumluluk sahibi olması beklenebilecek biri haline getirmek– epeyce iş gerektirir. Genellikle bu işin çoğu ritüellerle yapılır. Antropologların belirttiği gibi, bu ritüeller biçim ve içerik açısından çok büyük değişiklikler arz eder: Bunlar arasında vafitiz, kiliseye kabul ayini, tütsüleme, ilk saç kesimi, tecrit, beyanatlar, ritüel aksesuarlarının yapılması, yakılması ve gömülmesi, büyü

yapmak gibi şeyler sayılabilir. Ölüm çok daha karmaşıktır, çünkü yaşarken gerçekleştirilen bu sosyal ilişkilerin yavaş yavaş kopması, yeniden düzenlenmesi gerekir. Bu genellikle, tekrarlanan gömme (hatta yeniden gömme) işlemleriyle, kemiklerin yakılması, beyazlatılması ve yeniden düzenlenmesiyle, kişi tamamen ölmenden önce yapılan şöenlerle, törenlerle yıllarca sürer. Tarihin içinde bulunduğumuz anında, var olan toplumların çoğunda, bu ritüelle sürdürülmekte olabilir veya olmayabilir, ama kırtasiye işleri, değişimi gerçekten etkileyen yönüyle toplumsal açıdan diğer ritüel türlerinden çok daha etkili olan bir ritüeldir. Örneğin annem törensiz olarak yakılmak istemişti; buna rağmen cenaze evine ait hatırladığım en önemli şey, tombul, iyi huylu bir memurun ölüm belgesini almak için doldurmak zorunda olduğu kırk sayfalık belgeyi benimle birlikte doldurmasıydı, üç nüsha halinde olması gerektiği için karbon kâğıdıyla, tükenmez kalemle doldurmuştuk. “Bunun gibi formları doldurmak için günde kaç saatinizi harcıyorsunuz?” diye sordum. İcini çekti. “Yaptığım tek şey bu,” dedi, başlangıç aşamasındaki sinir başı [karpal tünel] sendromu hastalığı yüzünden sargılı elini göstererek. Buna mecburdu. Bu formlar olmaksızın bu kurumda yakılan ne benim annem ne de başka biri hukuken –dolayısıyla toplumsal olarak– ölü sayılacaktı.

O zaman acaba neden Amerikalıların veya İngilizlerin ölüm ritüelleri hakkında, formları ve kırtasiye işlerini anlatan uzun bölümler içeren ciltler dolusu etnograf kitapları yok diye merak ettim.

Cevabı açıktı. Kırtasiye işleri sıkıcıdır. İnsan bununla ilgili ritüeli anlatabilir. İnsanların bundan nasıl bahsettiğini veya nasıl reaksiyon gösterildiğini gözlemleyebilir. Ama iş kırtasiye işlerinin kendisine gelince, insanın bu konuda anlatabileceği pek fazla ilginç şey yoktur. Formun biçimi nasıldı? Tablo ne renkti? Neden bazı bilgileri seçtiler de diğerlerini seçmediler? Örneğin doğum yeri ve tarihi, bitirdiğiniz okul neden soruluyor? İmzaya neden bu kadar çok önem veriliyor? Böyle bile olsa, hayal gücü en zengin yorumcu bile soruları hızla geçirir.

Aslında daha da ileri gidilebilir. Kırtasiye işlerinin sıkıcı olduğu düşünülür. Ve zaman içinde daha da sıkıcı hale gelmiştir. Ortaçağ'daki sözleşmeler genellikle oldukça güzeldi, kaligrafiyle ve hanedan armaları süslemeleriyle dolduydu. Bu kısmen on dokuzuncu yüzyılda bile böyleydi: Büyükbabamın doğum sertifikasının bir kopyasını bulmuştum, 1858'de Springfield, Illinois'de verilmiş, oldukça renkli, gotik harflerle, süslü yazıyla ve melek resimleriyle doluydu (ayrıca tamamen Almancaydı.) Lawrence-Kansas'ta 1914'te düzenlenmiş olan babamınki ise tam aksine siyah-beyazdı, hiç süslemesi yoktu, sadece satırlar ve kutular vardı, yine de güzel, süslü bir elyazısıyla doldurulmuştu. 1961'de New York'ta verilen benimki ise bundan bile yoksun: daktiloyle doldurulmuş ve mühürlenmiş, tamamen kişisiz. Gerçi günümüzde birçok form için kullanılan bilgisayar arayüzleri çok daha sıkıcı. Sanki bu belgeleri hazırlayanlar yavaş yavaş biraz gösterişli veya biraz sembolik olan her şeyi çıkarıp atmak istiyorlarmış gibi.

Bütün bunların bir antropoloğu umutsuzluğa sürüklemesi şaşırtıcı sayılmaz. Antropologlar yoğunluk alanlarıyla ilgilenir. Elimizdeki yorum araçları, karmaşık anlam ve önem ağları arasında yolumuzu bulmamıza en uygun araçlardır – çetrefilli ritüel sembolizmini, toplumsal hikâyeleri, şiirsel formları, veya kan bağlarını anlamaya çalışırız. Bütün bunların ortak noktası şudur: Hepsi aynı zamanda hem sonsuzca zengin olmaya, hem de açık-uçlu olmaya eğilimlidir. İnsan Romalıların bir tek hasat ritüelinde, Zande'lerin cadılık suçlamalarında veya Meksika'daki bir aile efsanesinde bir araya toplanmış bütün anlamları, güdülerini veya bağlantıları ortaya dökmeye uğraşırsa, kolayca bütün ömrünü harcayabilir – hatta eğer böyle bir çalışmanın mutlaka uzanacağı daha kapsamlı sosyal ve sembolik alanlardaki ilişkiler yelpazesinin peşine düşecek olursa, birkaç ömür harcayabilir. Kırtasiye ise tam tersine olabildiğince basit ve kendine-yeterli olmak üzere tasarlanmıştır. Formlar karmaşık bile olsa, hatta sersemletici ölçüde karmaşık bile olsa, çok basit, ama belirgin biçimde birbirine karşı unsurların sürekli çoğaltılmasından ibarettir, tıpkı bir labirentin iki veya üç çok basit geometrik motifin sürekli tekrarlanmasından

meydana gelmesi gibi. Ve yine labirent gibi, kırtasiye işleri de gerçekte kendi dışında başka bir şeye açılmaz. Sonuç olarak, yorumlanacak pek bir şey yoktur. Clifford Geertz Balinlilerin horoz dövüşü için “yoğun bir yorum” önermekle ün kazanmıştı; bir dövüşte olup biten her şey açıklığa kavuşturulacak olsa, Bali toplumu hakkında her şeyin anlaşılabilirliğini göstermeye çalışmıştı: Bunlar, insanlık durumunun, toplumun, hiyerarşinin, doğanın, insan varlığının bütün temel tutkularının ve ikilemelerinin kavramlaştırılmasıydı. Kuşkusuz bunu, ne kadar yoğun bir belge olursa olsun, bir ipotek başvurusuyla ilgili olarak yapmak mümkün değildir; cüretkâr biri çıkıp da böyle bir analiz yazmaya kalkışsa bile –sadece yapılabileceğini kanıtlamak için– başka birinin çıkıp da okuyacağını hayal etmek daha da zor olur.

*

İtiraz eden olabilir: ama büyük romancılar bürokrasi hakkında çok ilginç edebiyat eserleri yazmadılar mı? Elbette yazdılar. Ama bunu bürokrasinin döngüsellliğini ve boşluğunu –aptallığını bir yana bırakalım– kavrayarak ve aynı labirentimsi, anlamsız forma benzeyen bir şeyler içeren edebiyat eserleri yaratarak yaptılar. Bu yüzden bu konuda yazılan hemen hemen bütün önemli edebiyat eserleri korku-komedi biçimindedir. Franz Kafka’nın *Dava’sı* tabii ki paradigmadır (*Şato* gibi), ama başka birçok örnek verilebilir: Stanislaw Lem’in *Küvette Bulunan Günce*’sinden tutun (tıpkı bir Kafka’dır), İsmail Kadare’nin *Rüyalar Sarayı*’na ve Jose Saramago’nun *Bütün İsimler*’ine, bürokratik ruhtan etkilendiği söylenebilecek birçok esere kadar, örneğin Italo Calvino’nun yazdıklarının pek çoğu ve Borges’in eserlerinin büyük çoğunluğu gibi. Joseph Heller’in askerî bürokrasilerini ele alan *Catch-22* ve şirket bürokrasileri hakkındaki *Something Happened*’ı [Bir Şey Oldu] bu türün daha yeni tarihli başyapıtları sayılabilir, David Foster Wallace’ın bitirilmemiş *The Pale King*’i, ABD Yurtiçi Gelirler Servisi’nin ortabatı ofisinin üzerine çökmüş can sıkıntısı hakkında yazılmış, imgesel bir meditasyondur. Bütün bu edebiyat eserlerinin sadece bürokratik yaşamın komik anlamsızlığını vurgulamakla kalmama-

sı, en azından alttan alta bir şiddet sezdirmesi ilginçtir. Bu şiddet bazı yazarlarda diğerlerinden daha belirgindir (örneğin Kafka ve Heller), ama neredeyse her zaman, yüzeyin altında gizlenmiş bekliyor gibidir. Dahası, açıkça şiddet hakkında olan çağdaş hikâyeler de bürokrasi hakkında hikâyeler olma eğilimi gösteriyor, zira ne de olsa aşırı şiddet eylemlerinin çoğu bürokratik ortamlarda gerçekleşiyor (ordu, hapishane...) ya da etrafını derhal bürokratik prosedürler kuşatıyor (suç).

Demek ki büyük yazarlar boşlukla nasıl başa çıkacaklarını biliyorlar. Onu kuşatıyorlar. Uçurumun dibine, uçurum da onlara bakıncaya kadar bakabiliyorlar. Sosyal teori ise tam aksine, boşluktan tiksindir – ya da, bürokrasiye yaklaşımı devam ediyorsa, bu özellikle doğrudur. Aptallık ve şiddet, kesinlikle söz etmeye en az istekli olduğu iki unsurdur.⁴²

Eleştirel çalışmaların eksikliği özellikle tuhaftır, zira yüzeysel olarak baktığınızda akademisyenlerin şahsen bürokratik hayatın saçmalıklarından söz edecek pozisyonda olduğunu düşünürsünüz. Tabii ki bu kısmen, kendilerinin de –giderek daha fazla– bürokrat olmalarından dolayıdır. “İdari görevler”, komite toplantılarına gitmek, formları doldurmak, destek mektupları okumak ve yazmak, dekanların kaprislerini yerine getirmek – bütün bunlar ortalama bir akademisyenin zamanının giderek artan bir kısmını alıyor. Ama akademisyenler aynı zamanda gönülsüz bürokratlardır, zira “idarecilik”, sonunda hocaların zaten yaptıkları bir iş haline gelmiş olsa bile, her zaman angarya bir iş olarak görülmüştür – kendi niteliklerine uygun olmayan, kimlik tanımlarına uygun olmayan bir iş olarak.⁴³ Onlar bilim insanlarıdır –bir şeyleri araştıran, analiz eden yorumlayan insanlar– aslında giderek bürokrat bedenine hapsedilmiş bilim adamı ruhu taşıyor olsalar bile. Bir akademisyenin tepkisinin tam da bu olguyu araştırmak, analiz etmek ve yorumlamak olması gerektiğini düşünebilirsiniz: Nasıl oldu da hepimiz vaktimizin giderek artan bir kısmını kırtasiye işlerine harcar hale geldik? Bu arada, kırtasiye işleri ne demektir? Arka planındaki sosyal dinamikler nelerdir. Nedendir bilinmez, bu asla olmaz.⁴⁴

Benim deneyimlerime göre akademisyenler ne zaman bir su soğutucusunun (ya da su soğutucusunun akademik muadili olan bir şeyin, bu genellikle kahve makinesi olur) başına toplansalar, nadiren “gerçek” işlerinden söz ederler; genellikle bütün zamanlarını idari sorumluluklarından şikâyet ederek geçirirler. Ama görüldüğü kadarıyla, önemli şeyler düşünebilecekleri giderek kısalan bu zamanlarda, düşünmek isteyecekleri son şey budur.

Ama bu noktada daha derinlerde bir şey olduğundan kuşlanıyorum – üniversitelerin doğası ve neden var oldukları ile ilgili bir şey.

Örneğin savaş sonrası dönemde sosyal bilimlerde olağanüstü şöhret kazanmış iki Avrupalı teorisyeni düşünelim: Ellilerde ve altmışlarda Alman sosyolog Max Weber ve o zamandan bu yana, Fransız tarihçi ve sosyal felsefeci Michel Foucault. Her ikisi de ABD’de, kendi ülkelerinde hiç kazanamadıkları entelektüel hâkimiyeti elde ettiler. Onları Amerikalı akademisyenler için bu kadar cazip yapan neydi? Hiç kuşkusuz, popüleriteleri her ikisinin de kolayca bir tür Marx-muhafızı olarak benimsenebilmesiyle, teorilerinin de (genellikle kabaca basitleştirilmiş biçimde), iktidarın düpedüz veya esas olarak üretimin kontrolü meselesi olmadığına, daha ziyade herhangi bir sosyal yaşamın yayılmacı, çok-yüzlü ve kaçınılmaz bir özelliği olduğunun tartışma biçimleri olarak sunulmasıyla ilgiliydi.

Ama ben aynı zamanda bu cazibenin bir kısmının bürokrasiye yaklaşımlarından kaynaklandığını düşünüyorum. Hatta bazen, bu iki entelektüel insan dışında, yirminci yüzyılda bürokrasinin gücünün verimliliğinde yattığına yürekten inanan kimse yokmuş gibi görünüyor. Yani, bürokrasinin gerçekten işe yaradığına inanan. Weber, bürokratik organizasyon biçimlerini, insan davranışlarında Mantığın bizatihi vücut bulması olarak görüyordu, bunlar alternatif organizasyon türlerine karşı o kadar açık seçik bir üstünlüğe sahipti ki, her şeyi kuşatma, insanlığı ruhtan ve karizmadan yoksun bırakan, sıkıcı bir “demir kafes”e kitleme tehlikesi arz ediyordu. Foucault daha yıkıcıydı, ancak onun yıkıcılığı bürokratik güce daha az değil, daha fazla verimlilik atfediyordu. Akıl hastaneleri, klinikler, hapishaneler hakkındaki eserlerinde

ve diğerlerinde, insan hayatının tam anlamıyla her yönü –sağlık, cinsellik, çalışma, ahlak, bizatihi gerçeklik algımız– kendiliğinden ve kendi başlarına bir şey değil, herhangi bir tür mesleki veya idari söylemin ürünlerinden ibaret olarak sunuluyordu. Yönetimsellik ve biyoiktidar gibi kavramlar vasıtasıyla devlet bürokrasilerinin insan varoluşunun parametrelerini Weber’in hayalinden bile geçmeyecek kadar mahrem yollarla biçimlendirdiğini ileri sürüyordu. Foucault’ya göre bütün bilgi biçimleri, büyük ölçüde idari araçlar vasıtasıyla zihinlerimizi ve vücutlarımızı biçimlendiren iktidar formları haline gelmiştir.

Weber ve Foucault’nun popülaritelerini büyük ölçüde, Amerikan üniversite sisteminin o dönemde küresel ölçekte işleyen emperyal bir idari mekanizma için memur yetiştirmeye mahsus bir kurum haline gelmesine borçlu olduklarından kuşkulandırmamak çok zor. II. Dünya Savaşı biter bitmez, ABD küresel idari mekanizmasını kurmaya başladığında, bütün bunlar oldukça açık seçik görünüyordu. Talcott Parsons ve Edward Shils⁴⁵ gibi sosyologlar, Harvard’da Soğuk Savaş düzeninin içine iyice gömülmüşlerdi, yarattıkları basitleştirilmiş Weber versiyonu hızla daha da basitleştirilerek, dışişleri bakanlığı memurları ve Dünya Bankası tarafından “kalkınma teorisi” olarak benimsendi, Küresel Güney’in savaş alanı olan devletlerinde Marksist tarihsel materyalizme alternatif olarak öne çıkarıldı. O zamanlar, Margaret Mead, Ruth Benedict ve Clifford Geertz gibi antropologlar bile askerî-istihbarat mekanizmasıyla, hatta CIA ile yakın işbirliği içine girmekten çekinmediler.⁴⁶ Bütün bunlar Vietnam’daki savaşla değişti. Üniversitelerin savaşa karşı ayağa kalktığı sırada, bu tezat gün gibi açığa çıktı, Parsons –ve onunla birlikte Weber– radikallerin karşı çıktığı her şeyin somutlaşmış hali gibi görülmeye başladı.

Weber tahttan indirildikten sonra, ilk başta yerine kimin geçeceği belli değildi. Bir süre Alman Marksizmi epeyce ilgi topladı: Adorno, Benjamin, Marcuse, Lukacs, Fromm. Ama sonra ilgi odağı, Mayıs 1968 ayaklanmasının son derece yaratıcı bir toplumsal teorinin filizlenmesine yol açtığı Fransa’ya kaydı –Fransa’da bu “68 ruhu” diye adlandırılıyordu–, bu teori aynı anda hem radikal

bir yapıya sahipti, hem de sendikacılıktan tutun ayaklanmaya kadar sol politikaların geleneksel tezahürlerinin hemen hemen hepsine muhalifti.⁴⁷ Bazı teorisyenler modaya uydu, bazıları dışındaydı, ama seksenli yıllarda Foucault kendisini daha önce hiç kimsenin –aslında, Weber’in bile– yapmadığı bir biçimde kabul ettirmeyi başardı. Ya da bunu, en azından kendilerini bir biçimde muhalif kabul eden disiplinler içinde yapmayı başardı. Sonuç olarak, Amerikan yüksek eğitim sistemi bünyesinde akademik çalışmalarda bir tür bölünmenin ortaya çıktığından söz etmek daha iyi olabilir; bir tarafta “rasyonel seçim teorisi” adı altında bürokratların fiili eğitimi için yeniden icat edilen (daha da basitleştirilmiş şekliyle) Weber ile iyimser yüzü, diğer tarafta Foucault’çulara indirgenen kötümser yüzü. Buna karşılık Foucault’nun hâkimiyeti, eski kampus radikallerini veya bunlarla özdeşleşmiş kişileri cezbeden akademik çalışma alanlarındaydı. Bu disiplinlerin, siyasi iktidarla ilişkisi tamamen kesilmiş ya da toplumsal hareketler üzerindeki herhangi bir etkisi hemen hemen hiç kalmamıştı – bu uzaklaşma aynı zamanda Foucault’nun “iktidar/bilgi” kavşak noktasına yaptığı vurguya (bilgi biçimlerinin her zaman aynı anda toplumsal güç biçimleri olduğu –aslında toplumsal gücün en önemli biçimleri olduğu– savına) özel bir çekicilik kazandırıyordu.

Kuşkusuz bu kadar küçültülmüş bir tarihsel özetin karikatürleştirmekten farkı yoktur ve adil değildir. Bununla birlikte burada çok önemli bir gerçeklik var. Mesele sadece biz akademisyenlerin, yorum becerilerimizin tam yerini bulduğu yoğunluk alanlarına ilgi duyması değil. Bizim ayrıca, önemli olanla ilginç olanı ilişkilendirme ve yoğunluk alanlarının aynı zamanda iktidar alanları olduğunu varsayma yönünde giderek artan bir eğilimimiz var. Bürokrasinin gücü ise aslında sık sık tam tersinin doğru olduğunu gösteriyor.

Ama bu makale sadece –ya da öncelikle– bürokrasi hakkında değil. Öncelikle şiddet hakkında. Tartışmak istediğim şey, şiddetin yarattığı durumların –özellikle yapısal şiddetin; yapısal şiddetle kastettiğim, nihai olarak fiziksel şiddet tehdidi ile desteklenen, yayılmacı toplumsal eşitsizlik biçimleridir– mutlaka çeşitli bilinçli

körlükler yaratma eğilimi göstermesidir, ki biz bunu normal olarak bürokratik prosedürlerle ilişkilendiriyoruz. Kabaca tarif edersek: mesele, bürokratik prosedürlerin yapıları itibariyle aptalca olması, hatta kendilerinin bile aptalca diye tanımladığı davranış biçimleri üretme eğilimi değildir –gerçi bunu yaparlar ama–, daha ziyade, yapısal şiddet temeline dayandıkları için zaten aptalca olan sosyal durumları yönetme yöntemleri olmalarıdır. Bence bu yaklaşım bürokrasinin hayatımızın her alanını istila edecek noktaya nasıl geldiğini ve neden bunun farkında olmadığımızı önemli ölçüde açıklama potansiyeline sahip.

*

Şu anda, şiddetin böyle vurgulanmasının tuhaf gelebileceğini kabul ediyorum. Bakımevlerini ya da bankaları, hatta sağlık sigortası kurumlarını şiddetin hâkim olduğu kurumlar olarak düşünmeye alışkın değiliz – belki en soyut ve metaforik anlamda olması hariç. Ama burada bahsettiğim şiddet, soyut değil. Kavramsal şiddetten bahsetmiyorum. Kelime anlamıyla şiddetten bahsediyorum, örneğin bir kişinin bir başkasının kafasına tahta sopayla vurması gibi bir şiddetten. Bütün bu kurumlar, sonuçta zor kullanma tehdidi-ne dayanan bir sistemde, hükümetler tarafından düzenlenen ve garanti edilen mülkiyet hakları sistemi çerçevesinde kaynakların paylaşılmasıyla ilgilidir. “Zor kullanma” ise, üstü kapalı olarak şiddeti ifade eder: yani, üniforma giymiş, başkalarını kafalarına tahta sopayla vurmakla tehdit etmeye hazır insanları çağırabilme gücünü.

Endüstriyel demokrasilerde vatandaşların bu olgu hakkında bu kadar ender düşünmeleri veya içgüdüsel olarak bu olgunun önemini küçümsemeye çalışmamız oldukça tuhaftır. Örneğin yüksek lisans öğrencileri üniversite kütüphanelerinde, modern hayatta bir faktör olarak zorlamanın azalan önemine ilişkin Foucault’dan esinlenen teorik makalelere odaklanarak günlerini geçiriyorlar da, öte yandan usulüne uygun onaylı ve damgalı kimlik belgelerini göstermeksizin bu makalelere erişme haklarında ısrar etmeye kalkışsalar, silahlı adamların bir araya toplanarak fiziksel olarak kendilerini dışarıya atacağını, gereken her tür gücü kullanacağını

nasıl hiç düşünmüyorlar? Galiba gündelik varoluşumuzun çeşitli yönlerinin bürokratik düzenlemelerin kapsamına girmesine ne kadar çok izin verirse, herkes bütün bunların eninde sonunda fiziksel zor tehdidine dayandığı olgusunun (gerçekte sistemi çalıştıranların apaçık bildiği olgunun) önemsiz gösterilmesine o kadar çok göz yumacak.

Gerçekten, “yapısal şiddet” teriminin kullanılması bile, bu açıdan mükemmel bir örnektir. Bu makale üzerinde ilk çalışmaya başladığımda, bu terimin dolaysız bir biçimde işleyen fiili şiddeti ifade etmesini olağan karşılamıştım. Şöyle hayal edelim: savaşçı bir kabile var (bunlara Alfalar adını verelim), bunlar çölleri aşmış ve barışçı çiftçilerin yerleşmiş olduğu (bunlara da Omegalar diyelim) toprakları ele geçirmiş olsun. Ama haraç almak yerine bütün verimli toprakları paylaşsınlar ve kendi çocuklarının hemen hemen her tür eğitime erişme ayrıcalığına sahip olmasını sağlasınlar, aynı zamanda kendilerinin doğuştan üstün varlıklar olduklarını, daha iyi ve daha güzel, daha zeki olduklarını ileri süren dinî bir ideoloji başlatsınlar, artık kendi mülklerinde çalışmaya mecbur bırakılmış olan Omegalar da kutsal güçler tarafından korkunç bir günahla lanetlensin, aptal, çirkin ve aşağılık olsunlar. Belki de Omegalar aşağılanmayı içselleştirecekler ve gerçekten bir şeylerden ötürü suçlu olduklarına inanıyormuş gibi davranmaya başlayacaklardır. Bir anlamda belki de inanacaklardır. Daha derine inilirse, gerçekten inanıp inanmadıklarını sormanın pek anlamı yoktur. Düzenlemenin tümü şiddetin ürünüdür ve sürdürülmesi ancak kesintisiz şiddet tehdidi ile mümkündür: Omegalar şunu çok iyi bilirler ki herhangi biri mülkiyet ilişkilerine ya da eğitime erişim hakkına doğrudan karşı çıkarsa, kılıçların çekileceği ve insanların kellelerinin uçacağı neredeyse kesindir. Böyle bir durumda, “inanmak” terimiyle ifade ettiğimiz şey, insanların kendilerini bu gerçekliğe uyarlamak için geliştirdikleri psikolojik tekniklerden başka bir şey değildir. Alfaların şiddet araçları bir şekilde yok olsa, nasıl hareket edeceklerini veya ne düşüneceklerini hiç bilmiyoruz.

“Yapısal şiddet” ifadesini ilk kullanmaya başladığımda aklımda bu vardı – sıradan, gündelik işleyişlerinde somut, fiziksel şiddete

ihtiyaç duyulmasa bile, sadece şiddet tehdidiyle kurulabilen ve sürdürülebilir yapılar. Bu konuda düşünecek olursak, fiili işleyiş biçimleri son derece karmaşık olsa bile, literatürde “yapısal şiddet” diye adlandırılan olguların çoğu için aynı şeyin geçerli olduğunu söyleyebiliriz – ırkçılık, cinsiyetçilik, sınıf ayrıcalıkları gibi.

Bu noktada muhtemelen, yapısal şiddetten bu biçimde söz eden feminist literatür okumalarımın epeyce esinlenmiş olduğumu söyleyebilirim.⁴⁸ Örneğin cinsel saldırı oranlarının, kadınların çalışma, davranış veya giyim tarzına ilişkin “cinsiyet normlarına” karşı çıkmaya başladığı zamanlarda çarpıcı bir biçimde arttığından sık sık bahsediliyordu. Bu aslında istilâcılarının aniden kılıçlarını çekmesiyle tamamen aynıdır. Ama genellikle akademisyenler bu terimi bu şekilde kullanmazlar. Şu andaki kullanım biçiminin geçmişi altmışlardaki “Barış Araştırmaları”na kadar gider ve hiç fiziksel şiddet içermese bile, şiddetle aynı etkiye sahip olan “yapılar”ı ifade etmek için kullanılır. Yapıların listesi aşağı yukarı aynıdır (ırkçılık, cinsiyetçilik, yoksulluk ve diğerleri), ama burada ima edilen şey, örneğin ev içi şiddet veya cinsel saldırı kesinlikle olmaksızın işleyebilen bir ataerkil sistemin veya devlet eliyle uygulanan mülkiyet hakları ile desteklenmeyen bir ırkçılık sisteminin *var olabileceğidir* – oysa benim bildiğim kadarıyla her ikisinin de örneği hiçbir zaman görülmemiştir.⁵⁰ Yine aynı şeyle karşılaşırız, meselenin aslının fiziksel şiddet olmadığına, gerçekte ele alınması gereken şeyin bu olmadığına ısrar etmek için herhangi bir sebep olmadığı sürece, insanın böyle bir argüman ileri sürmesi çok şaşırtıcı. Anlaşıldığı kadarıyla, şiddet meselesini doğrudan ortaya atmak, galiba pek çok akademisyenin kapalı kalmasını tercih ettiği bir dizi kapıyı açmak anlamına geliyor.

Bu kapıların çoğu doğrudan doğruya “devlet” diye adlandırdığımız probleme çıkıyor – ve devletin gücünü fiilen kullanmasında araç olan bürokratik yapılara. Devletin şiddet tekeli talebi problemin ta kendisi mi, yoksa devlet olası bir çözümün zorunlu bir parçası mı? Kuralları koymanın ve daha sonra bunlara uymayanları fiziksel şiddet uygulamakla tehdit etmenin bizatihi kendisi sorgulanabilir mi ya da mesele sadece bu tehditleri doğru uygulamayan

otoriteler midir? Irkçılık, cinsiyetçilik ve diğerlerinden, bağımsız hareket eden soyut yapılar gibi bahsetmek, bu soruları tümüyle geçiştirmenin en iyi yoludur.

Modern idari tekniklerin açıkça düşmanca zorlamalar olarak görüldüğü birçok kırsal toplulukta, Alfalar ve Omegalar örneğime çok benzeyen şeyler olduğunu antropologlar iyi bilirler. Bizler genellikle bir biçimde zapt edilmiş halklarla ilgileniriz – yani, yürürlükteki düzenlemelerin şiddet ürünü olduğunu çok iyi bilen insanlarla. Sonuç olarak hükümetin esas olarak zorlayıcı bir kurum olduğunu inkâr etmek hiç kimsenin aklına bile gelmez – bazı iyiliksever yönleri olduğunu kabul etmeye istekli olsalar bile. Örneğin saha çalışması yaptığım Madagaskar’ın kırsal bir bölgesinde insanlar devletlerin esas olarak etrafa korku saçarak çalışmasını olağan karşılardı. Bu, eski Madagaskar krallıklarında da böyleydi, onu izleyen Fransız kolonyal rejiminde de, esasında aynı şeyin birazcık yenilenmiş versiyonu gibi görünen daha sonraki çağdaş Madagaskar yönetiminde de. Öte yandan yaydığı korku kesinlikle keyfi idi, çünkü çoğu zaman devlet veya temsilcileri etrafta yoktu. Hükümet gündelik hayatın anbean düzenlenmesinde hemen hemen hiç rol oynamıyordu: bina kuralları, açık konteyner yasaları, araçlar için ruhsat alma veya sigorta yaptırma mecburiyeti yoktu, kimin ne alıp satacağını, nerede sigara içeceğini, nerede bina yapacağını, nerede ne yiyip ne içeceğini, nerede müzik çalabileceğini veya hayvan yetiştireceğini belirten kurallar yoktu. Ya da, böyle yasalar var olsa bile, hiç kimsenin bunlarla işi olmadığı için kimse, hatta uygulayacak olan polis bile bunların ne olduğunu bilmiyordu – şehirde bile böyleydi, etraftaki kırsal alanlarda ise kesinlikle böyleydi; bu işler tamamen geleneklerle, topluluk kurullarının kararıyla veya büyüsel tabularla düzenlenirdi. Bu tür ortamlarda, hükümet bürokrasisinin asıl işinin vergilendirilebilir mülklerin tescili ve vergileri toplayanların çıkıp gelmelerini ve alacaklarını alıp gitmelerini sağlayan altyapıyı sürdürmek olduğu büsbütün açık seçik görünüyor.

Bu durum benim kendi araştırmam açısından bazı ilginç ikilemler yarattı. Kırsal bölgeye doğru yola çıkmadan önce Madagaskar ulusal arşivlerinde epeyce çalıştım. On dokuzuncu

yüzyılda Merina Krallığı kamu hizmeti elemanları yetiştirmelerine yardım etmeleri için yabancı misyonerler getirtmişler, bunların kayıtları halen, kolonyal rejime ait olanlarla yan yana duruyor. Sonuç olarak araştırmakta olduğum topluluğa ait 1875'ten 1950'ye kadarki dönemi kapsayan epeyce zengin veri biriktirdim: Nüfus sayımı verileri, okul kayıtları ve hepsinden önemlisi, her bir ailenin büyüklüğü, sahip oldukları arazi ve sığır sayısı –ve eski dönemde köle sayısı– hakkında kesin rakamlar elde ettim. Ama varır varmaz öğrendim ki bu, çoğu insanın başkentten gelen bir yabancının büyük ihtimalle mutlaka soracağını düşündüğü, dolayısıyla anlatmayı en az istediği şeymiş. Aslında insanlar bunun dışında her şey hakkında konuşmaya istekliydi. Sonuç olarak, iki tarihsel dönem hakkında hemen hemen tamamen farklı veriler elde etmiştim.

İnsanları daha iyi tanıdıkça, yavaş yavaş anladım ki mesele sadece hükümetin günlük hayatı düzenlememesi değildi, hükümet kesinlikle hiçbir şey yapmıyordu. Madagaskar tarihinde devlet gücü hep bir yükselme-alçalma eğilimi göstermişti, şimdi de kesinlikle alçalma dönemi idi. Elbette devlet daireleri vardı, insanlar oturup bir şeyler yazıyor, kaydediyordu, ama aslında bu bir gösteriden ibaretti – paraları güç bela ödeniyordu, malzemeleri yoktu (kendi kâğıtlarını satın almak zorundaydılar), herkes vergi beyanında yalan beyanda bulunuyordu, aslında hiç kimse vergi falan da ödemiyordu. Polis sadece anayollarda devriye geziyor ve kırsal bölgeye hiç girmiyordu. Yine de herkes hükümetten gerçekten varmış gibi söz ediyor, yabancıların farkına varmamasını umuyordu, aksi takdirde bu, belki de başkentteki ofislerde oturan birilerinin bu konuda birşeyler yapmaya kalkışmasına sebep olabilirdi. Yani bir düzeyde, bürokratik gücün insanlar üzerinde hemen hemen hiç etkisi yoktu. Bir başka düzeyde ise, her şeye damgasını vuruyordu.

Sebebi, kısmen, yaklaşık yüzyıl önceki istilanın ilk etkisiydi. O zamanlar, Merina Krallığı'nda yaşayanların çoğu, büyük bir krallığın kalbindeki köle sahipleri idi. Kölelik hakkında hatırlanması gereken önemli bir husus, asla –hiç kimse tarafından– ahlaki bir ilişki olarak görülmemesi, düpedüz bir keyfi güç ilişkisi olarak görülmesidir: efendi kölesine ne isterse onu emredebilir ve kölenin

gerçek anlamda yapabileceği hiçbir şey yoktur.⁵¹ Fransızlar 1895'te Merina Krallığı'nı devirip Madagaskar'ı aldıkları zaman, derhal köleliği kaldırdılar ve yerine, görünüşte bile olsa toplumsal sözleşme veya yönetilenlerin iradesine dayanmayan, düpedüz silah gücüne dayanan bir yönetim kurdular. Gayet tabii Madagaskarlıların çoğu fiilen köleleştirildikleri sonucuna vardılar. Bunun insanların birbirlerine nasıl davranmaya başladıklarıyla ciddi bağlantıları vardı. Çok geçmeden her tür emir kumanda ilişkisi –yani yetişkinler arasındaki, birinin diğerini sadece kendi isteğinin uzantısı haline getirdiği her tür mevcut ilişki– ahlaki açıdan itiraz edilebilir, özünde kölelik veya devlet kurumunun varyantları olarak görüldü. Aklı başında Madagaskarlılar böyle hareket etmedi. Böylelikle Madagaskar hükümeti çok uzakta bile olsa, gölgesi her yerde vardı. Araştırma yaptığım toplulukta bu ilişkilendirmeler özellikle, insanlar on dokuzuncu yüzyılda köle sahibi olan büyük ailelerin çocuklarının, büyük ölçüde eğitime ve bürokratik işlerde beceri kazanmaya önem vermeleri (bu her zaman vurgulanıyordu) sayesinde kolonyal dönem yönetiminin çekirdeği olmaya devam ettiklerini, bu soydan gelenlerin halen genellikle başkentte sık ofislerde, kırsal hayatın zorluklarından ve sorumluluklarından uzak yaşadıklarını anlattıkları zamanlarda ortaya çıkıyordu. Başka bağlamlarda, emir kumanda ilişkileri özellikle bürokratik ortamlarda, linguistik olarak kodlanmıştı: kesin bir biçimde Fransızca ile özdeşleşmişti; buna karşılık Madagaskar dili, özellikle görüşme, açıklama ve oybirliği ile karar verme için uygun bir dil olarak görülüyordu. Küçük memurlar, keyfi emirler vermek istedikleri zaman, neredeyse değişmez biçimde, hep Fransızca konuşmaya başlıyorlardı.

Özellikle bir olayı hâlâ dün gibi hatırlıyorum: Sık sık Madagaskar dilinde sohbet ettiğim dost canlısı bir küçük memur vardı, günün birinde herkesin futbol maçı seyretmek için eve erken gitmeye karar verdiği açıkça belli olduğu anda, beni karşısında görünce şaşkına döndü (daha önce bahsettiğim gibi, bu ofislerde aslında hiç kimse hiçbir iş yapmıyordu.)

Fransızca olarak, “Ofis kapandı” dedi, kendisine hiç yakışmayan resmî bir poz takınarak. “Ofiste yapacak bir işiniz varsa, şimdi gidip yarın sabah saat sekizde gelin.”

Bu beni çok şaşırttı. Benim anadilimin İngilizce olduğunu biliyordu; Madagaskar dilini rahatça konuştuğum biliyordu; Fransızca'yı sözlü olarak hiç anlayamayacağımı kesinlikle biliyor olması gerekirdi. Kafam karışmış gibi yaptım ve Madagaskar dilinde cevap verdim, "Pardon? Affedersiniz, sizi anlayamıyorum."

Buna karşılık daha da dik durmaya çalışarak aynı şeyi biraz daha yavaş ve daha yüksek sesle tekrar söyledi. Yine anlamamış gibi yaptım. "Anlayamıyorum," dedim, "neden benimle bilmediğim bir dilde konuşuyorsunuz?" Aynı şeyi tekrar yaptı.

Aslında aynı cümleyi yerel dilde kesinlikle tekrarlayamayacağı, hatta Madagaskar dilinde başka herhangi bir şey bile söyleyemeyeceği belliydi. Bundan kuşkulandım, zira gündelik dile dönecek olsa, aynı derecede haşın olamayacağını hissediyordu. Durumun tam olarak böyle olduğunu daha sonra başkaları da onayladı: Madagaskar dilinde konuşacak olsa, en azından ofisin böyle olmadık bir saatte neden kapandığını açıklamak zorunda kalacaktı. Yazılı Madagaskar dilinde, Fransızca tam olarak *ny teny baiko*, "komuta dili" olarak adlandırılabilir. Açıklama, görüşme ve nihayetinde uzlaşmanın şart olmadığı ortamlara özgüdür, zira bu ortamlar fiziksel güce eşitsiz erişim varsayımı ile biçimlendirilmiştir. Bu örnekte, bu gücü uygulayacak somut araçlar artık ortada yoktur. Memur aslında polis çağıramazdı, bunu istemezdi de – sadece benim çekip gitmemi istiyordu, nitekim kendi dilimde oyunlar yaparak ona biraz sataştıktan sonra çekip gittim. Ama kolonyal devletin gölgesine sığınmaksızın böyle bir gücün kendisine sağladığı bir tavrı sergilemekten bile acizdi.

Madagaskar'da çoğu insanın zihninde bürokratik güç, neredeyse evrensel bir saygı uyandıran eğitimle bağlantısı dolayısıyla yeniden elde edilmiştir. Hükümetin, büroların ve jandarma karakollarının dünyasına girmek, aynı zamanda romanların, dünya tarihinin, teknolojinin ve yurtdışına seyahat etme imkânının dünyasına girmek demektir. Dolayısıyla umutsuz bir biçimde kötü veya yapısal olarak saçma olamazdı.

Ama Madagaskar devleti özellikle şiddet üzerine kurulu değildi. Gerçi karşılaştırmalı analizler, bürokratik sistemde kullanılan şiddet seviyesi ile bunun ürettiği görülen saçmalık ve cehalet

seviyesi arasında doğrudan bir ilişki olduğunu söylüyor. Örneğin Keith Breckenridge, kolonyal Güney Afrika'nın tipik özelliği olan "bilgi olmaksızın güç" rejimlerinde Afrikalıları anlama ihtiyacının yerine, büyük ölçüde zor kullanma ve kırtasiye işlerinin konduğunu uzun uzadıya belgelemiştir.⁵² Örneğin 1950'lerde başlayan apartheid sisteminin fiilen yürürlüğe konması, Afrikalı işçileri yığınla çalışma sözleşmesi taşımak zorunda bırakan eski kuralları basitleştirmek üzere tasarlanmış, üzerinde "isimlerin, mahalin, parmak izinin, vergi durumunun ve resmî olarak tanınmış, kendi kasaba ve şehirlerinde yaşama ve çalışma 'hakları'nın" yazılı olduğu yeni bir paso sistemiyle duyurulmuştu ve sadece bundan ibaretti.⁵³ Devlet memurları yönetimi düzene sokacağı, polis de kendilerini Afrikalı işçilerle konuşmak zorunda kalmaktan kurtaracağı için bundan memnun olmuştu. Afrikalı işçiler ise yeni belgeye tam da bu nedenle, "dompas" veya "enayi pasosu" adını koymuşlardı.

Andrew Mathew'in Oaxaca'daki Meksika orman idaresi hakkında yapılan başarılı bir etnografya çalışması da benzer şekilde, devlet memurları ile yerel çiftçiler arasındaki neredeyse mutlak eşitsizliği ortaya koymaktadır. Ormancılar bu yüzden bir tür ideolojik fanus içinde kalmıştır, orman yangınları hakkında basit siyah-beyaz fikirlerini sürdürürler ve böylece, Oaxaca'da yönetmeliklerin gerçekte ne kadar etkili olduğunu anlamayan onlardan başka neredeyse hiç kimse kalmamıştır.⁵⁴

Zorlama ile saçmalık arasındaki bağın izleri, İngilizcede bürokrasiden bahsettiğimizde bile görülebilir: Örneğin konuşma dilinde bürokratik aptallıktan söz eden terimlerin çoğunun -SNAFU, Cath-22, ve benzerleri- askerî argodan alındığına dikkat edin. Daha genel konuşursak, siyaset bilimciler çoktandır zorlama ile bilgi arasında David Apter'in ifadesiyle⁵⁵ bir "negatif korelasyon" olduğunu gözlemlemektedirler: Göreceli demokratik rejimler fazla bilgi bombardımanına maruz kalma eğiliminde olup herkes açıklamaları ve talepleriyle siyasi otoriteleri topa tutarken, rejim ne kadar otoriter ve baskıcı ise, insanların söyleyeceği şey de o kadar az olur - bu yüzden bu tür rejimler casuslara, muhaberat ajanlarına ve gizli polise güvenmek zorundadır.

Şiddetin keyfi kararlara izin verme, dolayısıyla daha eşitlikçi sosyal ilişkilerin tipik özelliği olan tartışma, netleştirme ve yeniden müzakere etmeden kaçınma kapasitesinin, kurbanlarının şiddet temeli üzerine kurulmuş prosedürleri aptalca ve mantıksız görmelerinin sebebi olduğu bellidir. Çoğumuz başkalarının ne düşündüğünü veya ne hissettiğini, sadece ses tonlarını veya vücut dillerini gözlemleyerek anlamak gibi yüzeysel bir kapasiteye sahibizdir – insanların anlık niyetlerini ve güdülerini hissetmek zor değildir, ama yüzeysel olanın ötesine geçmek genellikle epeyce çalışma gerektirir. Sosyal yaşamda gündelik işlerin çoğu, aslında başkalarının güdülerini ve algılarını deşifre etmeye çalışmaktan ibarettir. Buna “yorumlayıcı emek” adını verelim. Birisi çıkıp şöyle söyleyebilir, güç korkusuna güvenerek hareket edenler yorumlayıcı emek sarf etmek mecburiyetinde değildir, zaten, genel olarak konuşursak, sarf etmezler de.

Bir antropolog olarak, tehlikeli bir alanda yol aldığımın farkındayım. Antropologlar, dikkatlerini şiddete yoğunlaştırdıkları zaman, tam aksi bir yönünü vurgulama eğilimindedirler: Şiddet eylemlerinin anlamlı ve bilgi verici özellikleri – hatta şiiri andıran özellikleri.⁵⁶ Aksini öneren kim olursa olsun anında kültürsüzlükle suçlanır: “Samimiyetle şiddetin sembolik açıdan güçlü *olmadığını* mı, kurşunların ve bombaların bir mesaj iletme anlamı *olmadığını* mı ileri sürüyorsun?” Kayıtlara geçsin: Bunu ileri sürmüyorum. Ama en önemli sorunun bu olmayabileceğini ileri sürüyorum. Her şeyden önce bu, esas olarak “şiddet”in, şiddet *tehdidini* ve yaygın şiddet tehdidini mümkün kılan çeşitli sosyal ilişkileri değil, öncelikle şiddet *eylemlerini* ifade ettiği varsayımına dayanır – fiilen itip kakma, yumruk atma, bıçaklama veya patlama gibi.⁵⁷ İkinci olarak bu alan, antropologların ve daha genel olarak akademisyenlerin yorumlayıcı derinlik ile sosyal önemin birbirine karıştırılmasına kurban gitmeye eğilimli oldukları alanlardan biridir. Yani, otomatik olarak şiddete ilişkin en ilginç şeyin aynı zamanda en önemli şey olduğunu varsayarlar.

İzin verirseniz, bu noktaların her birini ayrı ayrı ele alacağım. Şiddet eylemlerinin, genel anlamda konuşulursa, aynı zamanda ile-

tişim eylemleri olduğunu söylemek doğru mudur? Kesinlikle evet. Ama aynı şey her tür insan eylemi için de söylenebilir. Bana çarpıcı gelen şey, şiddet hakkında gerçekten önemli olan hususun belki de, iletişimsel *olmaksızın* sosyal etkileri olma ihtimalini öne çıkaran tek insan eylemi biçimi olmasıdır. Daha kesin söylemek gerekirse, şiddet belki de bir insan için, hakkında hiçbir şey bilmediği bir kişinin eylemleri üzerinde göreceli tahmin edilebilir etkileri olacak bir şey yapmasını mümkün kılan tek yoldur. Başka birilerinin eylemlerini etkilemek için deneyebileceğiniz diğer yolların çoğunda, en azından sizin onlar hakkında ne düşündüğünüz, onların sizin hakkınızda ne düşündüğü hakkında, tiksintileri ve yatkınlıkları hakkında vs. biraz olsun fikriniz olması gerekir. Kafalarına yeterince sert vuracak olursanız, bütün bunlar anlamsız olur.

Birisini sakat bırakarak veya öldürerek elde edilebilecek etkilerin sınırlı olduğu doğrudur. Ama bunlar yeterince gerçektir – ve önemli olan şu ki, bunların ne olacağını önceden kesinlikle bilmek mümkündür. Alternatif diğer eylem biçimlerinden hiçbiri, ortak anlam ve anlayışlara herhangi bir biçimde başvurmaksızın, asla tahmin edilebilir bir etki yapmaz. Dahası, başkalarını şiddet tehdidi ile etkileme girişimleri belli bir düzeyde ortak anlayış gerektirse bile, bunlar epeyce az olabilir. İnsan ilişkilerinin çoğu –özellikle uzun dönemli arkadaşlıklar veya uzun dönemli düşmanlıklar gibi– fevkalade karmaşıktır, tarih ve anlamla doludur. Bunları devam ettirmek, sürekli ve genellikle ustalık gerektiren hayal gücü çalışması yapmayı, hiç durmadan dünyayı başkalarının gözünden görmek için uğraşmayı gerektirir. Bu yüzden ben bunu “yorumlayıcı emek” olarak adlandırdım. Başkalarını fiziksel zarar vermekle tehdit etmek bütün bunları basitleştirmeye imkân verir. Muhtemel ilişkileri daha basit ve şematik hale getirmeyi mümkün kılar (“şu çizgiyi geçersen seni vururum”, “ağzından bir kelime daha çıkarsa kendini hapiste bulursun”). Şiddetin sıklıkla aptalın tercih ettiği silah olmasının sebebi budur. Hatta buna aptalın kozu bile denebilir, zira (kuşkusuz insan varoluşunun trajedilerinden biridir) öyle bir aptallık biçimidir ki akıllıca bir cevap bulabilmek çok zordur.

Burada çok önemli bir niteliği belirtmem gerekiyor. Burada her şey güçler dengesine bağlıdır. Eğer iki taraf oldukça eşit bir şiddet yarışına girmişse –diyelim ki düşman orduları kumanda eden generaller gibi–, ikisinin de diğerinin aklını okumaya çalışmak için iyi sebepleri vardır. Ancak taraflardan biri diğerine fiziksel zarar vermekte daha üstün bir avantaja sahipse, böyle bir şey yapmasına gerek kalmaz. Ama bunun çok derin etkileri vardır, çünkü şiddetin en karakteristik etkisinin, “yorumlayıcı emek” ihtiyacını gereksiz kılma gücünün en çarpıcı olduğu zamanların, biziatihi şiddetin en az görünür olduğu zamanlar olduğu –aslına bakılırsa, gösterişli fiziksel şiddet eylemlerinin gerçekleşme ihtimalinin en düşük olduğu zamanlar olduğu– anlamına gelir. Bundan dolayı, yapısal şiddet durumları her zaman hayali özdeşleşmenin aşırı orantısız yapılarını üretir.

Bu etkilerin en görünür hale geldiği zamanlar, eşitsizlik yapılarının en derinden içselleştirildiği zamanlardır. Bu konuda klasik bir örnek yine cinsiyettir. Örneğin, 1950’lerde Amerikan durum komedilerinin değişmeyen bir unsuru vardı: Kadınları anlamamanın imkânsızlığı hakkında şakalar. Bu şakalar (tabii ki erkekler tarafından anlatılan), her zaman kadınların mantığının temel olarak yabancı ve anlaşılmasız olduğunu dile getirirdi. Verilen mesaj her zaman aynıydı: “Onları sevmelisiniz”, “ama bu yaratıkların nasıl düşündüğünü gerçekte kim anlayabilir ki?” Söz konusu kadınların erkekleri anlamakta zorluk çekip çekmediği hakkında bir izlenim edinemezsiniz. Sebep açıkça bellidir. Kadınların erkekleri anlamaktan başka seçenekleri yoktu. Amerika’da ellili yıllar, tek kişinin para kazandığı ataerkil aile idealinin gözde olduğu zamanlardı ve hali vakti yerinde olanlar arasında bu ideal gerçekleştirilmişti. Kendilerine ait geliri veya kaynağı olmayan kadınların, erkeklerinin kafasından neler geçtiğini anlamak için epeyce zaman ve enerji harcamaktan başka seçenekleri yoktu.⁵⁸

Kadın cinsinin sırlarına ilişkin bu tür retorik, ataerkil düzenlemelerin hiç değişmeyen özelliğidir. Buna, mantıkdışı ve açıklanması mümkün olmayan bir duygu, kadınların erkeklere nasip olmayan, gizemli, neredeyse mistik bir bilgeliğe erişim gücüne (“kadın sezgisi”) sahip oldukları duygusu eşlik etmiştir. Tabii ki

aşırı eşitsizlik içeren her tür ilişkide, buna benzer bir şey olur: örneğin köylüler her zaman kaba şaba, basit, ama aynı zamanda mistik bir akla sahip olarak sunulmuştur. Kuşaklar boyu kadın romancılar –hemen akla Virginia Woolf geliyor (*Deniz Feneri*)– bu tür düzenlemelerin diğer tarafını belgelemişlerdir: Kadınların, dünyadan habersiz ve kendini beğenmiş erkeklerin egolarını yönetmek, sürdürmek ve düzeltmek için sürekli çaba göstermek, hayali özdeşleşme veya yorumlayıcı emek için sürekli uğraşmak zorunda kalmaları. Bu uğraş her düzeyde devam eder. Her yerde kadınlardan sürekli olarak, her durumun erkeklerin gözünden nasıl görüldüğünü tasavvur etmeleri beklenir. Erkeklerden aynı şeyi kadınlar için yapması neredeyse hiç beklenmez. Bu davranış kalıbı öylesine derinden içselleştirilmiştir ki, başka türlü davranmaları önerilen erkeklerin çoğu, böyle bir öneriye bir şiddet eylemiymiş gibi tepki gösterir. Örneğin Amerika’da liselerde yaratıcı yazarlık öğretmenleri arasında çok popüler olan bir araştırmada, öğrencilere, bir günlüğüne karşı cinsten birine dönüştüklerini hayal etmeleri ve o günü tasvir etmeleri söyleniyor. Sonuçlar tabii ki inanılmaz derecede tektip çıkıyor. Kızların hepsi o kadar uzun ve detaylı metinler yazıyorlar ki konu hakkında düşünerek epeyce zaman harcadıkları açıkça belli oluyor. Genellikle erkeklerin epeyce büyük bir kısmı metni yazmayı tümüyle reddediyor. Yazanlar da açıkça belli ediyorlar ki ergen bir kız olmanın nasıl bir şey olduğu hakkında en ufak bir fikirleri yok ve bu konuda düşünmelerinin önerilmesine öfkeleniyorlar.⁵⁹

Burada söylediğim hiçbir şey, Feminist Bakış Açısı Teorisi veya Eleştirel Irk Teorisi hakkında bilgi sahibi olanlara yeni gelmeyecektir. Aslına bakarsanız, ben ilk başında, bu geniş kapsamlı düşüncelerde bell hooks tarafından yazılmış bir pasajdan ilham aldım:

Gerçi ABD’de hiçbir zaman siyahlardan oluşan resmî bir antropolog ve/veya etnograf grubu bir araya gelerek beyazlık durumunu incelemiş değildir ama siyahlar, kölelik zamanından bu yana, beyaz insanları yakından gözlemleyerek biriktirdikleri “özel” beyazlık

bilgisini, kendi aralarındaki söyleşilerde paylaşmışlardır. Özel diye nitelenebilir, çünkü tamamen yazılı materyal halinde kaydedilmiş bir bilgi biçimi değildir, amacı, siyah insanın beyazların üstünlüğü görüşünün hâkim olduğu bir toplumla başa çıkabilmesine ve varlığını sürdürebilmesine yardım etmektir. Yıllar boyunca beyazların evlerinde çalışan siyah hizmetçiler bilgi sağlayıcı işlevi görmüştür, ayrıştırılmış topluluklara bilgi iletmıştır – detaylar, olgular, beyaz “Öteki”nin psikoanalitik okumaları.⁶⁰

Feminist literatürde bir sınırlama varsa, şunu söyleyebilirim ki, olsa olsa baskı görenlerin içgörülerini, baskı yapanların körlüğünden ve aptallığından daha çok vurgulama eğiliminde biraz ileri gitmesidir.

Genel bir yorumlayıcı emek teorisi geliştirmek mümkün olabilir mi? Burada, birbirine bağlı olmakla birlikte biçimsel olarak ayrılmaları gereken iki kritik unsur olduğunu belirterek başlamanız gerekir. Birincisi, bir bilgi biçimi olarak hayali özdeşleşme süreci, yani tahakküm ilişkileri çerçevesinde, söz konusu sosyal ilişkilerin gerçekte nasıl işlediğini anlama işinin, genellikle altta kalanlara yüklenmesi olgusudur. Örneğin bir restoranın mutfağında çalışmış olan herkes bilir ki, işler feci kötü giderse ve kızgın patron işleri ele almak üzere ortaya çıkarsa, ayrıntılı bir soruşturma yapması veya olup bitenleri kendi açılarından anlatmak için çabalayan işçileri ciddiyle dinlemesi ihtimali azdır. Daha büyük bir ihtimalle hep-sine susun diyecektir ve keyfine göre anında karar vermesini mümkün kılan bir hikâyeyi kabul edecektir. Örneğin, “Sen Joe, böyle bir hata yapmamalıydın; sen Mark, işe yeni girdin, her şeyi sen berbat etmiş olmalısın – bunu tekrar yaparsan, işten atılırsın.” Gerçekte neyin yanlış gittiğini anlamak ve tekrar olmamasını garanti etmek, işe alma ve işten atma yetkisine sahip olmayanların üstüne kalır. Aynı şeyler genellikle gündelik ilişkilerde ortaya çıkar: herkes bilir ki hizmet edenler patronların aileleri hakkında pek çok şey bilme eğilimindedir, ama bunun aksi neredeyse hiç olmaz.

İkinci unsur, duygudaşlık özdeşleşmesi kalıbıdır. Tuhaftır, günümüzde “şefkat yorgunluğu” diye adlandırdığımız olguyu ilk gözlemleyen, *Ahlaki Duygular Teorisi* adlı eserinde bahseden Adam Smith olmuştur. İnsanoğlu, der, normal olarak sadece hemcinsleriyle hayali özdeşleşme kurmaya yatkın olmakla kalmaz, aksine diğerlerinin neşesini ve üzüntüsünü anında hissetmeye de yatkındır. Gelgelelim yoksullar o kadar sürekli sefalet çekerler ki, aksi takdirde duygudaş gözlemci olabilecek olanlar iyice bunalmış ve farkına bile varmadan onların varlığını tamamen gözden silmeye zorlanmışlardır. Sonuçta, sosyal basamakların en altında bulunanlar, vakitlerinin büyük kısmını üsttekilerin bakış açılarını hayal ederek ve buna samimi bir özen göstererek geçirirler, aksi ise hemen hemen hiç gerçekleşmez.

İster efendilerle hizmetkârlar, ister erkekler ve kadınlar, ister işverenler ve çalışanlar, ister zenginler ve yoksulları ele alalım, yapısal eşitsizlik –benim yapısal şiddet dediğim şey– mutlaka çok orantısız tahayyül yapıları yaratır. Zira bence Smith tahayyülün duygudaşlık oluşturmaya eğilimli olduğunu gözlemlerken haklıydı, sonuçta yapısal şiddetin kurbanları kârlı çıkanları, kârlı çıkanların onları önemsemediğinden daha fazla önemsemeye eğilimlidir. Bu da pekâlâ, bizatihi şiddetten sonra, bu ilişkileri koruyan yegâne en önemli güçtür.

*

Bu noktada bürokrasi sorusuna geri dönebilirim.

Çağdaş sanayileşmiş demokrasilerde, şiddetin meşru yönetimi, özellikle polis memurları için güzelleştirilmiş tabiriyle “ceza hukuku yaptırımı”na dönüşmüştür. “Güzelleştirilmiş” diyorum, çünkü kuşaklar boyu sosyologlar şunu belirtmişlerdir ki, polisin fiilen yaptığı şeylerin çok küçük bir oranı ceza hukuku yaptırımı –veya herhangi bir tür cezai mesele– ile ilgilidir. Çoğu yönetmeliklerle ilgilidir veya biraz daha teknik ifade kullanırsak, idari problemlerin çözülmesine yardım etmek amacıyla, fiziksel gücün bilimsel uygulaması veya fiziksel güç tehdidi ile ilgilidir.⁶² Başka bir ifadeyle vakitlerinin çoğunu, kırsal Madagaskar yahut küçük şehir-

lerde olmayan kimi şeyleri kimin nerede satın alabileceğini veya satabileceğini veya yiyeceğini veya içeceğini veya inşa edeceğini belirleyen, sonu gelmez kuralları ve yönetmelikleri uygulamakla geçirirler.

Demek ki: Polisler, silahlı bürokratlardır.

Düşünecek olursak bu gerçekten kurnazca bir numaradır. Çünkü çoğumuz polis hakkında düşündüğümüzde, onların yönetmelikleri uyguladığını düşünmeyiz. Onların suçla mücadele ettiklerini düşünürüz, “suç” hakkında düşündüğümüzde de aklımıza şiddet suçu gelir.⁶³ Oysa aslına bakılırsa, polisin yaptığı şey bunun tam tersidir: Aksi takdirde güçle hiç ilgisi olmayacak durumlara güç tehdidini getirirler. Bunu kamuoyu tartışmalarında hep görmüşümdür. İşe polisin karışabileceği bir durumu gözümüzde canlandırmaya çalıştığımızda, insanlar mutlaka kişiler arasında bir şiddet eylemini düşünecektir: Saldırı veya taciz. Ama bir saniye olsun düşünecek olsak şunu açıkça idrak ederiz ki Marsilya veya Montevideo veya Minneapolis gibi büyük şehirlerde bile gerçek fiziksel saldırılar meydana geldiğinde –ev içi şiddet, çete kavgaları, sarhoş dövüşleri– polis işe karışmaz. Polis ancak biri öldüğünde ya da ciddi biçimde yaralanarak hastaneye kaldırıldığında çağrılır. Ama bunun sebebi işe bir ambülans karıştığı anda, kırtasiye işlerinin de boy göstermesidir; biri hastanede tedavi görüyorsa, bir yaralanma sebebi, olması gerekir, ortamın buna uygun olması, polis raporlarının doldurulması gerekir. Birisi öldüğünde de doldurulacak türlü çeşitli form ortaya çıkar, belediye istatistikleri bile buna dahildir. Dolayısıyla polisin mutlaka işe karıştığı kavgalar, sadece, herhangi bir tür kırtasiye işi üreten kavgalardır. Saldırı veya gasp vakalarının büyük çoğunluğu da, doldurulması gereken sigorta formları ya da ancak uygun bir polis raporu tutmasıyla yerine yenisi konabilecek kayıp belgeler olmadığı sürece, kayda geçmez. Dolayısıyla şiddet suçlarının büyük bir çoğunluğu polisin işe karışmasıyla sonuçlanmaz.

Öte yandan, bu şehirlerin herhangi birinde caddeden aşağı doğru plakasız bir arabayla ilerlemeyi deneyin bakalım. Neler olacağını herkes bilir. Elllerinde sopalarıyla, silahlarıyla ve/veya şok

tabancalarıyla üniformalı polis memurları derhal sahneye çıkacaktır ve talimatlarına uymayı kabul etmediğimiz takdirde, çok büyük ihtimalle şiddetin gücü uygulanacaktır.

Polisin gerçekte ne yaptığı konusunda kafamız neden bu kadar karışık? Bunun açık seçik cevabı, yaklaşık son elli yılın popüler kültüründe polisin hayali özdeşleşmenin neredeyse saplantılı nenesi haline gelmesidir. İş öyle bir noktaya geldi ki çağdaş sanayi demokrasilerinde bir vatandaş için günde birkaç saatini, kendisini dünyaya polisin bakış açısından bakmaya ve dolaylı olarak maceralarına katılmaya davet eden kitaplar okuyarak, film veya televizyon programları seyrederek geçirmek sıradışı bir şey değil. Bu hayali polis de aslında hemen hemen bütün zamanını şiddet suçlarıyla mücadele ederek veya sonuçlarıyla uğraşarak geçiriyor.

Her şey bir yana, bütün bunlar Weber'in demir kafesle ilgili ünlü endişelerine bir yenisini ekliyor: Modern toplumun yüzü görünmeyen teknokratlar tarafından çok iyi organize edilmesi sonucu karizmatik kahramanların, büyülerin ve romansın tümüyle ortadan kalkması tehlikesi.⁶⁴ Aslında şu ortaya çıkıyor ki, bürokratik toplum kendine mahsus, benzersiz karizmatik kahraman tipleri üretme eğilimi taşıyor. Bunlar, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından beri sayısız efsanevi dedektif, polis memuru ve casus tipiyle boy gösterdi – önemle belirtmek gerekir ki bu figürlerin hepsinin işi, bürokratik yapıların fiili fiziksel şiddet uygulamalarıyla karşılaştığı noktada faaliyet göstermektir. Ne de olsa bürokrasi binlerce yıldır var olmuş ve Sümer'den ve Mısır'dan başlayarak Emperyal Çin'e kadar her yerde bürokratik toplumlar müthiş bir literatür üretmiştir. Ama modern Kuzey Atlantik toplumları, kahramanların şahsen bürokrat olduğu ya da tamamen bürokratik ortamlarda faaliyet gösterdiği literatür türlerini yaratma konusunda ilktir.⁶⁵

Bizim toplumumuzda polisin rolüne kafa yormanın bizi sosyal teori hakkında bazı ilginç bilgilere ulaştırması bana çarpıcı gelmiştir. İtiraf etmem gerekir ki bu makale boyunca akademisyenlere ve onların teorik alışkanlıklarına ve tercihlerine özel bir yakınlık göstermedim. Bazıları yazdığım şeyleri sosyal teorinin büyük ölçüde anlamsız olduğunu, yalın güç realitelerini kabul etmeye yanaşma-

yan, inzivada yaşayan elitlerin önemi kendinden menkul fantezile-ri olduğunu ileri sürdüğüm şeklinde okurlarsa hiç şaşırmam. Ama ileri sürdüğüm şey kesinlikle bu değil. Bu makalenin kendisi, sosyal teori kapsamında bir alıştırmadır ve bu tür alıştırmaların, aksi takdirde gölgede kalacak alanlara önemli bir ışık tutma potansiyeli taşıdığını düşünmüş olmasaydım, bunu yazmış olmazdım. Soru ne tür ve ne amaçla olduğudur.

Bu noktada bürokratik bilgi ile teorik bilginin kıyaslanması zihin açıcı olacaktır. Bürokratik bilgi tümüyle şemalaştırma hakkındadır. Pratikte bürokratik prosedür her zaman, gerçek sosyal varoluşun bütün ince farklılıklarını gözden kaçırmak ve her şeyi önceden tasarlanmış mekanik veya istatistiksel formüllere indirgemek anlamına gelir. İster formlar, ister kurallar, istatistikler veya anketler söz konusu olsun, mutlaka bir basitleştirme meselesidir. Tipik olarak, patronun mutfığa girip yapılan yanlışlar hakkında anında keyfi kararlar vermesinden çok farklı değildir: Her iki durumda da mesele, karmaşık ve genellikle muğlak durumlara, çok basit, önceden mevcut olan şablonların uygulanmasıdır. Sonuç genellikle, bürokratik yönetimle iş yapmak zorunda kalanların, bazı keyfi sebeplerle önlerine konmuş olanların sadece yüzde ikisini görebilecekleri gözlükler takmaya karar vermiş insanlarla uğraştıkları izlenimine kapılması olmaktadır. Ama emin olun ki çok benzer bir şey sosyal teoride de olur. Antropologlar yaptıkları şeyi “sağlam bir tanım” diye adlandırmaktan hoşlanırlar, ama etnografik bir tanım, çok iyi bir tanım olsa bile, Nuerler arasındaki belirli bir kan davasında veya Bali’deki bir horoz dövüşünde olup bitenlerin en iyi ihtimalle yüzde ikisini yakalar. Etnografik tanımlardan yararlanan teorik bir çalışma, onun sadece küçük bir kısmına odaklanır, son derece karmaşık insani ortam kumaşından bir veya iki iplik koparır ve bunları örneğin, sosyal çatışmanın dinamikleri, performansın doğası veya hiyerarşi prensibi gibi genellemeler yapmak için temel alır.

Burada bu tür teorik indirgemelerde bir sorun olduğunu söylemek istemiyorum. Aksine, eğer insan dünya hakkında çarpıcı ölçüde yeni bir şey söylemek istiyorsa, bu tür süreçlerin bazılarının gerekli olduğuna inanıyorum.

Altmışlı ve yetmişli yıllarda Claude Lévi-Strauss gibi antropologlar veya Paul Vernant gibi klasikçiler eliyle ün kazandırılan türden yapısal analizlerin rolünü düşünelim. Oysa akademik modaya göre, yapısal analiz günümüzde kesinlikle geçmişte kalmış olarak kabul ediliyor ve antropoloji öğrencilerinin çoğu Claude Lévi-Strauss'un tüm eserlerini biraz komik buluyor. Bu bana talihsiz bir durum gibi geliyor. Elbette Yapısalcılık düşüncenin, dilin ve toplumun doğasına ilişkin tek ve mutlak teori olduğunu, insan kültürünün bütün sırlarının kilidini açtığını iddia ettiği sürece, gerçekten gülünçtü ve terk edilmeyi hak etti. Ama yapısal analiz bir teori değildi, bir teknikti ve onu da kaldırıp atmak, ki genellikle böyle yapıldı, bizi en işe yarar araçlarımızdan birinden yoksun bıraktı. Yapısal analizin en büyük erdemi, her iyi teorinin yapması gereken şeyi yapan, neredeyse kusursuz bir teknik sunmasıdır: Karmaşık materyalleri, beklenmedik bir anlam çıkarılabilecek şekilde basitleştirmek ve şematize etmek. Benim birkaç paragraf önce Weber ve bürokrasinin kahramanları konusunda o noktaya gelmemin sebebi tesadüfen bu oldu. Her şey, Yale'de bir seminerde, öğrencilere yapısal analizi açıklamak amacıyla gerçekleştirilen bir deneyden çıktı.

Yapısal analizin temel prensibi, diye anlatıyordum, sembolik bir sistemin terimlerinin birbirlerinden bağımsız olmadıklarıdır – neyi “simgeledikleri” açısından düşünülmemeleri gerekir, ama birbirleriyle ilişkileri açısından tanımlanmışlardır. Kişinin önce alanı tanımlaması, sonra bu alanın içinde, birbirlerinin sistematik tersinmeleri olan unsurları araması gerekir. Vampirleri ele alalım. Önce yerlerini tespit edelim: Vampirler Amerikan korku filmlerinde stok figürlerdir. Amerikan korku filmleri bir tür kozmoloji, kendi başına bir âlemdir. Sonra şunu soralım: Kozmosun içinde vampirin tersi nedir. Cevap açıktır. Vampirin tersi kurt-adamdır. Bir düzeyde ikisi aynıdır: Her ikisi de canavardır, sizi ısırabilirler ve ısırarak sizi kendi türlerinden biri haline getirebilirler. Başka birçok açıdan ise birbirlerinin tamamen tersyüz edilmiş halleridir. Vampirler zengindir. Tipik aristokratlardır. Kurt-adamlar her zaman yoksuldur. Vampirler mekân içinde sabittirler: gündüzleri

çekilmeleri gereken şatoları ve mahzenleri vardır, kurt-adamlar evsiz garibanlar, seyyahlar veya firarilerdir. Vampirler diğer yaratıkları kontrol eder (yarasalar, kurtlar, hipnotize ettikleri veya köleleştirdikleri insanlar). Kurt-adamlar kendilerini kontrol edemezler. Yine de –ve bu olayda bu gerçekten düğüm noktasıdır– ikisi de ancak kendi karşıtı tarafından yok edilebilir: Vampirler köylülerin çit yapmakta kullandığı, basit, ucu sivriltilmiş bir sopa ile; kurt-adamlar ise kelimenin tam anlamıyla paradan yapılmış gümüş bir mermi ile.

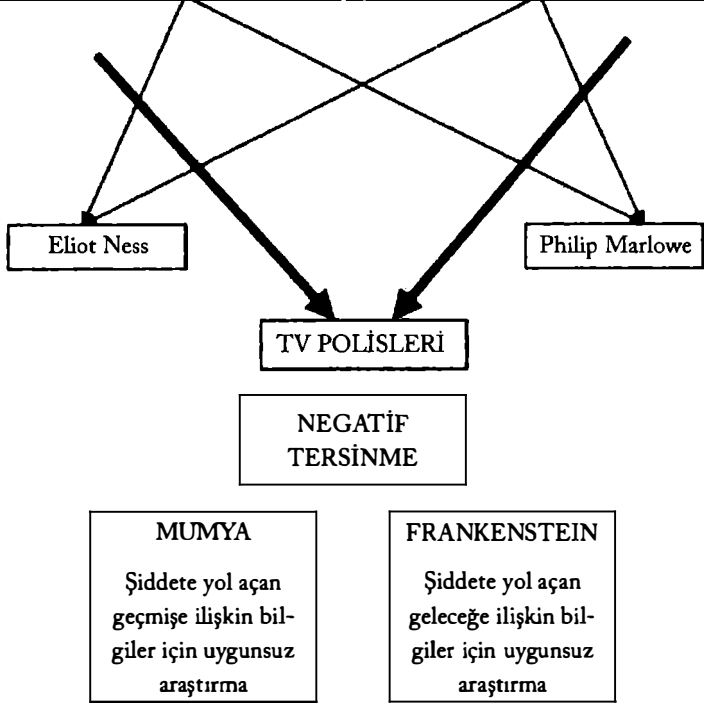
Bu tersinme eksenlerini izleyerek söz konusu sembollerin gerçekte neyle ilgili olduğunu algılayabiliriz: Örneğin vampirler pek ölüme veya korkuya ilişkin değildir ama güce, tahakküm ilişkilerinin yaratmaya eğilimli olduğu, eşzamanlı çekme ve itme duygularına ilişkindir.

Tabii ki bu fazlasıyla basit bir örnek. Tanımladığım şey sadece ilk hareket, normal olarak bunu bir dizi daha karmaşık olanı izliyor: Tersinme içinde tersinme, arabulucu terimler, hiyerarşik kuşatma düzeyleri... Burada bunlardan herhangi birine girmeye gerek yok. Vurgulamak istediğim nokta, insanın sadece ilk hareketi yaparak bile, aksi takdirde hiç aklına gelmeyecek olan bir şeyi neredeyse kesinlikle anlayabileceğidir. Bu, insanın dünyayı tüm karmaşıklığıyla ele almaya kalkıştığında onu asla elde edemeyeceği bilgilere ulaştıran, gerçekliği radikal biçimde basitleştirme yöntemidir.

Öğrencilere yapısal analizi açıklarken sık sık bu örneği kullandım. Öğrenciler bunu sevdiler. Bir seferinde hep birlikte başka bir pop kültür figürünü analiz etmeyi teklif ettim ve birisi James Bond'u önerdi.

Bu bana anlamlı geldi: James Bond tabii ki bir tür efsanevi figürdür. Ama onun efsanevi karşıtı kimdir? Cevap kısa sürede zihnimde canlandı. James Bond, Sherlock Holmes'un yapısal tersinmesiydi. Her ikisi de suçla mücadele eden Londralı kişilerdir, her ikisi de kendi tarzlarını sürdüren büyümeyen ergenlerdir, hatta biraz sosyopattırlar, ama bunun dışında hemen her açıdan birbirlerinin karşıtıdırlar:

SHERLOCK HOLMES	JAMES BOND
Amatör	Profesyonel
Seksle ilgisi yok (uyuşturucu)	Sekse fazlasıyla düşkün
GEÇMİŞTEKİ ŞİDDET EYLEMLERİNE İLİŞKİN BİLGİ ARAŞTIRIR	GELECEKTE OLABİLECEK ŞİDDET EYLEMLERİNE İLİŞKİN BİLGİ ARAŞTIRIR

Holmes'un seksle ilgisi yoktur ama kokain ve afyondan hoşlanır, Bond ise sekse fazlasıyla düşkündür ama alkol dışında uyuşturucularla ilgilenmez. Holmes bir amatördür, Bond tam anlamıyla profesyoneldir – işi dışında bir hayatı yok gibidir. Holmes bir amatör olmakla birlikte neredeyse doğal olmayan derecede disiplinlidir ve Scotland Yard'daki profesyonellerden çok daha yetkindir, oysa Bond profesyoneldir ama her zaman dikkati dağılabilir, kimliğini açık eder, yakalanır veya patronundan gelen emirlere riayet etmez.⁶⁶

Bütün bunlar, gerçekte sadece *yaptıkları* şeyler cinsinden önemli tersinmeleri oluşturur: Holmes kendi ülkesi içinde geçmişe ait şiddet eylemleri hakkında bilgi araştırır, öte yandan James Bond ülke dışında geleceğe yönelik şiddet eylemleri hakkında bilgi araştırır.

Alanın haritasını çıkarırken anladım ki burada her şey, kesinlikle bilgi ve şiddet arasındaki ilişki etrafında örgütlenmiş – ve Sherlock Holmes ve James Bond, bunların arasında, bürokrasinin karizmatik kahramanlarının mükemmel örnekleri. Klasik televizyon polisi ya da 1960'lardan beri Hollywood'un yığınla ürettiği, kelimenin tam anlamıyla yüzlerce "bütün-kuralları-çiğneyen-başına buyruk polis" filmlerinin kahramanı, açıkça bu iki figürün bir tür sentezidir. Her şeye rağmen kendilerinin tüm anlamını ve varoluşunu teşkil eden bürokratik düzenin içinde var olan, ama sürekli olarak dışına taşan, suçla-mücadele-edenler.⁶⁷

*

Birisi çıkıp bütün bunların çok daha zengin, daha kompleks ve nüanslı bir popüler kültür geleneğinin basitleştirilmesi olduğunu söyleyerek itiraz edebilir. Tabii ki öyle. Bütün mesele bu. Bu tür yapısal analiz, basitleştirmeden hoşlanır. Kendi adıma, Lévi-Strauss'u da bir tür kahramanlık figürü, birkaç basit prensibi gidebildiği yere kadar izleme cesaretini gösteren eksiksiz bir entelektüel cesarete sahip bir adam olarak görüyorum, sonuçlar zaman zaman ne kadar açıkça saçma veya düpedüz yanlış olursa olsun (Oedipus'un hikâyesi aslında gözler ve ayaklar hakkındadır; bütün sosyal organizasyonlar kadınların takas edilmesi sistemlerinden ibarettir) – ya da isterseniz şöyle diyelim, gerçekliğe ne kadar şiddet uygulamış olursa olsun. Çünkü bu üretken bir şiddettir. Ve gerçekte kimsenin canı yanmaz.

Demek ki insan teorisinin sınırları içinde kaldığı sürece, basitleştirme mutlaka bir aptallık biçimi değildir – bir zekâ biçimi olabilir. Hatta deha biçimi. Problem, şiddetin metafor olmaktan çıktığı anda ortaya çıkar. Artık hayali polislerden gerçek olanlara geçelim. Sonradan sosyolog olan eski LAPD memuru Jim

Cooper,⁶⁸ polisten dayak yiyen veya başka türlü eziyet görenlerin çok büyük bir çoğunluğunun sonunda hiçbir suçu olmadığıнын anlaşıldığını tespit etmiştir. Sebep, diyor, basittir: polisi şiddetle reaksiyon vermeye kışkırtmanın en garantili yolu, polisin, onun tabiriyle, “durumu tanımlama” hakkına karşı çıkmaktır. Örneğin “Hayır, bu muhtemel bir suç vakası değil, sizin maaşınızı ödeyen bir vatandaş köpeğini gezdiriyor, haydi çekip gidin,” demek gibi. Hele şöyle söylemeye kalkışırsanız kesinlikle tehlikeli olur: “Durun, neden bu adama kelepçe vuruyorsunuz? Hiçbir şey yapmadı ki!” Bu her şeyden öte boyunuzun ölçüsünü almanıza sebep olacak bir “küstahlık”tır ve polis memurunun keyfine göre karar vermesiyle uygulanan bilmem hangi idari yönergeye karşı gelmek demektir (Kalabalık düzenli mi, düzensiz mi? Araç gerektiği gibi tescil ettirilmiş mi ettirilmemiş mi?). Polisin copu, devletin basit bir idari planı uygulatmayı amaçlayan bürokratik tahakkümü ile zorlayıcı güç tekelinin bir araya geldiği noktadır. Bürokratik şiddetin öncelikle ve ağırlıklı olarak alternatif planlar veya yorumlar üzerinde ısrar edenlere yönelik saldırılardan oluşması, ancak bu durumda anlam kazanıyor. Aynı zamanda, Jean Piaget’nin olgun zekânın çoklu perspektifler (veya muhtemel perspektifler) arasında koordinasyon kurma yeteneği olduğu şeklindeki ünlü tanımlamasını kabul edecek olursak, bürokratik güç şiddete dönüştüğü anda, kelimenin tam anlamıyla çocukça bir aptallık biçimi halini alır.

Bu analiz de kuşkusuz bir basitleştirmedir, ama üretken bir basitleştirmedir. İzin verirsenez bu gözlemlerden bazılarını, tamamen bürokratik bir toplumdan çıkabilecek siyaset türünü anlamak için uygulamak istiyorum.

*

Bu makalede şimdiye kadar ele alınan temel argümanlardan biri, yapısal şiddetin dengesiz tahayyül yapıları yaratmasıdır. Yığının dibinde kalanlar etraflarını çeviren toplumsal dinamikleri anlamaya çalışırken çok büyük tahayyül enerjisi sarf etmek zorundayken –üsttekilerin bakış açılarını tahayyül etmek zorunda olmak dahil–,

diğerleri etraflarında ne olup bittiğine aldırmadan boş boş gezinip durabilirler. Yani güce sahip olmayanlar sadece toplumun idamesi için gereken somut, fiziksel emeğin büyük bir kısmını sağlamakla kalmazlar, aynı zamanda yorumlayıcı emeğin çoğunu da onlar sarf eder.

Bu genellikle kişi sistematik bir eşitsizlikle karşılaştığı zaman ortaya çıkar. Bu, antik Hindistan'da veya Ortaçağ Çin'inde ne kadar geçerliyse, bugün de o kadar geçerlidir. Tahminen, yapısal eşitsizlikler var oldukça geçerli olmaya devam edecektir. Gelgelelim bizim bürokratik medeniyetimiz buna bir unsur daha ekledi. Benim önerime göre, bürokrasiler kendi başlarına aptallık formları olmaktan ziyade aptallığı organize etme yolu, yani yapısal şiddetin varlığından ötürü var olan, aşırı eşitsiz tahayyül yapılarıyla karakterize edilmiş ilişkileri yönetme yoludur. İşte bu nedenle bürokrasi tamamen iyi niyetli sebeplerle yaratılmış olsa bile, yine de saçmalık üretecektir. Ve buna bağlı olarak, benim bu makaleye bu biçimde başlamamın sebebi de budur. Annemin vekaletname dramına dahil olanlardan herhangi birinin (banka müdürünün bile) iyi niyetli olmadığına inanmam için hiçbir sebep yok. Yine de sonuçta bu saçma ve bitmek tükenmek bilmez koşuşturma yaşandı.

Bu neden oluyor? Çünkü en iyi niyetli bürokrasiler bile güçlüye özgü, şematize, minimal, dar görüşlü perspektifleri benimserler, bu gücü sınırlayan veya en tehlikeli etkilerini hafifleten biçimlere dönüştürürler. Tabii ki bürokratik müdahaleler bu sırada dünyada epeyce iyi şey yaptı. Avrupa'nın sosyal refah devleti ücretsiz eğitim ve genel sağlık hizmetiyle –Pierre Bourdieu'nün bahsettiği gibi– insan medeniyetinin en büyük başarılarından biri olarak kabul edilmeyi hak ediyor. Ama aynı zamanda güçlüye özgü bilinçli körlük biçimlerine bürünerek ve bunlara bilimin prestijini kazandırarak –örneğin çalışmanın, ailenin, komşuluğun, bilginin, sağlığın, mutluluğun veya başarının anlamı hakkında, yoksulların veya işçi sınıfının gerçek yaşam biçimleriyle neredeyse hiçbir ilgisi olmayan, onlara hiçbir anlam ifade etmeyen bir dizi varsayımı benimseyerek– kendi kendini düşüşe hazırladı. Ve düşüş gerçekleşti. Seksenlerden beri bu programların en başarılı olanlarının bile içini boşaltan ve tahrip eden politikalar için Sağa halk desteği

devşirilmesine izin veren en büyük destekçilerinin zihninde bile bu körlüğün yarattığı rahatsızlık vardı.

Peki bu rahatsızlık nasıl dile getirildi? Büyük ölçüde bürokratik otoritenin, doğası gereği insan tahayyülüne karşı bir tür savaşı temsil ettiğinin hissedilmesi suretiyle. Mayıs 1968'de Paris'te yaşanan ayaklanmalarla zirvesine ulaşan, Çin'den Meksika'ya ve New York'a her yerde gerçekleşen gençlik isyanlarına bakarsak bunu daha net görebiliriz. Bütün bu isyanlar öncelikle ve ağırlıklı olarak bürokratik otoriteye karşıydı; hepsi bürokratik otoriteyi esas olarak insan ruhunun, yaratıcılığının, yaşama sevincinin ve tahayyülünün boğulması olarak görüyordu. Sorbonne'un bütün duvarlarına yazılan ünlü "Tüm İktidar Hayal Gücüne" sloganı o günden beri bizleri büyülemiştir – posterlerde, rozetlerde, el ilanlarında, gösterilerde, filmlerde, şarkı sözlerinde defalarca tekrarlandı, zira sadece altmışların isyan ruhunun değil, "Sol" diye adlandırdığımız şeyin tam anlamıyla özüne ilişkin bir şey içeriyordu.

Bu önemlidir. Aslında daha fazla önemli olamaz. Zira bence '68'de olup bitenler, ta başından beri Solcu düşüncenin özünde olan bir çelişkiyi ortaya koyuyor – kendini tümüyle ancak tarihsel başarısının zirve noktasında açığa çıkaran bir çelişkiyi. Bu cildin giriş bölümünde çağdaş Sol'un tutarlı bir bürokrasi eleştirisinden yoksun olduğunu ileri sürmüştüm. Ama gerçekten başlangıç noktasına –Fransız Devrimi yıllarında ortaya çıkan, siyasi yelpazenin öncelikle sağ ve sol kanat olarak ikiye bölündüğü fikrine– kadar giderseniz şu açıkça ortaya çıkar ki, Sol özü itibarıyla bir bürokrasi eleştirisidir, defalarca bürokratik yapılara ve başlangıçta karşı çıktığı zihniyete ayak uydurmak zorunda bırakılmış olsa bile.⁶⁹

Bu anlamıyla Sol'un şu anda bürokrasi için, bir zamanlarki kurucu unsurlarına hitap eden bir eleştiri formüle edememesi, Sol'un güç kaybetmesiyle eşanlamlıdır. Böyle bir eleştiri olmadığı takdirde, radikal düşünce hayati merkezini kaybeder – parçalı, dağınık protesto ve taleplerden ibaret kalır.

Göründüğü kadarıyla Sol ne zaman güvenli, "gerçekçi" bir seyir izlemeye karar verse, sadece daha diplere yuvarlanıyor. Bunun nasıl olduğunu anlamak için, bu konuda neler yapabileceğimizi bir yana bırakın, bence en temel varsayımlarından bazılarını yeniden göz-

den geçirmek gerekecektir: Öncelikle ve ağırlıklı olarak, birinin “gerçekçi” olduğunu söylediğimizde, ne demek istediğimizi.

Gerçekçi ol: imkânsızı iste

(bir başka '68 sloganı)

Buraya kadar, yapısal şiddetin nasıl dengesiz tahayyül yapıları yarattığını ve bürokrasinin nasıl bu durumları yönetme yolu haline geldiğini –ve bunların kaçınılmaz olarak yapısal körlük ve aptallık biçimlerini içerdiğini– ele aldım. En iyi ihtimalle, bürokratik prosedürler adeta aptallığı kendi aleyhine döndürme yollarıdır.

Bu yapılarla karşı çıkan hareketler neden nihai olarak tam tersine, bürokrasi yaratmakla sona eriyor? Normal olarak, bunu bir tür uzlaşma olarak yapıyorlar. İnsan gerçekçi olmalı ve fazla bir şey istememeli. Refah devleti reformları, geniş kapsamlı mülkiyet dağılımı talep etmekten daha gerçekçi gibi görünür, devlet sosyalizminin “geçiş” aşaması, iktidarı derhal demokratik olarak örgütlenmiş işçi konseylerine vermekten daha gerçekçi görünür, vesaire. Ama bu başka bir soruya yol açıyor. “Gerçekçi” olmaktan söz ederken, kastettiğimiz gerçek tam olarak nedir?

Bu noktada, bir zamanlar dahil olduğum bir aktivist grup hakkında bir anekdotun yol gösterici olabileceğini düşünüyorum.

2000'in başlarından 2002'nin sonlarına kadar New York Direct Action Network ile birlikte çalışıyordum, yani o zamanlar New York'ta küresel adalet hareketinin bir parçası olarak kitlesel eylemler örgütlemekten sorumlu bir grupla. “Grup” diyorum ama DAN teknik olarak bir grup değil, merkezi olmayan bir ağdı, ayrıntılı ama oldukça etkin bir mutabakat sürecine uygun olarak doğrudan demokrasi prensiplerine göre işliyordu. Yeni kurumsal formlar yaratma çabalarının devam etmesinde önemli bir rol oynadı. DAN sadece politik alanda var oldu. Yönetmesi gereken maddi kaynakları –hatta önemli bir para varlığı– yoktu.

Sonra bir gün birisi DAN'a bir araba verdi.

DAN'ın arabası küçük ama bitmeyen bir krize yol açtı. Kısa sürede öğrendik ki merkezi olmayan bir ağın araba sahibi olması hukuki olarak imkânsızdı. Ancak kişiler veya şirketler (tüzel kişiler) veya hükümetler araba sahibi olabilirdi. Ama ağlar olamazdı. Kâr amacı gütmeyen kuruluş biçiminde şirketleşmek istemediğimiz sürece (bunun için tamamen yeniden örgütlenmemiz ve eşitlikçi prensiplerimizin çoğundan vazgeçmemiz gerekiyordu) tek çözüm yolu hukuken mal sahibi olduğunu iddia edecek bir gönüllü bulmaktı. Ama o zaman bu kişi ödenmesi gereken tüm para cezalarından ve sigorta primlerinden sorumlu olacaktı, başka birisi arabayla eyalet dışına çıkacak olsa yazılı izin vermesi gerekcekti. Ve tabii ki, arabaya el konacak olursa, sadece o kişi geri alabilecekti. Cesur bir aktivist sorumluluğu almayı kabul etti, ama sonuçta haftalık toplantılar o kişinin en son hukuki problemleri hakkındaki raporlarla uğraşmakla geçiyordu. Çok geçmeden DAN arabası öyle bitmez tükenmez bir dert haline geldi ki para toplamak üzere büyük bir parti düzenlemeye, bu nesneye bir darbe indirmek için beş dolar ödemeyi kabul eden herkese bir balyoz vermeye karar verdik.

Bu hikâyenin derinlerinde bana çarpıcı gelen bir şey vardı. DAN projesi gibi projeler –toplumu demokratikleştirmeyi amaçlayan projeler– neden sıklıkla katı maddi gerçeklikle karşılaşır karşılaşmaz eriyip yok olan boş hülyalar gibi algılanıyordu? Bizim olayımızda, en azından, verimsizlik gibi bir şey söz konusu değildi: Ülkenin her yerindeki polis şefleri, bizim bugüne kadar karşılaştıkları en iyi organize olmuş güç olduğumuzu söylüyorlardı. Bana öyle geliyor ki, gerçeklik efekti (böyle denebilirse) radikal projelerin, büyük, ağır nesnelerin dünyasına girdikleri anda başarısızlığa uğrama eğiliminde olmasından kaynaklanıyor: Binalar, arabalar, traktörler, botlar, sanayi makineleri dünyasına. Bunun sebebi bu nesnelerin özleri itibarıyla demokratik olarak yönetilmelerinin zor olması değil –tarih, ortak kaynakları demokratik olarak yönetmekte başarılı olmuş topluluklarla doludur–, bunun sebebi, DAN arabası gibi, bunların etrafını bin bir türlü resmî düzenlemelerin sarmış olması ve hükümetin silahlı temsilcilerinden saklanmaları–

nın fiilen imkânsız olmasıdır. Amerika'da bu ikilemin sayısız örneğini gördüm. Bir gecekondu uzun bir mücadeleden sonra yasallaştırılır; aniden bina müfettişleri ortaya çıkıp binanın yönergelere uygun hale gelmesi için on bin dolarlık onarım gerektiğini bildirir. Organizatörler haftalarca kermes düzenlemekle ve bağışçılara başvurmakla uğraşmak zorunda kalır. Bu da, bankada hesap açtırmak, dolayısıyla bağış alan veya hükümetle ilişkisi olan grupların nasıl örgütlenmesi gerektiğini belirleyen hukuki düzenlemelere uymak demektir (yine, eşitlikçi bir kolektif adına *olmaz*). Bütün bu yönetmelikler şiddet yoluyla uygulanır. Doğrudur, gündelik hayatta polis golf kulüplerine girerek bina nizamnamelerini uygulamaya kalkmaz, ama anarşistlerin sık sık anlamak zorunda kaldığı gibi, eğer birisi devlet ve düzenlemeleri yokmuş gibi davranmaya kalksa, eninde sonunda başına bu gelir. Polis coplarının nadiren boy göstermesi, sadece şiddetin daha da zor görülmesine yardım eder. Dolayısıyla bütün bu düzenlemelerin – bireyler arasındaki normal ilişkilerin piyasa tarafından düzenlendiğini, normal grupların iç ilişkilerinin hiyerarşi ve emir komuta yoluyla organize edildiğini varsayan düzenlemelerin– hükümetin zor kullanma tekelinden değil, bu nesnelerin büyüklüğünden, katılığından ve ağırlığından kaynaklanıyormuş gibi görünmesini sağlar.

Birisine “gerçekçi” olması söylendiğinde, normal olarak anılması istenen gerçeklik doğal, maddi olguların gerçekliği değildir, insan doğasında olduğu varsayılan bazı çirkin gerçeklikler de değildir. “Gerçekçi” olmak, genel olarak sistematik şiddet tehdidinin etkilerini ciddiye almak demektir. Bu ihtimal dilimize bile geçer. Örneğin bir binaya neden “real property” veya “real estate” deriz? Bu kullanım biçiminde “real”, Latince *res*, veya “şey”den türemiştir: İspanyolca *real*’dan türemiştir, “real”, “krala ait” anlamına gelir. Hükümranlığı altındaki bütün topraklar, hükümdara aittir – hukuki olarak durum hâlâ böyledir. Devlet, düzenlemelerini dayatabilme hakkına bu yüzden sahiptir. Ama hükümranlık nihai olarak, güzel bir tabirle “güç” diye adlandırılan şey –yani şiddet– üzerindeki tekele indirgenir. İtalyan felsefeci Giorgio Agamben’in

* İng. “Taşınmaz mal” ya da “gayrimenkul mülkiyet” anlamına gelirler. (y.n.)

ileri sürdüğü gibi: Hükümrân iktidarın bakış açısından, bir şeyin canlı olmasının sebebi, onu öldürebilecek olmanızdır, aynı şekilde mülkün “real” olmasının sebebi, devletin ona el koyabilmesi veya onu yok edebilmesidir.

Aynı şekilde insan Uluslararası İlişkilerde “realist” bir pozisyon aldığında, devletlerin ellerinde olan bütün imkânları kullanabileceğini varsayar, buna ulusal menfaatlerini gözetmek amacıyla kullanabilecekleri silah gücü dahildir. Kişinin kabul ettiği “realite” nedir? Kuşkusuz maddi realite değil. Milletlerin amaçları ve menfaatleri olan insan-benzeri varlıklar olduğu fikri, tamamen metafiziktir. Fransa kralının amaçları ve menfaatleri vardır. “Fransa”nın değil. Böyle olduğunu öne sürmenin “realist” gibi görünmesini sağlayan şey, ulus-devletleri yönetenlerin ordu bulundurma, saldırı başlatma ve şehirleri bombalama yetkisine sahip olmasından ve “ulusal menfaat” diye tanımladıkları şey adına organize şiddeti kullanmakla tehdit edebilmelerinden –ki böyle bir ihtimali yok saymak aptalca olur– ibarettir. Ulusal menfaatler gerçektir, zira sizi öldürebilirler.

Buradaki kritik terim “güç”tür, “devletin zorlayıcı gücü kullanma tekeli” anlamında. Ne zaman bu kelimeden bahsedildiğini duysak kendimizi, imha etme, başkalarına acı çektirme veya başkalarının bedenlerini parçalama, zarar verme veya ezme (veya ömür boyu küçücük bir odanın içine kilitleme) gücünün, tüm evreni yöneten enerjinin toplumsal muadili kabul edildiği bir siyasi ontolojinin karşısında buluruz. İsterseniz, aşağıda yer alan iki cümleyi kurabilmeyi sağlayan metaforları ve yer değiştirmeleri bir düşünelim:

Bilim insanları, evreni yöneten güçleri anlamak amacıyla fiziksel yasaların doğasını araştırıyorlar.

Polisler toplumu yöneten yasaları uygulamak amacıyla fiziksel gücü bilimsel olarak uygulamada uzmandırlar.

Bence bu sağ-kanat düşüncenin özüdür: Bu tip kurnazca yöntemler vasıtasıyla şiddetin toplumsal varoluşun ve sağduyunun parametrelerini tanımlamasını sağlayan siyasi bir ontoloji.⁷⁰

Solun her zaman, özü itibariyle anti-bürokratik olduğunu söylememin sebebi budur. Çünkü her zaman, nihai olarak neyin gerçek olduğu hakkında farklı bir varsayımlar bütünü üzerine kurulmuştur – yani siyasi varoluşun bizatihi temelleri hakkında. Elbette solcular şiddet gerçeğini reddetmezler. Birçok Solcu teorisyen şiddet hakkında epeyce düşünmüştür. Ama şiddete aynı temel statüyü verme eğiliminde değildirler. Ben bunun aksine, Solcu düşüncenin benim “tahayyülün siyasi ontolojisi” adını verdiğim bir temel üzerine kurulduğunu ileri süreceğim (buna tabii ki yaratıcılığın, yapmanın veya buluşun ontolojisi adı da verilebilir). Son zamanlarda çoğumuz bu eğilimi, toplumsal devrim ve maddi üretim güçlerine yaptığı vurguyla, Marx’ın mirası ile özdeşleştirmeye yatkınız. Marx sonuçta sadece kendi zamanının adamıydı ve onun terimleri zamanının radikal çevrelerinde –gerek işçi hareketlerinde, gerek çeşitli Romantizm akımlarında ve o zamanlar Paris’te, Londra’da içinde bulunduğu bohem yaşamda– yaygın olan değer, emek ve yaratıcılık gibi daha kapsamlı tartışmalardan doğmuştu. Bizzat Marx, zamanının ütopyik Sosyalistlerini o kadar küçümserken, insanoğlunu hayvanlardan ayıran şeyin, mimarların yapıları, arıların aksine önce zihinlerinde canlandırmaları olduğunu ileri sürmekten asla geri durmamıştır. Marx’a göre insanların benzersiz zenginliği, önce şeyleri zihinlerinde canlandırmaları, sonra hayata geçirmeleriydi. Bu onun “üretim” diye adlandırdığı süreçti.

Aynı zamanlarda St. Simon gibi ütopyacı Sosyalistlere göre, sanatçılar yeni sosyal düzenin “avangard”ı veya kendi tabiriyle “vanguard: öncü kolları” olmalıydı, sanayinin artık hayata geçirme gücüne sahip olduğu büyük vizyonları yaratmalıydılar. O zamanlar eksantrik bir risale yazarının fantezisi gibi görünen şey, kısa sürede bugüne kadar devam eden, münferit, belirsiz ama açıkça görüldüğü gibi kalıcı bir ittifakın sözleşmesi haline geldi. O günden beri sanatçı öncüler ve toplumsal devrimciler birbirlerine karşı tuhaf bir yakınlık hissediyorlarsa, birbirlerinin dilini ve fikirlerini ödünç alı-

yorlarsa, bugüne kadar her ikisi de, dünyanın nihai ve gizli gerçeğinin, onun bizim yarattığımız ve aynı şekilde kolayca değiştirebileceğimiz bir şey olduğu fikrine sadık kalmış demektir. Bu anlamıyla “Tüm iktidar hayal gücüne” ifadesi, Solun özünün timsalidir.

Demek ki sol perspektiften, insan hayatının gizli gerçeği, dünyanın durup dururken ortaya çıkmadığıdır. Bu doğal bir olgu değildir, böyleymiş gibi ele almaya eğilimli olsak bile – dünya, biz hep birlikte ürettiğimiz için vardır. İstediklerimiz şeyleri hayal ederiz, sonra var ederiz. Ama bu konuda bu terimlerle düşünmeye başladığınız anda, fena halde yanlış bir şeyler olduğu açıkça görünür. Zira kimler, istedikleri gibi bir dünya hayal edebilecek ve sonra gerçekleştirebilecek olsalar bile, şimdikine benzer bir dünya yarattırdı?⁷¹ Solcu zihniyet, en saf biçimiyle belki de Marksist felsefeci John Holloway’in sözleriyle ifade edilmiştir: Bir zamanlar bir kitabına “Kapitalizm Üretmeye Son Verin” ismini vermeyi istemişti.⁷² Kapitalizm, diyordu, bize dışımızdaki bir güç tarafından dayatılan bir şey değildir. Biz her gün uyanıp onu üretmeye devam ettiğimiz için vardır. Bir sabah uyanıp hep birlikte başka bir şey üretmeye karar verirsek, kapitalizm varlığını daha fazla sürdüremez. Nihai devrimci soru şudur: bunu yapabilecek –sabah uyanıp başka bir şey üretmeyi hayal edebilecek– duruma gelmemiz için var olması gereken şartlar nelerdir?

Yaratıcılık ve üretim güçlerine yapılan bu vurguya karşılık Sağ, devrimcilerin “yıkım araçlarının”, yani devletler, ordular, cellatlar, barbar istilaları, mücrimler, zapt edilmez ayaktakımı ve bunun gibilerin sosyal ve tarihsel önemini sistematik olarak gözden kaçırdığı şeklinde cevap verme eğiliminde olmuştur. Böyle şeyler yokmuş gibi veya kolayca temizlenebilirmiş gibi davranmak, diye iddia ediyorlar, sol-kanat rejimlerin, gerçekte daha “gerçekçi” bir yaklaşım benimseyecek akla sahip olanlara göre daha fazla ölüm ve yıkım yaratacağıdır.

Elbette biraz basite indirgedik ve sayısız niteleme yapılabilir. Örneğin Marx’ın zamanının burjuvazisi son derece üretimi bir felsefeye sahipti – Marx’ın burjuvaziyi devrimci bir güç olarak görmesinin sebeplerinden biri budur. Sağ unsurlar artistik idealle

oyalandılar, yirminci yüzyılın Marksist rejimleri de genellikle esas olarak sağ-kanat güç teorilerini benimsediler ve üretimin belirleyici niteliğinin sadece sözünü etmenin ötesine pek geçmediler. Öte yandan, eserlerini tehlikeli buldukları şairleri ve yazarları hapse atma takıntılarıyla, sanatın ve yaratıcılığın dünyayı değiştirme gücüne derinden inandıklarını gösterdiler – kapitalist rejimleri yönetenler nadiren dert edindiler, üretim araçlarını (tabii ki orduyu ve polisi de) sıkıca ellerinde tuttukları sürece geri kalanların kendi başlarının çaresine bakacağından emindiler.

*

Bütün bunları görmenin zor olmasının sebeplerinden biri, “tahayyül” kelimesinin birçok farklı anlama gelebilmesidir. Birçok modern tanımda tahayyül, gerçekliğin karşısına konur; “hayali” şeyler, öncelikle ve ağırlıklı olarak, gerçekte mevcut olmayan şeylerdir. Bu, tahayyülden soyut olarak bahsettiğimizde epeyce kafa karışıklığına sebep olur, çünkü tahayyülün, patron çıkıp gelmeden önce 7 numaralı masadaki çiftin öfkesini nasıl yatıştıracaklarını gözlerinde canlandırmaya çalışan bir grup garson kızla ilişkili olmaktan çok, Spenser’in *Faerie Queene*’i ile ilişkili gibi görünmesine yol açar.

Bununla birlikte, tahayyül hakkında bu şekilde düşünmek nispeten yenidir ve daha eskileriyle aynı anda var olmaya devam eder. Örneğin Antik Çağ ve Ortaçağ’da yaygın olan kavramlara göre, “tahayyül” dediğimiz şey, kendi başına gerçekliğin karşıtı olarak görülmezdi, aksine maddi gerçeklik ile akılcı ruhu birbirine bağlayan bir ara zemin, bir geçiş bölgesi olarak görülürdü. Bu, özellikle Akıl özünde Tanrı’nın suretlerinden biri olarak görenler, dolayısıyla düşüncenin, maddi gerçeklikle hiçbir ortaklığı olmayan –aslına bakılırsa tamamen yabancı olan– ilahiyatın bir parçası olduğunu düşünenler için böyleydi. (Bu, Hristiyan Ortaçağ’da hâkim bir anlayış haline geldi.) O zaman, akılcı zihin için doğadan duyu izlenimleri almak nasıl mümkün oluyordu?

Çözüm, yıldızlarla aynı maddeden yapılmış “pneuma” diye adlandırılan bir ara madde önermekti; maddi dünyaya ait algı-

ların içinden geçebileceği, süreç içinde duygusal olarak yüklenen ve rasyonel zihnin önemini kavramadan önce her tür fanteziyi kaynaştıran bir tür sirkülasyon sistemiydi bu. Niyetler ve arzular, dünyada gerçekleşmeden önce hayal gücünün içinde dolaşarak zıt yönde hareket ediyordu. “Hayalî” kelimesinin özellikle gerçek olmayan şey anlamına gelmesi, aslında ancak Descartes’tan sonra oldu: Hayalî yaratıklar, hayalî yerler (Narnia, uzak galaksilerdeki gezegenler, Prester John’un Krallığı), hayalî dostlar gibi. Bu tanıma göre, “tahayyülün politik ontolojisi”, olsa olsa kavram çelişkisi olabilirdi. Tahayyül gerçekliğin temeli olamaz. Tanım gereği düşünemediğimiz, ama hiçbir gerçekliği olmayan bir şeydir.

Bu ikincisine “tahayyülün aşkın kavramı” adını vereceğim, zira görüldüğü kadarıyla, insan kaç kere okursa okusun muhtemelen hep aynı kalacak hayalî dünyalar yaratan romanları ve diğer kurgusal eserleri model alıyor. Hayalî yaratıklar –cinler veya tek boynuzlular veya televizyondaki polisler– gerçek dünyadan etkilenmezler. Etkilenemezler, zira zaten yokturlar. Buna karşılık, bu makalede geliştirmekte olduğum tahayyül türü, eski, içkin kavrama çok daha yakındır. Ciddi biçimde, hiçbir anlamda statik ve başıboş değildir, tamamen maddi dünya üzerinde gerçek etkileri olması hedeflenen eylem planlarına dahil edilmiştir ve dolayısıyla değiştirici ve uyarlayıcıdır. İnsan ister bir bıçak ister mücevher imal etsin, isterse bir dostunun kalbini kırmamak için uğraşsın, aynı derecede geçerlidir.

Yeni aşkın tahayyül kavramının gerçekten önem kazanması, on sekizinci yüzyılın ortalarından sonlarına doğru gelen dönemde sanayi kapitalizminin, modern bürokratik toplumun, sol ve sağ arasındaki siyasi ayrımın filizlendiği zamanlarda gerçekleşti. Özellikle Romantikler için, Tahayyül –akılcı ruh ile maddi dünya arasında aracı olmaktan ziyade– bir zamanlar ruha ait olan yere geçti, o *ruhtu* ve ruh, tümüyle akılcı olanın ötesinde olardı. Ofislerden, fabrikalardan ve rasyonel yönetimden oluşan gayrişahsi, bürokratik düzenin doğuşunun bu tür bir fikrin de doğmasına nasıl yol açtığını görmek kolaydır. Ama tahayyül bir artakalan kategori haline, yeni düzenin olmadığı her şey haline geldiği gibi, aynı zamanda tümüyle aşkın da değildi; aslında aşkın ve içkin

prensipler diye adlandırdığım şeylerin çılgınca bir karmaşası haline gelmişti. Bir tarafta tahayyül sanatın ve tüm yaratıcılığın kaynağı gibi görülüyordu. Bir yandan da insani hoşgörünün, dolayısıyla da ahlâkın temeliydi.⁷³

İki yüz elli yıl sonra, bu konuları bir düzene sokmaya başlasak iyi olabilir.

Zira dürüst olmak gerekirse, bu noktada ele alınması gereken çok şey var. Ne kadar olduğunu anlamak için, bir dakikalığına şu '68 sloganına dönelim: "Tüm iktidar hayal gücüne". Hangi hayal gücünden söz ediyoruz? Aşkın tahayyülü ifade ettiğini kabul edersek, bunun –bir tür prefabrike ütopya vizyon uygulama girişiminin– çok kötü etkileri olabilir. Tarihte bu, bu tür ütopya vizyonların şiddet kullanılarak dayatılması için tasarlanmış devasa bir bürokratik makinenin yaratılması anlamına gelmiştir. Dünya çapında mezalimlere yol açma ihtimali vardır. Öte yandan, aynı sebeple, devrimci bir durumda tüm iktidarın diğer, içkin türdeki tahayyüle *verilmemesinin* de –sıradan aşçıların, hemşirelerin, teknisyenlerin ve bahçıvanların pratik, sağduyuya dayanan tahayyülüne– sonuçta muhtemelen tam olarak aynı sonuçları vereceği ileri sürülebilir.

Bu kafa karışıklığı, farklı tahayyül kavramlarının birbirine karıştırılması, sol düşüncenin tarihi boyunca sürüp gidiyor.

Bu gerilimi zaten Marx'ta da görebiliyoruz. Marx'ın devrim yaklaşımında tuhaf bir paradoks vardır. Daha önce bahsettiğim gibi, Marx bizi insan yapan şeyin örümcek veya arı gibi bilinçsiz içgüdülere dayanmak değil, yapıları önce hayalimizde canlandırmak, daha sonra bunları gerçeğe dönüştürmek için uğraşmak olduğunu ileri sürer. Örümcek ağını örerken içgüdüleriyle hareket eder. Mimar önce bir plan yapar, ancak ondan sonra yapacağı binanın temellerini atmaya başlar. Bu bütün maddi üretim biçimleri için doğrudur diye ısrar eder Marx, ister köprü inşa edelim, ister tekne imal edelim. Buna rağmen Marx ne zaman sosyal yaratıcılıktan bahsetse, en önemli örneği –gerçekte sözünü ettiği yegâne sosyal yaratıcılık– mutlaka devrimdir ve ne zaman bunu yapsa, aniden vitesi tamamen değiştirir. Aslında kendi savunduğunun tersini savunur. Devrimci asla bir mimar gibi hareket

etmemelidir; ideal bir toplum planı çizerek işe başlayıp sonra nasıl gerçekleştireceğini düşünmemelidir. Bu ütopyacılık olur. Marx'ın ütopyacılık hakkında hissettikleri ise, müthiş bir küçümsemeden başka bir şey değildir. Buna karşılık, devrim proletaryanın somut içkin pratiği olup, sonunda şu anda baktığımız noktada hayal bile edilemeyecek biçimlerde meyve verecektir.

Bu farkın sebebi nedir? Benim önerebileceğim en cömert izahat, Marx'ın en azından sezgisel düzeyde tahayyülün maddi üretim alanındaki işleyişinin toplumsal ilişkilerdeki işleyişinden farklı olduğunu anlamış olması; ancak aynı zamanda bunun sebebini izah edecek yeterli bir teorisi olmamasıdır. Belki de, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında, feminizmin yükselişinden çok önce yazdığı için, entelektüel gereçlerden yoksundu.⁷⁴ Bu makalede daha önce özetlenmiş değerlendirmeler dikkate alınır, bence meselenin gerçekten bu olduğunu teyit edebiliriz. Marx'ın kendi terimleriyle ifade edersek: Her iki alanda da yabancılaşmadan söz edebiliriz. Ama her birinde, yabancılaşma ciddi anlamda farklı yollardan işler.

Bugüne kadarki tartışmayı hatırlayalım: Yapısal eşitsizlikler mutlaka “tahayyülün dengesiz yapıları” adını verdiğimiz şeyi, yani sonuçta tahayyül emeğinin büyük bir kısmını gerçekleştiren bir sınıf insan ile diğerleri arasındaki ayrımı yaratır. Ancak Marx'ın yakından ilgilendiği fabrika üretimi dünyası bu açıdan oldukça sıradışıdır. Hâkim sınıfın sonuçta tahayyül emeğinin çoğunu sarf ettiği birkaç alandan biridir.

Yaratıcılık ve arzu –politik ekonomi terimlerinde sıklıkla “üretim” ve “tüketim”e indirgediğimiz şeyler– temel olarak tahayyül araçlarıdır. Eşitsizlik ve hâkimiyet yapıları –isterseniz yapısal şiddet diyelim– tahayyülü çarpıtmak eğilimindedir. Yapısal şiddet işçilerin zihinlerini durgunlaştıran, sıkıcı, mekanik işlere mahkûm edildiği ve sadece küçük bir elit grubun yaratıcı emek ile iştigal etmesine izin verildiği durumlar yaratabilir ve işçilerde kendi emeklerine yabancılaştırıldıkları, kendi çalışmalarının başka birine ait olduğu duygusuna yol açabilir. Ayrıca kralların, siyasetçilerin, ünlülerin ve CEO'ların etraflarında olup bitenlere aldırmaksızın kasıla kasıla dolaştıkları, eşlerinin, hizmetkârlarının, elemanlarının

ve yardımcılarının ise tüm zamanlarını onların fanteziler içinde yaşamalarını sürdürmeleri için tahayyül işiyle uğraşarak geçirdikleri toplumsal durumlar yaratabilir. Sanıyorum ki eşitsizlik durumlarının çoğu her ikisinin unsurlarını bir araya getiriyor.

Bu dengesiz tahayyül yapılarının içinde yaşamının sübjektif deneyimi –sonuçta ortaya çıkan tahayyülün çarpıtılması ve bozulması– “yabancılaşma”dan söz ederken ifade ettiğimiz şeydir.

Marx’ın yazılarının dahil olduğu Politik Ekonomi geleneği, modern toplumlarda çalışmayı iki dünya arasında bölünmüş olarak görme eğilimindedir. Biri ücretli emek, ki bunun paradigması her zaman fabrikalardır, diğeri de ev emeğidir –ev işi, çocuk bakımı– ve kadınların üzerine yıkılmıştır. Birincisi, esas olarak fiziksel nesneleri yaratmak ve sürdürmek meselesi olarak görülür. İkincisi, muhtemelen en iyi biçimiyle, insanı ve toplumsal ilişkileri yaratmak ve sürdürmek olarak görülür. Bu ayrım açıkçası biraz karikatüre benziyor: Erkeklerin çoğunun fabrika işçisi olduğu, kadınların çoğunun da sadece ev kadını olduğu hiçbir toplum var olmamıştır, Engels’in Manchester’ında veya Victor Hugo’nun Paris’inde bile böyle değildi. Bu, bugün hâlâ bu konularda düşünme biçimimizi belirliyor. Bu ayrıca Marx’ın probleminin kökenine işaret ediyor. Sanayi dünyasında daha yaratıcı görevleri üstlenenler genel olarak en üstte yer alanlardır (örneğin ürünleri tasarlar ve üretimi organize ederler), toplumsal üretim alanında eşitsizlikler doğduğu zaman, tahayyül işinin çoğunu –en önemlisi, hayatın sürüp gitmesini sağlayan “yorumlayıcı emek” diye adlandırdığım işlerin hepsini– yapması beklenenler ise en alttakiler olur.⁷⁵

*

Buraya kadar, en akıllı insanların geri zekâlı gibi hareket etmesini sağlamak gibi esrarlı bir yeteneği olan bürokratik prosedürlerin, pek de kendi başlarına aptallık biçimleri olmadıklarını, yapısal şiddetin etkilerinden ötürü zaten aptalca olan durumları yönetme yolları olduklarını öne sürdüm. Sonuç olarak bu prosedürler tam da yönetmeye çalıştıkları körlüğün ve aptallığın bir parçası haline geliyorlar. En iyi ihtimalle, aptallığı kendine karşı çevirmenin yol-

ları oluyorlar, tıpkı devrimci şiddet hakkında söylenebileceği gibi. Ama adalet ve ahlak namına aptallık, yine de aptallıktır, insanın özgürleşmesi namına şiddet de, yine şiddettir. Bu ikisinin bu kadar sık bir araya gelmesi tesadüf değildir.

Son yüzyılın büyük bir kısmında büyük devrimci sorular şunlardı: Yeni, şiddet içeren bir bürokrasi yaratmakla sonuçlanacak bir süreç başlatmaksızın toplumda köklü bir değişiklik nasıl yapılabilir? Problem ütopyacılıkta mı – daha iyi bir dünya tahayyül etmek ve sonra hayata geçirmeye çalışmak fikrinde mi? Veya bizatihi toplumsal teorisinin özünde mi? Öyleyse toplumsal teoriyi terk mi edelim? Ya da bizatihi devrim fikri temelden kusurlu mu?

Altmışlardan beri yaygın çözümlerden biri hedef küçültmek olmuştur. Mayıs 68'e yol açan yıllarda, Durumcular [*Situationistler*] ünlü argümanlarında bunu, bizi pasif tüketiciler durumuna indirgeyen "Gösteri" adını verdikleri şeyin mantığını çürüten, yaratıcı ve yıkıcı eylemlerle yapmanın mümkün olduğunu savundular. Bu eylemlerle, en azından o an için, tahayyül güçlerimizi yeniden ele geçirebilecektik. Aynı zamanda, bu eylemlerin sonunda mutlaka yol açacakları büyük isyan anı için –tam adıyla söylersek "devrim" için– küçük çaplı bir kostümlü prova olduğunu düşünüyorlardı. Bugün bu büyük ölçüde ortadan kalktı. Mayıs '68 Olayları'nın gösterdiği herhangi bir şey varsa, o da eğer devlet gücünü ele geçirmek amaçlanmıyorsa, köklü, bir seferlik bir kesintinin olmayacağıdır. Sonuç olarak çağdaş devrimcilerin çoğunluğu için, "binyılcılık" unsuru neredeyse tamamen unutuldu. Hiç kimse bulutların yakın bir zamanda dağılacağını düşünmüyor. Yine de bir teselli var: İnsan gerçek devrimci özgürlüğü deneyimleme noktasına gelebilirse, bunu derhal deneyimlemeye başlayabilir. Günümüzde Durumcu geleneğini sürdüren, muhtemelen en ilham verici genç anarşist propagandacılardan olan Crimethinc kolektifinin şu bildirisini ele alalım:

* *İng. Millenarian: Bin yıllık bir barış ve mutluluk dönemi inancı. (ç.n.)*

Kendi özgürlüğümüzü, bu gerçeklik kumaşında delikler açarak, daha sonra bizi biçimlendirecek olan yeni gerçeklikleri oluşturarak imal etmek zorundayız. Kendimizi sürekli olarak yeni durumlara konumlandırmak, kararlarımızı alışkanlık, görenek, yasa veya önyargı ataletinin yükünü taşımaksızın alabilmenin tek yoludur – ve bu durumları yaratmak sizin elinizdedir.

Özgürlük sadece devrim anında vardır. Ve bu anlar sandığınız kadar eңder değildir. Değişim, devrimci değişim sürekli olarak ve her yerde devam eder – ve herkes bilerek veya bilmeksizin bunun içinde yer alır.

Bu, doğrudan eylem mantığının zarif bir biçimde ifadesi, insan zaten özgürmüş gibi davranmakta cüretkârca ısrar etmek değilse nedir?⁷⁶ Açık soru, bu yaklaşımın genel bir stratejiye –belki bir tek devrimci kurtuluş anına değil, devletlerin ve kapitalizmin olmadığı bir dünyaya doğru ilerleyen kümülatif bir harekete yol açacak bir stratejiye– nasıl katkıda bulunabileceğidir. Bu hususta hiç kimse tam emin değil. Çoğu, bu sürecin ancak sürekli doğaçlamadan ibaret olabileceğini varsayıyor. İsyân anları mutlaka olacak. Büyük ihtimalle az sayıda olacak. Ama bunlar büyük ihtimalle daha karmaşık ve çok-yüzlü devrimci bir sürecin unsurlarından biri olacak, bu sürecin ana başlıklarını tahmin etmek ise, bu noktada çok zor.

Geriye doğru baktığımızda, bir tek ayaklanmanın veya başarılı bir iç savaşın yapısal şiddetin tüm mekanizmasını, en azından belli ulusal sınırlar içinde nötralize edebileceği, bu sınırlar dahilinde sağ-kanat gerçekliklerin tümüyle temizlenerek devrimci yaratıcılığın engelsizce filizlenmesi için yer açılabileceği şeklindeki eski varsayımın ne kadar safça olduğuna şaşırıyoruz. Ama gerçekten şaşırtıcı olan şey, insanlık tarihinin belirli anlarında olup bitenlerin kesinlikle böyle olduğunun görülmesidir. Bana öyle geliyor ki yeni, gelişmekte olan bir devrim kavramı edinme şansımız varsa, bu isyân anlarının kıymeti hakkında yeniden düşünmemiz gerekiyor.

Bu isyancı ayaklanmalara ilişkin en ilginç şey, nereden patlak verdiklerinin hiç belli olmaması ve genellikle aynı hızla sönüp gitmesidir. Sözgelimi, Paris Komünü'nden veya İspanya İç Savaşı'ndan iki ay önce oldukça ılımlı sosyal demokrat rejimlere oy veren "halk", nasıl oldu da bir anda oyların sadece küçük bir bölümünü alan ultra-radikaller için hayatlarını tehlikeye attı? Ya da Mayıs '68'e dönecek olursak, nasıl öğrenci/işçi ayaklanmalarını destekleyen ya da en azından bunlara karşı güçlü bir yakınlık hisseden halk, neredeyse hemen ertesinde sandıklara giderek sağcı bir hükümeti seçti? En yaygın tarihsel açıklamalar –devrimcilerin gerçekte halkı veya halkın çıkarlarını temsil etmediği, belki de halkın bazı unsurlarının bir tür akıldışı taşkınlığa kapılması– açıkça yetersiz görünüyor. Her şeyden önce bunlar, "halk"ın, zaman içinde nispeten tutarlı olduğu kabul edilebilen fikirleri, menfaatleri ve mensubiyetleri olan bir bütün olduğunu varsayıyor. Aslında bizim "halk" dediğimiz şey, spesifik eylem biçimlerine izin veren –oy kullanmak, televizyon seyretmek, seçilmişlere dilekçe veya mektup yazmak veya halka açık duruşmalarda hazır bulunmak– diğerlerine vermeyen spesifik kurumlar vasıtasıyla yaratılmış, üretilmiştir. Bu eylem biçimleri belirli biçimlerde konuşmayı, düşünmeyi, tartışmayı, fikir yürütmeyi ifade eder. Aynı "halk", hem keyif verici kimyasalların kullanımına bulaşır, hem de tutarlı biçimde bunların kullanılmasının yasadışı ilan edilmesi için oy kullanır; aynı vatandaşlar topluluğu kendi toplumlarını etkileyen sorunlarda, parlamenter sistemde, bilgisayarlar üzerinden yapılan referandumlarda veya iç içe geçmiş halk meclislerinde birbirinden farklı kararlara varabilirler. Aslında doğrudan demokrasiyi yeniden keşfetmeyi amaçlayan anarşist projenin tümü, durumun böyle olduğu varsayımı üzerine kurulmuştur.

Ne kastettiğimi açıklamak için, İngilizce konuşan ülkelerde aynı insan topluluğunun bir bağlamda "halk", başka bir bağlamda "işgücü" diye adlandırıldığına dikkat edin. Elbette, farklı türlerde faaliyetlerle iştigal ettikleri zaman "işgücü" haline gelirler. "Halk" çalışmaz – "Amerikan halkının çoğunluğu servis sektöründe çalışır" gibi bir cümleyi, bir dergide veya gazetede asla göremezsiniz,

bir gazeteci böyle bir cümle yazmaya kalksa, editörü mutlaka bunu başka bir şekle sokar. Bu büsbütün tuhaftır, çünkü açıkça bilinir ki halk, işe gitmek zorundadır: Solcu eleştirmenlerin sık sık şikâyet ettiği gibi, medyanın, diyelim ki ulaşım alanında greve gidilmesinin halk için zorluk yaratacağından bahsetmesinin, ama grev yapanların da halkın bir parçası olduğunun –ya da ücretleri artırmayı başardıkları takdirde, bunun halkın yararına olacağı– akıllarına hiç gelmemesinin sebebi budur. Ve tabii ki “halk” sokaklara çıkmaz. Onun rolü halka açık gösterileri seyretmekten ve kamu hizmetlerinin tüketicisi olmağtan ibarettir. Özel sektörün tedarik ettiği malları ve hizmetleri satın alırken veya kullanırken, aynı bireyler topluluğu başka bir şey haline gelir (“tüketiciler”), tıpkı başka eylemlerle bağlantılı olarak, “ulus”, “seçmen” veya “nüfus” diye yeniden etiketlendikleri gibi.

Bütün bu oluşumlar bürokrasilerin ve kurumsal pratiklerin ürünüdür ve bunlar sonunda, belli olabilirlik ufuklarını belirler. Dolayısıyla insan parlamento seçimlerinde oy verirken kendisini “gerçekçi” seçim yapmak zorunda hissederken, bir isyan durumunda, aniden her şey mümkün gibi görünür.

“Halk”, “işgücü”, “seçmen”, “tüketiciler” ve “nüfus”un ortak yönü, özü itibarıyla bürokratik olan, dolayısıyla son derece yabancılaştırıcı olan, kurumsallaştırılmış eylem çerçeveleriyle var edilmiş olmalarıdır. Oy kulübeleri, televizyon ekranları, ofis bölmeleri, hastaneler, bunların etrafını saran ritüel – bütün bunların yabancılaştırma makinesinin ta kendisi olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar insani tahayyülü ezmek ve paramparça etmek için kullanılan aletlerdir. İsyân anları bu bürokratik mekanizmanın nötralize edildiği anlardır. Bunu yapmak her zaman imkân ufuklarını iyice genişletmeye yol açar, ki bu ancak bu mekanizmanın normalde yaptığı en önemli şeylerden biri aşırı sınırlı ufuklar dayatmaksa, beklenebilir. (Rebecca Solnit’in çok güzel bir biçimde tespit ettiği gibi,⁷⁷ insanların buna çok benzer bir şeyi doğal felaketler sırasında yaşamasının sebebi belki de budur.) Bütün bunlar devrimci anların ardından neden her zaman toplumsal, sanatsal ve entelektüel yaratıcılığın çoğalıp taşmasının geldiğini açıklar. Normal olarak

eşitsiz hayali özdeşleşme yapıları bozulur; herkes dünyayı alışkın olmadığı açılardan görmeye çalışır; herkes etrafını saran her şeyi yeniden yaratma ve yeniden tahayyül etme yönünde, sadece doğru değil, ayrıca genellikle acil, pratik bir ihtiyaç hisseder.

Mesele, tabii ki, bu deneyimi yaşayanların derhal, daha sonra yeni kurallar, yönetmelikler ve bürokratik kurumlar inşa edilmesine ve kaçınılmaz olarak yeni polis kategorileri eliyle uygulanmasına yol açacak bazı yeni kümeler –insanlar, proletarya, halk yığınları, ulus, ümmet, her neyse– kapsamında yeniden organize edilmesinin nasıl engelleneceğidir. Aslına bakılırsa bu hususta bazı ilerlemeler kaydedildiğini düşünüyorum. Başarının büyük bir kısmı feminizme ait. En azından yetmişlerden bu yana, ağırlık noktasını “binyılcı” [millenarian] rüyalardan uzaklaştırıp, “gerçeklik kumaşında açılan delikler”in bürokratik olmayan bir biçimde nasıl organize edileceği, böylece hayal gücünün en azından bir kısmının uzun vadede nasıl yaşatılacağı gibi çok daha acil meselelere kaydırmak için radikal bir değişiklik arayanlar tarafından bilinçli bir çaba sarf edilmiştir. Bu, 1998’den 2003’e kadar Küresel Adalet Hareketi tarafından ticaret toplantıları sırasında örgütlenen büyük Direniş Festivalleri için de doğrudur, ki orada eylemlerin karmaşık demokratik planlama detayları eylemlerin kendisinden bile daha önemliydi, ama 2011’de Arap Baharı kamplarıyla, Yunanistan ve İspanya’daki büyük heyetler ve son olarak ABD’deki İşgal hareketiyle daha da doğru hale geldi. Bunlar eşzamanlı doğrudan eylemlerdi, gerçek demokrasinin iktidarın yüzüne nasıl vurulabileceğini gösteren pratiklerdi, gerçekten bürokrasiden uzak, pratik tahayyülün gücüne dayanan sosyal düzenin neye benzediğini gösteren deneyimlerdi.

*

Bence bunlar siyaset için bir dersti. Her yere nüfuz eden yapısal şiddetin yarattığı gerçeklik efektine –bürokratik düzenlemelerin etrafımızı saran büyük ve ağır nesnelerin, binaların, araçların, büyük beton yapıların kütlesi ve katılığı içinde kaybolmasına, bu prensiplerle yönetilen dünyanın doğal ve kaçınılmaz gibi

görünmesine ve bunun dışında her şeyin düşsel bir fantezi gibi görünmesine yol açan şeye— karşı çıkılırsa, iktidarı hayal gücüne vermek mümkün olur. Ama bu aynı zamanda muazzam bir emek gerektirir.

Güç sizi tembelleştirir. Daha önceki teorik yapısal şiddet tartışmalarımızın ortaya çıkardığı bir şey varsa o da şudur: İktidarı ve ayrıcalığı elinde bulunduranlar genellikle bunu korkunç bir sorumluluk yükü gibi hissetseler de, birçok açıdan ve çoğu zaman iktidar, hiçbir şey için endişe etmemek, hiçbir şey bilmek zorunda olmamak, hiçbir şey yapmak zorunda olmamak anlamına gelir. Bürokrasiler bu tür iktidarı en ‘azından bir ölçüye kadar demokratikleştirebilirler, ama tamamen başlarından atamazlar. Kurumsallaşmış tembellik türleri haline gelir. Devrimci değişim, hayalî prangaları kaldırıp atmanın, bir anda imkânsız şeylerin hiç de imkânsız olmadığını anlamının coşkusunu içerebilir, ama aynı zamanda birçok kişinin, kalıcı bir alışkanlık yapmış bu tembelliğin bir kısmının üstesinden gelmek ve bu gerçeklikleri kalıcı kılmak için çok uzun bir süre yorumlayıcı (yaratıcı) emekle uğraşmaya başlamak zorunda kalacağı anlamına gelir.

Son iki onyılın büyük bir kısmını toplumsal teorinin bu süreci nasıl katkı yapabileceğini düşünmekle geçirdim. Daha önce vurguladığım gibi, toplumsal teorinin kendisi de bir tür radikal basitleştirme olarak, hesaplanmış bir cehalet biçimi olarak, insanın aksi takdirde asla göremeyeceği kalıpları açığa çıkarmak için tasarlanmış bir dizi işaret lambasını yakmak olarak görülebilir.

Benim yapmaya çalıştığım şey ise, bizim diğerini görmemizi sağlayan işaret lambalarını yakmaktır. Bu yüzden bu makaleye, annemin hastalığı ve ölümü sırasında karşılaştığımız kurtasiye işlerini anlatarak başladım. Toplumsal teoriyi, kendisine en fazla yabancı gibi görünen yerlere uygulamak istedim. Buralarda hayatımızın sırlarıyla dolu ölü bölgeler vardır, bu alanlar derinlemesine açıklanabilme imkânlarından o kadar yoksundur ki kendilerine bir değer veya anlam verecek her girişimi geri püskürtür. Şunu anladım ki bu mekânlar, yorumlayıcı emeğin işe yaramadığı yerlerdir. Bunlar hakkında konuşmak istemeyişimize şaşdırmamak gerekir.

Bunlar tahayyüle karşı koyar. Ama ben aynı zamanda bunlarla yüzleşmeye mecbur olduğumuza inanıyorum, çünkü bunu yapmazsak, bunları yaratan şiddetle suç ortağı olma tehlikesini göze almış oluruz.

Bununla neyi kastettiğimi açıklamak istiyorum. Mevcut toplumsal teori, şiddeti romantize etmek eğilimindedir: Şiddet eylemlerini çarpıcı mesaj yollama yolları olarak görmek, mutlak gücün, arındırmanın ve terörün sembolleri olarak ele almak. Bunun tamamen gerçekdışı olduğunu söylemiyorum. Şiddet eylemlerinin çoğu, tam düzanlamıyla ele alındığında, aynı zamanda terör eylemleridir. Ama şiddetin bu çok çarpıcı yönleri üzerinde odaklanmanın, şiddetin ve şiddetin yol açtığı durumların en belirgin özelliklerinden birinin çok sıkıcı olduğu gerçeğinin gözden kaçırılmasını kolaylaştırdığında ısrar ediyorum. Olağanüstü bir şiddetin hâkim olduğu Amerikan hapishanelerinde, en korkunç cezalandırma biçimi insanı boş bir odaya kilitleyerek yıllarca kesinlikle hiçbir şey yapmadan tutmaktır. İletişim veya ifade olanaklarından yoksun bırakmak: Şiddetin özü işte budur ve böyle işler. Evet, bir insanı yalnızlığa mahkûm etmek, ona ve hapishanedeki diğer insanlara bir mesaj gönderme yoludur. Ama başka herhangi tür bir mesaj gönderme ihtimalini büyük ölçüde yok etmektir.

Kölesini kırbaçlayan bir efendinin anlamlı ve mesaj ileten bir tür eylem yaptığını, sorgusuz sualsiz itaat mecburiyeti mesajını verdiğini, aynı zamanda mutlak ve keyfi iktidarın korkutucu mitsel imajını yaratmaya çalıştığını söylemek, bir şeydir. Bu tümüyle doğrudur. Bütün olup bitenin veya konuşmamız gerekenin sadece bundan ibaret olduğunda ısrar etmek ise başka bir şeydir. Hepsinin ötesinde, eğer “sorgusuz sualsiz”in gerçekten ne anlama geldiğini anlamak için uğraşmazsak –efendinin kölenin herhangi bir durumu kavramasından tamamen bihaber olabilmesi, kölenin efendinin mantığında feci bazı pratik kusurlar olduğunu anlasa bile herhangi bir şey söyleyememesi, bunun sonucunda ortaya çıkan körlük ve aptallık biçimleri, bunların köleyi, efendinin birbirine karışan algılarını anlamaya ve tahmin etmeye çalışırken daha fazla enerji harcamak mecburiyetinde bırakması– küçük ölçekte

olsa bile, kırbacın yaptığı işi yapıyor sayılmaz mıyız? Bu gerçekte kurbanları konuşturmakla ilgili bir şey değil. Sonuç olarak, onları susturan işleyişin bir parçası olmakla ilgili.

Hikâyemi anlatmaya annem ve noterle başlamamın bir sebebi daha var. İmzalayacağım yeri kesinlikle açıklanamayacak biçimde karıştırmam şunu ortaya koyuyor ki bu ölü bölgeler, en azından geçici olarak, *herkesi* aptallaştırıyor. Bu argümanı ilk oluşturduğumda, aslında bu fikirlerin çoğunun feminist bakış açısına sahip teoride daha önceden geliştirilmiş olduğunun farkında değildim. Zaten bu teori o kadar marjinalleştirilmişti ki, yarım yamalak haberdardım. Bu topraklar bize bir tür bürokratik körlük, cehalet ve saçmalık labirenti sunar ve aklı başında insanların bunlardan uzak durmaya çalışması gayet iyi anlaşılır –aslında siyasi özgürleşmenin yeni keşfedilen en etkili stratejisi, sadece bunlardan uzak durmaktır– ama aynı zamanda, bunlar yokmuş gibi davranırsak, başımıza gelenlerden biz sorumlu oluruz.

Uçan Arabalar ve Düşen Kâr Oranları

“Çağdaş gerçeklik, bir bilimkurgu rüyasının beta-versiyonudur.”

– Richard Barbrook

Yirmi birinci yüzyılda üzerimizde dolaşan gizli bir utanç var. Gali-ba bunu hiç kimse kabul etmek istemiyor.

Hayatlarının zirvesinde, kırklı ve ellili yaşlarda olanlar için bu had safhada, ama daha geniş anlamda herkesi etkiliyor. Bu duygunun kökleri içinde yaşadığımız dünyanın doğası hakkında bir düşkırıklığı duygusuna, tutulmamış bir söz –çocukken yetişkinliğimizde nasıl bir dünyada yaşayacağımıza dair bize verildiğini sandığımız bir şeref sözü– duygusuna kadar uzanıyor. Çocuklara her zaman verilen sahte sözlerden bahsetmiyorum (dünyamızın nasıl adil bir yer olduğu, yetkililerin iyi niyetli olduğu veya çalışanların kazanacağı gibi), belirli nesillere verilmiş sözden, ellilerde, altmışlarda, yetmişlerde veya seksenlerde çocuk olan herkese verilmiş sözden, bir söz olarak asla fazla ayrıntılandırılmış olmayan, daha ziyade yetişkinliğimizde nasıl bir dünyada yaşayacağımıza

dair önerilen bir dizi varsayımdan bahsediyorum. Asla tam olarak vaat edilmiş olmadığı için, şimdi göze çaracak bir biçimde başarısız olunca kafamız karıştı, öfkeliyiz, ama aynı zamanda kendi öfkemizden rahatsızlık duyuyoruz, her şeyden önce büyüklerimize inanacak kadar aptal olduğumuz için utanıyoruz.

Tabii ki, 2015'te uçan arabaların hâlâ ortalıkta görünmemesinden söz ediyorum.

Peki, tamam, mesele sadece uçan arabalar değil. Aslında uçan arabalar umurumda değil – zaten araba kullandığım da yok. Yirminci yüzyılın ortalarında ve sonlarında büyüyen çocukların 2015'te var olacağını varsaydığı bütün o teknolojik mucizeleri düşünüyorum. Listeyi hepimiz biliyoruz: Kuvvet alanları. Işınlanma. Yerçekimsiz alanlar. Tricorder'lar.* Tractor beam'ler.** Ölümsüzlük ilaçları. İnsanların dondurulup sonra yeniden canlandırılması. Androidler. Mars'ta kurulacak koloniler. Ne oldu bunlara? İki tane bunlardan birinin hayata geçirilmek üzere olduğu tantanayla duyuruluyor –örneğin klonlar, kriyojeni veya yaşlanma önleyici ilaçlar ya da insanı görünmez yapan pelerinler–, ama aslında genelinde oldukları gibi, yani yalan vaatler oldukları anlaşılsa bile, ortaya çıktıklarında feci derecede kusurlu oldukları görülüyor. Bunlardan herhangi birini ağzınıza almaya kalkarsanız, alacağınız cevap, sanki ummadığınız bir teselliymiş gibi, bilgisayar mucizelerinin törensel olarak dile getirilmesi oluyor – dünyaya tekrar geldiğinizde neden yerçekiminden etkilenmeyen bir kızak isteyeceksiniz ki? Ama bu konuda bile, ellili yıllarda insanların bu tarihlerde ulaşacağımızı hayal ettiği yere yaklaşmış değiliz. İlginç sohbetler yapabileceğiniz bilgisayarlar veya köpeğinizi gezdiren veya çamaşırlarınızı katlayan robotlar hâlâ yok.

Apollo'nun aya indiği zaman sekiz yaşında olan bir çocuk olarak konuşuyorum, sihirli 2000 yılında otuz dokuz yaşında olacağımı hesapladığımı ve nasıl mucizelerle dolu bir dünyada yaşayacağımı merak ettiğimi çok net hatırlıyorum. Samimiyetle bu mucizelerle dolu bir dünyada yaşamayı umuyor muydum? Elbette.

* *İng. Star Trek* evrenine ait çok-fonksiyonlu, her türlü bilgi veren el aletler. (y. n.)

** *İng. Bir nesneyi uzaktan kontrol eden ışınlar. (y.n.)*

Herkes umuyordu. Ve şimdi kendimi aldatılmış gibi hissediyorum muyum? Kesinlikle. Tabii ki bilimkurgularda okuduğum her şeyi yaşadığım süre içinde göreceğimi düşünmüyordum (yeni bulunan uzun yaşama ilaçlarıyla ömür süremi yüzyıllara varacağını da ummuyordum). O zaman bana sormuş olsanız, bunların yaklaşık yarısını göreceğimi tahmin ederdim. Ama *hiçbirini* görmeyeceğim aklıma bile gelmezdi.

Kamuoyunda bu konunun neredeyse sessizliğe teslim edilmiş olması uzun süre beni hayrete düşürdü ve çok etkiledi. Birileri arada sırada internette uçan arabalar konusuna rastlıyor, ama sessiz veya çok marjinal olarak. Genellikle bu konu neredeyse bir tabu muamelesi görüyor. Yeni bir binyıla girerken beklerdim ki kırklı yaşlarda olanların 2000 yılının dünyasının nasıl bir dünya olacağını umduğumuz ve umduğumuzu neden bulamadığımız konusundaki görüşleri popüler medyada çokça yer alsın. Bir tane bile bulamadım. Bunun aksine, hemen hemen bütün otoriter sesler –hem solda, hem sağda– aslında teknolojik mucizeler dünyasına ulaşıldığı varsayımından hareketle fikir üretmeye başladılar.

Bu sessizlik çok büyük ölçüde aptalcasına saf görülerek alaya alınmak korkusundan kaynaklanıyordu. Birisi kalkıp da konuyu gündeme getirse, alacağı cevap muhtemelen, “Ha, şu Jetson hikâyesini mi diyorsun?” olacaktır. Bu hikâyeye sadece çocuklar içindi, der gibi! Bizler yetişkinler olarak, tabii ki Jetson’ların temsil ettiği geleceğin, Flinstone’ların temsil ettiği geçmiş kadar gerçekçi olduğunu anlamış olmalıydık. Ama tabii ki mesele sadece Jetson’lar değil. Ellilerde, altmışlarda, yetmişlerde, hatta seksenlerde çocuklar için tasarlanmış bütün ciddi bilim şovları –Scientific Americans, eğitici televizyon programları, ulusal müzelerde yapılan yıldızlar âlemi gösterileri– bize evrenin neye benzediğini, gökyüzünün neden mavi olduğu, elementlerin periyodik tablosu gibi olguları açıklayan bütün otoriter sesler de bize, gelecekte başka gezegenlerde kurulan koloniler, robotlar, madde dönüştürme cihazları olacağına ve dünyanın bizim dünyamızdan daha çok *Uzay Yolu’na* yakın olacağına dair garanti verdiler.

Bütün bu seslerin yarıldığının ortaya çıkması sadece büyük ölçüde dile getirilemeyen, derin bir aldatılmışlık duygusu yaratmakla kalmıyor, ayrıca işlerin düşündüğümüz gibi gelişmediği ortaya çıkınca, geçmiş hakkında nasıl konuşmamız gerektiğine ilişkin bazı kavramsal problemlere de işaret ediyor. Bazı durumlarda sadece ellerimizi sallayıp beklenti ile gerçeklik arasındaki farkı yok edemeyiz. Apaçık bir örnek, bilimkurgudur. Yirminci yüzyılda, bilimkurgu filmlerinin yaratıcıları, fütüristik fantezileri için kesin tarihler koyarlardı. Bu, genellikle en fazla bir nesil sonrası olurdu. 1968'de Stanley Kubrick, sinemaya gidenlerin, sadece otuz üç yıl sonra, 2001 yılında ticari ay seyahatlerinin başlayacağını, şehirlere benzeyen uzay istasyonlarının, insana benzer kişilikleri olan, Jüpiter'e doğru yol alırken dondurulmuş astronotları hayatta tutan bilgisayarların varlığını son derece doğal bulacağını düşünüyordu.⁷⁸ Gelgelelim 2001 yılından bu yana ortaya çıkan tek yeni teknoloji görüntülü telefonlar oldu, oysa bunların yapılması daha 1968'de teknik olarak mümkündü – sadece satılabilir değillerdi, çünkü tekini bile satın almak isteyen yoktu.⁷⁹ Belli bir yazar veya program ne zaman büyük bir mitos yaratmaya çalışsa, benzer problemler ortaya çıkar. Larry Niven tarafından yaratılan, benim onlu yaşlardayken tanıştığım evrene göre, bu yıllarda (2010'larda) insanlar bütün dünyanın Birleşmiş Milletler yönetimi altında olduğu bir toplumda yaşıyor ve ayda ilk kolonilerini kuruyor olacıklardı, zengin ve ölümsüz bir insan sınıfı yaratmış olan tıbbi gelişmelerin toplumsal sonuçlarıyla uğraşacaklardı. Buna karşılık aynı zamanlarda geliştirilen *Uzay Yolu* mitlerinde ise biz insanlar, günümüzde, 1990'larda Eugenics Savaşlarında genetik yapıları değiştirilmiş üstün insanların hâkimiyetinden, bunların hepsini kapsüllere koyup uzaya fırlatmamızla biten bir savaş yoluyla kurtulmakla uğraşıyor olacaktık. Dolayısıyla 1990'larda *Uzay Yolu* yazarları alternatif zaman dilimleri ve gerçeklikler arasında oynayarak önermenin paramparça olmasını önlemeye çalışıyorlardı.

1989'da *Geleceğe Dönüş II* [Back to the Future II] filminin yaratıcıları, 2015 yılında uçan arabaları ve uçan kaykayları ergenlik yaşlarında sıradan gençlerin eline veriyordu, bunun ciddi bir öngö-

rü mü, eski gelecek tahayyülü geleneğine bir selam mı, ya da hafifçe acı bir şaka mı olduğu net olarak anlaşılmıyordu. Hangisi olursa olsun, bu tür şeylerin ulaştığı son noktalardan birini oluşturunuyordu. Daha sonraki geleceği anlatan bilimkurgular, genellikle, iç karartıcı teknofaşizmden başlayarak *Bulutlar Atlası*'nda ve diğerlerinde olduğu gibi bir tür taş devri barbarlığına kadar uzanan distopya türündeydi ve özenle muğlaklaştırılmıştı: yazarlar tarihler konusunda çekingen davranıyorlardı; "gelecek" dedikleri tümüyle fanteziden oluşan bir alandı, Orta Dünya veya Cimmeria'dan daha farklı değildi. Hatta, *Yıldız Savaşları*'nda olduğu gibi, geleceği geçmişe, "uzak, çok uzak bir galakside, çok eski zamanlara" yerleştirebiliyorlar. Bu Gelecek, genellikle gerçek anlamda gelecek değildir, daha çok alternatif bir boyut, bir rüya-zaman, geçmişte cinlerin ve canavar-avcılarının var olmasıyla aynı anlamda, gelecekte var olan bir tür teknolojik Başka-yer, ahlaki dramların ve mitsel fantezilerin yansıtılacağı başka bir ekrandır. Bilimkurgu artık, bir Western, bir savaş filmi, bir korku filmi, casusluk gerilimi veya peri masalı kılıfına sokulabilecek başka bir kostümler dizisi haline geldi.

*

Buna rağmen, sanırım kültürümüzün teknolojik hayal kırıklığı meselesini tamamen bir kenara ittiğini söylemek yanlış olabilir. Bu konuda duyulan rahatsızlık, bu konuyla açıkça uğraşmakta gönülsüz olmamıza yol açtı. Bunun yerine, diğer birçok kültürel travmada olduğu gibi, acı başka yere yansıtıldı; bu konuda ancak başka bir şey hakkında konuşuyormuş gibi düşündüğümüz zamanlar konuşabiliyoruz.

Geriye doğru bakıldığında, bana öyle geliyor ki, "postmodernizm" diye adlandırılan yüzyıl sonu kültürel hassasiyetin tümü, asla gerçekleşmemiş teknolojik değişiklikler konusunda uzun süren bir meditasyon olarak görülebilir. Bu düşünce benim zihnimde ilk kez yeni *Yıldız Savaşları* filmlerinden birini izlerken uyandı. Film feci kötüydü. Ama özel efektlerin kalitesinden ister istemez etkilendim. Ellili yılların bilimkurgu filmlerine özgü bütün o ace-mice efektleri, neredeyse görünmeyen iplerle çekilen teneke uzay

gemisini hatırlayınca, acaba 1950'lerdeki izleyiciler günümüzde bizlerin neler yapabileceğini bilseler ne kadar etkilenirlerdi diye düşündüm – ancak hemen anladım ki, “aslında hayır. Hiç de etkilenmezlerdi, öyle değil mi? Bu günlerde bu tür şeyler yapıyor olacağımızı zaten düşünmüşlerdi. Sadece bunu simüle etmek için daha gelişmiş yöntemler düşünmeksizin.”

Son kelime, “simüle etme”, anahtardır. Yetmişlerden bu yana gördüğümüz teknolojik ilerleme büyük ölçüde bilgi teknolojilerinde gerçekleşti – yani, simülasyon teknolojilerinde. Bunlar Jean Baudrillard ve Umberto Eco'nun “hiper-gerçek” diye adlandırdığı şeyin, taklitlerin asıllarından daha gerçekçi olmasını sağlama yeteneğinin teknolojisidir. Postmodern anlayışın tümü, yeni hiçbir şeyin var olmadığını; büyük tarihsel ilerleme ve özgürleşme metinlerinin anlamsızlaştığını; şu anda var olan her şeyin simülasyon, ironik tekrarlama, parçalara ayırma ve birbirine yapıştırma ibaret olduğunu anladığımız, beklenmedik yeni bir tarihsel döneme paldır küldür girdiğimiz duygusu: bütün bunlar ancak en büyük atılımların, ya zaten var olan, ya da artık asla gerçekleşmeyeceğini anladığımız sanal projeksiyonları yaratmayı, aktarmayı ve yeniden düzenlemeyi kolaylaştıran atılımlar olduğu bir teknolojik ortamda anlam kazanır. Elbette, eğer gerçekte Mars'taki jeodezik konutlarımızda tatil yapmaktan, cep boyutunda nükleer füzyon bitkilerini veya telekinetik zihin okuma aygıtlarını çantamızda taşımaktan söz ediyor olsaydık, hiç kimse hiçbir zaman bu şekilde konuşmayacaktır. “Postmodern” an, başka bir durumda acı veren bir düş kırıklığı olarak hissedilebilecek bir şeyi ele alıp, bunu çığır açan, heyecan verici ve yeni bir şey kılıfına sokmak için umutsuzca uğraşmaktan ibarettir.

Şunu belirtmek gerekir ki postmodernizmin büyük ölçüde Marksist gelenekten gelen en eski formülasyonlarında, bu teknolojik alt-metinlerin büyük bir bölümü alt-metin bile değildi; oldukça açık seçikti. Aşağıda Frederic Jameson'ın 1984 tarihli eseri *Postmodernism, or Cultural Logic of Late Capitalism*'den alınan bir pasaj yer alıyor:

Bizim fütürizm coşkumuzu önceleyen sermaye dönemindeki makine heyecanını, özellikle Marinetti'nin makineli tüfek ve motorlu araba hayranlığını hatırlamak iyi olur. Bütün bunlar halen daha önceki modernizasyon döneminin harekete geçirici enerjilerine taşınabilirlik ve biçimlendirme özellikleri veren, gözle görünür amblemler, heykelimsi enerji düğümleridir... 1930'larda devrimci veya komünist sanatçıları tüm insan toplumunun Prometheus tarzında yeniden yapılandırılması için bu makine enerjisi coşkusunu sahiplenmeye çalışmışlardı...

Şu açıkça belli ki bizim zamanımızın teknolojisi artık aynı temsil kapasitesine sahip değil: türbin değil ya da Sheeler'in tahıl ambarı veya bacaları değil, boruların ve taşıyıcı bantların barok ayrıntıları değil, hatta demiryolu treninin –artık çalışmayan bütün hızlı araçların– art arda dizilmiş görünümü bile değil, bunun yerine dış kabuğunda hiçbir simgesel veya görsel gücü olmayan bilgisayarlar, hatta çeşitli medyaların kasaları geçti, örneğin hiçbir şeyi açığa vurmayan, daha ziyade içeriye doğru çeken, düz imaj yüzeyini kendi içinde taşıyan, televizyon adı verilen ev aleti gibi.⁸⁰

Bir zamanlar teknolojilerin sadece fiziksel güçleri bile bize ileriye doğru yol alan bir tarih duygusu verirken, şu anda ekran ve imajlardan oluşan bir oyuna razı olduk.

Jameson “postmodernizm” terimini ilk olarak kapitalizmin yeni bir aşamasına uygun bir kültürel mantığı ifade etmek için önermişti, Ernest Mandel'in daha 1972'de “üçüncü teknoloji devrimi” adını verdiği aşamasına. Mandel, insanlığın tarım devrimi veya endüstri devrimi kadar önemli bir geçiş aşamasında olduğunu ileri sürüyordu: Bilgisayarların, robotların, yeni enerji kaynaklarının ve yeni bilgi teknolojilerinin fiilen modası geçmiş endüstriyel emeğin yerine geçtiği –kısa zamanda “çalışmanın sonu” diye adlandırılacaktı–, sibernetik fabrikaların üreteceği çılgın viz-

yonlarla bizleri tasarımcı ve bilgisayar teknisyenlerine indirgeyecek aşaması.⁸¹ Çalışmanın sonu argümanları yetmişlerin sonlarında ve seksenlerin başlarında giderek popülerlik kazandı, bu sırada radikal düşünürler ortada işçi sınıfı kalmayınca geleneksel işçi sınıfı mücadelesine ne olacağına kafa yormaya başladı. (Cevap: kimlik politikasına dönüşecekti.)

Jameson kendisini yeni başlayan bu çağdan doğabilecek bilinçlilik biçimlerini ve tarihsel duyarlılıkları araştırıyor kabul ediyordu. Tabii ki, hepimizin bildiği gibi, bu teknolojik atılımlar gerçekleşmedi. Aksine, olup biten şey, bilgi teknolojilerinin yayılmasından ibaret kaldı ve yeni nakliye organizasyonu yöntemleri –konteynerle taşımacılık gibi– sanayi emeğinin Doğu Asya'dan, Latin Amerika'dan ve imalatçılara kendi memleketlerinde uygulamak zorunda olduklarından daha az gelişmiş teknolojik üretim tekniklerini kullanabilecekleri, ucuz emek bulabildikleri ülkelerden tedarik edilmesine imkân verdi. Doğru, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da yaşayanlar açısından sonuçlar yüzeysel olarak bakıldığında tahmin edildiği gibi gerçekleşmiş sayılır. Bacalı sanayiler giderek yok oldu; işler alt tabakadaki hizmet çalışanları ile mikroptan arındırılmış hücrelerinde oturup bilgisayarlarıyla oynayanlar arasında bölünme noktasına kadar geldi. Ama bunun altında, bu yeni çalışma-sonrası medeniyetin tümünün, bir sahtekârlıktan ibaret olduğu gibi rahatsız edici bir farkındalık yatar. Yüksek teknolojiyle, özenle tasarlanmış ayakkabılarımız aslında zeki robotlar tarafından veya kendi kendini çoğaltan moleküler nanoteknoloji ile üretilmiyor; eski moda Singer dikiş makinelerine benzer makinelerde, WTO veya NAFTA'nın sponsorluğunda yapılan ticaret anlaşmalarının sonucunda, atalarından kalan topraklardan kovulmuş Meksikalı veya Endonezyalı çiftçilerin kızları tarafından imal ediliyor. Bana öyle geliyor ki, sonuçta postmodern hassasiyetin, onun görüntü ve yüzeylerin sonsuz oyununu yüceltmesinin ve en nihayetinde, bu görüntülere derinlik ve gerçeklik vermesi beklenen bütün modernist metinlerin bir yalan olduğunun kanıtlandığında ısrar etmesinin altında yatan, bu suçlu farkındalıktır.

*

Öyleyse: Neden herkesin beklediği, tahayyül edilen bu teknolojik büyüme patlaması –ay üsleri, robotlu fabrikalar– gerçekleşemedi? Mantıksal olarak sadece iki ihtimal var. Ya teknolojik değişimin ilerlemesi konusundaki beklentilerimiz gerçekçi değildi, ki böyle bir durumda kendimize, başka konularda bu kadar akıllı olan insanlar bunu nasıl anlamadı diye sorabiliriz. Ya da beklentilerimiz özü itibariyle gerçekçilikten yoksun değildi, böyle bir durumda da ne oldu da teknolojik gelişme yörüngesinden çıktı diye sormamız gerekir.

Günümüzün kültürel analistleri bu meseleyi ne zaman ele alsalar –ki bunu nadiren yapıyorlar– mutlaka ilk seçeneği ele alırlar. En yaygın yaklaşımlardan biri, problemi Soğuk Savaş uzay yarışının yarattığı yanılsamalara kadar geriye götürmektir. Birçok kişi, neden, diye sorar, ellilerde, altmışlarda ve yetmişlerde, hem ABD ve hem Sovyetler Birliği insanlı uzay yolculuğu fikrine böylesine takıntıyla bağlandı? Bu, bilimsel araştırmalarla uğraşmanın kesinlikle verimli bir yolu değildi. Bir yüzyıl önce Amerikalılar ve Ruslar değil miydi, biri Batı cephesinde, diğeri Sibiryaya boyunca genişleyen öncü toplumlar olan? İnsanların geniş ve boş uzayda insan kolonileri kuracağını öngören, sınırsız, sonsuz gelecek efsanesine duyulan ortak inanç değil miydi, iki süper gücün liderlerini yeni bir “uzay çağına” girdiklerine, geleceğin kontrolünü ele geçirmek için savaştıklarına ikna eden? Ve eninde sonunda, her iki tarafta geleceğin neye benzer bir şey olacağı hakkında gerçeklikten tamamen uzak algılar yaratan, bu savaş olmadı mı?⁸²

Tabii ki bunda gerçek payı var. Güçlü efsaneler sahnede idi. Ama büyük insani projelerin çoğunun kökleri bir tür mitsel vizyona dayanır – bu, projenin bizzatıhi gerçekleşebilirliği hakkında, tek başına herhangi bir açıdan herhangi bir şeyi kanıtlamaz. Bu makalede ben ikinci ihtimali araştırmak istiyorum. Bana öyle geliyor ki, bu vizyonların en azından bazıları özü itibariyle gerçeklikten uzak değildi – ve bu bilimkurgu fantezilerinin en azından bazıları (bu noktada hangileri olduğunu söyleyemeyiz) aslında gerçekleştirilebilirdi. Bunun en açık seçik sebebi, geçmişte hep böyle olmasıdır. Nitekim, yüzyıl dönümünde Jules Verne veya H. G. Wells okuyarak büyümüş olan biri, diyelim ki 1960’ta dünyanın nasıl olduğunu

hayal etmeyi denese, uçan makineler, roket gemileri, denizaltı, yeni enerji türleri ve kablosuz iletişim... gibi şeyler hayal ederdi ve bunlar gerçekte olanlara çok yakın şeyler olurdu. 1900'de insanın aya gideceğini hayal etmek gerçekçilikten uzak değilse, altmışlarda sırt roketlerini veya çamaşır yıkayan robotları hayal etmek neden gerçekçi olmasın? 1750'lerden 1950'lere kadar düzenli yeni enerji kaynakları ortaya çıktıysa (buhar, elektrik, petrol, nükleer...) o zamandan bu yana en azından bir yenisini göreceğimizi hayal etmek gerçekçi olmaktan o kadar uzak mıydı?

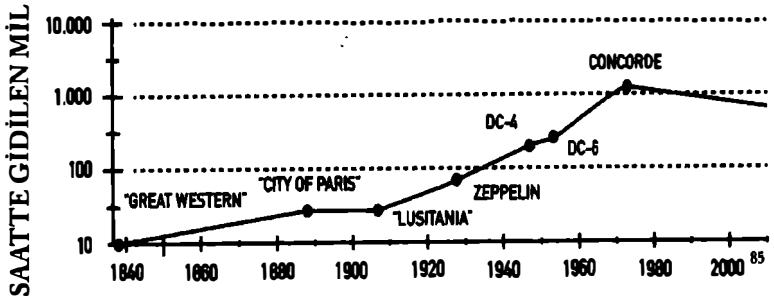
Daha ellili ve altmışlı yıllarda teknolojik yeniliklerin gerçek ilerleyişinin, yüzyılın başındaki yüksek hızına göre yavaşlamaya başladığına inanmak için gerekçeler vardır. Ellilerde, mikrodalga fırınların (1954), doğum kontrolü hapının (1957) ve lazerlerin (1958) arka arkaya hızla ortaya çıkışında, icatların son sağanağını andıran bir şey vardı. Ama o zamandan bu yana en göze çarpan teknolojik ilerlemeler büyük ölçüde mevcut teknolojileri zekice bir araya getirmek (uzay yarışında olduğu gibi) veya mevcut teknolojileri tüketicinin kullanımına sunmanın yeni yollarını bulmak şeklinde oldu (en ünlü örneği televizyondur, 1926'da icat edilmiştir ama kitlesel üretime, Amerikan ekonomisinin yeniden bunalıma girmemesini sağlamak için yeni tüketici talebi yaratmak amacını güden bilinçli bir çaba sonucunda, ancak kırkların sonunda ve ellilerin başında geçilmiştir). Yine de uzay yarışı bu çağın önemli ilerlemeler çağı olduğu inancını yaratmaya yardım etmiştir, altmışlarda halk arasında hâkim olan izlenim, teknolojik değişimin korkutucu, kontrol edilemez bir biçimde hızlandığı şeklindeydi. Alvin Toffler'ın 1970'lerde çok satan kitabı *Future Shock* [Gelecek Şoku], bu düşünce tarzının ulaştığı en üst nokta olarak görülebilir. Geriye bakıldığında büyüleyici ve zihin açıcı bir kitaptır.⁸³

Toffler 1960'ların hemen hemen bütün toplumsal problemlerinin izinin, geriye doğru, teknolojik değişimin artan hızına kadar götürülebileceğini ileri sürmüştür. Yeni bilimsel buluşların sonu gelmez bir biçimde fıskırması, diye yazmıştır, gündelik varoluşumuzun temellerini sürekli dönüştürdü, Amerikalıları dümensiz bıraktı, normal hayatın nasıl bir şey olması gerektiği hakkında net bir fikrimiz kalmadı. Bu belki de en açık biçimde ailede görül-

dü, diye iddia ediyordu, sadece doğum kontrolü hapı değil, aynı zamanda tüpte dölleme, test tüpü bebekleri, sperm ve yumurta bağıışı, bizatihi annelik fikrini modası geçmiş hale getirdi. Toffler benzer şeylerin toplumsal hayatın her alanında gerçekleştiğini ileri sürüyordu – hiçbir şey çantada keklik sayılmazdı. Ve insanlar psikolojik olarak değişimin hızına hazır değildi. Bu olgu için bir terim önerdi: “hızlandırıcı itme.” Teknolojik ilerlemenin adımlarının hızlanması belki de sanayi devrimiyle birlikte başlamıştı ama, diyordu, bu etki yaklaşık 1850’lerde kuşku duyulmaz hale geldi. Mesele, sadece etrafımızdaki her şeyin değişmesi değildi, bunların çoğu –insan bilgisinin kütlesi, nüfus, endüstriyel büyüme, tüketilen enerji miktarı– katlanan bir hızla değişiyordu. Toffler tek çarenin süreç üzerinde bir tür demokratik kontrol oluşturmaya başlamak olduğunda ısrar ediyordu – yeni çıkan teknolojileri ve bunların muhtemel etkilerini değerlendirecek, toplum için çok yıkıcı olabilecek teknolojileri yasaklamak ve gelişmeleri toplumsal uyumu güçlendirecek yönlerle sevk edecek kuruluşlar kurmak gibi.

Etkileyici olan şu ki, Toffler’ın tanımladığı tarihsel eğilimlerin çoğunun doğru olmasına rağmen, kitap neredeyse bunların çoğu sona erdiği anda ortaya çıktı. Örneğin 1970’lerde dünyada yayımlanan bilimsel tezlerin sayısının –bu rakam yaklaşık 1685’lerden itibaren her elli yılda bir iki katına çıkıyordu– aynı kalmaya başladığı doğrudur. Aynı şey kitap ve patent sayısı için de doğrudur. Başka alanlarda ise büyüme sadece yavaşlamakla kalmadı, tamamen durdu. İnsanoğlunun seyahat edebildiği en yüksek hız, saatte yirmi beş mile takılıp kalmıştı. 1900’lerde yaklaşık 100 mil/saate çıkmıştı ve bundan sonraki yetmiş yıl boyunca katlanarak artıyormuş gibi görünmüyordu. Toffler’ın yazdığı zamanlarda, 1970’lerde insanların ulaştığı en yüksek seyahat hızı bir yıl önce, 1969 yılında, Apollo 10’un mürettebatının dünyanın atmosferine girerken kaydettiği hız, yani 24,791 mil/saattir. Böyle büyük bir hıza ulaşıncı, birkaç on yıl içinde insanlığın diğer güneş sistemlerini keşfediyor olması mantıklı olmalıydı. 1970’lerden bu yana başka bir artış olmadı. Bir insanın seyahat ettiği en yüksek hız, Apollo 10’un mürettebatının hızı olarak kaldı. Doğru, bir yıl sonra 1971 yılında Concorde’un piyasaya çıkışı ile maksimum ticari uçuş hızı

saatte 14,000'e çıkmıştı. Ama uçak hızında o zamandan beri hiç artış kaydedilmediği gibi, işin aslı, Concorde'un terk edilmesiyle gerçekte azalmış oldu.⁸⁴

Toffler'ın hemen her şeyde yanlış olması gerçeği, kendi kariyeri üzerinde hiçbir olumsuz etki yapmadı. Karizmatik kâhinler, kehanetleri gerçekleşmediğinde nadiren zarar görürler. Toffler kendi analizini yenileyerek yaklaşık her on yılda bir yeni ve gösterişli söylemlerle ortaya çıkmaya devam etti, her zaman kamuoyunun takdirini ve alkışlarını topladı. 1980'lerde *The Third Wave*⁸⁶ [Üçüncü Dalga] adlı bir kitap yazdı, argümanı bizzatihi Ernest Mandel'in "üçüncü teknolojik devrim"inden yola çıkıyordu – Mandel'in bu değişimlerin kapitalizmin kaçınılmaz sonunu haber verdiğini ileri sürmesine karşın, Toffler düpedüz kapitalizmin ebediyen var olacağını varsayıyordu. 1990'da Cumhuriyetçi kongre üyesi Newt Gingrich'in akıl hocası oldu, bu kişi 1994'te kendi yazdığı "Contrat with America"nın kısmen, ABD'nin modası geçmiş, materyalist, endüstriyel zihniyetten uzaklaşarak yeni, serbest piyasacı, bilgi çağına ait Üçüncü Dalga medeniyetine doğru hareket etmesi gerektiği anlayışından ilham aldığını iddia ediyordu.

Burada çeşitli ironik durumlar var. *Gelecek Şoku*'nun gerçek dünyada en büyük başarılarından biri, muhtemelen, Toffler'ın yıkıcılık potansiyeli taşıyan teknolojiler üzerinde bir tür demokratik denetim kurma çağrısına paralel olarak, hükümetin 1972'de Office of Technology Assessment'i* (OTA) kurmasına ilham ver-

* İng. Teknoloji Değerlendirme Ofisi. (ç. n.)

mesi olmuştı. Gingrich'ın 1995'te kongrenin kontrolünü ele geçirmesi üzerine yaptığı ilk işlerden biri, OTA'yı hükümetin faydasız israf örneklerinden biri olduğu gerekçesiyle kapatması oldu. Ama bunlardan hiçbiri Toffler'in cesaretini kırmış gibi görünmüyordu. O tarihlerde, kamuoyuna hitap ederek politikayı etkilemeye çalışmaktan, hatta siyasi tartışmaları gerçekten etkilemeye çalışmaktan çoktan vazgeçmişti; bunun yerine CEO'lara ve şirketlerin beyin takımlarına seminerler vererek hayatını kazanıyordu. Görüşleri, fiilen, özelleştirilmişti.

Gingrich, kendi kendisini "muhafazakâr fütürolog" diye adlandırmaktan hoşlanırdı. Bu bir tür oksimoron gibi görünebilir; ama Toffler'in çalışmalarına geriye doğru bakacak olursanız, bu akıl hocasının siyasetinin öğrencilerinininkiyle tamamen uyumlu olduğunu görürsünüz, hiçbir farkları olmaması şaşırtıcıdır. *Gelecek Şoku* argümanları, muhafazakârlığın ta kendisidir. İlerleme her zaman çözülmesi gereken bir problem gibi görülmüştür. Doğru, önerdiği çözüm görünüşte demokratik kontrol biçimleri yaratmaktı, ama fiiliyatta, "demokratik" ile kastedilen şeyin "bürokratik" anlamına geldiği, hangi icatların onaylanacağını, hangilerinin rafa kaldırılacağını tespit eden uzman kurulları yaratmak anlamına geldiği açıktı. Bu yönden, Toffler on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yaşamış toplum teorisyeni Auguste Comte'un güncel olanı, entelektüel açıdan daha hafif bir versiyonu olarak görülebilir. Comte da kendisinin teknolojinin insafsızca ilerlediği yeni bir çağın—onun durumunda sanayi çağının—eşiğinde durduğunu, yaşadığı devirdeki toplumsal felaketlerin gerçek sebebinin toplumsal sistemin zamana göre ayarlanamaması olduğunu düşünüyordu. Eskisi, yani feodal düzen, sadece Katolik teolojiyi, insanın evrendeki yerinin zamanın toplumsal düzenine mükemmelen uyduğu şeklindeki düşünce biçimini geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda bu fikirleri herkese bir anlam ve aidiyet duygusu verecek bir biçimde ileten ve uygulayan kurumsal bir yapıyı, Kilise'yi geliştirmişti. Hâlihazırdaki sanayi çağı kendi fikirler sistemini—bilimi—geliştirmişti, ancak bilim insanları Katolik Kilisesi'ne benzer bir şey yaratmayı başaramamıştı. Comte, "sosyoloji" adını verdiği yeni bir bilim geliştirmek zorunda olduğumuz sonucuna varmıştı, kitlelere düzen, cemiyet,

iş disiplini sevgisini ve ataerkil aile değerlerini benimsetecek yeni Toplum Dini'nde sosyologların rahip rolü oynaması gerekecekti. Toffler o kadar iddialı değildi: onun fütürologlarından rahip rolü oynamaları beklenmiyordu. Ama teknolojinin insanları büyük bir tarihsel kırılmanın eşiğine götürdüğü duygusunu, bu nedenle de anneliğin kutsal rolünün korunması gerektiğine ilişkin takıntıyı aynen paylaşıyordu – Comte dinî hareketinin bayrağına hamile bir kadın görüntüsü koymak istemişti.

Gingrich'in, aşırı dinci başka bir akıl hocası vardı: liberter bir teolog ve başkalarının yanı sıra "Gilder Technology Report" [Gilder Teknoloji Haberleri] adlı bir gazetenin yazarı olan George Gilder. Gilder da teknoloji ve sosyal değişime kafayı takmıştı, ama tuhaf bir şekilde çok daha iyimserdi. Mandel'in Üçüncü Dalga argümanının çok daha radikal bir versiyonunu benimsiyor, 1970'lerden başlayarak bilgisayarların yükselişi ile "maddenin alaşağı edildiğini" görmekte olduğumuzu ileri sürüyordu. Değerin fiziksel emekten kaynaklandığı o eski, materyalist sanayi toplumu, değer doğrudan girişimcilerin zihninden kaynaklandığı bilgi çağına yol veriyordu, tıpkı dünyanın başlangıçta Tanrı'nın zihninden, yoktan var edildiği gibi, tıpkı düzgün bir arz yönlü ekonomide paranın Federal Rezerv'den, yoktan var edilerek yaratıcı, değer yaratan kapitalistlerin ellerine ulaşması gibi. Arz yönlü ekonomi politikaları, diyordu, uzay programları gibi eski tarz gereksiz hükümet harcamalarından uzaklaşarak daha üretken bilgi ve tıp teknolojilerine yönelmeye devam edecektir.

Kariyerine "Amerika'nın ilk antifeministi" olmayı arzu ettiğini ilan ederek başlayan Gilder, böyle hayırlı gelişmelerin ancak geleneksel aile değerlerinin aynen uygulanmasıyla sürdürülebileceğini ileri sürüyordu. Yeni bir toplum dini önermiyordu. Önermek zorunda olduğunu düşünmüyordu, çünkü aynı iş, liberter sağla tuhaf bir ittifakın temellerini atmakta olan Hristiyan evangelist hareketi tarafından yapılabilirdi.⁸⁷

*

Ne kadar etkileyici olsalar da, böyle eksantrik karakterler üzerinde fazlaca durmak belki de akıllıca olmaz. Bir kere çok geç

kalmışlardı. Daha iyi roket veya robot yapmaya yol açabilecek araştırma yatırımlarından uzaklaşarak lazer yazıcı ve CAT taryıcılar gibi şeylere yol açacak araştırmalara yönelmek gibi bilinçli veya yarı-bilinçli bir hareket, Gilder'ın *Wealth and Poverty*'sini [Zenginlik ve Fakirlik] (1981) bir yana bırakın, Toffler'ın *Gelecek Şoku*'nun (1971) ortaya çıkmasından önce, zaten başlamıştı.⁸⁸ Bunların başarısının gösterdiği şey, bu adamların ortaya koyduğu meselelerin –teknolojik gelişmenin hâlihazırda izlediği yolun toplumsal kargaşaya yol açacağı, teknolojik gelişmeyi mevcut otorite yapılarını tehdit etmeyecek yönere yönleltmek gerektiği– iktidarın en yüksek koridorlarında hassas bir kulağa ulaşmasıdır. Devlet adamlarının ve sanayinin kaptanlarının bu soruları gerçekten düşünmekte olduğuna ve bunu bir zamandır yapmakta olduklarına inanmak için her tür sebep vardır.⁸⁹

Öyleyse ne oldu? Üç parçaya ayrılmış bu makalenin geri kalan kısmı boyunca, hepimizin beklediği teknolojik geleceğin asla gerçekleşmemesine katkıda bulunduğunu düşündüğüm birkaç faktörü ele alacağım. Bunlar iki büyük gruba ayrılıyor. Birisi büyük ölçüde politik, araştırma fonlarının paylaştırılmasında yapılan bilinçli kaydırmalarla ilgili; diğeri bürokratik, bilimsel ve teknolojik araştırmaları yöneten sistemlerin yapısındaki değişikliği ele alıyor.

Tez

Göründüğü kadarıyla 1970'lerin başlarından itibaren alternatif gelecek ihtimaliyle ilgili teknolojilere yapılan yatırımlardan uzaklaşarak iş disiplini ve toplumsal kontrolü güçlendiren teknolojilere yapılan yatırıma doğru büyük bir kayma yaşandı.

“Burjuvazi üretim araçlarında, bununla bağlantılı olarak üretim ilişkilerinde ve bunlarla birlikte toplumun bütün ilişkilerinde sürekli devrim yapmadan var olamaz... Bütün sabit, hızlı-dondurulmuş ilişkiler,

eski ve zamanı geçmiş önyargılar ve fikirler dizisiyle birlikte silinip süpürölür, bütün yeni oluşlar katılaşmadan eskimiş hale gelir. Katı olan her şey buharlaşır, kutsal olan her şey kirletilir ve en sonunda insan, ayılarak hayatının gerçek koşullarıyla ve kendi türüyle ilişkilerle yüz yüze gelmeye zorlanır.”

- Marx ve Engels, *Komünist Parti Manifestosu* (1847)

“Eğlencenin de çok önemli olduğunu, bunun ülkede insanları bir fare yarışında çalışır durumda tutmak için ortaya konmuş, birkaç yıl içinde makinelerin bütün işleri yapacağı için hiçbir anlamı olmayan bir tür etik ve ahlakın reddiyesi olduğunu, insanlara zevklerini ertelemeyi, bütün paralarını bankaya koymalarını, hayat sigortası yaptırmayı, bizim neslimiz için hiçbir anlamı olmayan bir yığın şeyi öğreten bir değerler sisteminin var olduğunu söyledim.”

- Abbie Hoffman, *Chicago Seven* (1970)

On sekizinci yüzyılın başından itibaren, “sanayi kapitalizmi” olarak bilinen sistem bilimsel ilerlemenin ve teknolojik yeniliklerin aşırı hızını besledi – insanlık tarihinde bunun başka bir örneği görülmemiştir. Bunun savunucuları, yine sistemin ürünü olan, toplumların sömürölmesini, sefaletini ve yok edilmesini haklı göstermek için bunu öne sürdüler. En ünlü muhalifleri Karl Marx ve Friedrich Engels bile –başka bir şey için olmasa da– “üretici güçleri” fevkalade serbest bıraktığı için kapitalizmi övdüler. Marx ve Engels ayrıca, tam olarak bu eğilimin, veya daha kesin söylemek gerekirse, kapitalizmin sanayi üretimi araçlarında sürekli devrim yapma ihtiyacının, eninde sonunda kendi sonunu getireceğine inandılar.

Haklı olmaları mümkün müdür? Ayrıca, altmışlı yıllarda, kapitalistlerin, bir sınıf olarak, bunu anlamaya başlamış olmaları mümkün müdür?

Marx’ın argümanı tam olarak şöyleydi: belli teknik sebeplerden ötürü değer, dolayısıyla da kâr, sadece insan emeğinden elde

edilebilir. Rekabet fabrika sahiplerini üretimi mekanikleştirmeye, dolayısıyla emek maliyetini azaltmaya zorlar, amà kısa vadede bu bir tek firmanın işine yararken, mekanikleşmenin toplam etkisi gerçekte bütün firmaların genel kâr oranını aşağıya çekmek olur. Yaklaşık iki yüzyıldan beri ekonomistler bütün bunların gerçekten doğru olup olmadığını tartışmıştır. Ama eğer bu doğruysa, sanayicilerin aksi takdirde esrarlı gibi gelebilecek, araştırma fonlarını altmışlı yıllarda herkesin beklediği robotlu fabrikaların icadına akıtmayıp fabrikalarını Çin'deki veya Küresel Güney'deki daha emek-yoğun, düşük teknoloji tesislere taşıma kararları, son derece akla uygundur.⁹⁰

Üretken teknolojilerde –fabrikalarda– teknolojik yeniliklerin hızının daha ellilerde ve altmışlarda ciddi ölçüde yavaşlamaya başladığına inanmak için sebepler olduğunu daha önce belirtmiştim. Tabii ki o zamanlar böyle görünmüyordu. Başka türlü görünmesinin sebebi, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki rekabetti. Bunun iki açıdan doğru olduğu görünüyor. Biri, bilinçli bir politikaydı: Soğuk Savaş sırasında ABD'nin sanayi planlayıcıları⁹¹ var olan teknolojileri tüketici amaçları için kullanmanın yollarını bularak refahın geliştiği ve ilerlemenin garantili olduğu gibi iyimser bir duygu yaratmak amacıyla çılgınca çaba gösterdiler, bunun radikal işçi sınıfı politikalarının çekiciliğini azaltacağı umuluyordu. 1959'da Richard Nixon ile Nikita Kruşçev arasında yaşanan ünlü “mutfak tartışması”, bu politikayı oldukça açık seçik ortaya koymuştu: “Sizin komünist ‘işçi devleti’niz bizi uzayda yenmiş olabilir,” diyordu Nixon etkileyici bir biçimde, “ama çalışıp didinen kitlelerin yaşamını gerçekten iyileştiren çamaşır makinesi gibi bir teknolojiyi yaratan, kapitalizmdir.” Diğer uzay yarışıydı. Her iki durumda da ilk adımı aslında Sovyetler Birliği attı. Amerikalıların bunu hatırlaması zordur, çünkü Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte Sovyetler Birliği'nin halk arasındaki imajı hızla değişerek korkulan bir rakipten hastalıklı, yardıma muhtaç bir ülkeye –“kesinlikle işlemeyen” bir toplum örneğine– döndü. Ellilerde, birçok ABD'li planlamacı Sovyet sisteminin büyük ihtimalle kendi sistemlerinden daha iyi çalıştığı kuşkusu altında

çalışıyordu. Elbette 1930'larda, ABD depresyonun dibine batmışken, Sovyetler Birliği'nin neredeyse hiç görülmemiş ölçüde, yılda yüzde 10-12 büyüme kaydettiğini kesinlikle hatırlıyorlardı – bu başarıyı kısa zamanda Hitler'i yenen devasa tanklı orduların kurulması ve tabii ki 1957'de Sputnik'in, onun arkasından 1961'de ilk insanlı uzay aracı Vostok'un uzaya fırlatılması izlemişti. Kruşçev Nixon'a Sovyetler'de yaşama standartlarının yedi yıl içinde Amerikalılarınkini aşacağını söylediği zaman, birçok Amerikalı onun gerçekten haklı olabileceğinden korkmuştu.

Apollo'nun aya inmesinin Sovyet komünizminin en büyük tarihsel başarısı olduğu sık sık söylenir. Kuşkusuz, Sovyet Politbürosunun kozmik hırsları olmasaydı, ABD böyle bir başarıya asla niyetlenmezdi. Durumu böyle ifade etmek bile biraz şaşırtıcı. "Kozmik hırslar" mı? Politbüroyu hayal gücünden yoksun bir grup ak saçlı bürokrat olarak düşünmeye alışkınız, ama Sovyetler Birliği gerçekten bürokratlar tarafından yönetildiğine göre, bunlar başından beri hayret verici hayaller kurmaya cesaret eden bürokratlardı. (Dünya devrimini hayal etmek bunlardan sadece ilkiydi). Tabii ki bu ihtişamlı projelerden çoğu –büyük nehirlerin yatağını değiştirmek gibi şeyler– ekolojik ya da toplumsal felaketlere yol açtı, Stalin'in projesi olan yüz katlı Sovyetler Sarayı ve üstüne dikilecek yirmi katlı Lenin heykeli gibi projeler ise hiç başlamadı. Sovyet uzay programının ilk başarılarından sonra da projelerinin çoğu çizim masasında kaldı. Ama Sovyet liderliği yenilerini ortaya atmaktan hiç vazgeçmedi. Seksenlerde, ABD kendi son –sonuçsuz kalan– büyük tasarısına, Yıldız Savaşları'na girişirken, Sovyetler'de hâlâ teknolojinin yaratıcı kullanımlarıyla dünyayı değiştirmenin yolları planlanıyor ve tasarlanıyordu. Bu projelerin çoğunu Rusya dışında pek kimse hatırlamaz, ama bunlara çok büyük kaynaklar aktarıldı. Şunu da belirtmek gerekir ki, Sovyetler Birliği'ni batırmak için tasarlanmış tamamen askerî bir proje olan Yıldız Savaşları projesinin aksine, bunların çoğu barışçıydı: Örnek vermek gerekirse, *spirulina* adı verilen yenebilir bir bakteriyle göllerden ve okyanuslardan mahsul alarak dünyanın açlık problemini çözmek ya da yüzlerce dev güneş enerjisi platformunu yörüngeye

oturtmak ve elde edilen elektriği tekrar dünyaya yansıtmak gibi gerçekten nefes kesici bir planla dünyanın enerji problemlerini çözmek gibi.⁹²

Ellili ve altmışlı yıllarda en parlak günlerini yaşayan ve çağımızda sekiz yaşındaki çocukların iyi bildiği (vampir avlamakta en çok yardımcı olabilecek şeylerin sarımsak, haç, örs ve güneş ışığı olduğunu bildikleri gibi), geleceğin standart icatlar repertuarını –kuvvet alanları, ısınanma, ‘warp drive’– ilk geliştiren bilim-kurgunun altın çağı bile ABD’de ve SSCB’de eşzamanlı olarak yaşandı.⁹³ Ya da, Amerikan mitolojisinin timsali olan *Uzay Yolu*’nu düşünelim. Gezegenler Federasyonu –yüce gönüllü idealizmi, sık askeri disiplini, sınıf farklarının ve çokpartili demokrasinin emarelerinin hiç görünmemesiyle– aslında Sovyetler Birliği’nin daha zarif, daha kibar, her şeyden önemlisi de, gerçekten “işleyen”, Amerikalılaştırılmış bir vizyonundan ibaret değil midir?⁹⁴

Benim *Uzay Yolu*’nda özellikle dikkate değer bulduğum şey, sadece demokrasinin gerçek bir emaresinin olmaması değil, hemen hemen hiç kimsenin demokrasinin yokluğunun farkında değilmiş gibi görünmesidir. Kabul ediyorum, *Uzay Yolu* dünyası, birçok dizi, film, kitap ve karikatürle, hatta ansiklopedilerle en ince ayrıntılarına kadar anlatılmıştı, on yıllarca devam eden türlü çeşitli fan fiction’lardan [hayran hikâyeleri] ise hiç bahsetmeyelim, öyleyse Federasyon’un siyasi oluşumu meselesi eninde sonunda gündeme gelmek zorundaydı. Geldiği zaman da, hiç kimse bunun bir demokrasi *olmadığını* söyleyemeyecekti. Böylece Federasyonun seçilmiş bir Başkanı ve yasaları olduğu gibi iki geç referans, usulüne uygun biçimde ilave edildi. Ama bunun bir anlamı yoktur. Gerçek demokratik hayatın işaretleri dizide hiç yoktur – karakterlerden hiçbirisi laf arasında bile seçimlerden, siyasi partilerden, ayrılıkçılık sorunlarından, kamuoyu yoklamalarından, sloganlardan, referandumlardan, protestolardan veya kampanyalardan kesinlikle söz etmez. Federasyon’un “demokrasisi” parti sistemine mi dayanıyordu? Öyleyse, hangi partiler vardı? Her biri ne tür felsefe veya temel ilkeleri temsil ediyordu? 726 bölümde bize en ufak bir ipucu verilmedi.⁹⁵

Şöyle itiraz edilebilir: Karakterler bizzat Star Fleet'e mensuptur. Ordunun içindedirler. Doğru, ama gerçek demokratik toplumlarda, hatta ABD gibi anayasal cumhuriyetlerde, askerler ve denizciler düzenli olarak her konuda siyasi fikirlerini beyan ederler. Star Fleet'de hiç kimsenin "yayılmacı politikayı savunan şu salaklara asla oy vermedim, işte bakın Bölüm 5'te nasıl bir karmaşanın içine girdiler" veya "ben öğrenciyken C-sınıfı gezegenlerin yaşanabilir hale getirilmesinin yasaklanması için yapılan kampanyalarda çalışmıştım, ama şimdi haklı olduğumuzdan emin değilim," dediğini asla göremezsiniz. Siyasi problemler çıktığında, ki hep çıkar, bunları halletmek için gönderilenler her zaman bürokratlar, diplomatlar ve resmî görevliler olur. *Uzay Yolu* karakterleri her zaman bürokratlardan şikâyet ederler. Siyasetçilerden hiç şikâyet etmezler. Çünkü siyasi problemler her zaman, sadece idari yöntemlerle ele alınır.⁹⁶

Ama bir tür sosyalist devletin hâkimiyetinden beklenebilecek olan şey tam olarak budur. Bu tür rejimlerin her zaman demokrasi olduklarını iddia ettiklerini unutma eğilimindeyiz. Kâğıt üzerinde, Stalin yönetimindeki SSCB zamanının Avrupalı parlamenter sistemlerinden çok daha demokratik kontrolleri olan, örnek bir anayasa geliştirmişti. Gelgelelim, tıpkı Federasyon'da olduğu gibi, bunlardan hiçbirinin hayatın gerçek akışı üzerinde hiçbir etkisi olmadı.

Demek ki Federasyon, tam ve mutlak kozmik başarıya ulaşmış Leninizmdir – maddi refah ve ideolojik uyumla gerçekleştirilen mutlu bir ortam sayesinde sistem tamamen kendiliğinden işlediği için gizli polise, yeniden eğitim kamplarına ve mahkeme şovlarına gerek kalmayan bir toplum.

Görüldüğü kadarıyla Federasyon'un siyasi kompozisyonunu hiç kimse bilmediği veya buna pek aldırmadığı halde, ekonomik sistemi seksenlerden itibaren sonu gelmez bir merak ve tartışma konusu olmuştur. *Uzay Yolu* karakterleri açık seçik bir komünist rejimde yaşarlar. Toplumsal sınıflar ortadan kalkmıştır. Aynı şekilde ırk, cinsiyet veya etnik kökene dayanan ayrımlar da.⁹⁷ Paranın varlığı bile, ilk dönemlerde, tuhaf ve tarihte kalmış eğlenceli, merak uyandırıcı bir şey gibi görülmüştür. Otomasyon sayesinde

vasıfsız emeğin varlığı sona ermiştir. Yiyecek, giysi, alet ve silahlar, istendiği zaman sadece enerji kullanılarak var edilebilmektedir, enerjide bile ciddi bir paylaşırma gerekmediği anlaşılmaktadır. Bu bazılarını sinirlendirmiştir, seksenlerin sonu ile doksanların başında yaygın olan geleceğin ekonomisi hakkındaki tartışmaların siyasi tarihini yazmak ilginç olabilir. Sinemacı Michael Moore'u *The Nation*'ın editörleri ile tartışırken izlediğimi hatırlıyorum, *Uzay Yolu*'nun sıradan işçi sınıfı mensubu Amerikalıların, anaakım "ilerlemeci" solun işaretlerine kıyasla açıkça antikapitalist olan siyasete çok daha fazla yatkın olduğunu gösterdiğini vurguluyordu. Aşağı yukarı aynı zamanlarda internette de muhafazakârlar ve liberterler, dizinin sol propaganda yaptığının farkına vararak internet gruplarında ve başka elektronik forumlarında diziye kınamaya başladılar.⁹⁸ Ama birdenbire öğrendik ki para tamamen yok olmamış. Latinum varmış. Ancak bununla ticaret yapanlar, sanki Ortaçağ Hristiyanlarının Yahudiler hakkındaki basmakalıp düşünceleri örnek alınarak yaratılmış tuhaf bir ırk, sadece aşırı iri burunların yerine aşırı büyük kulaklar geçmiş. (Bunlara, şaka gibi, Ferengi adı verilmiş; bu terim Arapça ve Hintçede "beyaz insanı sinirlendiren" anlamına geliyor.)⁹⁹ Öte yandan, Federasyon'un komünizmi öne çıkardığı iddiasının önü, Borg'ların ortaya çıkışı ile kesildi; bu düşman medeniyet o kadar aşırı komünistti ki, bireysellik tamamen yok edilmiş, asimile edilen bütün duyarlı yaşam formları bir tek korkunç arı kovana zihniyetine sokulmuştu.

*

İnsanlar 1968'de aya ayak bastığı zaman ABD'li planlamacılar rekabeti artık ciddiye almaz oldular. Sovyetler uzay yarışını kaybetmişlerdi ve sonuç olarak, Amerika'nın araştırma ve geliştirme çalışmaları, bırakın komünist bir ütopyanın teknolojik temeli olmayı, Mars'ta üs oluşturmaya veya robotlu fabrikalar kurmaya yol açabilecek her şeyden uzaklaşabilirdi.

Standart çizgi tabii ki, önceliklerdeki bu kaymanın piyasanın zaferinin doğal sonucu olmasıydı. Apollo programı Büyük Devlet projesinin –çok geniş bir ulusal çaba gerektirmesi, aynı derecede

geniş çaplı bir devlet bürokrasisi tarafından koordine edilmesi açısından Sovyetler'den esinlenilmiş bir projenin- mükemmel bir örneğiydi. Sovyet tehlikesi salimen resmin dışına itilince, diye devam ediyor hikâye, kapitalizm teknolojik gelişme çizgisini artık serbestçe kendi normal, merkezî olmayan, serbest piyasacı ilkele- riyle daha uyumlu bir yöne çevirebilirdi - özel fonlarla desteklenen araştırmalar, dokunmatik ekranlı telefonlar gibi pazarlanabilir ürünlere, maceracı küçük yenilikçi şirketlerin kurulmasına, vesaire. Bu çizgi elbette, Toffler ve Gilder gibi adamların yetmişlerin son- larında ve seksenlerin başlarında konuşmaya başladıkları çizgiydi. Ama açıkça yanlıştı.

Her şeyden önce, özel sektörde yapılan gerçekten yenilikçi araştırma miktarı, Bell Labs'ın ve benzeri kurumsal araştırma bölümlerinin ellilerde ve altmışlardaki parlak günlerinden itibaren fiilen azaldı. Bu, kısmen vergi rejimlerindeki değişiklikler yüzün- den oldu. Telefon şirketi kârlarının çoğunu araştırmaya yatırmak istiyordu, çünkü kârların vergisi çok yüksekti - iki seçenek vardı, ya parayı işçilere daha yüksek ücret ödemek için (sadakat sağlardı) veya araştırma yapmak için (şirketlerin nihai amacının para kazan- mak değil, bir şeyler üretmek olduğunu söyleyen eski zihniyete takılıp kalmış şirketler için anlamlıydı) harcamak veya bu paraya düpedüz hükümetin el koymasına izin vermek; tercih belliydi. Giriş bölümünde tanımlanan, yetmişlerdeki ve seksenlerdeki deği- şikliklerden sonra bütün bunlar değiştı. Kurumsal vergiler indiril- di. Kendi ödemeleri giderek hisse opsiyonu şeklini alan yöneticiler, yatırımcılara kârı temettü şeklinde ödemeye başlamakla kalmadı- lar, ayrıca aksi durumda ücret artışına, eleman almaya veya araştır- ma bütçelerine gidecek olan parayı hisseleri geri satın almak için, yöneticilerin portföylerinin değerlerini yükseltme için kullanmaya başladılar, ama üretkenliği artırmak için hiçbir şey yapmadılar. Başka bir deyişle, vergi kesintileri ve finansal reformlar, taraftar- ların iddia ettikleri gibi değil, kesinlikle tam tersine etki yarattı.

Bu sırada ABD hükümeti devlet kontrolündeki devasa tekno- lojik ilerleme planlarını asla terk etmedi. Sadece ağırlık noktasını hızla, uzay programı gibi sivil projelerden askerî araştırma yönüne

kaydırdı – yalnız Şovyet-ölçeğinde devasa bir projenin Reagan versiyonu olan Yıldız Savaşları'na değil, türlü çeşitli silah projelerine, iletişim ve denetim teknolojileri alanında ve buna benzer, “güvenlikle-İlgili” konularda yapılan projelere. Bir dereceye kadar bu her zaman doğru olmuştur: sadece füze araştırmalarına akıtılan milyarlar her zaman uzay programına ayrılan nispeten önemsiz meblağları gölgede bırakmıştır. Ancak 1970'lerden itibaren daha temel araştırmalar bile esas olarak askerî öncelikleri izleyerek yapılmıştır. Robotlu fabrikalarımızın olmamasının en önemli sebebi, son onyıllarda robot araştırması fonlarının yaklaşık yüzde 95'inin, doğal olarak tam otomatik boksit maden ocaklarının veya robot bahçıvanların geliştirilmesine değil, insansız dronların geliştirilmesine yol açacak türde keşiflerle ilgilenen Pentagon'un eliyle kanallı edilmiş olmasıdır.

Bu askerî projelerin kendi sivil yan ürünleri vardır: Bunlardan biri İnternettir. Ama gelişmeyi çok spesifik yönlere yöneltme gibi bir etkileri vardır.

Daha karanlık bir ihtimal de öne sürülebilir. Araştırma geliştirme [ARGE] çalışmalarının bilgi teknolojilerine ve ilaç sektörüne kaymasının pek de piyasanın yönlendirdiği tüketici talepleri doğrultusunda olmadığı, daha ziyade teknolojiye Sovyetler Birliği'ni yenerek küresel sınıf savaşında tam zafer kazanmak için canını dişine takarak uğraşmanın bir parçası olduğu iddia edilebilir: Sadece yurtdışında ABD'nin mutlak askerî hâkimiyetini kurmak için değil, ayrıca kendi yurtda toplumsal hareketleri kesin bir bozguna uğratmak için. Yeni gelişen teknolojiler hemen hemen her zaman denetim, iş disiplini ve toplumsal kontrole yol açan türde teknolojiler olmuştur. Sık sık hatırlatıldığı gibi, bilgisayarlar belli bir özgürlük alanı açtı, ama Abbie Hoffman veya Guy Debord'un hayal ettiği çalışmanın olmadığı ütopyaya yol açacağı yerde tam tersine bir etki yarattı. Bilgi teknolojisi sermayenin finansallaşmasına imkân sağladı, bu da işçilerin daha çaresizce borca sokulmasına, aynı zamanda işverenlerin geleneksel iş güvenliğini yok eden yeni “esnek” çalışma rejimleri yaratmasına ve nüfusun hemen hemen bütün kesimlerinde toplam çalışma saatle-

rinin fazlasıyla artmasına yol açtı. Bu, geleneksel fabrika işlerinin ihraç edilmesinin yanı sıra, sendikal hareketleri bozguna uğrattı ve etkin bir işçi sınıfı politikası olması ihtimalini yok etti.¹⁰⁰ Bu arada, tıp ve yaşam bilimi araştırmalarına yapılan benzersiz yatırıma rağmen bizler hâlâ kanserin, hatta sıradan soğuk algınlığının tedavisini bekliyoruz; buna karşılık, gördüğümüz en çarpıcı tıbbi buluşlar Prozac, Zoloft veya Ritalin gibi ilaçlar –diyebiliriz ki bu yeni profesyonel taleplerin bizleri tamamen çıldırtmasını, işlevsiz hale getirmesini önlemek için, sipariş üzerine yapılan ilaçlar– biçiminde oldu.

Tarihçiler neoliberalizmin mezar taşını yazarken, sistematik olarak siyasi zorunlulukları ekonomik olanların önünde tutan türde bir kapitalizm olduğu sonucuna varmak zorunda kalacaklardır. Yani: Kapitalizmin mümkün olan tek ekonomik sistem gibi görünmesini sağlayacak bir davranış tarzı ile kapitalizmi gerçekten daha uzun süre yaşayacak bir sistem haline getirmek arasında bir seçim yapması gerekse, neoliberalizm mutlaka ilkinı seçerdi. İş güvenliğini yok ederken iş saatlerini artırmak gerçekten (bırakın yenilikçi, sadık olmasını) daha üretken bir işgücü yaratır mı? Tam tersinin doğru olduğuna inanmak için her tür sebep var. Tamamen ekonomik terimlerle ifade edilirse, emek piyasasının neoliberal reformunun sonuçları hemen hemen kesinlikle olumsuzdur – seksenli ve doksanlı yıllarda dünyanın neredeyse her yerinde ekonomik büyüme oranlarının genellikle düşük olması bu izlenimi destekleme eğilimindedir. Ama işçileri depolitize etmekte fevkalade başarılı olmuştur. Aynı şey orduda, poliste ve özel güvenlik hizmetlerinde görülmeye başlanan büyüme için de söylenebilir. Bunlar üretkenlikten son derece uzaktır – kaynak israfından başka bir şey değildir. Aslında muhtemelen, kapitalizmin ideolojik zaferini gerçekleştirmek için yaratılan mekanizma eninde sonunda kendi ağırlığı ile bunun içine çökecektir. Ancak bir yandan da dünyayı yönetenlerin nihai buyruğunun, kaçınılmaz, kurtarıcı, bugünkü dünyadan temelden farklı bir gelecek duygusu ihtimalini boğmak olmasının, nasıl neoliberal projenin can alıcı bir parçası olduğunu anlamak kolaydır.

Gelgelelim bol bol fon kullanan bilim ve teknoloji alanlarında bile başlangıçta beklenen büyük atılımlar görülmemiştir.

Bu noktada, parçalar güzelce yerine oturuyor gibi görünüyor. 1960'ta muhafazakâr siyasi güçler teknolojik ilerlemenin toplumdaki yıkıcı etkilerinden kuşkulanmaya başladılar, o zamanlarda ortaya çıkan ayaklanmalar için bunları suçladılar ve işverenler makineleşmenin ekonomik etkilerinden huzursuzluk duymaya başladılar. Sovyet tehlikesinin gücünü kaybetmesi, kaynakların büyük ölçüde sosyal ve ekonomik düzenlemeler için daha az tehlikeli görülen –ve sonuç olarak kırklı yıllardan beri ilerici toplumsal hareketlerin elde ettiği kazanımları hızla geriye çeviren bir kampanyayı destekleyen– taraflara yöneltilmesine, böylece ABD'li seçkinlerin küresel sınıf savaşı olarak gördükleri alanda kesin bir zafer kazanılmasına yol açtı. Önceliklerin değişmesi büyük devlet projelerinden çekilme ve piyasaya geri dönüş olarak övüldü, ama bu aslında, devletin yönlendirdiği araştırmaların yön değiştirmesini, NASA –veya örneğin alternatif enerji kaynakları– gibi programlardan uzaklaşarak daha çok askerî ve tıbbi teknolojiler, bilgi teknolojileri üzerinde odaklanmasını içeriyordu.

Bence bütün bunlar tamamen doğrudur; ama bu her şeyi açıklayamaz. Dahası, çok iyi fonlanan araştırma projelerinin odağı haline gelmiş alanlarda bile, elli yıl önce tahmin edilen türde ilerlemeleri neden göremediğimizi açıklayamaz. En açık örneği ele alırsak: Robot araştırmalarının yüzde 95'i ordu tarafından fonlanmışsa, neden Klaatu-tarzı, gözlerinden ölüm ışınları saçan katil robotlardan hâlâ haber yok? Zira çoktandır bunun üzerinde çalıştıklarını biliyoruz.

Tabii ki askerî teknolojide gelişmeler kaydedildi. Herkes kabul ediyor ki Soğuk Savaş'ı geride bırakmamamızın ana sebeplerinden biri, nükleer bombalar aşağı yukarı duyuruldukları gibi çalıştıkları halde, iletim sistemleri çalışmıyordu; Kıtalararası Balistik Füzele, içlerindeki spesifik hedefleri bir yana bırakın, gerçekte şehirleri

bile vuracak güçte değildi, yani eğer bilinçli olarak dünyayı yok etmeye niyetli değilseniz ilk nükleer vuruşu yapmanın anlamı yoktur. Ayrıca bütün şu çok methedilen hassas silahlar, hiçbir zaman belli kişileri (Saddam, Usame, Kaddafi) çekip almayı başaracak güçteymiş gibi görünmüyor, yüzlercesi atılsa bile. Dronlar, uzaktan kumandayla çalıştırılan model uçaklardan başka bir şey değil. Işın tabancalarının hiçbir türü somutlaşmadı, kuşkusuz denenmediği için değil – Pentagon’un bir tanesini bile ortaya çıkarmak için milyarlar döktüğünü varsayabiliriz, ama ulaşabildikleri en büyük başarı lazerler oldu (ellilerin teknolojisi), ki o da eğer doğru nişan alınırsa, olsa olsa direkt olarak ışığa bakan düşman savaşçıyı kör edebilir. Durum, sportmence olmadığı gibi, aslında içler acısı. Şok etkisi yaratacak phaser’lar görüldüğü kadarıyla henüz çizim masasında bile değil; aslına bakılırsa iş piyade savaşına gelince, tercih edilen silah hemen hemen her yerde hâlâ AK-47; Sovyet tasarımı, adını ilk çıktığı yıldan almış bir silah: 1947.¹⁰¹

Daha önce belirttiğim gibi, aynı şey tıp alanında herkesin beklediği yenilikler için, hatta (acaba söylesem mi?) bilgisayarlar için de söylenebilir. İnternet elbette kayda değer bir şey. Yine de ellili yıllarda bilimkurgu hayranı olan biri bugün karşımıza çıksa ve aradan geçen altmış yılda en çarpıcı teknolojik başarının ne olduğunu sorsa, tepkisinin acı bir hayal kırıklığından başka bir şey olabileceğini tahayyül etmek zor. Büyük ihtimalle burada konuştuğumuz şeyin kütüphane, postane ve posta sipariş kataloğunun, küresel çapta erişilebilen, çok-hızlı kombinasyonundan ibaret olduğunu vurgulayacaktır. “Elli yıl geçti, en iyi bilim insanlarımızın bize sunmayı başarabildikleri en iyi şey bu mu? Bizse gerçekten düşünebilen bilgisayarlar bekliyorduk!”

1970’lerden beri araştırma fonlarının genel seviyesinin çarpıcı ölçüde yükselmesine rağmen, bütün bunlar doğru. Tabii ki bu fonların kurumsal sektörden gelen kısmı daha da çarpıcı ölçüde arttı, öyle ki özel sektörün fonladığı araştırmalar devletinkinin iki katına çıktı. Ama toplam artış o kadar büyük ki hükümetin araştırma fonlarının tutarı hâlâ, gerçek dolar değeri üzerinden, eskiden olduğundan çok daha fazla. Yine “temel”, “merak-kaynaklı” veya “mavi gökyüzü” araştırmaları –kısa zamanda pratikte uygulanması

beklenmeyen, dolayısıyla beklenmedik yeniliklere yol açma ihtimali en fazla olan türdeki araştırmalar– toplamın şimdiye kadarki en küçük oranını teşkil ederken, son zamanlarda o kadar çok para havaya savruluyor ki temel araştırma fonlarının genel seviyesi fiilen yükselmiş durumda. Belli ki artık insanoğlunun yüzyıl önce alıştığı, hatta beklediği sürekli kavramsal devrimler sağanağı – genetik miras, rölativite, psikanaliz, kuantum mekaniği– gibi bir şey görmeyeceğiz.

Neden?

Yaygın bir açıklama şu: Fon sağlayıcılar temel araştırma yaptıklarında, bütün yumurtalarını, yeni verilen isimle “Büyük Bilim” adlı, tek bir dev sepete koyma eğiliminde oluyorlar. Buna örnek olarak sık sık İnsan Genomu Projesi gösterilir. ABD hükümeti tarafından başlatılan bu proje, yaklaşık üç milyar dolar harcanarak, beş farklı ülkeden binlerce bilim adamı ve personel çalıştırılarak, muazzam beklentiler yaratarak sona erdi, keşfedilen şey, sadece insan genlerinin sıralamasının şempanzelerle hemen hemen aynı olduğu, örneğin pirincin gen sıralamasından belirgin biçimde daha az karmaşık olduğuydu ve görüldüğü kadarıyla bunlardan öğrenilenlerden çok azı pratikte hemen uygulanabilecekti. Dahası –bence gerçekten anahtar olacak şey budur–, bu projelerin etrafını saran yanıltıcı reklamlar ve siyasi yatırım, artık temel araştırmaların bile ne derecede siyasi, idari ve pazarlama amaçlı zorlamalarla yönlendirildiğini (örneğin İnsan Genomu Projesi’nin kendine mahsus, şirket tarzında bir logosu vardı), böylece bunlardan özellikle devrimci bir sonuç çıkma ihtimalinin ne kadar azaldığını gösteriyor.

Bu noktada ben, hepimizin Silikon Vadisi’nin ve İnternet’in doğuş efsaneleriyle büyülenerek gerçekte olup bitenleri göremez hale geldiğimizi düşünüyorum. Böylece hepimiz araştırma ve geliştirme çalışmalarının itici gücünün şu anda esas olarak küçük, gözüpek girişimci gruplar veya açık-kaynaklı yazılımları yaratan bir çeşit ortaklıklar olduğunu hayal ediyoruz. Öyle değil. Bunlar sonuç üretme ihtimali yüksek bir çeşit araştırma ekipleri. Bilakis, araştırmalar aksi yöne ilerliyordu. Hâlâ dev, bürokratik projelerle yönlendiriliyorlar; değişen bir şey varsa o da bürokratik kültür. Devlet, üniversite ve özel şirketlerin giderek iç içe girmesi, tarafları

şirketler dünyasından kaynaklanan dili, hassasiyetleri ve örgütlenme formlarını benimsemeye yöneltti. Bu, orijinal araştırmaları desteklemesi açısından, hemen pazarlanabilecek ürünlerin yaratılmasını hızlandırmaya belki yardım edebilirdi ama –şirket bürokrasileri bunu yapmak üzere planlanmıştı– sonuç felaket oldu.

Bu konuda deneyimlere dayanarak konuşabilirim. Benim bilgilerim büyük ölçüde üniversitelerden, ABD’deki ve İngiltere’deki üniversitelerden edinilmiştir. Her iki ülkede de, son otuz yıl boyunca, başka her şeyden kısıntı yapılması pahasına idari kırtasiye işlerine harcanan çalışma saatlerinin oranında ciddi bir patlama yaşanmıştır. Benim bulunduğum üniversitede, örneğin, zaten öğretim üyelerinden daha fazla idari personel bulunduğu gibi, ayrıca öğretim üyelerinden de en azından öğretim ve araştırma çalışmalarının toplamı kadar idari sorumluluklar için vakit ayırmaları bekleniyor.¹⁰² Bu, dünyanın her yerindeki üniversitelerde aşağı yukarı olağan bir durum. Nitekim kırtasiye işlerindeki patlama, rekabeti her düzeyde uygulamak suretiyle verimliliğin artırılacağı gerekçesiyle şirket yönetim tekniklerinin uygulanmasının doğrudan sonucudur. Bu yönetim teknikleri pratikte her zaman, eninde sonunda, herkesin zamanının büyük bir kısmını birbirlerine bir şeyler satmaya çalışarak geçirmesi anlamına geliyor: bağış önerileri; kitap önerileri; öğrencilerin işlerinin değerlendirilmesi ve bağış uygulamaları; meslektaşların değerlendirilmesi; yeni disiplinler arası adadalların, kuruluşların, konferans çalıştaylarının prospektüsleri ve artık öğrenci adaylarına ve katkıda bulunanlara pazarlanacak markalar haline gelmiş olan üniversitelerin bizatihi kendileri. Böylece Pazarlama ve Halkla İlişkiler, üniversite hayatının her yönünü kapsama noktasına geliyor.

Sonuç, ancak herhangi bir gerçek hayal gücü veya yaratıcılık belirtisini daha beşiğindeyken boğazlamak amacıyla düzenlenmiş olabilecek bir ortamda yer alan, “hayal gücünün” ve “yaratıcılığın” güçlendirilmesi hakkında bir belgeler denizi. Ben bir bilim insanı değilim. Ben toplumsal teori alanında çalışıyorum. Ama sonuçları kendi çalışma alanımda gördüm. Son otuz yılda ABD’de toplumsal teori alanında hiç yeni bir büyük çalışma yapılmadı. Aksine, bizler 1970’lerdeki Fransız teorisine bitmez tükenmez dipnotlar çiziktire-

rek, Ortaçağ skolastiklerinin durumuna düştük, oysa suçlu bir farkındalıkla biliyoruz ki, Gilles Deleuze, Michel Foucault, hatta Pierre Bourdieu yeniden dünyaya gelerek ABD'de üniversiteye girse, lisans diploması alma ihtimalleri bile azdır, bir şekilde bunu başarsalar bile, üniversitede görev alamayacakları neredeyse kesindir.¹⁰³

Akademik ortamın eksantrik, zeki ve pratikten uzak olanlar için toplumda bir sığınak olduğu zamanlar vardı. Artık değil. Şimdi artık profesyonelce kendini pazarlayanların yuvası. Eksantrik, zeki ve pratikten uzak olanlara gelince: toplumda artık onlar için yer yok gibi görünüyor.

Araştırmaların halen büyük ölçüde kişiler tarafından, minimum harcamayla yürütüldüğü sosyal bilimlerde durum buysa, fizikçiler için durumun ne kadar kötü olduğunu hayal edebiliriz. Aslında bir fizikçinin fen alanında kariyer yapmayı düşünen öğrencileri uyardığı gibi, insan on yıllık uzun bir süreyi başka birine dalkavukluk yaparak geçirmeye dayansa bile, en iyi fikirlerinin her aşamada engellenebileceğini bekleyebilir.

Zamanınızı araştırma yapmaktan çok öneri yazmakla geçireceksiniz. Daha kötüsü, önerileriniz rakipleriniz tarafından değerlendirildiği için meraklarınızın peşinden gidemezsiniz, çabalarınızı ve yeteneklerinizi önemli bilimsel problemleri çözerek değil, eleştirileri bekleyerek ve başka yöne çevirerek harcamak zorunda kalırsınız... 'Orijinal fikirler bir öneri olarak ölüm öpücüğüdür' sözü neredeyse atasözü gibidir, çünkü işe yarayacakları henüz kanıtlanmamıştır.¹⁰⁴

Bu, neden ışınlama araçlarımızın veya yerçekiminden etkilenmeyen ayakkabılarımızın olmadığı sorusuna oldukça iyi bir cevap veriyor. Sağduyu der ki, eğer bilimsel üretkenliği maksimuma çıkarmak istiyorsanız, bazı zeki insanları bulun, bunlara akıllarına gelen her tür fikrin peşine düşmek için ihtiyaçları olan kaynakları verin ve bir süre yalnız bırakın. Çoğu muhtemelen eli boş gelecektir, ama biri veya ikisi pekâlâ hiç beklenmeyen bir şey keşfedebilir. Beklenmedik buluşlar ihtimalini en aza indirmek istiyorsanız, bu kişilere neyi keş-

fetmek istediklerini zaten bildiklerine sizi ikna etmek için zamanlarının büyük bir kısmını birbirleriyle rekabet ederek geçirmediikleri takdirde hiçbir kaynak alamayacaklarını söyleyin.¹⁰⁵

Sistemimizin şu andaki hali aşağı yukarı böyle.¹⁰⁶

Doğa bilimlerinde, işletmecilik despotluğuna, sinsice ilerleyen araştırma sonuçlarının özelleştirilmesini ilave edebiliriz. Kısa süre önce İngiliz ekonomist David Harvie'nin hatırlattığı gibi, "açık kaynaklı" araştırma yeni değildir. Bilim adamlarının malzemele-ri ve sonuçları paylaştığı düşünülürse, bilimsel araştırmalar her zaman açık kaynaklı olmuştur. Elbette rekabet vardır, ama bu, kendisinin hoş bir biçimde adlandırdığı gibi, "şenlikli"dir:

Şenlikli rekabet, tıpkı bir arkadaşımı bisiklet yarışın-
da yenmeyi istemem gibi, belli bir hipotezi kanıtlama,
belli bir olguyu açıklama, belli bir canlı türünü, yıldızı
veya partikülü keşfetme yarışında kendimin (veya
ekibimin) birinci olmasını istememe benzer. Ama
şenlikli rekabet işbirliğini dışlamaz, bu yarışta araştı-
macılar (veya araştırma ekipleri) ilk sonuçları, teknik
deneyimlerini vs. paylaşır... Tabii ki kitaplar, maka-
leler, bilgisayar yazılımları ve doğrudan diğer bilim
insanlarıyla diyaloglar aracılığıyla erişilebilen paylaşı-
lan bilgi, bir entelektüel ortak alan teşkil eder.¹⁰⁷

Elbette buluşların kıskançlıkla saklandığı şirketler sektörün-
de çalışan bilim insanları için bu artık geçerli değil, kurumsal
etiğin akademi ve araştırma kurumları içinde yaygınlaşması,
kamusal fonları kullanan araştırmacıların bile buluşlarını giderek
kişisel mülk gibi kabul etmelerine yol açtı. Yayınlananlar azaldı.
Akademik yayıncılar entelektüel ortak alanların etrafını kuşatarak
yayınlanmış buluşlara erişmeyi zorlaştırıyor. Sonuç olarak şenlikli,
açık kaynaklı rekabet giderek daha çok klasik piyasa rekabetine
benzemeye başlıyor.

Basit satın almalardan tutun, ekonomik etkilerinden korkuldu-
ğu için hoşla gitmeyen keşiflerin büyük şirketler tarafından baskı
altında tutulmasına kadar türlü çeşitli özelleştirmeler yapılıyor.¹⁰⁸

Bütün bunlar çok yazıldı. Göze çarpmayan yönü ise, eğer derhal sonuç alma beklentisi yoksa, bizatihi işletmecilik zihniyetinin birazcık maceracı veya sıradışı olan herhangi bir şeyin uygulanmasına engel olması. Tuhaftır, internet de bu noktada problemin bir parçası olabiliyor:

Şirketlerde veya üniversitede çalışan birçok kişi şuna benzer bir şeye şahit olmuştur: Bir odada oturan, birbirleriyle fikir alışverişi yapan birkaç mühendis. Tartışmalardan umut vaat ediyor gibi görünen yeni bir kavram doğar. Köşede oturan, laptop kullanan birisi, hızla bir Google araması yapar ve “yeni” fikrin aslında eski olduğunu; onun –veya en azından biraz benzerinin– daha önce denenmiş olduğunu duyurur. Ya başarılı olmuştur ya da olmamıştır. Başarısız olmuşsa işini kaybetmek istemeyen hiçbir yönetici bunu diriltmeye çalışmak için para harcanmasını onaylamayacaktır. Başarılı olmuşsa, patenti alınmıştır ve ilk düşünenler “ilk-harekete geçen in avantajını” elde etmiş ve “giriş bariyerleri” kurmuş olacağı için, piyasaya girişinin imkânsız olduğu tahmin edilmektedir. Bu şekilde mahvedilen umut verici fikirlerin sayısı milyonlara ulaşmış olmalıdır.¹⁰⁹

Devam edebilirim, ama sanırım okur fikir edindi. Entelektüel hayatın her yönüne ürkek, bürokrat bir ruh nüfuz etmeye başladı. Bu genellikle, yaratıcılık, inisiyatif ve girişimcilik dilinin altında gizleniyor. Ama bu dil anlamsız. Yeni kavramsal buluşlarla ortaya çıkması ihtimali en yüksek türde düşünürler fon alma ihtimali en az olanlar ve buluşlar buna rağmen ortaya çıksa bile, bunun peşinden gitmeyi göze alan birini neredeyse hiçbir zaman bulamıyorlar.

*

Şimdi giriş bölümünde kısaca özetlenen tarihsel içeriğin bir kısmını daha ayrıntılı ele almak istiyorum.

İtalyan siyaset ekonomisti Giovanni Arrighi, South Sea Bubble'dan sonra İngiliz kapitalizminin şirket biçimini büyük ölçüde terk ettiğini tespit etti. Sanayi devriminden sonra ortaya çıkan büyük finans şirketleri ve küçük aile şirketleri bileşimi, bir sonraki yüzyılın başında sonuna kadar var olmaya devam etti – Marx'ın Londra'sında, teknolojik yeniliklerin en üst düzeyde olduğu dönemde ya da Manchester'da veya Birmingham'da büyük holdingler değil, sadece tek bir fabrikaya sahip kapitalistler hâkimdi. (Marx'ın kapitalizmin karakteristik özelliğinin kıran kırana rekabet olduğunu varsaymasının sebeplerinden biri budur). İngiltere o zamanlar sıradışı ve aykırı insanlarına karşı, zamanın Amerika'sı ne kadar hoşgörüsüzse o kadar cömert olmakla tanınırdı. Yaygın yöntemlerden biri, bunlara kırsal bölgelerde papaz olma imkânı tanımaktı, bu kişiler tahmin edileceği gibi, amatör bilimsel keşiflerin başlıca kaynağı haline geldiler.¹¹⁰

Dediğim gibi, çağdaş, bürokratik, kurumsal kapitalizm ilk olarak ABD'de ve Almanya'da ortaya çıktı. Bu iki rakibin karşı karşıya geldiği iki kanlı savaş, atom bombasını ilk kimin bulacağını belirleyecek büyük çaplı hükümet destekli bilimsel programlarla zirve noktasına ulaştı. Aslında, ABD üniversitelerinin yapısı bile her zaman Prusya modeline dayanmıştır. Evet, o yıllarda hem ABD hem de Almanya yaratıcı, eksantrik insanlar yetiştirmenin bir yolunu bulmayı başarmıştı – hatta, sonunda yolu Amerika'ya çıkan en kötü şöhretliler arasında şaşırtıcı derecede çok sayıda kişi aslında Alman'dı (Einstein paradigmaydı). Savaş sırasında her şey çok umutsuzken, Manhattan Project gibi çok büyük hükümet projeleri bütün bu tuhaf karakterleri hâlâ barındırabiliyordu (Oppenheimer, Feynman, Fuchs...). Ama Amerika'nın hâkimiyeti giderek daha sağlamlaşınca, ülkenin bürokrasisi içindeki aykırılara giderek daha az hoşgörülü olmaya başladı. Böylece teknolojik yaratıcılık azaldı.

Ekonomik durgunluk çağı, görüldüğü kadarıyla, 1945'ten sonra, ABD nihai ve kesin biçimde dünya ekonomisinin düzenleyicisi olarak İngiltere'nin yerini aldığı anda başladı.¹¹¹ Doğru, ABD Uzay Programı'nın ilk günlerinde –başka bir panik döneminde– NASA'nın Jet Motorları Laboratuvarı'nın kurucusu olan Jack Parsons gibi aykırı dâhilere hâlâ yer vardı. Parsons sadece

parlak bir mühendis değildi, aynı zamanda California'daki evinde düzenli aralıklarla törensel seks partileri vermekle tanınan, Aeister Crowley geleneğine mensup bir Thelemite sihirbazıydı. Parsons, roket biliminin daha derin, sihirli prensiplerinin tezahürü olduğuna inanıyordu. Ama en sonunda işten atıldı.¹¹² ABD'nin Soğuk Savaş'ı kazanması, her şeyden önce, ona benzer birinin yetki sahibi bir konumun yanından bile geçememesini sağlayacak şekilde mevcut üniversitelerle bilimsel bürokrasilerin tamamen şirketleştirilmesini garantiledi.

*

Amerikalılar kendilerini bürokrat bir millet olarak düşünmekten hoşlanmazlar –aslında tam tersini düşünürler– ama bürokrasiyi devlet daireleriyle sınırlı bir olgu olarak düşünmeyi bıraktığımız anda, tam anlamıyla bu hale geldiğimiz apaçık ortaya çıkar. Sovyetler Birliği karşısındaki nihai galibiyet gerçekte “piyasanın” hâkimiyetine yol açmadı. Daha ziyade, esas itibarıyla muhafazakâr olan seçkinlerin, başka bir deyişle herhangi bir tür devrimci iz taşıyan her şeyi bastırmak için kısa vadeli, rekabetçi, bilanço hesabı yapan düşünce tarzına sahip şirket bürokratlarının hâkimiyetini perçinledi.

Sentez

Şiirsel Teknolojilerden Bürokratik Teknolojilere Geçiş Üzerine

“Bugüne kadar icat edilen, emek tasarrufu yapan tüm makinelerden hiçbirisi, tek bir insanoğlunun çektiği meşakkati azaltmadı.”

– John Stuart Mill

Bu kitabın dayandığı temel görüş, derinlemesine bürokratik bir toplumda yaşadığımızdır. Bunun farkına varmıyorsak, bunun sebebi bürokratik pratiklerin ve koşulların her yeri sarmasıyla

onları çok zor görebilmemiz – ya da daha kötüsü, işlerin başka türlü yapılabileceğini hayal edemememizdir.

Bilgisayarlar bütün bunlarda hayati bir rol oynadı. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda sanayide yeni otomasyon formlarının icat edilmesi nasıl paradoksal bir biçimde dünya nüfusunun daha büyük bir kısmının tam zamanlı sanayi işçileri haline gelmesine yol açıysa, son onyıllarda bizi idari görevlerimizden kurtarmak için tasarlanan bütün bu yazılımlar, hepimizi tam veya yarı zamanlı yöneticiler haline getirdi. Üniversite profesörleri nasıl vakitlerinin giderek daha çok bir kısmını bağış yönetimiyle uğraşarak geçirecek olmalarını kaçınılmaz gibi görüyorlarsa, aynı şekilde ana-babalar çocuklarını uygun okullara sokmak için her yıl internet üzerinden kırk sayfalık formları doldurmakla haftalarını geçirmeyi kolayca kabul ediyorlar, mağaza görevlileri uyanık kaldıkları saatlerin giderek daha büyük dilimlerini çeşitli banka ve kredi hesaplarına erişmek ve yönetmek üzere telefonlarına şifre girerek harcayacaklarını biliyorlar ve hemen hemen herkes eskiden seyahat acentelerine, brokerlara ve muhasebecilere yaptırılan işleri yapmayı öğrenmek zorunda olduğunu anlıyor.

Bir zamanlar birisi, ortalama bir Amerikalı'nın ömrünün toplam altı ayını trafik lambasının değişmesini bekleyerek geçirdiğini hesaplamıştı. Form doldurmak için muhtemelen ne kadar beklediğine ilişkin benzer rakamlar var mı bilmiyorum, ama en azından daha fazla olması gerek. Hiç değilse şunu güvenle söyleyebilirim ki dünya tarihinde hiçbir halk kırtasiye işlerine bu kadar zaman ayırmak zorunda kalmamıştır.

Sözümona bütün bunlar dehşet verici, eski moda, bürokratik bir sosyalizmin devrilmesinden, özgürlük ve demokrasinin zafereinden sonra gerçekleşti. Problemin üzerine gitmekte belirgin bir gönülsüzlük geliştirmiş olsak da –teknolojinin yerine getirilmeyen sözleri gibi–, kuşkusuz bu, çağdaş hayatın en büyük paradokslarından biridir.

Açıkça görüldüğü gibi, bu problemler birbirine bağlıdır – birçok açıdan sonuçta bunların aynı problemten ibaret olduğunu söyleyebilirim. Bu sadece bürokratik, ya da daha spesifik olarak

işletmeci zihniyetinin her tür teknik vizyon ve yaratıcılığı boğması meselesi değildir. Ne de olsa bize sürekli hatırlattıkları gibi, internet her tür yaratıcı vizyonun ve işbirliğine dayanan becerinin önünü açtı. Gerçekte bize getirdiği şey, amaçlarla araçların tuhaf bir biçimde yer değiştirmesi oldu, yaratıcılık yönetimin emrine verildi, tam tersi olmadı.

Şu şekilde ifade edeceğim: Kapitalizmin bu son, bu aptallaştırıcı aşamasında şiirsel teknolojilerden bürokratik teknolojilere doğru ilerliyoruz.

Şiirsel teknoloji derken, vahşi, imkânsız fantezileri hayata geçirmek için rasyonel, teknik, bürokratik araçların kullanılmasını kastediyorum. Bu anlamıyla şiirsel teknolojiler medeniyetin kendisi kadar eskidir. Karmaşık makinelerin öncesine kadar gittiği bile söylenebilir. Lewis Mumford, ilk karmaşık makinelerin aslında insanlardan yapılmış olduğunu iddia ederdi. Mısır firavunlarının piramitleri inşa etmeyi başarması sadece idari prosedürlerdeki ustalıkları sayesinde, böylece üretim bandı tekniklerini geliştirebilmiş, karmaşık görevleri onlarca basit işleme ayırmış ve her birini bir işçi ekibine vermişlerdir – ellerinde kaldıraç ve eğik düzlemden daha karmaşık bir teknolojileri olmamasına rağmen. Bürokratik yönetim, çiftçilik yapan köylülerden oluşan kalabalıkları dev bir makinenin çarklarına dönüştürmüştür. Çok sonraları, gerçek çarklar icat edildikten sonra, karmaşık makinelerin tasarımı her zaman bir dereceye kadar başlangıçta insanları organize etmek için geliştirilen prensiplerin olgunlaştırılmış hali olmuştur.¹¹³

Yine de, tekrar tekrar görüyoruz ki bu makineler –hareketli parçaları ister kollar ve gövdeler, ister pistonlar, tekerlekler ve yaylar olsun– başka türlü gerçekleştirilmesi imkânsız fantezileri gerçekleştirmek için işe koşulmuştur: Katedraller, aya fırlatılan roketler, kıtaları aşan demiryolları vesaire vesaire. Tabii ki şiirsel teknolojiler her zaman işlerinde kendilerine ilişkin korkunç bir şey taşır; şiir, güzellik veya özgürlüğü çağrıştırabileceği gibi, karanlık, şeytani fabrikaları da çağrıştıırabilir. Ama rasyonel, bürokratik teknikler her zaman bir tür fantastik amaçların emrinde olmuştur.

Bu açıdan bakıldığında, bütün o çılgın Sovyet planları –hiç gerçekleşmemiş olsalar bile– bu şiirsel teknolojilerin ulaştığı en yüksek noktadır. Şu anda elimizde olan ise tam tersi. Mesele vizyonun, yaratıcılığın ve çılgın fantezilerin artık teşvik edilmemesi değil. Mesele şu ki bizim fantezilerimiz serbest salınım durumunda kaldı; artık yalandan da olsa ete kemiğe bürünebileceği gibi bir iddia bile yok. Bunun yanı sıra, özgür, hayal gücüne dayanan yaratıcılık, gerçekten desteklendiği az sayıdaki alanda, örneğin açık-kaynaklı internet yazılım geliştirme alanında bile, eninde sonunda, form doldurtmak için giderek daha etkin platformlar yaratmaya yönlendiriliyor. Benim “bürokratik teknolojiler” derken kastettiğim şey işte budur: İdari mecburiyetler teknolojik gelişmenin aracı olmaktan çıkıp sonucu haline geldi. Bu sırada, yeryüzünde bu güne kadar var olanların en büyüğü ve en güçlüsü olan bu millet, son onyıllarını vatandaşlarına, dünyanın kaderi buna bağlı bile olsa –günümüzde çevre krizinin öngördüğü gibi– artık görkemli girişimler tasarlayamayacağımızı söyleyerek geçirdi.

*

Peki, siyasi sonuçları ne oldu?

Bana öyle geliyor ki her şeyden önce kapitalizmin doğası hakkındaki temel varsayımlarımızdan bazılarını ciddi biçimde yeniden düşünmek zorundayız. Bunlardan biri, kapitalizmin bir anlamda piyasa ile aynı şey olduğu ve her ikisinin de devletin eseri olan bürokrasiye karşı olduğudur. İkincisi, kapitalizmin özü itibarıyla teknoloji açısından ilerlemeci olduğudur. Görüldüğü kadarıyla, Marx ve Engels, kendi zamanlarının sanayi devrimlerine duydukları uçarı heyecanlarıyla bu konuda düpedüz yanılmışlardı. Ya da, daha kesin bir dille söyleyecek olursak: Sanayi üretiminin makineleşmesinin eninde sonunda kapitalizmi yok edeceğinde ısrar ederken haklıydılar; piyasa rekabetinin fabrika sahiplerini kaçınılmaz olarak makineleşmeye zorlayacağını öngörürken yanılmışlardı. Bu gerçekleşmediyse belki de tek sebebi, piyasa rekabetinin aslında onların sandığı gibi kapitalizmin asli özelliği olmasıdır. En azından, kapitalizmin şimdiki biçimi, yani rekabetin

büyük ölçüde büyük, yarı-tekelci şirketlerin bürokratik yapıları bünyesinde dahili pazarlama biçimini alması, herhalde onlar için tam bir sürpriz olurdu.¹¹⁴

Kapitalizmi savunanlar genellikle büyük tarihî iddialarda bulunurlar: Birincisi, kapitalizm hızlı bilimsel ve teknolojik gelişmeyi desteklemiştir; ikincisi, zenginliğin çok büyük kısmını küçük bir azınlığı verse de, bunu öyle bir biçimde yapar ki herkesin genel refah düzeyi artar; üçüncüsü, bunları yaparak çok daha güvenli ve demokratik bir dünya yaratır. Yirmi birinci yüzyılda apaçık görülüyor ki, kapitalizm bunların hiçbirini yapmıyor. Aslında taraftarları bile giderek kapitalizmin özellikle iyi bir sistem olduğu iddiasından vazgeçiyor, geri adım atarak mümkün olan tek sistem olduğunu –ya da en azından, günümüzün karmaşık, teknolojik açıdan gelişmiş toplumu için mümkün olan tek sistem olduğunu– savunuyorlar.

Bir antropolog olarak ben kendimi hep bu ikinci argümanla uğraşırken buluyorum.

KUŞKUCU: Sen istediğin gibi ütopyacı rüyalarını görmeye devam edebilirsin, ben fiilen işleyebilecek bir siyasi veya ekonomik bir sistemden bahsediyorum. Ve deneyimler gösterdi ki elimizdeki tek seçenek gerçekten bu.

BEN: Şu anda var olan, temsiliyeti sınırlı hükümetimiz –veya şirket kapitalizmi– mümkün olan tek siyasi veya ekonomik sistem mi? Deneyimler böyle bir şey olmadığını gösteriyor. İnsanlık tarihine bakarsanız, yüzlerce, hatta binlerce farklı siyasi ve ekonomik sistem bulabilirsiniz. Bunların çoğu şu anda sahip olduğumuz sisteme kesinlikle benzemiyor.

KUŞKUCU: Elbette, ama sen daha basit, küçük-ölçekli toplumlardan veya daha basit bir teknolojik tabandan bahsediyorsun. Ben modern, karmaşık, tek-

nolojik açıdan ilerlemiş toplumlardan bahsediyorum. Yani karşı örneklerin anlamlı değil.

BEN: Dur, öyleyse teknolojik ilerlemenin gerçekte toplumsal olanaklarımızı sınırladığını mı söylüyorsunuz? Ben tam tersinin doğru olduğunu sanıyordum!

Ama bu iddiayı doğrulayıp, ne sebeple olursa olsun geçmişte çok çeşitli ekonomik sistemlerin yaşayabilmiş olmasına rağmen modern sanayi teknolojisinin bunun artık geçerli olmadığı bir dünya yarattığını kabul etseniz bile, günümüzdeki ekonomik düzenlemelerin, ileride kurulabilecek teknolojik rejimlerde de var olabilecek yegâne sistem olduğunu kim ciddi olarak ileri sürebilir? Böyle bir ifadenin saçma olduğu apaçık ortadadır. En azından, nereden bilebiliriz?

Biliyorum, bu görüşü kabul eden insanlar var – siyasi yelpazenin her iki ucunda. Antropolog ve anarşist olarak ben, kapitalizme özgü baskıya yol açanın sadece günümüzün sanayi teknolojisi olmadığını, ayrıca aynı şeyin gelecekteki bütün teknoloji türleri için de geçerli olduğunu, dolayısıyla insanlığın kurtuluşunun ancak Taş Devri'ne dönüşle sağlanabileceğini ısrarla ileri süren bu “medeniyet-karşıtı” tiplerle epeyce uğraşmak zorunda kaldım. Çoğumuz bu kadar teknolojik determinist değiliz. Ama nihayetinde, günümüzdeki kapitalizmin kaçınılmazlığı iddialarının bir tür teknolojik determinizme dayandırılması gereklidir. Ve tam bu sebeple, neoliberalizmin nihai hedefi başka bir ekonomik sistemin gerçekten işleyebileceğine inanan hiç kimsenin kalmadığı bir dünya yaratmaksa, sadece gelecekte kaçınılmaz bir kurtuluş olacağına ilişkin her fikri bastırmakla kalmayıp, gelecekte tamamen farklı bir teknolojinin olabileceği fikrini de bastırması gerekir. Burada bir tür çelişki var. Bu, bizi teknolojik değişimin sonunun geldiğine ikna etmek anlamına gelemez – çünkü bu kapitalizmin gerçekte ilerleyici olmadığı anlamına gelir. Bizi teknolojik ilerlemenin aslında devam ettiğine, bir mucizeler dünyasında yaşadığımızı ikna etmek anlamına geliyor, ama bu mucizelerin genellikle

mütevazı ilerlemeler (son çıkan iPhone!), icatlara ilişkin çıkan söylentiler ("çok yakında uçan arabaların gerçekten çıkacağını duydum"),¹¹⁵ bilgi ve hayal gücünü birlikte yürütmenin çok daha karmaşık yolları, form doldurmak için çok daha karmaşık platformlar biçimine bürünmesini sağlamak için.

Neoliberal kapitalizmin –veya başka bir sistemin– bu açıdan her zaman başarılı olabileceğini ileri sürmüyorum. Öncelikle, gerçekte geriye doğru çektiğiniz halde teknolojik ilerlemenin öncülüğünü yapacağınıza dünyayı ikna etmeye çalışmanız gibi bir problem var. Çürüyen altyapısı ve küresel ısınma karşısında felç olmasıyla ABD şu anda kesinlikle kötü bir iş çıkarıyor. (İnsanlı uzay programını sembolik olarak çarpıcı bir biçimde terk etmesinden söz etmiyorum, üstelik Çin'in kendisinininkine hız verdiği bir dönemde.) İkincisi, değişimin hızı sonsuza kadar zapt edilemez. En iyi ihtimalle yavaşlatılabilir. Büyük buluşlar gerçekleşecektir; işlerine gelmeyen keşifleri sürekli baskı altında tutamazlar. Dünyanın diğer, daha az bürokratikleşmiş bölgeleri –ya da en azından, bürokrasilerinin yaratıcı düşünceye bu kadar düşman olmadığı bölgeleri– yavaş yavaş, kaçınılmaz olarak ABD ve müttefiklerinin bıraktığı yerden başlamak için gerekli kaynaklara ulaşacak. İnternet bize ayrıca, duvarın ötesine geçmemize yardım edecek işbirliği ve yaygınlaştırma fırsatlarını da sunuyor. Atılım nerede olacak? Bilmiyoruz. Bu makalenin ilk versiyonunun basıldığı tarihten itibaren, son birkaç yıl içinde, art arda yeni olanaklar doğdu: 3-D yazıcılar, materyal teknolojilerinde ilerlemeler, sürücüsüz arabalar, yeni nesil robotlar... Ve sonuç olarak, robotlu fabrikalar ve çalışmanın sonu tartışmaları yeniden hız kazandı. Ayrıca, fizik, biyoloji ve diğer bilimlerde, mevcut ortodoksilerin kurumsal kilitlenmesinden dolayı büsbütün zorlaştırılmış, ama çok güçlü teknolojik sonuçları olabilecek büyük kavramsal buluşların ufukta görüldüğüne dair ipuçları da var.

Bu noktada, bence oldukça emin olabileceğimiz şey şudur: İcatlar ve gerçek icatlar çağdaş şirket kapitalizminin –veya, kapitalizmin herhangi bir biçiminin– çerçevesinde gerçekleşmeyecek. Bırakın temasa geçecek yabancı medeniyetlerin olup olmadığını

–veya solucandeliliğinden* atladığımızda ne olacağını– anlamak için araçlar geliştirmeyi, Mars'ta yaşam ünitesi kurmaya başlamak için, tamamen farklı bir ekonomik sistemi kafamızda canlandırmak zorunda olduğumuz giderek netleşiyor. Bu gerçekten bir tür yeni, dev bir bürokrasi şeklini almak zorunda mı? Neden böyle olması gerektiğini varsayıyoruz? Belki de oraya ulaşabilmek için yapmamız gereken, sadece var olan bürokratik yapıları kırmaktır. Ve eğer çamaşırlarımızı yıkayacak veya mutfağı derleyip toplayacak robotlar yapmayı başaracaksak, kapitalizmin yerine geçecek olan şeyin, zenginliği ve gücü çok daha eşit dağıtacak –aşırı zenginlerin veya onların ev işlerini yapmaya gönüllü, çaresiz ve yoksul insanların olmadığı– bir temele dayanmasını sağlamak zorundayız. Ancak o zaman teknoloji insani ihtiyaçlara hizmet etmeye başlayacaktır. Ve hedge fonu yöneticilerinin de, CEO'ların da gelişmeyi engelleyen ellerinden kurtulmak, fantezilerimizi bu adamların hapsettiği ekranlardan kurtarmak, hayal gücümüzü yeniden insanlık tarihinin maddi gücü haline getirmek için en iyi sebep, işte budur.

* *İng. Wormhole.* Nathan Rosen ve Albert Einstein tarafından ileri sürülmüş bir kuramı anlatır. Uzay-zamandaki iki farklı noktayı birleştirecek bir topolojik hipotezdir – solucanın bir elmayı içinden geçerek kat etmesi ima edilir. (y. n.)

Kuralların Ütopyası, veya Her Şeye Rağmen Neden Hâlâ Bürokrasiyi Seviyoruz

Herkes bürokrasiden şikâyet eder. Bu kitaptaki makaleler bile büyük ölçüde bu şikâyetlerden ibarettir. Hiç kimse bürokrasiyi pek sevmiyor gibidir, ama nasıl oluyorsa bürokrasinin hep daha da arttığını görürüz.

Bu makalede, burada işittiğimiz kapsamlı bürokrasi kınamalarının çoğunun aslında bir anlamda ikiye bölünebileceğini neden dikkate almak gerektiğini sormak istiyorum. Biçimselleşmiş bir kurallar ve düzenlemeler sistemi içinde, gayrişahsi resmî görevliler hiyerarşisi altında hareket etme deneyimi –çoğumuz için çoğu zaman, hepimiz için bazı zamanlar– aslında bir tür gizli cazibeye sahiptir.

*

Evet, bunun tek olası açıklama olmadığına farkındayım. Bürokrasinin bir tür sapkın, ancak kaçınılmaz bir iç mantık doğrultusunda

yayılma eğiliminde olduğunu ileri süren koskoca bir düşünce okulu vardır. Bu argüman şöyle devam eder: Eğer bazı problemlerle uğraşmak için bürokratik bir yapı kurarsanız, bu yapı sonunda mutlaka, sanki yalnızca bürokratik araçlarla çözülebirmiş gibi görünen başka problemler yaratır. Üniversitelerde samimi ortamlarda zaman zaman bundan “çok fazla komite olması problemini çözmek için komite kurmak” diye söz edilir.

Bu argümanın biraz farklı bir versiyonunda –aslında bu Max Weber’in bu konudaki fikirlerinin özüdür–, bürokrasi bir kez yaratılınca, yapmak istedikleri her ne olursa olsun, tahakküm etmeye çalışanlar için kendisini hızla vazgeçilmez hale getirmeye başlar. Bunu yapmanın en etkili yolu, her zaman, belli türde önemli bilgilere erişimi tekeline almaya kalkışmaktır. Bu konuda Weber’den uzun bir alıntı yapmak uygun olur:

Her bürokrasi profesyonel bilgi verenlerin üstünlüğünü, onların bilgilerini ve niyetlerini gizli tutarak artırmaya çalışır. Bürokratik yönetim her zaman “gizli oturumların” yönetimi olma eğilimindedir: elinden geldiğince bilgisini ve eylemlerini eleştiriden gizli tutar...

“Devlet sırrı” kavramı, bürokrasinin özel bir icadıdır, özellikle belirtilmiş alanlar haricinde ciddi biçimde meşru gösterilmeyecek bu durum kadar bürokrasi tarafından böyle fanatikçe savunulan başka hiçbir şey yoktur. Parlamentoyla karşı karşıya geldiğinde bürokrasi, mutlak bir güç içgüdüleriyle, parlamentonun kendi uzmanları veya menfaat grupları vasıtasıyla bilgi edinme çabalarına karşı mücadele eder.

Mutlak monarşi, bürokratik uzmanın üstün bilgisi karşısında güçsüzdür – kesinlikle başka bir politik liderden daha güçsüzdür. Büyük Frederick’in “serfliğin kaldırılması”na ilişkin bütün aşağılayıcı kararnameleri, gerçekleştirilme sürecinde çıkmaza sokuldu, çünkü resmî mekanizma bunu bir sanat meraklısının aklı-

na esen fikirler gibi görerek düpedüz yok saymıştı. Meşrutiyetçi bir hükümdar, yönetilenlerin toplumsal açıdan önemli bir kesimiyle anlaşırsa, genellikle idari işleyiş üzerinde “mutlak otorite sahibi hükümdar”dan daha etkili olur. Meşrutiyetçi hükümdar bu uzmanları kontrol edebilir – daha iyi edebilir, zira en azından eleştirinin kamusal bir niteliği vardır, oysa hükümdar bilgi için tamamen bürokrasiye bağımlıdır. Eski rejimin Rus Çarı, bürokrasisinin keyfini kaçırarak ve bürokrasinin güç menfaatlerini zedeleyecek herhangi bir şey yapmakta süreklilik sağlamayı nadiren başarmıştır.¹¹⁶

Yine Weber’in tespit ettiği gibi, yan etkilerinden biri de şudur, bürokrasiyi bir kez yarattınız mı, kurtulmanız neredeyse imkânsızdır. Bildiğimiz ilk bürokrasiler Mezopotamya’da ve Mısır’da idi ve bunlar bir hanedandan diğerine veya bir yönetici seçkinler kesiminden diğerine geçerek, kelimenin gerçek anlamıyla bin yıllar boyunca, büyük ölçüde değişmeden var olmaya devam ettiler. Benzer şekilde muzaffer istilacı dalgaları büroları, raporları ve sınav sistemleriyle birlikte Çin’in devlet memurlarını yerinden etmeyi başaramadı, Göklerin Hükümdarı olduğunu iddia eden kim olursa olsun, onlar kımıldamadan yerlerinde kaldılar. Aslına bakılırsa, Weber’in de belirttiği gibi, yabancı istilacılar, bilinen sebeplerden ötürü Çinli bürokratların kıskançlıkla koruduğu beceri ve bilgilere yerli yöneticilerden daha fazla ihtiyaç duyuyordu. Weber’e göre yerleşik bir bürokrasiden kurtulmanın gerçek yolu, Vizigot Kralı Alaric’in Roma İmparatorluğu’nda veya Cengiz Han’ın Ortadoğu’nun bazı bölgelerinde yaptığı gibi, düpedüz hepsini öldürmektir. Önemli sayıda devlet memurunu canlı bırakırsanız, birkaç yıla kalmaz mutlaka krallığınızı yönetmeye başlarlar.

İkinci açıklama şu olabilir; bürokrasi kendisini sadece yöneticiler için vazgeçilmez kılmakla kalmaz, ayrıca yönettiklerinin gözünde de kendine özgü bir cazibeye sahiptir. Burada Weber’in bürokratik verimlilikle ilgili tuhaf övgülerine katılmak şart değil-

dir. Bürokratik prosedürlerin cazibesinin en basit açıklaması, gayrişahsi olmasında yatar. Soğuk, gayrişahsi, bürokratik ilişkiler nakit işlemleri gibidir, avantajları ve dezavantajları birbirine benzer. Bir yandan ruhsuzdurlar. Diğer yandan basit ve öngörülebilirdirler ve –en azından belli parametreler dahilinde– herkese aşağı yukarı eşit muamele ederler. Zaten, kim gerçekten her şeyin ruhtan ibaret olduğu bir dünyada yaşamak ister? Bürokrasi en azından diğer insanlarla, tarafların bu kitabın ilk makalesinde tanımlanan karmaşık ve tüketici yorumlayıcı emek çabalarına girmesini gerektirmeyecek şekilde ilişki kurma imkânını sunar, paranızı tezgâha koymanız yeter, kasiyerin kıyafetiniz hakkında ne düşündüğünü dert etmek zorunda kalmazsınız, onaylı ve fotoğraflı kimlik kartınızı gösterdiğiniz zaman kütüphane memuruna kim olduğunuzu ve on sekizinci yüzyıl İngiliz şiirinde homoerotik temaları okumaya neden bu kadar hevesli olduğunuzu anlatmanız gerekmez. Kuşkusuz, bu cazibenin bir kısmı. Aslında bu konuya gerçekten kafa yoracak olsak, bir tür ütöpik komünal toplum kurmayı başar-sak bile, sadece bu sebeple bazı gayrişahsi (bürokratik desem mi acaba?) kurumların yine de gerekli olmayacağını düşünmek zor geliyor. Apaçık bir örneği alalım: zaruri bir organ nakli için bir çekiliş sisteminde veya bekleme listesinde çaresizce çile çekmek yabancılaştırıcı ve yıkıcı olabilir, ama sınırlı bir kalp veya böbrek havuzunu paylaştırmamanın daha da beter olmayacak, daha az gayrişahsi bir yolunu tasarlamak da zordur.

Söylediğim gibi, bu, en basit açıklama. Ama bu makalede ben her şeyin daha derinlere uzanması ihtimalini araştırmak istiyorum. Mesele, sadece bürokrasilerin sağlayabildiği gayrişahsi ilişkilerin rahatlığı değil; en azından bir ölçüye kadar, bizim akılcılık, adalet ve hepsinden önemlisi, özgürlük fikirlerimizin bunlara dayanması. Meselenin bu olduğuna neden inandığımı açıklamak için, izin verirseniz öncelikle işe insanlık tarihinde yeni bürokratik formların sadece yaygın bir pasif kabullenme değil, ayrıca uçarı bir heyecan, hatta bir sevdalanma duygusu ilham ettiği iki an'ı inceleyerek başlamak ve bunların hangi yönünün insanlara böyle heyecan verdiğini anlamaya çalışmak istiyorum.

1. Büyübozumunun Büyüsü veya Posta İdaresi'nin Sihirli Güçleri

Weber'in bürokrasiyi rasyonel verimliliğin vücut bulması şeklinde tanımlamasını mümkün kılan sebeplerden biri, onun zamanında Almanya'da bürokratik kurumların gerçekten iyi çalışmasıdır. Alman devlet mekanizmasının amiral gemisi, gururu ve neşesi olan kurum, belki de Posta İdaresi'dir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, Almanya'nın posta servisi modern dünyanın büyük mucizelerinden biri olarak görülürdü. Verimliliği o kadar efsaneviydi ki yirminci yüzyılın tümüne bir tür korkunç gölge düşürdü. Şimdi "yüksek modernizm" adını verdiğimiz büyük başarılardan çoğuna Alman Posta İdaresi ilham vermiştir – veya birçok durumda, doğrudan doğruya taklit edilmiştir. Ve aslında, o yüzyılın en büyük acılarından onun sorumlu olduğu bile iddia edilebilir.

Bunun nasıl mümkün olabileceğini anlamak için, şu anda büyük ölçüde iyi niyetli demokratik elitler tarafından yaratılmış gibi düşündüğümüz –eğer böyle düşünüyorsak tabii– modern sosyal refah devletinin gerçek kökenlerini biraz anlamamız gerekir. Doğruya doğru. Avrupa'da daha sonra refah devleti haline gelen devletlerin en önemli kurumlarının çoğu –sosyal sigorta ve emeklilikten tutun halk kütüphanelerine ve kamuya açık sağlık kurumlarına kadar– başlangıçta kesinlikle hükümetler tarafından değil, sendikalar, mahalle dernekleri, kooperatifler, işçi sınıfı tarafları ve çeşitli örgütler tarafından oluşturuldu. Bunların çoğu, yavaş yavaş aşağıdan yukarıya sosyalist kurumları yaratmak, "eskinin kabuğunda yeni toplumu kurmak" gibi bilinçli bir devrimci projeye dahil olmuştu. Bazılarına göre bu, sonunda parlamenter araçlarla hükümetin kontrolünü ele geçirmek amacıyla birleşmişti, bazıları içinse kendi başına bir projeydi. Şunu hatırlamak gerekir ki on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Marx'ın komünist partisinin doğrudan mirasçıları bile devletin kontrolünü zor kullanarak ele geçirme fikrini büyük ölçüde terk etmişti, zira artık zorunlu gibi görünmüyordu; barış içinde yaşayan ve hızlı tekno-

lojik ilerlemelere tanıklık eden Avrupa'da, barışçı, seçime dayanan yöntemlerle toplumsal bir devrim yaratmanın mümkün olduğunu düşünüyorlardı.

Bu tür partilerin en başarılı olduğu yerlerden biri Almanya idi. Alman devletinin kurulmasının arkasında büyük fikir babası Şansölye Otto von Bismarck bile parlamentosuna sadece sınırlı yetkiler verdi, işçi partilerinin hızlı yükselişi kafasını karıştırıyordu, yeni birleştirilmiş Almanya'sında Paris Komünü türünde ayaklanmaların olabileceğinden veya Sosyalist çoğunluk ihtimalinden endişeleniyordu. 1878'de Sosyalistlerin seçim başarısına tepkisi iki yönlü oldu: bir taraftan Sosyalist partiyi, sendikaları ve solcu gazeteleri kapatmak; bir taraftan da, bu başarısız olduğu takdirde (Sosyalist adaylar bağımsız aday olarak yarışmaya ve kazanmaya devam ettiler), ücretsiz okullara, işçi derneklerine, dostluk topluluklarına, kütüphanelere, tiyatrolara ve daha geniş ölçekte aşağıdan yukarıya doğru sosyalizmi inşa etme sürecine, yukarıdan aşağıya alternatifler yaratmak. Bu, sosyal sigorta (işsizlik, sağlık, sakatlık vs.), ücretsiz eğitim, emeklilik vs. şeklini aldı – çoğu Sosyalist platformun parçası olmuş politikaların sulandırılmış formları olarak, ancak her durumda demokratik, katılımcı unsurlarından dikkatle arındırılmış olarak. Hiç değilse özel sohbetlerde bu çabaları "rüşvet" olarak, yani kendi muhafazakâr milliyetçi projesi için işçi sınıfının sadakatini satın alma çabası olarak tanımlayacak kadar samimiydi.¹¹⁶ Daha sonra sol-kanat rejimler iktidara gelince, şablon zaten hazırlanmıştı ve aynı yukarıdan aşağıya yaklaşımını neredeyse değiştirmeden aldılar, yerel olarak örgütlenmiş klinikleri, kütüphaneleri, tasarruf ortaklığı bankacılığı girişimlerini, işçi eğitim merkezlerini ve benzerlerini devletin idari yapısına dahil ettiler.

Almanya'da bu yeni idari yapının gerçek modeli, tuhaf bir biçimde, Posta İdaresi'ydi – gerçi insan Posta İdaresi'nin tarihini anlarsa, bu büyük ölçüde anlamlı görünür. Posta İdaresi esas olarak, yukarıdan aşağıya, askerî örgütlenme biçimlerini halkın menfaatine uygulama girişimlerinin ilkiydi. Tarihsel olarak posta hizmetleri ordu ve imparatorluk örgütlenmelerinden

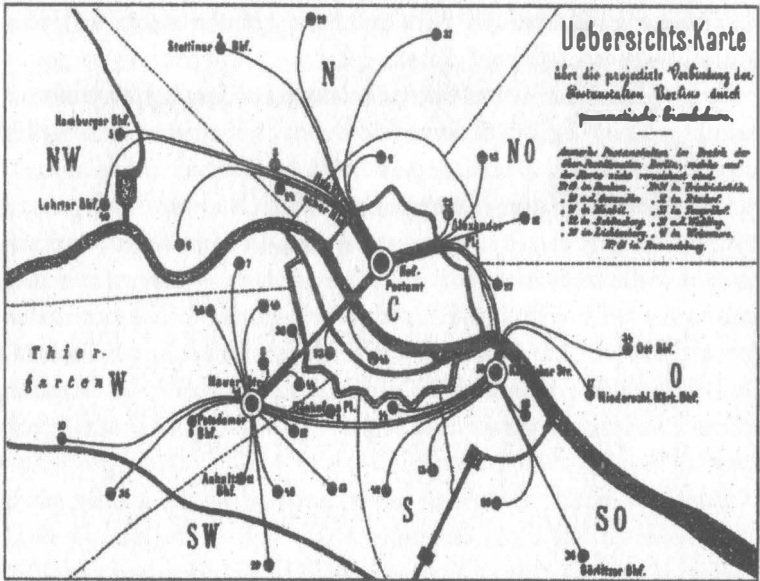
doğmuştu. Başlangıçta saha raporlarını ve emirleri-uzun mesafelere ulaştırma yöntemleriydi; daha sonra genişletilerek, ortaya çıkan imparatorlukları bir arada tutmanın en önemli araçları oldular. Herodotos'un dünya yüzündeki en hızlı seyahat imkânı olduğunu iddia ettiği, dinç atları ve eşit mesafelere yerleştirilmiş duraklarıyla Pers İmparatorluğu'nun habercilerini anlatan ünlü bir ifadesi, New York'ta Penn İstasyonu'nun karşısındaki Central Post Office'in girişine kazınmıştır: "Ne kar, ne yağmur, ne sıcak ne de gecenin karanlığı, bu postacıları görevlendirildikleri turu hızla tamamlamaktan alıkoyar."¹¹⁸ Roma İmparatorluğu'nda da benzer bir sistem vardı ve 1805'te Napolyon semafor sistemini getirinceye kadar hemen hemen bütün ordular posta kuryeleri sistemiyle çalıştı.

On sekizinci, ama özellikle de on dokuzuncu yüzyılın yöneticilerinin getirdiği en büyük yeniliklerden biri, bir zamanların askerî kurye sistemlerini, birincil amacı halka hizmet vermek olan, yeni kamu yönetiminin temeline yaymak oldu. Önce ticarete gerçekleşti, sonrasında ticari sınıflar postayı kişisel veya siyasi yazışmalar için kullanmaya başladıkça da yaygınlaştı – sonunda hemen hemen herkes tarafından kullanılmaya başladı.¹¹⁹ Çok geçmeden, Avrupa'daki ve Amerika'daki ülkelerde yeni kurulmaya başlayan ulus devletlerin çoğunda, hükümet bütçesinin yarısı –ve istihdam edilen memurların yarısından fazlası– posta idaresine tahsis ediliyordu.¹²⁰

Almanya'da, ulusu yaratan şeyin, her şeyden daha fazla, posta idaresi olduğu bile iddia edilebilir.

Kutsal Roma İmparatorluğu hâkimiyetinde, imparatorluk topraklarında posta kurye sistemini çalıştırma hakkı, feodal tarza uygun olarak, aslen Milanolu olan, daha sonra von Thurn ve Taxis Baronları olarak tanınan aileye verilmişti (efsaneye göre taksimetreyi icat edenler de bunlardı ve sonunda taksi isminin nedeni de buydu). Prusya İmparatorluğu 1867 yılında Thurn ve Taxis tekeli ilk olarak satın aldı ve yeni ulusal Alman Posta İdaresi'nin temeli olarak kullanıldı – bunu izleyen iki on yıl boyunca da yeni bir küçük devletin veya prensliğin Alman posta

sistemine dahil edilmesi, yeni oluşan ulus-devletin bünyesine girmesinin kesin işareti olarak kullanıldı. Kısmen bu sebepten dolayı, sistemin göz alıcı verimliliği, bir ulusal iftihar vesilesi haline geldi. Aslında, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında, büyük şehirlerde bir günde beş, hatta dokuz kez teslimat yapılmasıyla ve başkentte basınçlı hava sistemi kullanılarak mektupları ve küçük paketleri neredeyse aynı anda uzun mesafelere fırlatmak için tasarlanmış millerce uzunluğunda pnömatik borulardan oluşan devasa şebekesiyle Alman posta sistemi etkileyici olmanın da ötesindeydi:

Harita: Berlin'deki pnömomatik borulu posta sisteminin haritası

1891 ve 1892 tarihleri arasında kısa süre Berlin'de yaşayan Mark Twain, bundan öyle etkilenmişti ki bilinen tek mizahi olmayan eserini, "Posta İdaresi"ni sadece onun mucizevi verimliliğini övmek için yazdı.¹²¹ Bu kadar etkilenen tek yabancı o değildi. Rus Devrimi'nin patlak vermesinden sadece birkaç ay önce, Vladimir İlyiç Lenin şöyle yazıyordu:

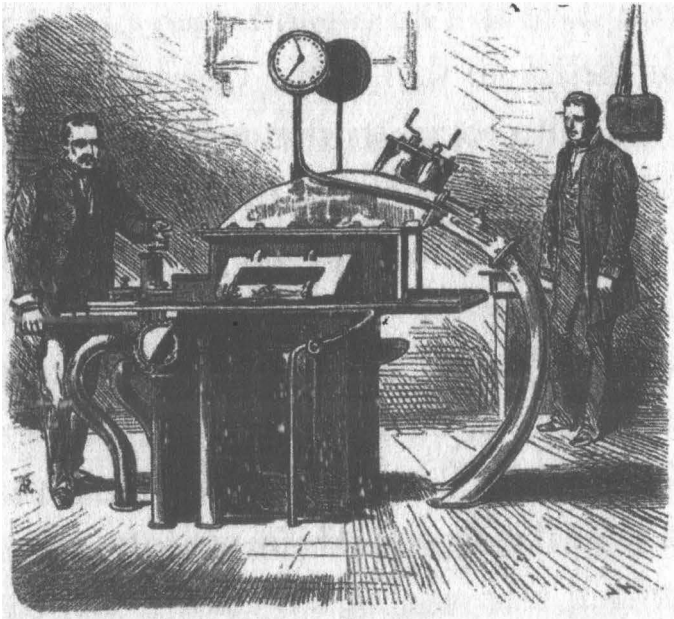

Fig. 613. Rohrpostamt.

Geçen yüzyılın yetmişli yıllarında esprili bir Alman Sosyal Demokrat, posta idaresini sosyalist ekonomik sistemin bir örneği olarak adlandırıyordu. Bu çok doğrudur. Şu anda posta idaresi bir devlet-kapitalizmi tekeli modeli üzerinde organize olmuş bir şirket. Emperyalizm yavaş yavaş bütün tröstleri benzer türde organizasyonlara dönüştürüyor...

Ekonominin tümünü posta servisi modeline göre, teknisyenlerin, ustabaşlarının, muhasebecilerin ve bütün memurların "bir işinin ücretinden" daha yüksek maaş almayacağı ve hepsinin silahlı proletaryanın kontrolünde olacağı şekilde organize etmek – acil hedefimiz işte bu.¹²²

Gördünüz işte. Sovyetler Birliği'nin örgütlenmesi, doğrudan Alman Posta İdaresi modeli üzerine kurulmuştu.

Etkilenenler sadece devlet sosyalizmi taraftarları değildi. Anarşistler bile koroya katıldı; gerçi onlar ulusal sistemden daha çok aralarındaki ilişkilerle –her yeri kapsayan bir tek devlet olmasına rağmen Venezuela'dan Çin'e mektup göndermenin mümkün olmasıyla– ilgileniyorlardı. Aslında Peter Kropotkin genellikle 1878'in uluslararası “evrensel posta birliği”ni (demiryolu şirketleri arasındaki anlaşmalarla birlikte) anarşizm için bir model olarak gösteriyordu – yine, bunun emperyalist sistemlerin zirvesinde *zaten* şekillenmekte olan bir şey olduğunu vurgulayarak:

Posta Birliği, Birliğe bağlı bütün posta organizasyonları için yasalar çıkarmak amacıyla uluslararası bir posta parlamentosu seçmedi... Sözleşmelerle yol aldılar. Mutabakat sağlamak için kongrelerden yararlandılar; ama kongrelere delege gönderirken onlara “istediğin şeye oy ver – biz uyarız” demediler. Soruları ortaya koydular ve bunları önce kendileri tartıştılar; sonra da kongrede ele alınacak konuyu bilen delegeleri gönderdiler, ama *delege* gönderdiler, yönetici değil.¹²³

Posta İdaresi'nden kaynaklanan geleceğin potansiyel cenneti görüşü Avrupa ile sınırlı değildi. Aslında kısa süre sonra küresel nüfuz açısından Almanya'nın en büyük rakibi olarak ortaya çıkacak olan ülke, yani ABD de yeni tür medeniyet için örnek gösterildi ve kendi Posta İdaresi'nin verimliliği, bunun görünürdeki kanıtı olarak kabul edildi. Daha 1830'larda Tocqueville posta sisteminin büyüklüğü ve cephelere bile ulaştırılan mektupların miktarı karşısında irkilmişti. Kentucky'den Michigan'a yaptığı bir yolculuk sırasında şunları yazmıştı: “Bu vahşi ormanlar arasında şaşırtıcı bir mektup ve gazete sirkülasyonu var,” hesapladığına göre bu, Fransa'nın en kalabalık ve ticari illerinden bile daha fazlaydı.

Amerika Cumhuriyeti'nin daha sonraki tarihçilerinden birinin ifadesiyle:

Amerikalılar kısa süre sonra kendi posta sistemlerini İngiltere'nin veya Fransa'nın posta sisteminin daha büyük hale getireceklerdi. 1816'da posta sisteminin otuz üçten fazla ofisi vardı, tüm federal devlet memurlarının yaklaşık yüzde 70'ini istihdam ediyordu. Mektup miktarı da aynı ölçüde hızla arttı. 1790 yılında posta sistemi sadece üç yüz bin mektup taşımıştı, ülkede yaşayan yaklaşık her elli kişiden biri için. 1815'e gelindiğinde yıl içinde yaklaşık olarak yedi buçuk milyon mektup ulaştırıyordu, bu hemen herkes için bir mektup demekti... Ayrıca Büyük Britanya ve diğer Avrupa ülkelerindeki durumdan farklı olarak, posta hükümetin teftişi veya kontrolü olmaksızın ulaştırılıyordu.¹²⁴

Aslında, yüzyılın büyük bir kısmında, Amerikalıların çoğunluğunun bakış açısından, posta servisi demek tam anlamıyla Federal hükümet demekti. 1831 itibariyle, posta idaresi personeli diğer bütün devlet dairelerinin toplam sayısını fazlasıyla aşmıştı, hatta ordudan daha büyüktü ve küçük şehirlerde yaşayanların çoğu için posta memurları, karşılaşma şansına sahip olabilecekleri yegâne Federal memurlardı.

O zamanlar Avrupa'nın gözünde ABD, laissez-faire ekonomisini reddetmesiyle ve kooperatiflere, hükümetin desteklediği projelere ve gümrük duvarlarına büyük bir ağırlık vermesiyle, kendi başına bir tür ütopyacı deneyimi temsil ediyordu. ABD ancak İç Savaş'tan sonra şirket kapitalizminin yükselişiyle birlikte, Alman modeli bürokratik kapitalizme yakın bir şeyi benimsedi. Ondan sonra, posta idaresi modeli, Popülistler ve özellikle İlerlemeciler tarafından yaşayabilen en önemli alternatif olarak görülmeye başla-

* Fr. Piyasanın kendi haline bırakılırsa dengesini bulacağını ifade eden, "bırakınız yapsınlar" anlamına gelen tabir. (y. n.)

dı. Yeni, daha özgür, daha rasyonel bir toplum, yine, bizatihi baskıcı yapıların içinde doğmuş gibi görünüyor. ABD’de devletleştirme için, Amerikalıların icat ettiği “postalaştırma” terimi kullanılırdı (ilginçtir, daha sonra dilden tamamen çıkan bir kelime). Yine Weber ve Lenin’in Alman Posta İdaresi’ni geleceğin modeli olarak gösterdikleri zamanlarda, Amerikalı İlerlemeciler, özel şirketlerin bile, posta idaresi gibi yönetilecek olsalar daha verimli olabileceklerini savunuyor, bir zamanlar özel sektöre ait olan, ancak büyük Amerikan şehirlerinde o zamandan beri devletin elinde bulunan metronun, banliyö treninin ve eyaletler arası tren sistemlerinin devletleştirilmesi gibi belli başlı postalaştırmaların zaferlerini bir bir sayıyorlardı.

Geriye doğru bakıldığında, bütün bu posta ütopyası fantezileri, en iyi ihtimalle kulağa garip gelebilir. Şimdi ulusal posta sistemi dendiğinde, aklımıza ilk planda hiç istemediğimiz şeylerin elimize geçmesi geliyor: Su-elektrik faturaları, banka borcu uyarıları, posta sipariş katalogları, reklamlar, bahisler, jüri üyeliği celpleri, vergi denetimleri, sadece bir kereye mahsus kredi kartı teklifleri, hayır işleri çağrıları. Amerikalıların gözünde posta çalışanlarının popüler bir imajı varken, kendisi giderek sefil bir duruma düştü. Ama bu aniden olmadı. Bu kasıtlı politika seçimlerinin sonucudur. 1980’lerden itibaren, yasa yapıcılar, Amerikalıları hükümetin aslında çalışmadığına ikna etme kampanyası kapsamında, posta idaresinin fonlarını sistematik olarak kesmenin ve özel sektör alternatiflerini teşvik etmenin öncülüğünü yaptılar.¹²⁵ Sonuç olarak, Posta İdaresi kısa sürede devlet bürokrasilerinin ne gibi sorunları olduğuna ilişkin zihnimizde yaratılan izlenimin timsali haline geldi: gazetelerde grevler, uyuşturucudan serseme dönmüş çalışanlar, yıllardır dağıtılmadan bekletilen mektuplarla dolu evler, ve en ünlüsü, periyodik olarak “cinnet geçiren” ve müdürlerine, iş arkadaşlarına, polise veya halka ateş açan posta çalışanları hakkında bitmez tükenmez hikâyeler çıkıyordu. Aslında, çağdaş literatürde “postalaştırma” terimine sadece işyerinde şiddet konusunda yazılmış “şirketleşmiş Amerika’nın postalaştırılması” adlı

* *İng. Going postal.* Burada “postal” posta, postayla ilgili, kartpostal anlamına gelir. (ç. n.)

bir makalede rastladım, patronlara ve iş arkadaşlarına karşı şiddet eylemleri salgınının nasıl kamu sektöründen özel şirketlere yayıldığından şikâyet ediliyordu.

Mark Ames, *Cinnet Geçirme [Going Postal]: Öfke, Cinayet ve İsyan, Reagan'ın İşyerlerinden Clinton'un Columbine'ına ve Ötesi* adlı etkileyici kitabında, bu tür olaylar hakkında gazetelerde çıkan haberleri dikkatle derledi (bunlar aslında, Posta İdaresi'nden özel bürolara ve fabrikalara, hatta UPS gibi özel posta servislerine yayılmıştı, ama süreç içinde öyle sıradan bir hale geldi ki ulusal gazetelerde nadiren haberleştirildi) ve bu olayları izahı mümkün olmayan bireysel öfke ve cinnet eylemleri gibi tanımlarken kullandıkları dilin –her zaman bu eylemleri tetiklediği görülen sistematik aşağılamaları dikkate almaksızın– tedirgin edici bir biçimde, on dokuzuncu yüzyılda basının köle isyanlarına bakışını hatırlattığını kaydetti.¹²⁶ Ames, Amerika tarihinde dikkat çekici ölçüde az sayıda örgütlü köle isyanı olduğunu belirtiyor. Kölelerin benzer biçimde, bireysel olarak veya küçük gruplar halinde, nezaretçilere, ustabaşlarına ve onların ailelerine karşı oraklarla, bıçaklarla, zehirle veya ellerinde o anda kullanabilecekleri nasıl bir şiddet aracı varsa onunla saldırdıkları çok sayıda olay vardır. Her iki durumda da, gazeteciler bu patlamaları ya bireysel bir çıldırma veya izah edilemez bir kötülük olarak ele almıştır. Aslında muhtemel yapısal açıklamalar önermek bile –köleliğin kötülüklerinden söz etmek veya seksenlerde kurumsal kültürde yapılan reformlarla ömür boyu istihdam garantisi ve işçileri amirlerinin keyfi ve aşağılayıcı muamelesinden koruyan önlemler ortadan kaldırılmadan önce, tüm Amerikan tarihinde (köleler hariç) bir tek işyeri katliamı olmadığına işaret etmek bile– bir anlamda ahlaksızlık gibi görülüyordu, zira böylece şiddetin bir biçimde haklı görüldüğü ima edilmiş olacaktı.

Ayrıca bu retorikte, önemli bir ırk unsuru olduğu da inkâr edilemez. Yirminci yüzyılın büyük bir kısmında, işçi sınıfı Afrikalı-Amerikalı toplulukların gözünde Posta İdaresi istikrarlı, güvenli, ama aynı zamanda saygıdeğer ve topluma hizmet eden bir iş alanının paradigmasıydı.¹²⁷ Reagan'dan sonra ise, tüm sözümona

bozulmanın, şiddetin, uyuşturucu kullanmanın, koyu ırkçı terimlerle ifade edilen refah devletinin verimsizliğinin somutlaşması olarak resmedilmeye başladı. (Afrikalı-Amerikalıların hem ağır aksak bürokratlarla, hem de ürkütücü rastgele şiddetle özdeşleştirilmesi, ABD'nin popüler kültüründen tekrar tekrar ortaya çıkar – gerçi ikisinin aynı zamanda bir arada olması enderdir. Başına buyruk kahramanın kurallardan şaşmayan, sinir bozucu patronunun neredeyse her zaman Siyah olması, aksiyon filmlerinin sürekli tekrarlanan tuhaf bir özelliğidir.)¹²⁸

*

Gerçi Posta İdaresi'ne karşı sembolik bir savaş açılmasıyla –popüler imgelemde delilik, bozulma ve şiddet konumuna düşmesiyle– tam da aynı zamanda, yüzyıl dönümünde yaşanan Posta İdaresi hayranlığına ciddi ölçüde benzeyen bir şey yeniden gerçekleşti. Şimdi bu noktaya kadar hikâyeyi özetleyelim:

1. Ordudan kaynaklanan yeni bir iletişim teknolojisi gelişir.
2. Hızla yayılır, gündelik hayatı kökünden değiştirir.
3. Göz kamaştırıcı verimliliğiyle ün kazanır.
4. Piyasa-dışı prensiplerle çalıştığı için, eskinin kabuğunda gelişen, geleceğin kapitalist olmayan ekonomik sisteminin ilk kıpırtıları olarak radikal-ler tarafından hızla benimsenir.
5. Buna rağmen aynı zamanda hükümet denetiminin, sonsuz yeni reklam biçimlerinin ve istenmeyen kırtasiye işlerinin yayılmasının da aracı haline gelir.

Bu terimlerle ifade edildiğinde, neden bahsettiğim yeterince açık anlaşılmış olmalı. İnternetin hikâyesi aşağı yukarı aynen böyle. Elektronik posta, devasa, bütün dünyayı kapsayan, elektronik, süper-verimli bir Postane değil de nedir? Ayrıca, bizatihi kapitalizmin kabuğundan çıkan, işbirliğine dayanan ekonominin yeni, önemli ölçüde verimli bir biçimi olarak yaratılmadı mı – bizi

scam'lar, spam'lar, reklamlar yağmuruna tutsa da, devletin yeni ve yaratıcı yollarla bizi gözetlemesine izin verse de?

Tabii ki aralarında fark var. En belirgin, internette daha katılımcı, aşağıdan yukarıya bir işbirliği olması. Bu önemli. Ama şu anda, bu olgunun daha geniş kapsamlı tarihi öneminden daha çok şu soruyla ilgileniyorum: bu bize bürokrasinin cazibesine ilişkin ne söylüyor?

Evet, her şeyden önce, hem posta servisleri hem de internet ordudan kaynaklandı, her ikisine de askerî teknolojilerin özü itibarıyla askerî olmayan amaçlara uygulanması olarak bakılabilir. Daha önce savunduğum gibi, organize şiddet, bir iletişim biçimi olduğu gibi, aynı zamanda iletişimi yoksullaştıran, basitleştiren, sonucunda da engelleyen bir iletişim biçimidir; gerçekte bir anti-eylem formudur, çünkü nihai amacı başkalarının eyleme geçmesini önlemektir (ya belli biçimlerde eyleme geçmeyi, ya da, bunlar tüketilirse, yeniden başka herhangi bir yolla eyleme geçmeyi). Bu noktada bile elimizde, askerî sistemlere özgü çok az indirgenmiş, minimalist eylem ve iletişim biçimlerini –emir kumanda zinciri veya ikili kodlar– ele almanın ve bunları kendi dışlarında kalan şeylerin –hayaller, projeler, aşk ve tutku ilanları, sanatsal taşkınlıklar, yıkıcı manifestolar veya başka pek çok şey– inşa edilebileceği görünmez bir temele dönüştürmenin bir yolu vardır. Aksi takdirde asla var olamayacak sosyal ilişkilerin oluşturulmasına ve sürdürülmesine izin verirler. Ama bütün bunlar aynı zamanda bürokrasinin, tam gözden kaybolmuş olduğu –en özgürleştirici görüldüğü– anda bize cazip görüldüğünü ima eder: o kadar rasyonel ve güvenilir hale gelir ki, sayılardan oluşan bir yatakta uyuyabilir ve uyandığımızda bütün bu sayıların yerli yerinde durduğunu görebiliriz.

Bu anlamda, bürokrasi benim şiirsel teknoloji adını verdiğim bir tür olarak görüldüğü zaman, yani mekanik örgütlenme biçimlerinin verdiği ilhamla, imkânsız rüyaların gerçekleştirilmesinin emrine verilebildiği zaman, büyüleyici olur: Hiç yoktan şehirler yaratmak, gökyüzünü ölçmek, çöllerde çiçek açtırmak için. İnsanlık tarihinin büyük bir kısmında, böyle bir güç sadece imparatorlukların hükümdarlarına veya fetihçi orduların kumandanlarına nasip

olmuştı, öyle ki bu noktada despotizmin demokratikleştirilmesinden bile söz edebiliriz. Eskiden, birinin elini sallayarak çark ve dişlilerden oluşan büyük, görünmez bir orduyu düzene sokmasıyla istediği her şeyi gerçeğe dönüştürme ayrıcalığı sadece çok az sayıdaki, en ayrıcalıklı konumda olanlara mahsustu; modern dünyada ise, milyonlarca minik parçaya bölünebiliyor ve mektup yazabilen veya bir düğmeye basabilen herkesin emrine verilebiliyor.¹²⁹

Bütün bunlar, tuhaf bir özgürlük duygusunu ima ediyor. Hatta bence akılcılık hakkındaki, önemi en fazla bu kadar güçlü olabilecek eski düşünce biçimlerinin tersine dönüşüne işaret ediyor.

Bununla ne demek istediğimi izah edeyim.

Batılı entelektüel gelenekler her zaman, insanların akıl yürütme yetisinin, öncelikle ve özellikle, temel içgüdülerimizi dizginleme yolları olarak var olduğunu varsayma eğiliminde olmuştur. Bu varsayım Platon ve Aristoteles'te zaten vardı, klasik ruh teorileri Hristiyanlık ve İslamiyet tarafından benimsenince iyice perçinlendi. Evet, diye devam eder bu argüman, hepimizde hayvansal güdüler ve tutkular vardır, tıpkı yaratıcılık ve hayal gücüne sahip olduğumuz gibi, ama bu itkiler sonuçta kaotik ve anti-sosyaldir. Akıl yürütme yetisi –bireylerde veya siyasi topluluklarda– daha alttaki doğamızı kontrol altında tutmak, saldırganlık potansiyeli taşıyan enerjilerimizi, kaosa ve karşılıklı yıkıma yol açmayacak şekilde bastırmak, kanalize etmek ve zapt etmek için vardır. Bu ahlaki bir güçtür. İşte bu yüzden, örneğin “politeness” [nezaket] ve “police” [polis] kelimeleri, aynı kökten, siyasi topluluk ve akılcı düzenin yeri anlamına gelen *polis* kelimesinden türemiştir. Sonuç olarak bu gelecekte, en azından muğlak bir biçimde, yaratıcı güçlerimizle ilgili şeytani bir şey olması gerektiği gibi üstü örtülü bir duygu vardır.

Daha önce tanımladığım gibi, bürokratik popülizmin ortaya çıkışı, akılcılığın bu kavramsallaştırılmasının tam tersine –en ünlü örneğini David Hume'un özetlediği biçimiyle gördüğümüz yeni bir ideale– dönüştürülmesine denk geliyor: “Akıl, sadece tutkuların kölesidir ve böyle olmalıdır.”¹³⁰ Bu görüşe göre, akıl yürütmenin ahlakla bir ilgisi yoktur. Tamamen teknik bir şeydir – bir araç, bir makinedir, kendi başlarına rasyonel terimlerle ölçülemeyecek

hedeflerin verimli bir biçimde nasıl elde edileceğini hesaplama yöntemidir. Akıl, bize ne istememiz gerektiğini söyleyemez. Sadece istediklerimizi en iyi biçimde nasıl elde edeceğimizi söyleyebilir.

Her iki versiyonda da, akıl bir biçimde yaratıcılığın, arzunun veya tutkuların dışındadır; ancak birinde bu tutkuları dizginleme işlevi görür, diğerinde kolaylaştırma işlevini.

Yeni çıkan ekonomi bilimi bu düşünce biçimini ileriye doğru geliştirebilirdi, ama bu düşünce biçiminin kökleri piyasaya olduğu kadar bürokrasiye de uzanır. (Şunu unutmamak gerekir ki, şu anda olduğu gibi eskiden de ekonomistlerin çoğu, şu veya bu türde büyük bürokratik organizasyonlarda çalışmaktaydılar.) İnsanın araçlarla amaçlar arasında, olgularla değerler arasında katı bir ayrım yapabileceği fikri, bürokratik zihniyetin ürünüdür, zira bürokrasi, bir şeyi yapma yöntemini yapılan şeyden tamamen ayıran ilk ve tek toplumsal kurumdur.¹³¹ Böylece, bürokrasi gerçekten, uzun bir zaman boyunca dünya nüfusunun en azından önemli bir kısmının ortak algısının içine işlemiştir.

Ama bu, akılcılığın tamamen yok olup gittiği anlamına gelmez. Aksine: Neredeyse tamamen karşıt olmalarına –sürekli sürtüşmelerine– rağmen, ikisi yan yana yaşıyor. Sonuç olarak, bizatihi akılcılık kavramı, tuhaf bir biçimde tutarsız. Kelimenin ne anlama geldiği kesinlikle net değil. Bazen bir araç, bazen bir amaç. Bazen ahlakla hiçbir ilgisi yok, bazen tam anlamıyla doğru ve yanlışın özü. Bazen problemleri çözmenin yöntemi, bazen olabilecek tüm problemlerin bizatihi çözümü.

II. Bir Maneviyat Biçimi olarak Akılcılık

Bu tuhaf durumun üzerinde düşünmeye değer, çünkü tam olarak bürokrasi algımızın özüdür. Bir yanda, bürokratik sistemlerin düpedüz nötr toplumsal teknolojiler olduğu kavramı var. Bunlar sadece A noktasından B noktasına gitmenin yollarıdır, neyin doğru neyin yanlış olduğuyla hiçbir ilgisi yoktur. Hatırlıyorum,

Woodrow Wilson School of Public'te ve üst düzey yöneticiler yetiştiren dünyaca ünlü Princeton'da Uluslararası İlişkiler'de okumuş bir arkadaşım vardı, "değerlerden bağımsız etik" konulu bir kursa yazılmak zorunda olduğunu, sevinçten neredeyse şoka girmiş halde anlatmıştı. Yüzeyden bakıldığında, kulağa saçma gibi geliyor. Ama aslında bu kavram zorunlu olarak bürokratların rolü kavramının izinden gidiyor: bürokratlar kamu hizmetkârlarıdır, hizmetkârların sorumluluğu da efendilerinin buyruklarını yerine getirmektir, bu buyruk ne olursa olsun. Efendileri "halk" diye adlandırılan bir şey olduğu sürece, bu belli problemler yaratır: Gerçekte halkın onlardan ne istediğini nasıl anlayacaklar? Yeni yetişen devlet memurlarına "değerlerden bağımsız etik" kursunda öğrettikleri şey budur: Örneğin planlamacıların bir otoyol sistemi tasarlaması olayında, (a) işe zamanında gitmek, ile (b) araba kazasında ölmek veya yaralanmamak seçeneklerinin halkın gözünden göreceli önemini (ekonomi jargonunda, konu hakkında "açıklanan tercihlerini") tespit etmek ve hız limitini buna göre belirlemek için sayısal yöntemler uygulanabilir.

Diğer tarafta, buna tamamen aykırı olarak, akılcılığın ahlaki bir düzen olduğu, dolayısıyla kendi içinde bir amaç olduğu şeklindeki eski fikrin modern bir biçimde yeniden doğuşu var. Ütopyacı bir vizyona sahip olan hemen herkes, ister sosyalist, ister serbest piyasa, isterse köktendinci olsun, mevcut düzenlemelerden farklı olarak, bir tür uyum duygusu yaratacak –dolayısıyla, aklın kaosa karşı kazandığı zaferi temsil eden– bir toplumsal düzen yaratmayı hayal eder.¹³² Söylemeye bile gerek yok, başarılı bir bürokrasi yaratmak, her zaman bu tür projelerin köşetaşı olup çıkar.

Politikada "akılcılık"ın rolü hakkındaki argümanlar, birbiriyle çelişen bu iki fikre neredeyse hiçbir zaman yeterli özeni göstermemektedir.

*

Birisi çıkıp temel tanımlara dönmeyi denese, işler hiç daha iyi olmaz. Birçok açıdan epeyce daha kötü olur. Felsefeciler arasında "akılcılık" kelimesinin anlamı hakkında bile görüş birliği yoktur.

Örneğin bir geleneğe göre akılcılık mantığının, duygularla zedelenmemiş saf düşüncenin uygulanması demektir; İdolaıısıyla bu saf, tarafsız düşünce bilimsel araştırmanın temeli olarak görülmelidir. Bu epeyce popüler kabul görmüştür, ama ortada temel bir problem vardır: Bizatihi bilimsel araştırma, bunun mümkün olamayacağını kanıtlamıştır. Bilişsel psikologlar, duygulardan bağımsız saf düşünce gibi bir şeyin olmadığını tekrar tekrar tespit etmişlerdir; duyguları olmayan bir insan düşünme yeteneğine kesinlikle sahip değildir.

Bazıları da daha pragmatik bir yaklaşımı tercih eder, rasyonel bir argümanın hem ampirik gerçek temeline oturtulmuş, hem de biçim itibariyle mantıksal açıdan tutarlı diye tanımlanabileceğini ileri sürerler. Buradaki problem ise, bu iki kriterin gerçekte birbiriyle pek ilgisinin olmamasıdır. Biri gözlemle ilgilidir; diğeri ise akıl yürütme ile.¹³⁴ Ne gibi bir ortak yönleri vardır? Tıpkı, birisi çıkıp kuruntulu veya tutarsız şeyler ileri sürdüğünde, hepimizin o kişiyi kafası yerinde değil diye silip atması gibi. Bir düzeyde, yeterince adildir: çılgın insanlara “irrasyonel” deriz. Ama eğer öyleyse, bir kişiye veya bir argümana, “rasyonel” demek hemen hemen hiçbir şey söylememektir. Bu çok zayıf bir ifadedir. Söylediğiniz şey sadece, belirgin bir biçimde deli olmadıklarıdır.

Ama tersinden baktığınız anda, kişinin kendi siyasi duruşunun “akılcılık” a dayandığını iddia etmesi, aşırı derecede kuvvetli bir ifadedir. Aslında olağanüstü küstah bir ifadedir, zira bu duruşu paylaşmayanların sadece hatalı değil, deli oldukları anlamına gelir. Benzer şekilde birisinin “akılcı” bir toplumsal düzen yaratmak istediğini söylemesi, mevcut sosyal düzenlemelerin tımarhane sakinleri tarafından tasarlanmış olabileceğini ima etmek sayılır. Tabii ki hepimiz zaman zaman böyle hissetmişizdir. Ama bu en azından olağanüstü hoşgörüsüz bir duruştur, zira kişinin muhaliflerinin sadece hatalı olduklarını değil, ayrıca belli bir anlamda, doğrunun ne anlama geldiğini bile bilmediklerini, öyle ki ancak bir mucize sonucunda aydınlanabileceklerini ve aklın ışığını kabul edebileceklerini ve sizin kavramsal çerçevenizi ve bakış açınızı kabul etmeye karar vereceklerini ima etmek sayılır.

Akılcılığın siyasi bir erdem olarak yüceltilmesi, bu yapaylıklara veya bunları iddia edenlere tepki duyanları, akılcılığı tamamen reddetmeye ve “akıldışı”nı benimsemeye teşvik eder. Tabii ki akılcılığı minimal tanımını ile ele alırsak, bu tür bir duruş saçma olur. Gerçekte akılcılığa karşı bir argüman ileri süremezsiniz, çünkü böyle bir argümanın inandırıcı olması için kendisinin akılcı terimlerle ifade edilmiş olması gerekir. Bir kişi başka bir kişiyle tartışmak istediği zaman, en azından üstü örtülü olarak, gerçekliğin doğru değerlendirmelerine dayanan argümanların, böyle olmayanlardan daha iyi olduğunu (yani, bütün binaların yeşil peynirden yapılmış olduğu varsayımından hareket eden herhangi bir argümanın ciddiye alınmaya değmemesi gibi) ve mantık kurallarını izleyen argümanların bunlara aykırı olanlardan daha iyi olduğunu (örneğin, Cincinnati Belediye Başkanı’nın bir insan olmasından ötürü bütün insanların Cincinnati Belediye Başkanı olduğunu ileri süren argüman da aynı şekilde reddedilebilir) kabul etmek zorundadır.

Burası, bu duruştan kaynaklanan bütün mantıksal tuzaklara ve çelişkilere girmenin yeri değil. ben sadece bu noktaya nasıl geldiğimizi sormak istiyorum. Bu noktada başlangıca kadar geri gitmekten ve Batı’nın “akılcılık” kavramının milattan önce ilk binyılın ortalarında Güney İtalya’da konumlanan Yunan şehirlerindeki tarihsel kökenlerine bakmaktan başka seçenek olmadığını düşünüyorum.

Kendilerini akılcı diye sunan ve akılcılığı kendi başına bir değer olarak ele alan ilk felsefe okulu, aynı anda hem felsefe hem bilim okulu olan, ayrıca bir noktada birçok İtalyan şehrinin kontrolünü ele geçirmeyi başaran bir tür siyasi kült veya kardeşlik birliği olan Pisagorculardır.¹³⁵ En büyük entelektüel keşifleri, geometride, müzik aralıklarında ve gezegenlerin hareketlerinde gözlemlenebilen matematiksel oranlar arasında biçimsel bir benzerlik olduğuydu. Ulaştıkları sonuç, evrenin, en azından nihai aşamada, sayılardan oluştuğu idi – şimdilerde daha çok, işitilmeyen “göksel kürelerin müziği” gibi sevimli bir kavramla hatırlanan bir düşünce. Pisagorculara göre kozmos rasyoneldi, zira nihai olarak sayı, yük-

seklik ve titreşim prensiplerinin ifadesiydi ve insan zihni (veya ruhu) mantık güçlerini kullandığı zaman, bu geniş rasyonel düzene, her şeye can veren kozmik “dünya ruhu”na katılmış olurdu.¹³⁶

Platon’un *Timaios*’ta ele aldığı evren resmi buydu ve müthiş bir etki yarattı. Roma İmparatorluğu’nun ilk ve ikinci yüzyıllarına gelindiğinde, Pisagorcucu fikirler bütünü üzerindeki çeşitlemeler, belli başlı felsefe okullarının çoğu tarafından benimsenmişti – sadece Yeni Platoncular tarafından değil, Stoacılar ve hatta bir dereceye kadar Epikürcüler tarafından. Dahası, Yunanların kozmolojik spekülasyonlarının, Babil astrolojisinin, Mısırlıların teolojisinin iç içe geçmesinden ve genellikle Yahudilik düşüncesinin ve çeşitli popüler sihir geleneklerinin izleriyle birleşmesinden oluşan, Hans Joas’ın ilk kez geç Antikitenin gelişmekte olan “kozmetik dini” adını verdiği şeyin felsefi temelini oluşturdu.¹³⁷ Joas’ın belirttiği gibi –Tanrı, Akıl ve Kozmos’un aynı şey olduğunu varsayan ve insanlığın yüksek niteliklerinin kendi başına bu rasyonel kozmik düzene katılım biçimi olduğunu varsayan– bu kozmik din, bütün ihtişamıyla, bir tür siyasi geri çekilişi ifade ediyordu. Pisagorcular, Yunan felsefecilerin çoğu gibi, genellikle akılcı temellere oturtmaya çalıştıkları şehrin siyasi hayatına büyük bir istekle katılıyorlardı. Roma İmparatorluğu yönetiminde bu imkânsızdı. Artık bütün siyasi meseleler halledilmişti. Tek –ve açıkça ebedi– yasal ve bürokratik düzen kamusal işleri düzenliyordu, entelektüeller bu yapıyı değiştirmeyi arzulamak yerine giderek düpedüz mistisizmi benimsiyor, dünyevi sistemleri tamamen aşmasının, çeşitli gezegenlerin arasından yükselmenin, kendilerini maddiyattan arındırmanın, saf aklın ulaşılması güç alanına, zamanı ve hareketi yöneten ve sonunda onları yanılısma haline getiren, aşkın matematiksel yasaların kutsal diyarına ulaşmanın yeni yollarını bulmayı arzuluyorlardı. Tanrı bu yasaları dayatmıyordu, bizzat Kendisi bu yasalardı. Demek ki, insan mantığı, içimizdeki bu kutsal özün harekete geçmesinden ibaretti. Bu anlamıyla akılcılık sadece spritüel bir kavram değildi, mistikti: kutsal olana kavuşma tekniğiydi.

Augustinos’un eliyle Hristiyanlığa aktarılan bu varsayımlar bütünü, tüm Ortaçağ felsefesi hakkında da epeyce bilgi verir, her

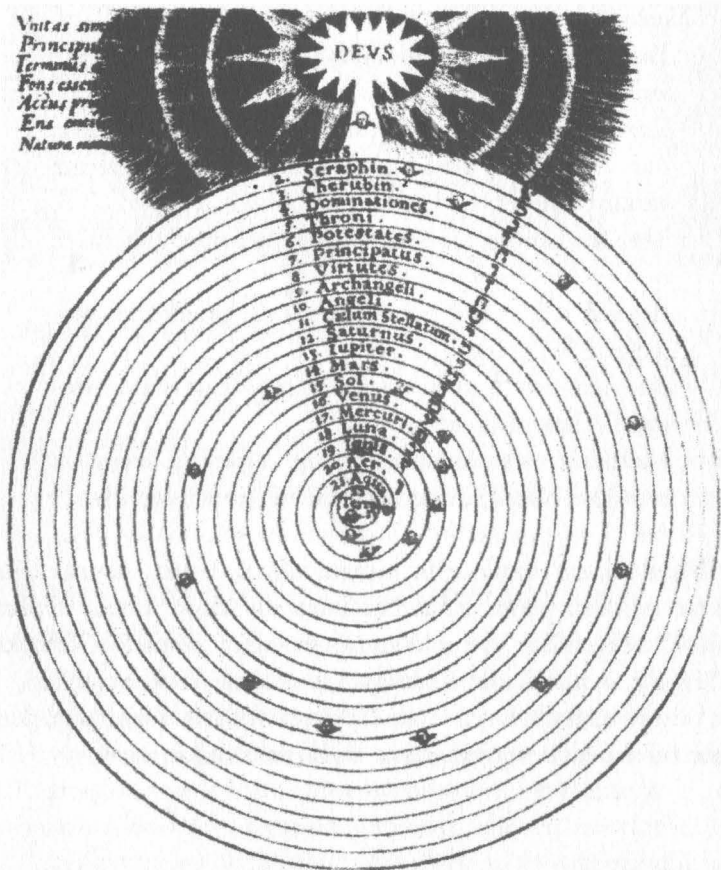
ne kadar bunu her şeyin üstünde irade sahibi Yaratıcı kavramı ile uzlaştırmak zor olsa da (gerçi Ortaçağ felsefesinin büyük bir bölümü tam anlamıyla bunları uzlaştırmamanın çeşitli yollarını tartışmakla ilgilenmiştir).

Bu varsayımlar birçok yönden hâlâ bizimle birlikte. Hepimizin çocukken öğrendiği ve çoğumuzun apaçık bir gerçek olarak kabul ettiği, insanları diğer hayvanlardan ayıran şeyin akılçılık olduğu kavramını ele alalım (biz, tür olarak “mantık yetisine” sahibiz.”) Bu tam anlamıyla bir Ortaçağ kavramıdır.¹³⁸ Üstünde düşünecek olursanız, çok da anlamlı gibi gelmez. Eğer “akılçılık” sadece gerçekliği aşağı yukarı olduğu gibi değerlendirebilmek ve mantıklı sonuçlar çıkarmaksa, hayvanların çoğu fazlasıyla akılçıdır. Sürekli problem çözerler. Çoğu bu konuda insanlar kadar iyi olmayabilir ama tür olarak önemli bir fark yoktur. Seçilebilecek –gerçekten sadece insana özgü gibi görünen– başka birçok yeti vardır. Bunlardan biri hayal gücü olabilir. Hayvanlar görüldüğü kadarıyla her zaman akılcı, hesapçı, hedefe-yönelik hareket ediyorlar, ama çoğunun bilinçli fantezi dünyaları yaratmakla uğraştığını ileri sürmek zordur.¹³⁹ Nitekim antropolog Edmund Leach bir keresinde, insanları hayvanlardan ayıran şey, ölümsüz bir ruha sahip olmaları değil, böyle hayal etme kapasitesine sahip olmalarıdır, demiştir.¹⁴⁰ Ama tabii ki, eğer ruh Aklın yuvası, İnsandaki tanrısallık unsuru ise, insanların ölümsüz bir ruha sahip olduğunu söylemek ile akılcı yaratıklar olduğunu söylemek, tam anlamıyla aynı şeyi söylemektir.¹⁴¹

Bu sonuç kaçınılmaz olarak Büyük Varoluş Zincirinin mantığından hareketle ortaya çıkar, buna göre bütün canlı yaratıklar Tanrı’ya yakınlıklarına göre artan akılçılık hiyerarşisine göre dizilmiştir ve insanlar doğal düzenin en üstünde, hayvanlarla melekler arasında yer alır.

Her biri soyut rasyonel yasalar ışığında hareket eden yargıçları, gezegenleri ve tanrıları ile geç Antikitenin büyük kozmik hiyerarşilerinin, Romalıların yasal bürokratik düzeninin açık seçik gözler önüne serilmiş imgeleri olduğu kolayca görülebilir. Tuhaf olan, Roma İmparatorluğu’nun çökmesinden sonra bin yıl boyunca kozmosun bu son derece bürokratik resminin nasıl hâlâ devam

ettiğidir. Ortaçağ ve Rönesans teologları meleklerin hiyerarşileri hakkında sayısız spekülatif risale ürettiler, hatta bunlar evreni, Antik Çağ filozoflarının hayal ettiklerinden daha da sistematik bürokrasiler olarak tasvir ediyorlardı.¹⁴²

Örneğin, on altıncı yüzyılda meleklerin hiyerarşisi aşağıdaki özette, gerçek ismi çoktan unutulmuş, dördüncü yüzyılda yaşamış Hristiyan bir Yeni Platoncunun eserinden hareketle, Aziz Aquino'lu Thomas ve Dante'nin ayrıntılarıyla zenginleştirilmiş olarak anlatılıyor:

Seraphim: Tanrı'nın düzeni ve iradesi üzerinde tefekkür ederler.

Cherubim: Tanrı'nın ruhu ve biçimi üzerinde tefekkür ederler.

Thron'lar: onlar da tefekkür eder, ancak bazıları çalışır.

Dominyonlar: mimarlar gibi tasarım yaparlar, diğerleri bunları uygular.

Erdemler: gökkubbeleri yönetir ve hareket ettirir, Tanrı'nın aracı olarak mucizelerin gerçekleşmesine yardım ederler.

Yetkiler: tanrısal düzeninin aksamamasını gözetirler, bazıları insanlara mahsus işler de yapar.

Beylikler: kamusal işlerle, ülkelerle, prenslerle, yargıçlarla ilgilenirler.

Başmelekler: tanrısal kültü yönlendirir ve kutsal nesnelerin bakımını üstlenirler.

Melekler: daha önemsiz işlerle ilgilenir, koruyucu melekleri olarak bireylerin sorumluluğunu üstlenirler.¹⁴³

Melekler, saf düşünceyle meşgul olanlardan başlayarak fiilen dünya işlerinin yönetimiyle ilgilenenlere kadar sıraya dizilmiş "göksel zekâlar"dır. Avrupa'nın yönetiminin fiilen olabildiğince bölünmüş ve parçalanmış olduğu zamanlarda, entellektüelleri, bir tek büyük, birleşik, hayalî kozmik yönetim sistemi içinde güçlerin kesin bir biçimde paylaşılmamasını tartışmakla uğraşıyordu.

*

Günümüzde, geç Antikite'nin büyük sentezi, Ficino, Agrippa ve Giordano Bruno gibi Rönesans simyacıları ve büyücüler tarafından yeniden canlandırılarak (ve süreç içinde Kabala ve diğer spiritüel geleneklerle iç içe geçerek), büyük ölçüde Batılı törensel büyücülüğün temeli olarak yaşamaya devam ediyor. Aydınlanma'nın bundan önemli bir kopuşu işaret ettiği sanılır. Oysa varsayımların temel yapısı gerçek anlamda değişmedi. Descartes ve

haleflerinin akılcılığının çekiciliği esas olarak, düşüncenin özü olduğu varsayılan matematiksel veya matematik-benzeri soyutlamaların aynı zamanda doğayı düzenleyen prensipler olduğuna dair spiritüel, hatta mistik bir inanç olmaya devam etti – ister Tanrı'yla özdeşleştirilmiş olsun, ister Tanrı'nın var olmadığının nihai kanıtı olarak görülsün, hiç değişmedi.

Bu şekilde düşünmek zor, çünkü bizler artık ruhu akılla değil, bizi benzersiz, kendine özgü veya yaratıcı yapan şeylerle özdeşleştiriyoruz. Ancak bu görüş Romantik çağın ürünüdür ve o dönemlerde daha önceki anlayışlardan neredeyse tam bir kopuşu işaret eden bir görüştür. Tekrar ediyorum, burası akıl, tahayyül ve ondan doğan arzu arasındaki ilişki hakkındaki tartışmaların detaylarına girmenin yeri değil, ama “akılcılık” kavramının, özellikle bürokratik akılcılık kavramının niçin tümdengelimci mantığın veya teknik verimliliğin basit sorularıyla sınırlı kalmadığını, aksine eninde sonunda mutlaka kendini ihtişamlı kozmolojik bir şemaya dönüştürdüğünü anlamamıza yardım eder.

III. Bürokrasi Karşıtı Fantezinin Bürokratikleştirilmesi Hakkında

“Bu işin [akademik çalışmaların] umurumda bile olmadığına karar verdiğim an, iş saatleri içinde bilgisayar oyunlarının sesini kısmaya son verdiğim an oldu. Herhalde dışarıda bir grup öğrenci, ödevleri hakkında yorum bekliyordu ve ben şu havadaydım: “Biraz bekle, şu cüceyi öldüreyim, sonra seninle ilgileneneğim.”

– akademisyen bir arkadaş (anlaşılabilir sebeplerden ötürü ismini saklı tutuyorum)

Modern bilimin bir dereceye kadar spiritüel bağılıklar üzerine kurulmuş olması, tabii ki herhangi bir biçimde, bulgularının gerçek

olmadığı anlamına gelmez. Ama bence şu anlama gelir: ne zaman birileri çıkıp daha akılcı bir toplumsal düzen yaratmaya çalıştıklarını iddia etse, bir an dursak ve çok dikkatli düşünsək iyi olur (özellikle bu toplumsal düzeni kolayca daha mantıklı, daha dürüst, daha az şiddet içeren veya daha adil diye tanımlayabiliyorlarsa).

*

Ortaçağ'da Avrupa'nın, Antik Roma'nın gerçek bürokrasiyi henüz yeni filizlendiği zamanlarda kozmik aklın somutlaşmış hali olarak gören vizyonuna dayanarak, nasıl sanal, göksel bir bürokrasi vizyonu ürettiğini görmüştük. Tabii ki zaman içinde önemli ölçüde değişti. Ama yeni bürokratik devletler ortaya çıktıkça ve on sekizinci, on dokuzuncu yüzyılda Avrupa ve Amerika'da bürokratik akılcılık baskın yönetim prensibi haline geldikçe, bir tür karşı harekete tanık oluruz: Prensler, şövalyeler, periler, canavarlar, büyücüler, tekboynuzlular ve en nihayet hobbit'ler, cüceler ve ork'lar. Belli başlı birçok yönden bu dünya açıkça anti-bürokratiktir: yani, bürokrasinin temel değerlerinin tam anlamıyla, açık seçik reddedilmesini ortaya koyar. Son makalede, bilimkurgunun sadece edebiyatta değil oyunlarda, televizyon şovlarında, karikatürlerde ve benzeri materyallerde de gelecekteki icatların oldukça standart bir listesini –ışınlanmadan tutun ışık hızından hızlı uzay motoruna kadar– toparladığını ve bunları, Kanada'daki, Norveç'teki veya Japonya'daki ergenlik çağındaki çocuklardan herhangi birinin bunların ne olduğunu bilmesi beklenecek şekilde konumlandığını açıkladım. Aynı şey bu fantezi literatürünün temel bileşenleri için de söylenebilir, her ne kadar metinden metine, filmden filme değişse de, hepsi birbiriyle bağıntılı temel karakterler, yönetim sistemleri (çoğu büyülü olan), teknolojiler, yaratıklar ve kültürel gelenekler kümesinin çevresinde döner. Söylemeye bile gerek yok, Ortaçağ'ın gerçekte nasıl olduğuyla uzaktan yakından neredeyse hiçbir bir benzerliği yoktur. Ama bu dünyanın gerçek tarihsel kökenlerini anlamak için zaman içinde çok daha eskilere gitmek gerekir.

*

Bizler “devlet”ten bir bütün gibi bahsetmeye alışkınız, ama bence aslında, modern devletler, tarihsel kökenleri oldukça farklı, birbirleriyle yapısal hiçbir ilişkileri olmayan ve kopmayla sonuçlanacak bir sürece çoktan girmiş olan üç farklı unsurun kesişmesi olarak bakıldığında daha iyi anlaşılır.

Ben bunlara egemenlik, idare ve siyaset adlarını vereceğim.

Egemenlik genellikle devletin tanımlayıcı niteliği olarak ele alınır: Egemen bir devlet belli bir toprak parçası üzerinde meşru şiddet kullanma tekeline sahip olduğunu iddia eden bir yöneticisi olan devlettir. Antik dünyadaki veya Ortaçağ’daki hükümetlerin çoğu, bu anlamda egemenlik iddia etmemişlerdir. Bunu yapmak akıllarına bile gelmezdi: bu medeni bir topluluğun değil, fetihçi imparatorlukların mantığıydı.

İkinci prensip, kararlarını yürürlüğe koyacak bir tek güç merkezi olmaksızın var olabilen ve genellikle olan idaredir. Buna tabii ki, düpedüz bürokrasi de denebilir. Ancak Mezopotamya’da yakın zamanlarda ortaya çıkan arkeolojik kanıtlar, bürokratik tekniklerin sadece egemen devletlerin değil, ilk şehirlerin varoluşundan önce ortaya çıktığını gösteriyor. Bunlar yüz yüze iletişim için fazlasıyla büyük hale gelen toplumları organize etmenin yolları olarak, ölçek yönetimi olarak icat edilmedi. Aksine, görüldüğü kadarıyla ilk başta, insanları bu büyük toplulukları inşa etmeye cesaretlendiren şey bu oldu. En azından kayıtları bize bunu anlatıyor. Ürünlerin, depolamanın, belgelendirmenin, kayıt tutmanın, yeniden dağıtımın ve muhasebenin standartlaştırılması, milattan önce beşinci binyılda, “kentsel devrim”den bin yıl önce, Dicle, Fırat ve kollarının kıyılarında yer alan küçük şehirlerde ortaya çıkmış gibi görünüyor.¹⁴⁵ Gerçekte nasıl ve neden olduğunu bilmiyoruz; hatta gerçekten bürokrat olup olmadıklarını (eğitilmiş memurlardan oluşan ayrı bir sınıf anlamında) ya da sadece bürokratik tekniklerin doğuşundan söz edip etmediğimizi bile bilmiyoruz. Ama tarihsel kayıtlar şunları ortaya koydu: Devasa tapınak ve saray kompleksleri ile her tür kaynağı dikkatle kaydeden ve paylaştıran eğitilmiş bir kâtipler hiyerarşisi vardı.

Üçüncü prensibe, kelimenin en geniş anlamıyla “siyaset” diyebiliriz. Elbette dar anlamıyla ele alındığında insanların yaptığı her şeyin siyasi bir yönü olduğu söylenebilir, bu anlamıyla iktidarı elde etmeye çalışmayı da içerir. Ama öyle bazı toplumsal sistemler vardır ki, siyaset bu anlamıyla kendi başına bir seyirlik spor haline gelir: Güçlü figürler izleyici ve destek kazanma amacıyla kamuoyu önünde birbirleriyle sürekli yarışır. Şimdilerde biz bunu demokratik yönetim sisteminin bir özelliği olarak düşünüyoruz, ancak insanlık tarihinin büyük bir kısmında daha ziyade aristokratlara özgü bir olgu gibi görülmüştür. Homeros’un destanlarının, hatta Cermen, Kelt veya Hint destanlarının sürekli övünen, düello yapan, en güzel ziyafetleri düzenlemek veya en ihtişamlı kurbanları vermek için yarışan yahut gösterişli hediyeler vermekte birbirini geride bırakmaya çalışan kahramanlarını düşünmek bile yeter.¹⁴⁶ “Destansı” adı verilen bu toplumsal düzenler, siyasetin özünü temsil eder. Egemenlik prensibini bilmezler, ama herhangi bir idare sistemi de yaratmazlar; bazen üstün bir kral vardır ama genellikle çok sınırlı bir güce sahiptir ya da tamamen simgeseldir; karizmatik aristokratlar etraflarına taraftar grupları toplar, en güçlü olan rakiplerinin maiyetindekileri ele geçirir, diğerleri ihtişamlı biçimde ezilip yok edilir veya bilinmezliğe gömülür, böylelikle gerçek güç elden ele geçer.

Bu anlamıyla siyaset her zaman esas olarak aristokratça bir olgu olagelmıştır. (Örneğin, ABD Senatosu’nun tamamen milyonlerden oluşması sebepsiz değildir.) Zaten “Aristokrasi”nin kelime anlamı “en iyilerin yönetimi”dir, seçimler ise, sıradan vatandaşların “en iyi” vatandaşlar arasından en iyilerinin kim olduğuna karar vermekte oynadığı rol olarak görüldü, birçok açıdan tıpkı Homeros destanlarındaki bir hizmetkârın, hatta bir Moğol süvarinin yeni bir karizmatik savaş liderinin emrine geçmesi gibi. (Bunun aksine, en azından Antik Yunan’dan bu zamana kadar, memurların seçiminde en demokratik yöntemin kura seçimi olduğu varsayıldı, böylece sıradan vatandaşlar tesadüfi yöntemle görevlere tayin edildi.)

Bütün bunların canavarlar ve cadılarla ne ilişkisi var? Aslında epeyce ilişkisi var. Zira öne sürdüğümüz bütün kanıtlar bu des-

tansı düzenlerin bir anda, bürokratik toplumların yanı sıra ortaya çıkmadığını, onlarla sembiyotik bir rekabet içinde ortaya çıktığını ve çok sonraları hatırlandığını, zira bürokrasiyle ilgili olduğu varsayılan her şeyin reddini içerdığını gösteriyor.

*

Burada tekrar arkeolojiye, özellikle dostum David Wengrow'un antik Ortadoğu konusundaki çalışmalarına dönmek zorundayım.¹⁴⁷ "Destansı toplumlar" adını verdiğim şeyin gerçek kökenleri, Mezopotamya, Mısır ve İndus Vadisi'nin büyük ticari-bürokratik toplumlarının etrafında yer alan tepelere, dağlara, çöllere veya steplere, daha sonra da Roma, Pers ve Çin İmparatorluklarına uzanıyor gibi görünüyor. Ekonomik açıdan, bu toplumlar birçok yönden kentsel merkezlerle bağlantılıdır. Genellikle şehirlere hammadde temin ederler ve her tür efsanevi zenginliği ve hazineleri kentlerin işyerlerinden alırlardı. Ama kısa süre sonra, her iki taraf kendisini diğer tarafın tam tersi gibi tanımlamaya başladı. Şehirli medeniyeti barbarca davranmamak olarak tanımlamaya başladı; buna karşılık barbarlar sonuçta ticari-bürokratik medeniyetin temel değerlerini aldılar ve bunları tam anlamıyla tersine çevirdiler. Birisi edebiyatın şaheserlerini yaratırken, diğeri yazıyı kullanmayı reddetti, ama epik şiirleri her seferinde yenileyerek, doğaçlayarak dile getiren ozanları alkışladı. Biri maddi değeri olan nesneleri özenle biriktirip kaydederken, diğerinin düzenlediği "potlaç" benzeri büyük şenliklerde paha biçilmez servetler ya taraftarlara dağıtıldı, ya maddi zenginlik gösterisine yönelik aşağılama jesti olarak rakiplere dağıtıldı, hatta terk edildi, ateşe verildi, denize atıldı.

İlk destansı toplumlar Bronz Çağı'nda ortaya çıktı, Platon'un veya Konfüçyüs'ün yaşadığı zamanlarda çok uzak hatıralar haline gelmiş olmaları gerekir. Gelgelelim bu hatıralar canlılığını korudu. Büyük edebiyat geleneklerinin neredeyse hepsi, Bronz Çağı'nın destansı toplumlarına benzediği düşünülen, daha sonra oluşturulmuş, hayal mahsulü destansı epiklerle başlar. Neden bir şehirli medeniyetin cahil barbarlar diye alay ettiği insan türü, genellikle

daha sonraki bir insan türünün destansı uzak ataları olarak hayal edilir? Neden çoğu zaman bunların kahramanlık hikâyeleri binlerce yıl tekrar tekrar anlatılır?

Bence bunun cevabı kısmen, destansı toplumların hikâye üretmek için tasarlanmış toplumsal düzenler olmasıdır. Bu bizi tekrar siyasetin doğasına ilişkin sorulara götürüyor. Siyasi eylemin –bu mikro-düzeyde bile doğrudur– diğer insanları, en azından kısmen, bu konuda duydukları ve öğrendikleri ile etkileyecek şekilde davranma meselesi olduğu iddia edilebilir.¹⁴⁸ Gündelik siyaset –ister kırsal bölgede bir köyde, ister bir şirketin ofisinde olsun– rivayetlerin, dedikoduların ve söylentilerin imalatı ile yakından ilgilidir. Bu yüzden, siyasi abartmaları sanata dönüştüren destansı toplumların aynı zamanda hikâye üreten devasa makinelere dönüşecek şekilde örgütlenmiş olmaları mantıklıdır. Her şey, çeşitli yarışmaların yapıldığı, tahammül, ihanet, intikam hikâyelerinin, imkânsız meydan okumaların, epik maceralar ve ihtişamlı fedakârlıkların anlatıldığı bir platforma dönüştürülmüştür. Hayatın tüm amacı başkalarının övebileceği şeyler yapmaktır. Ta başından beri, Mısır ve Babil gibi bürokratik toplumlarda yaşayanlar ellerinde olmadan barbarların yaşadığı iç bölgelerin nasıl olduğunu hayal etmişlerdir, çok geçmeden bu bölgeler canavarlar ve garip sihirli güçlerle dolu, puslu topraklar haline gelmişlerdir. Ve tabii ki, etrafta artık gerçek, şiddet kullanan barbarların kalmadığı çağlarda şiddet kullanan barbarlar hakkındaki dramatik hikâyeler daha da inandırıcı olmuştur.

Barbarlar, bürokratik medeniyetlerle sembiyotik bir ilişki içinde her zaman var olmuştur. Avrasya tarihi boyunca, aynı örnek tekrar tekrar yeniden ortaya çıkmıştır. Destansı toplumlar imparatorlukların sınır bölgelerinde var olmuştur; hatta sık sık (Roma İmparatorluğu'nun sınırlarında oluşan Cermen topluluklar veya Çin Seddi boyunca yerleşen Kuzey Barbarları veya her ikisinin sınırlarında zaman geçiren Hunlar gibi) bu imparatorluklara akınlar düzenlemiş ve istila etmişlerdir; buna rağmen genellikle hızla çözülüp efsanelere karışmışlardır.¹⁴⁹

Modern fantezi literatürünün köklerinin Gaul'lu Amadis Gaul veya Orlando Furioso gibi geç dönem şövalye hikâyelerinde olduğu

söylenbilir, ama bu tür, Victoria Çağı'nda, posta idaresinin halk arasında büyük heyecan yarattığı zamanlarda gerçekten belirgin bir şekilde bürünür. Çok sıradışı bir zamanın içinde oturtulur. Bu zaman, bir açıdan tıpkı peri masallarının “bir varmış bir yokmuş”unun modern versiyonudur, hem bir tür dalgalı, belirsiz geçmiş zamandır, hem de başka bir boyutta kendi zamanımızla aynı anda mevcuttur (birçok hikâyenin doğruladığı gibi, bizim dünyamızla, zamanın ve mekânın işleyişinin tamamen farklı olduğu periler ülkesi arasında geçitler vardır). Ama bu fantezi edebiyatının özü her zaman aynı değildir. Peri masalları Ortaçağ ve erken modern topluma kadın ve çocuk gözüyle bakışı yansıtır; kahramanları prensler ve maiyetindekiler değil, daha çok sütçü kızlar ve ayakkabı ustalarının çocuklarıdır; fantezi edebiyatı diye tanınmaya başlayan şeyde, tam aksine, bu “bir varmış bir yokmuş”, destansı epiğin yoğun biçimde nüfuz etmesiyle tamamen dönüşüme uğramıştır. Burada “fantezi edebiyatı” ile, her şeyin ötesinde, kökleri George MacDonald ve Lord Dunsany gibi geç Victoria Çağı figürlerinde yer alan, en parlak simgeleri hâlâ J. R. R. Tolkien, C. S. Lewis ve Ursula K. Le Guin olan, zaman zaman “kılıç ve büyü” türü diye adlandırılan türü kastediyorum.¹⁵⁰ Standart karakterler grubu (savaşçı, rahip, büyücü), büyü türleri, korkunç yaratıklar vs. bu gelenek içinde biçimlendi: Binlerce değilse bile yüzlerce çağdaş kurgu eserde, sayısız kendine özgü çeşitlemede sürekli tekrarlanan standart bir repertuar.

Bu kitaplar sadece bürokratik toplumlarda yaşayanlar için bitmez tükenmez hayal kurma malzemesi oluşturmalarından ötürü cazip değildir. Her şeyden öte, bürokrasinin ifade ettiği her şeye sistematik bir olumsuzlama sunmaya devam ettikleri için caziptir. Tıpkı Ortaçağ rahiplerinin ve büyücülerinin şaşaalı bir göksel yönetim sistemini hayal etmekten hoşlanması gibi, şimdiki zamanlarda bizler, Ortaçağ rahiplerinin ve sihirbazlarının, bürokratik varoluşun her yönüyle özenle silinip atıldığı bir dünyadaki maceralarını hayal etmekten hoşlanıyoruz.

*

Niçin hoşlanıyoruz? En basit biçimde, bir tür ideolojik aşılınmay-la uğraşıyoruz diye açıklanabilir. Tarihsel olarak, otoritenin kendi erdemlerini övmesinin en etkili yollarından biri, onlardan direkt olarak bahsetmek değil, onların tamamen olumsuzlanmasının – diyelim ki ataerkil otoritenin ya da kapitalizmin veya devletin hiç olmaması durumunda hayatın neye benzeyeceğini gösterdiğini iddia eden– özellikle canlı bir imgesini yaratmaktır. İdeolojik bir taktik olan bu aldatmaca en çok, bu imge belli bir seviyede, son derece cazip olduğu zaman işe yarar.¹⁵¹ İnsan önce alternatif bir dünya görüntüsüne kapılır, bunu hayal ederken bir tür dolaylı heyecan yaşar, ancak en sonunda kendi arzularının sonuçları karşısında dehşetle irkilir.

Romalıların oyunları buna mükemmel bir örnek teşkil eder. İmparatorluk kuruluncaya kadar, Akdeniz şehirlerinin çoğunda bir tür öz-yönetim vardı, halkı ilgilendiren konular halk meclislerinde tartışılırdı. Demokrasilerde, hukuk davalarına bile yüzlerce vatandaştan oluşan halk jürileri bakardı. İmparatorluk döneminde tabii ki bütün bu yetkiler azaldı ve sonunda yok oldu. Bunun yerine çok sayıda vatandaş, araba yarışları veya gladyatör dövüşleri için veya suçluların vahşi hayvanlara parçalatılmasını seyretmek için Kolezyum veya Sirk'te bir araya gelmeye başladı. Eğer bu vatandaşlar herhangi bir şey için oy kullanma deneyimi yaşamışlarsa, bu olsa olsa yenilen gladyatöre ölüm cezası verilip verilmemesi için başparmaklarını aşağıya veya yukarıya çevirmeleri şeklinde olmuştur.

Başka bir ifadeyle, İmparatorluk sadece yurttaşları üzerinde tek tip bir hukuk sistemi uygulayarak kendisine meşruiyet kazandırmakla kalmadı, aynı zamanda yurttaşlarını organize bir linç güruhu oluşturmaya teşvik etmeyi de ihmal etmedi (oyunların sponsorluğunu, genellikle bizzat mahkemelere başkanlık eden yüksek yargıçlar yapıyordu) ve adeta şunu söyler gibiydi: "Demokrasi mi? İşte nereye vardığını görüyorsunuz." Bu o kadar etkili oldu ki, daha sonraki iki binyıl boyunca, demokrasinin tehlikeleri hakkında yapılan uyarılarda ısrarla böyle bir sistemin kaçınılmaz olarak "halkın", Roma sirklerindeki güruh gibi davranmasıyla son bulaca-

ğı ileri sürüldü –buna bu sürenin büyük bir kısmında demokrasiye inatla karşı çıkan bütün eğitilmiş Avrupalılar da hildır–: şiddet dolu hizipçilikle bölünmek, merhametin ve zulmün aşırı uçları arasında, karizmatik idolleri gözü kapalı izlemekle bunları imha etmek arasında mantıksızca gidip gelmek. O günden bu yana, neredeyse bütün eğitilmiş insanlar, bazı açılardan toplumda birkaç demokratik unsuru gönülsüzce kabul etseler bile, adalet ve hukuka dayanan yönetimin tamamen dışında tutulmaları gerektiğini düşünüyorlar.

Okurda bütün bu kurumların yönetici sınıfların kitleleri yönlendirmek için hazırladığı hilelerden ibaret olduğu gibi bir izlenim bırakmak istemiyorum. Böyle olduklarında bile, geri tepmeleri mümkün değildir. Roma sirkleri olağanüstü başarılı olmuş olabilir –gerçekten bugüne kadar yaratılmış en parlak antidemokratik kurumlardan biriydi– ama ünlü bir örneği ele alacak olursak, kafalar çekilerek oburluğun, başkaldırının ve cinselliğin kutlandığı Ortaçağ'ın karnavalları da tartışmalı bir konudur. Zengin efendiler kuşkusuz karnavalları, toplumun hiyerarşik düzeni bozulursa ardından gelebilecek dehşeti göstererek kitleleri uyarmanın bir yolu olarak görüyorlardı, ama tabii ki fiilen bu kutlamaları organize etmekten ve yürütmekten sorumlu olan sıradan insanlara bu ihtimal hiç bu kadar korkunç görünmemişti (aslında karnavallar sık sık gerçek isyanlara dönüşmüştür).¹⁵²

Hiç kuşku yok ki fantezi edebiyatı da tartışmalı bir alan. Yazarların kendileri bile genellikle eserlerinin siyasi çıkarımlarından emin değiller. Örneğin J. R. R. Tolkien bir zamanlar siyasi olarak ya bir anarşist ya da “anayasasız” bir monarşist olduğunu belirtmişti – anlaşıldığı kadarıyla tam olarak hangisi olduğuna hiç karar veremiyordu.¹⁵³ Bu iki duruşun ortak yönlerinden biri, elbette her ikisinin de son derece anti-bürokratik olmasıdır. Bu, fantezi edebiyatın neredeyse tümü için geçerlidir: sadece kötü insanların yönetim sistemleri vardır. Aslında, insan fantezi edebiyatının en önemli özelliklerini tek tek araştırabilir ve her birinin tam anlamıyla bürokrasinin bazı yönlerinin olumsuzlanması olduğunu görebilir:

- Fantezi dünyalarının belirleyici özelliği, iyi ile kötü arasındaki (ya da en iyi ihtimalle kuşkulu iyi ile mutlak kötü arasındaki) mutlak bir ayırım olmasıdır, bu da aralarındaki tek muhtemel ilişkinin savaş olduğu kuvvetlerin varlığını ima eder. Aslında, bu mutlak kötü kişilerle çatışma söz konusu olduğunda, savaş bile mutlaklaşma eğilimi gösterir, gelenek, görenek veya şövalyelik aradan çekilir. Bu, organize şiddetin –aristokratik bir geçmiş zaman– genellikle şerefın her şeyin üstünde olduğu törensel bir oyuna benzeme eğilimi taşıdığı destansı toplumlarla veya Ortaçağ toplumlarıyla çarpıcı karşıtlık gösterir. Öyle görünüyor ki mutlak kötü prensibi, **değerlerden bağımsız, kurallarla-bağılı bürokratik prensibi**, yani iyi ve kötü gibi prensiplerin her tür idari düzene tamamen yabancı olduğu olgusunu olumsuzlamak için vardır.
- Esas olarak insan olan, ama geniş bir toplumsal, yasal veya siyasi düzen içinde entegre edilmesi kesinlikle imkânsız olan yarı-insan canlılardan –cüceler, drow’lar, troll’ler vs.– oluşan fantezi âlemlerinin varlığı, ırkçılığın aslında haklı olduğu bir dünya yaratır. Kimi zaman doğrudan ırk diline başvurulur: “elf ırkı”, “cüceler ırkı” vs. Böyle olmasa bile bu dünyalar, konuşabilen, ev inşa edebilen, yiyecek yetiştirebilen, sanat ve ritüeller yaratabilen, yani insanlara benzeyen ve esas olarak insanlar gibi hareket eden, ama çok farklı manevi ve zihinsel niteliklere sahip insan gruplarının bulunduğu yerlerdir. Bu, başka şeylerin yanı sıra, **bürokratik kayıtsızlık prensibinin**, yani kuralların herkes için aynı olduğunun, ana babası kim olursa olsun herkesin kanun önünde eşit muamele görmesi gerektiği prensibinin tamamen

yadsınmasıdır. İnsanların bir kısmı “ork”, diğerleri “piksy” ise, eşit muamele zaten düşünülemez.

- Fantezi dünyalarında meşru güç ya saf karizmaya ya da geçmişteki karizmanın anısına dayanma eğilimindedir. Aragorn hiç kimseyi kendisinin yanında yer almaya zorlamaz. Aslan da öyle. Gedde. Sadece kötü adamlar devlete benzer mekanizmalar yaratır, yarattıkları zaman da, bu mekanizma salt zorlamadan ibarettir. Dahası, sürekli yenilenmeyen karizmatik otorite giderek bozulur ve çürür (örneğin, Denethor, Gormenghast) veya tüyler ürperten, Gotik, yaşayan ölü şekline bürünür. Gerçek, canlı, karizmatik otorite ihtimali her zaman, tam anlamıyla savaş ihtimali temeline dayanır, yani sürekli fiziksel bir güvensizlik olmadığı takdirde meşru otorite zaten mümkün değildir. Başka bir ifadeyle, politikacıların sürekli taraftar toplamak için yarıştığı modern “demokratik” Cumhuriyetin siyasi ideali korundu –bu pek şaşırtıcı değildir, zira daha önce vurguladığım gibi bu zaten bu tür Cumhuriyetlerde destansı/aristokratik unsur olmuştur– ama hem egemenlik prensibinden, hem de, en önemlisi, bürokratik prosedürlerin düzenlilik ve öngörülebilirlik prensiplerinden ve bürokratik bir düzende ancak düzenlilik prensibini korumak için kullanıldığı sürece meşru kabul edilen gücün rutinleştirilmesi prensibinden tamamen koptu. Kısaca, fantezi dünyalarında, gerçekten meşru otorite figürleri genellikle şiddet kullanır, ama şiddeti kuralları uygulamak için kullanmaz.
- Sonuç olarak: fantezi toplumlarında, destansı toplumlarda olduğu gibi, siyasi hayat büyük ölçüde hikâye yaratmakla ilgilidir. Anlatı içinde anlatı vardır; tipik bir fantezinin konusu bizatihi hikâye

anlatma, hikâye yorumlama ve yeni hikâyeler için malzeme yaratma hakkındadır. Bu, bürokratik işlemlerin mekanik niteliği ile çarpıcı bir karşıtlık gösterir. İdari prosedürler hikâye yaratmakla pek ilgili değildir; bürokratik bir ortamda hikâyeler işler ters gittiği zaman ortaya çıkar. İşler yolunda giderse, herhangi bir anlatı kıvılcımına rastlanmaz.

- Ayrıca, hikâye kahramanları, sürekli olarak antik dillerde bilmece çözmekle, karanlık mitlerle ve kehanetlerle, runik bulmacaların yer aldığı haritalarla vs. uğraşır. Bürokratik prosedürler ise tam aksine şeffaflık prensibine dayanır. Kuralların açık seçik, tek tipte ifade edilmiş ve herkesin erişimine açık olduğu farz edilir. Hepimizin bildiği gibi durum nadiren böyledir. Ama prensip olarak doğru olduğu farz edilir. Çoğumuz için idari formlar en azından sadece ayın belli dönemlerinde gözle görülebilen elf sırları kadar karanlıktır. Ama böyle olmadığı varsayılır. Aslında bürokratik taktiklerin en sinir bozucu olanlarından biri, sahte bir şeffaflık görüntüsüyle bilgi saklamaktır: örneğin önemli bir bilgiyi departmanın –hiç kimsenin hepsini okuyamayacağı kadar çok sayıda– elektronik posta sağanağının içine saklamak gibi. Yeni bir politikadan veya sorumluluktan haberdar edilmediğimizden şikâyet edecek olsak, bürokratlar muzaffer bir edayla yeni kuralların sıralandığı belgelerin tarihini (genellikle aylar öncesidir) ve detaylarını önümüze sürerler.¹⁵⁴ Bununla kıyaslanırsa, fantezi malzemelerinde kesinlikle bir tür eğlence vardır: bulmacalar gerçekten bulmacadır, bulmaca olmaları gerekir ve işgüzar biri çıkıp da bütün bunların kusursuz bir biçimde şeffaf ve basit olduğunu, kolayca anlayamadığınız için mutlaka sizde bir sorun olduğunu söyleyerek size ders vermeyecektir.

Son örneğin açıkça gösterdiği gibi, biz bu sabit şeyleri tartışırken, bürokratik sistemlerin gerçekte nasıl çalıştığından değil, nasıl çalışması gerektiği gibi soyut bir idealden bahsediyoruz. Gerçekte, bürokrasiler nadiren nötrdür; hemen hemen her zaman diğerlerine karşı belli ayrıcalıklı grupların (genellikle ırk gruplarının) hâkimiyeti altındadır veya onların lehinedir; geçerli oldukları sürece öylesine izlenmesi imkânsız, karmaşık ve çelişkili kurallar üretirler ki sonuçta yöneticilere çok geniş kişisel yetkiler verilir. Gerçek dünyada, bürokratik prensiplerden bu kopuşlar, suiistimal olarak deneyimlenir. Fantezi dünyasında ise üstün nitelikler olarak deneyimlenir.

Gelgelelim belli ki bütün bu üstün niteliklerin gelip geçici olması amaçlanmıştır. Fantezi diyarı ziyaret edilecek heyecan verici bir yerdir. Aramızdan pek azı gerçekten orada yaşamak ister. Ama eğer yanılmıyorsam –yazarların niyetleri ne olursa olsun– eninde sonunda bu edebiyat genellikle okuru, bürokratik varoluş hakkındaki kendi kuşkularının nihai sonuçlarını sorgulamaya yöneltecek şekilde etkiler, mesele kesinlikle budur.

*

Demek ki fantezi edebiyatı, büyük ölçüde bürokrasiden tamamen arındırılmış bir dünya hayal etme çabasıdır, okur hem bir tür dolaylı gerçeklerden kaçışın keyfini yaşar, aynı zamanda sıkıcı, yönetilen bir dünyanın, hayalî bir alternatifine göre belki de daha iyi olduğunu düşünerek rahatlar.

Bununla birlikte bürokrasi ve bürokratik prensipler bu tür dünyalardan tamamen yoksun değildir. Bunlar değişik yönlerden içeri sızar.

Öncelikle, Ortaçağ'ın eski kozmik yönetim tahayyülü, fantezi dünyalarının çoğunda tamamen reddedilmez. Bunun sebebi, bu dünyalarda teknolojinin rüzgâr ve su değirmenleriyle sınırlı olmasına karşın, büyüünün neredeyse her zaman etkili olmasıdır. Bu hikâyelerde görülen büyü türleri genellikle, Iamblichus gibi Antikçağ büyücülerinden başlayarak MacGregor Mathers gibi Victoria Çağı sihirbazlarına kadar uzanan, sihirli dairelerle, büyü-

lerle, ilahilerle, cüppelerle, tılsımlarla ve sihirbaz değnekleriyle harekete geçirilen iblislerle dolu Batılı törensel büyü geleneklerinden alınmıştır. Kozmik hiyerarşiler, büyülerin, emirlerin, yetkilerin, etkilerin, göksel katmanların karmaşık mantıksal düzeni ve bunların farklı yetkileri, unvanları ve idari sorumluluk alanları da böyledir: bütün bunlar şu ya da bu biçimde, en azından bir gizli güç potansiyeli formu olarak, antibürokratik âlemin dokusunun içinde saklı tutulur. Evet, ilk baştakilerde, en kararlı antibürokratik âlemlerde, büyücüler ya kötüdür (*Barbar Conan*'daki Zukala ve milyonlarca benzeri *pulp fiction* kahramanı, hatta Michael Moorcock'un ahlak-dışı Elric'i),¹⁵⁵ ya da iyi iseler, sanatlarının teknik yönü minimuma indirilmiştir (Gandalf'ın gücü, büyülere ilişkin gizemli bilgiden kaynaklanmaktan ziyade kendi kişisel karizmasının uzantısı gibidir). Ama zamanla o günden bugüne, *Yerdeniz Büyücüsü*'nden *Harry Potter*'a gelindikçe sihir –ve sihirli bilgi– giderek daha merkezî bir rol almaya başladı. Ve elbette *Harry Potter*'a gelinceye kadar Cimmeria veya Elfland yahut Hyperborea gibi destansı diyarları ardımızda bırakıp klasik bürokratik bir kurum içine oturtulmuş, antibürokratik bir anlatıya varmış bulunuyoruz: Bankalar, Büyücü Heyetleri, Araştırma Komisyonları, hatta hapishanelerle dopdolu sihirli bir dünyada yer alan, bir İngiliz yatılı okulu. *Harry Potter* kitaplarında bu tam anlamıyla bir şakadır: dünyanın büyü-sünü bozmaktan sorumlu en sıkıcı, en kasvetli kurumları alın ve hayal edebileceğimiz en çılgınca büyülü versiyonlarını anlatan hikâyeler uydurmayı deneyin.

Bu nasıl olabildi? Evet, sebeplerden biri, popüler kurgu türlerinin giderek kitaplarla sınırlı olmaktan çıkması (özellikle çocuklar veya ergenler söz konusu olduğunda bu özellikle geçerli). Bunlar sadece filmlere ve televizyon dizilerine el atmakla kalmadı; artık masa oyunlarından modellere, bilmecelere ve aksiyon figürlerine, çeşitli hayran literatürü biçimlerine, dergilere, hayran sanatına, video ve bilgisayar oyunlarına kadar her yerde varlar. Fantezi türü söz konusu olduğunda, her şeyden önce yetmişli yılların sonlarında *Dungeon & Dragons* adlı rol-üstlenme oyununun yaygınlaşmasını anlamaksızın bu literatürün daha sonra döndüğü yönü

anlamak imkânsızdır. Bu oyunda tüm dünyada, ergenlik yaşında olan binlerce kişiye doğaçlama olarak kendi fantezi dünyalarını ve fantezi maceralarını yaratma imkânı sağlanıyordu, sanki gerçek zamanda, hep birlikte kendi maceralarının hikâyesini veya senaryosunu yazıyorlarmış gibi.

Tutkunlarının verdiği isimle D&D, belli bir düzeyde hayal edilebilecek en serbest formlu oyundur, zira karakterler, Dungeon Master'in yarattığı dünyanın sınırları içinde, ellerindeki kitaplar, haritalar, masalar ve önceden kurulmuş şehirler, kaleler, ejderhalar ve ıssız alanlarla, tam anlamıyla istedikleri her şeyi yapabilirler. Bu birçok açıdan oldukça anarşist niteliktedir, zira ordulara bir kişinin kumanda ettiği klasik savaş oyunlarının aksine, anarşistlerin "üye grubu" diye adlandırabileceği, ortak bir amaç için (bir dava uğruna veya sadece hazine ve deneyim biriktirmek arzusuyla) işbirliği yapan, birbirini tamamlayan nitelikleri olan (savaşçı, rahip, sihirbaz, hırsız...) bireylerden oluşan bir ekip vardır, ama belirgin bir emir kumanda zinciri yoktur. Dolayısıyla toplumsal ilişkiler gayrişahsi bürokratik hiyerarşilerin tam tersidir. Bununla birlikte, başka bir açıdan, D&D anti-bürokratik fantezinin fazlasıyla bürokratikleştirilmesini temsil eder. Her şeyin kataloğu vardır: Canavar türleri (taştan devler, buzdan devler, ateşten devler...) her birinin listesi yapılmış güçleri ve kazanılan puanların ortalaması (öldürme güçleri), insani yetenekleri (güç, zekâ, akıl, el becerisi, karakteri...); farklı kapasite seviyelerinde kullanılabilecek büyülerin listesi (sihirli füze, ateş topu, içinden geçilen duvarlar...); tanrı ve şeytan türleri; çeşitli zırh ve silahların etki gücü; hatta ahlaki özellikler (birisi kanunlara saygılı, nötr veya kaotik; iyi, nötr veya kötü olabilir, bunların çeşitli bileşimleri dokuz temel ahlak tipi oluşturur...). Kitaplar uzaktan Ortaçağ'ın hayvan hikâyelerini ve büyü kitaplarını çağrıştırır. Ama büyük ölçüde istatistiklerden oluşmuştur. Bütün önemli nitelikler sayılara indirgenebilir. Aynı şey gerçek oyunlarda da geçerlidir, kural yoktur, kitaplar sadece kılavuzdur, Dungeon Master onlarla birlikte oyun oynayabilir (aslında oynaması gerekir), yeni büyüler, canavarlar icat eder, var olanların binlerce çeşidini yaratır. Her Dungeon Master'in

dünyası farklıdır. Sayılar bir anlamda çılgın hayal gücü becerileri platformudur, kendi başlarına bir tür şiirsel teknolojidir.

Yine de sayıların, karakter, yetenek, canavar, hazine, büyü tiplerinin standartlaştırılmasıyla ve yetenek puanları ve puan kazanma kavramlarıyla 6-, 8-, 12- ve 20 yüzlü zar dünyasından dijital arayüzler dünyasına geçilmesi çok büyük bir etki yarattı. Bilgisayar oyunları fanteziyi tamamen bürokratik bir prosedüre dönüştürebildi: Puanları biriktirme, seviye yükseltme vs. Orduları kumanda etmeye dönüş yaşandı. Bu, şiirsel teknolojiyle bürokratik teknolojinin zorunlulukları arasında sürekli gidip gelerek, rol-üstlenmeyi bilgisayar oyunlarına geri getirmek suretiyle başka yönde bir hareket başlattı (Elfquest, World of Warcraft...). Ancak bu oyunlar bunu yapmak suretiyle, muhasebe prosedürlerinin gerçekliğin dokusunu belirlediği bir âlemde, şu anda sıkışıp kaldığımız düzenli dünyanın tamamen yadsınmasının bile eninde sonunda aynı şeyin başka bir versiyonu haline geldiği bir yerde yaşadığımız duygusunu güçlendiriyor.

IV. Kuralların Ütopyası

Fantezi dünyalarında bu kadar çok vakit geçirmeyi uygun görmemin bir sebebi, bu konunun oyun oynamak, oyunlar ve özgürlüğün doğası hakkında bazı temel meseleleri açmasıdır – inanıyorum ki bunların hepsi, bürokrasinin gizli çekiciliğinin özünde yer alıyor. Bir yandan, bürokrasinin eğlenceyle hiçbir ilgisi yoktur. Mekanik ve gayrişahsi niteliğiyle, herhangi bir eğlence ihtimalinin reddini temsil ediyor gibi görünür. Öte yandan bürokratik bir çerçeve içine sıkışıp kalmak, bir tür korku oyununa hapsedilmeye benzer bir duygu yaratır.

Bürokrasiler oyunlar yaratır – bunlar hiçbir anlamda eğlenceli olmayan oyunlardır. Ama bu noktada oyunların gerçekten ne olduğu, ama öncelikle de bunları eğlenceli yapan şeyin ne olduğu hakkında daha dikkatli düşünmek yararlı olabilir. Her şeyin başın-

da oynamak (play) ile oyun (game) arasındaki ilişki nedir? Biz oyun oynarız. Öyleyse oynamak ile oyun gerçekten aynı şey mi? İngilizcede ikisi arasında bir fark olması, bir anlamda sıradışıdır – birçok dilde aynı kelime ikisini de kapsar (Hatta Avrupa dillerinden çoğunda böyledir, Fransızca *jeu* veya Almanca *spiel* gibi). Ama başka bir seviyede ikisi karşıt gibidir, birisi serbest yaratıcılığı, diğeri ise kuralları akla getirir.

Hollandalı büyük sosyolog Johann Huizinga, *Homo Ludens* adlı, görünüşte bir oyun oynama (play) teorisi olan bir kitap yazmıştı. Aslında bu kitap çok kötü bir oyun oynama (play) teorisi sunuyordu, ama oyun (game) teorisi olarak hiç de kötü değildi.¹⁵⁶ Huizinga'ya göre, oyunların belli ortak özellikleri vardır. Öncelikle, açıkça zaman ve mekânla bağlıdırlar ve dolayısıyla sıradan hayatın dışında bir yere oturtulmuşlardır. Bir saha, bir kurul, bir start tabancası ve bir bitiş çizgisi vardır. O zaman/mekân sınırları içinde, belli kişiler oyuncu olarak belirlenmiştir. Ayrıca hangi oyuncuların ne yapabileceğini ve ne yapamayacağını kesin olarak belirleyen kurallar vardır. Son olarak, oyuncuların oyunu kazanmak için ne yapması gerektiğine ilişkin net bir menfaat fikri vardır. Ve en önemlisi: Her şey orada var olandan ibarettir. Çerçevenin dışına düşen yerler, kişiler, eylemler konudışıdır; önemi yoktur; oyunun parçası değildir. Başka bir ifadeyle söylersek, oyunlar tamamen kurallarla yönetilen eylemlerdir.

Bu bana önemli görünüyor, zira oyunların eğlenceli olmasının sebebi kesinlikle budur. İnsanın varoluşunun neredeyse bütün yönlerinde, bütün bunlar muğlaktır. Bir aile kavgasını veya işyeri rekabetini düşünün. Kim işe karışmış kim karışmamış, adil olan nedir, ne zaman başlamış ne zaman bitmiş, hatta sizin kazandığınızı nereden belli – bütün bunları söylemek son derece zordur. Hepsinden zor olanı da kuralları anlamaktır. Kendimizi içinde bulduğumuz durumların hemen hemen hepsinde, kurallar *vardır* – hatta samimi sohbetlerde bile, kimin hangi sırayla konuşacağına, susacağına, tonlamaya, kaçınmaya, uygun olan ve olmayan konulara, ne zaman güleceğinize, ne tür mizaha izin verildiğine, gözlerinizle ne yapmanız gerektiğine ve milyonlarca başka şeye

ilişkin üstü kapalı kurallar vardır. Bu kurallar nadiren açık seçik belirtilir ve muhtemelen birbiriyle çelişen, belirli bir anda uygulamaya konabilen kurallar vardır. Dolayısıyla sürekli olarak, bunlar arasında seçim yapmak ve ötekilerin aynı şeyi nasıl yapacağını tahmin etmeye çalışmak gibi zor bir işle uğraşırız. Oyunlar ise bize, bütün bu belirsizliklerin ortadan kalktığı bir durumu gerçekten deneyimleme imkânı sunar. Herkes kuralları bilir. O kadarla da kalmaz, insanlar gerçekten bunlara uyar. Ve kurallara uymak suretiyle, kazanmak bile mümkündür! İşte zevkin kaynağı budur – gerçek hayatın tam aksine, insanın tamamen gönüllü olarak kurallara boyun eğmesi.

Demek ki oyunlar, bir tür kurallar ütopyasıdır.

Bu aynı zamanda oyunlarla oyun oynamak arasındaki gerçek farkın nasıl anlaşılacağını gösterir. Doğru, insan bir oyun oynayabilir; ama “oynamak”, ille de kuralların var olduğu anlamına gelmez.¹⁵⁷ Oynamak, tamamen doğaçlama şeklinde olabilir. İnsan gelişigüzel oynayabilir. Bu anlamıyla saf şekliyle oynamak, oyundan farklı olarak, yaratıcı enerjinin katıksız ifadesidir. “Oynama”nın işe yarar bir tanımını yapmak mümkün olsaydı (ki zor olduğu bilinir), şuna benzer bir şey olması gerekirdi: Yaratıcı enerjilerin özgürce ifade edilmesi kendi başına bir amaç haline geldiği zaman, oynamaktan söz edilebilir. Bu, özgürlük için özgürlüktür. Ama bu aynı zamanda oyun oynamayı belli bir anlamda, oyuna göre daha üst seviyede bir kavram haline getirir: oynamak, oyunları yaratabilir, kuralları yaratabilir –aslında en azından örtük olanları mutlaka yaratır, zira büsbütün rastgele, gelişigüzel oynamak kısa sürede sıkıcı hale gelir– ama tanım gereği oynamak, özü itibariyle kurallara-bağlı olamaz. Oyun toplumsal hale geldiğinde bu daha da geçerli olur. Örneğin çocukların oynaması araştırıldığında, hayali oyunlar oynayan çocukların, en az fiilen oyun oynadıkları süre kadar kuralları tartışmakla vakit geçirdikleri ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar kendi başına bir tür oyun haline gelmektedir.¹⁵⁸

Bir seviyede, bütün bunlar açık seçiktir: sadece biçimin ortaya çıkmasından bahsediyoruz. Özgürlüğün herhangi bir şeyle gerilim halinde olması gerekir, aksi takdirde tesadüften ibarettir.

Bu, oynamanın tam katıksız şeklinin, gerçekten herhangi bir tür kuralla engellenmemiş halinin (kendisinin ürettiği ve herhangi bir anda kaldırılabileceği kurallar hariç) sadece bizim hayalimizde var olabileceğini düşündürüyor, kozmosu yaratan o tanrısal güçlerin bir özelliği gibi.

Aşağıda Hintli bilim felsefecisi Shiv Visvanathan'dan bir alıntı yapıyorum:

Oyun, problem çözmenin bağımlı, spesifik bir yoludur. Oynamak daha kozmik ve açık uçludur. Tanrılar oynar [play], ama insan ne yazık ki oyun [game] oynayan bireydir. Oyunun tahmin edilebilir bir çözümü vardır, oynamanın ise olmayabilir. Oynamak doğuşa, yeniliğe, sürprize izin verir.¹⁵⁹

Hepsi doğru. Ama tam bu sebepten ötürü oynamakla ilgili potansiyel olarak korkutucu bir şey vardır. Zira bu açık-uçlu yaratıcılık, aynı zamanda onun tesadüfen yıkıcı olmasına izin veren şeydir. Kediler farelerle oynar. Sineklerin kanatlarını koparmak da bir oynama türüdür. Akli başında kişiler arasından oyuncu tanrılarla karşılaşmak isteyen pek çıkmaz.

O zaman bir öneride bulunayım.

Bürokrasinin cazibesinin arkasında yatan şey, oynamaktan duyulan korkudur.

*

Toplum teorisyenleri için, oynamayla ilgili açık seçik bir analogi vardır: Kurallar üreten, ama kendisi bunlarla bağlı olmayan bir prensip. Bu egemenlik prensibidir. Okur egemenlik prensibini, sonunda şu andaki “devlet” kavramımızda bir araya gelen üç prensipten –yönetim ve siyasetle birlikte– biri olarak hatırlayacaktır. “Egemenlik” terimi, son zamanlarda siyaset teorisinde genellikle “bağımsızlık” veya “otonomi” ile eşanlamlı olarak kullanılıyor –hükümetin kendi sınırları içinde istediğini yapma hakkı olarak–, ancak başlangıçta Avrupa’da kralların yetkisi hakkındaki çok spesifik tartışmalardan

doğmuştur. Esas mesele şuydu: Bir krallığın en üstteki yöneticisi, herhangi bir anlamda kendi yasalarıyla bağlı mıdır?

Egemenlerin bu yasalarla bağlı olmadığını ileri sürenler, tanrısal güçle bir benzerlik görürler. Tanrı herhangi bir kozmik ahlak sisteminin yaratıcısı ve nihai uygulayıcısıdır. Ama bir sistemi yaratmak için, kendisinin ondan önce gelmesi gerekir; bu sebeple Tanrı'nın kendisi, ahlaki yasalarla bağlı olamaz. Bu hiç de sıradışı bir çıkarım değildir. Madagaskar'da bu konuda atasözlerinin mantığı oldukça açıktır: Tanrı hem –yüksek bir yerden bakan ve ihlalleri cezalandıran– nihai bir yargıç olarak hem de hiçbir sebebi olmaksızın şimşekleri çaktıran ve ölümlüleri yakıp kavuran, tamamen keyfi bir figür olarak sunulur. Bazı Afrikalı krallar kendilerini bu mutlak prensibin insanda cisimleşmiş hali gibi göstermeyi denemişlerdir: En ünlü örneği Ganda Kralı Kabaka'dır. Kendisini yeni ve etkili bir İngiliz tüfeği hediye ederek etkilemeye çalışan İngiliz ziyaretçilerle karşılaştığında, tüfeği sokaktan geçen insanlar üzerinde rastgele test ederek, kendisi *onları* etkilemiştir. (Ayrıca, horladıkları için eşlerini öldürtmekle ünlüdür.) Gelgelelim aynı zamanda, Kabaka'nın hükümdar olarak meşruiyeti, her şeyin ötesinde krallığın yüksek mahkeme yargıçı sıfatıyla tarafsız adalet dağıtmakla kazandığı şöhretinde yatar. Yine, bu iki şey birbirine bağlı görülür: Kral istediği her şeyi yapabildiği (veya alabildiği) için, rüşvet de verilemez, demek ki tarafsız olmaması için hiçbir neden yoktur. Ganda Krallığı bu prensibi aşırıya götürmek açısından sıradışıdır (ve şunu belirtmek gerekir ki Afrika'da işleri bu kadar aşırıya götüren kralların sonu mutlaka kötü olmuştur), ama yine de, bu mutlak aşkın egemenlik kavramı ile, örneğin Carl Schmitt'in, modern devletlerde egemen gücün nihai olarak kanunları bir kenara itme yetkisi olduğunu ileri sürdüğü "Siyasi Teoloji"si arasında direkt bir devamlılık çizgisi vardır.¹⁶⁰

Bu anlamıyla egemenlik nihai olarak oynamakla (play) aynı şeydir, çünkü oyunları üreten üretken bir prensiptir; ama eğer öyleyse, oynamanın en korkutucu, kozmik şeklidir. Bazıları buna "yukarıdan aşağıya" oynamak adını vermiştir, bu kavram en açık biçimiyle, bizatihi kozmosun aslında tanrısal güçlerin oyunu

olduğu Hint teolojisiinde geliştirilmiştir.¹⁶¹ Ama Brian Sutton-Smith'in *The Ambiguities of Play* [Oyundaki Belirsizlik] kitabında belirttiği gibi bu, antik dünyada baskın görüştü, buna göre insan-
noğlu kader ve akıbetin oyuncaklarıydı; böyle bir âlemde örnek
insani oyun, tanrıların rastgele kaprislerine gönüllü olarak boyun
eğdiğimiz bir kumardır.¹⁶²

Böyle bir âlemde, özgürlük gerçekten sıfır toplamı bir oyundur.
Tanrıların veya kralların özgürlüğü, insanın köleliğinin ölçüsüdür.

*

Bütün bunların nereye gittiğini görmek zor olmamalı. Modern
devletler popüler egemenlik prensibine dayanır. Nihayetinde,
kralların tanrısal gücü "halk" adı verilen bir varlığın elinde. Ancak
bu anlamıyla popüler egemenlikle pratikte ne kastedildiği bile
giderek netliğini kaybediyor. Bilindiği gibi, Max Weber, egemen
devletin kurumsal temsilcilerinin, devletin sınırları içinde şiddet
hakkı üzerinde bir tekel kurduğunu belirtir.¹⁶³ Normal olarak, bu
şiddet sadece belli yetkili memurlar (askerler, polis, gardiyanlar)
tarafından veya bu memurların yetki verdiği kişiler (havaalanı
güvenlikçileri, özel korumalar...) tarafından ve sadece kanunlarda
açıkça belirlenmiş şekilde kullanılabilir. Ama eninde sonunda,
egemen güç gerçekte hâlâ, bu meşruiyetleri süpürüp atma hakkı
veya kılıfına uydurup işine devam etme hakkıdır.¹⁶⁴ ABD kendi-
sini "insanların değil, yasaların ülkesi" diye adlandırabilir, ama son
yıllarda öğrendiğimize göre, Amerikan başkanları işkence, cinayet,
yurtiçi gözetleme programları için emir verebiliyor, hatta mah-
puslara istedikleri her tür muameleyi yapabilecekleri Guantanamo
gibi yasaların üstünde bölgeler kurdurabiliyorlar. En alt seviyede
bile, kanunları uygulayanlar gerçekte onlara tabi değiller. Örne-
ğin bir polis memurunun bir Amerikan vatandaşına, kendisinin
hüküm giymesine yol açacak *herhangi bir şey* yapması olağanüstü
zordur.¹⁶⁵

Brian Sutton-Smith çağdaş dünyada, bazılarının "karanlık
oyun" adını verdiği, daha eski "yukarıdan-aşağıya" oyun görüşünün
artık egemen olmadığını savunuyor. Romantik çağdan beri, bunun

yerini büyük ölçüde, oynamayı farklı gözlerle, yıkıcı, eğitici ya da yaratıcı olarak gören, daha neşeli, aşağıdan-yukarıya bir grup retorik aldı. Kuşkusuz, bunların hepsi doğrudur. Ama bana öyle geliyor ki eski kavram tümüyle ortadan kalkmadı.¹⁶⁶ Hiç değilse, her keyfi güç eyleminin, problemin keyfilik değil güç olduğu duygusunu güçlendirdiği siyaset seviyesinde korunmaktadır.¹⁶⁷

Gerçekten de, (şimdilerde yaygın olarak “demokrasi” diye yanlış adlandırılan) cumhuriyetçi hükümet biçiminin norm haline geldiği yerlerde olup biten, hemen hemen kesinlikle budur. Hukuk düzeni ve dolayısıyla devlet şiddetinin kuralların nihai uygulatıcısı olduğu alanlar, neredeyse insan faaliyetlerinin tüm yönlerini belirleyecek ve düzenleyecek kadar genişlemiştir. Nitekim daha önce söylediğim gibi, sonunda elimize geçen, insanın nerede ne tür içecek servis edebileceğinden veya tüketebileceğinden, nasıl çalışabileceğinden, işten ne zaman çıkıp ne zaman çıkamayacağından, sokaktan görülen reklamların boyutlarına kadar her şeyi belirleyen düzenlemeler haline geldi. Güç tehdidi, Elagabalus, Cengiz Han veya Kanuni Sultan Süleyman’ın hükümdarlığı zamanlarında kesinlikle hayal edilemeyecek yollarla varlığımızın neredeyse bütün yönlerini istila ediyor.

Düzenlemelerin ve şiddetin hayatımızın bütün yönlerini istila ettiği hakkında daha önce yazmıştım. Burada tartışmak istediğim şey, bu zorunluluğun nihai olarak oynama [play] prensibinin (buna bağlı olarak yaratıcılığın) kendi başına korkutucu görünmesi, oysa oyun [game] benzeri davranışın şeffaf ve öngörülebilir olduğu için yüceltildiği örtük bir kozmolojiden kaynaklandığı, sonuç olarak da bütün bu kuralların ve yönetmeliklerin giderek artmasının bir tür özgürlük gibi deneyimlenmesidir.

Bu, devlet şiddeti tehdidinin çok uzaklarda bulunduğu ortamlarda bile olur. İyi bir örneği akademik departmanların yönetimidir. Daha önce bahsettiğim gibi, antropologların analiz araçlarını kendi kurumsal ortamlarına çevirmekte isteksiz olmak gibi kötü bir şöreti vardır, ama istisnalar da vardır ve mükemmel bir örneği, Marilyn Strathern’in İngiltere’de “denetim kültürü” olarak bilinen şeyi ele alan analizidir. Denetim kültürünün arkasındaki temel

fikir, insanların işlerini nasıl yapacaklarını anlamalarını sağlayacak, net, “şeffaf” kriterlerin yokluğunda akademi dünyasının keyfi, kişisel otoriteye dayalı feodal bir sistem haline geldiğidir. Yüzeysel olarak bakıldığında buna karşı çıkmak zordur. Şeffaflığa kim itiraz edebilir? Strathern, bu reformlar uygulandığı zaman Cambridge’de antropoloji departmanının başkanıydı ve *Audit Cultures* adlı kitabında bu tür bürokratikleşmenin somut sonuçlarını belgelemişti.¹⁶⁸ Cambridge, sonsuz gelenek ve göreneklerinin birikimiyle, kendi tarzında tam bir feodal kurum örneği idi, antropoloji bölümünün de, yeni bir departman olmasına rağmen, her konuda hiç kimsenin tümünü dile getiremeyeceği, aslında hiç kimsenin tam anlamıyla anlamadığı birçok kendine özgü işleyiş tarzı vardı. Ama yönetimde “şeffaf” olmak için, işe bunları dile getirmekle başlamaları gerekirdi; bu da pratikte, her zaman üstü kapalı, ince ayrıntılı olagelmış prosedür biçimlerini ele alıp açık seçik bir kurallar bütünü haline getirmeleri gerektiği anlamına geliyordu. Fiilen, geleneği bir tür masa oyununa dönüştürmeleri gerekiyordu. Bu taleplerle karşılaşan herkesin ilk tepkisi sadece şunu söylemek oldu: “Olur, tabii, bunu yetkililere yazacağız ve her zaman izlediğimiz yolu izleyeceğiz.” Ama pratikte bu hemen imkânsız hale gelir, çünkü bir çatışma çıktığı anda, her iki taraf otomatik olarak kurallar-kitabına başvurur.

Bu reformlar, keyfi kişisel otoriteyi ortadan kaldırmayı amaçlayabilir, ama tabii ki asla yapamaz. Kişisel otorite sadece bir kademe üste çıkar ve spesifik olaylarda kuralları bir kenara itme yeteneği haline gelir (yine, egemen gücün bir tür minyatür bir versiyonu). Bununla birlikte, pratikte, reformların belirlenmiş amaçlarına hiçbir biçimde ulaşmaması bunların meşruiyetini azaltıcı etki yapmıyor. Aksine zıt bir etki yapıyor, çünkü o tarz bir kişiselleştirilmiş güce itiraz eden herkes bunu, sadece daha fazla kural ve daha fazla “şeffaflık” talep ederek yapıyor. Bir anda özgürlük ve adalet aslında her şeyi bir oyuna indirgeme meselesi haline geliyor.

Üzerinde düşünecek olursak, bu tür şeyler her zaman olur – hatta keyfi kişisel yetki ile hiç ilgisi olmayan durumlarda bile. En belirgin örneği dildir. Buna gramer-kitabı etkisi diyelim. İnsanlar

dilleri gramer yazarak icat etmezler, grameri –en azından belli bir dil için yazılacak ilk grameri– insanların konuşurken uyguladığı görülen üstü örtük, büyük ölçüde bilinçsiz kuralları gözlemleyerek yazarlar. Buna rağmen kitap bir kez ortaya çıkınca, özellikle de okullarda kullanılmaya başlayınca, insanlar kuralların sadece insanların nasıl konuştuğunun tanımlanması olarak değil, nasıl konuşmaları *gerektiğine* ilişkin reçeteler gibi düşünmeye başlar.

Bu olgu özellikle gramerleri yakın zamanda yazılmış yerlerde kolayca gözlemlenir. Dünyanın pek çok yerinde, ilk gramer kitapları ve sözlükler, on dokuzuncu, hatta yirminci yüzyılda Hristiyan misyonerleri tarafından hazırlandı, amaç İncil'i ve diğer kutsal metinleri yazılı olmayan dillere çevirmektir. Örneğin, Malagaskar'da konuşulan Malgaş dilinin ilk gramer kitabı, 1810-20 arasında yazıldı. Tabii ki dil zaman içinde değişiyor, konuşulan Malgaş dili de –hatta grameri de– birçok yönden iki yüzyıl önceki haline göre oldukça farklı. Gelgelelim herkes grameri okulda öğrendiği için, bu konudan söz ettiğinizde insanlar otomatik olarak son zamanlarda herkesin yanlış konuştuğunu, kurallara riayet etmediğini söylüyor. Hiç kimsenin aklına –siz dikkat çekinceye kadar– misyonerlerin kitapları iki yüz yıl önce yazdığı, şu andaki kullanımın doğru kabul edilmesi gerektiği, iki yüz yıl önceki gibi konuşanların hatalı sayılması gerektiği gelmiyor.

Aslında bu davranışın gündelik Malgaş dilini öğrenmeyi son derece zorlaştırdığını keşfettim. Bana ders vermeleri için anadili bu dil olanları, örneğin üniversitedeki öğrencileri tuttuğum zaman bile, bana okullarda öğretilen on dokuzuncu yüzyıldaki Malgaş dilini öğretecek oluyorlardı. Daha iyi öğrendikçe, birbirleriyle konuştukları tarzın bana öğretmeye çalıştıklarına hiç benzemediğini fark etmeye başladım. Ama ne zaman kitaplarda olmayan gramer formlarını sorsam, omuzlarını silkip “Şey, o argodur, kullanmayın,” dediler. Sonunda gerçek anlamda konuşulan Malgaş dilini öğrenme yolunun konuşmaları banda kaydetmek, kendi kendime çözmeye çalışmak ve alışılmadık bir kullanım veya ifadeyle karşılaştığımda arkadaşlarımdan açıklamalarını istemek olduğunu anladım. Başka hiçbir şey işe yaramıyordu: Bir kez bu

gramer formlarının yanlış olduğuna karar vermişlerdi, bunları bana gramer terimleriyle kesinlikle açıklayamıyorlardı.

Cambridge'deki antropoloji bölümü vakasında, görünüşte keyfi, kişisel otoritenin ortadan kaldırılmasının bir yöntemi olarak, kurallar açık hale getirildi ve yerinde donduruldu. Bu reformların keyfi otoriterlik nefretiyle hiçbir ilgisi yoktur, bizatihi keyfilik nefretiyle ilgisi vardır – otoriteyi en biçimsel, kurumsal biçimiyle, düşünmeksizin kabul etmeye yol açan bir nefret. Zaten bizim de resmî, kurallarla yönetilen otoriteye ilişkin ilk deneyimimiz, ilkökul öğretmenlerimiz değil midir? Bu, Madagaskar'da da her yerde olduğu kadar geçerlidir. Aslında, arkadaşlarıma insanların niçin ders kitaplarında tanımlanan dili konuşmadığını sorduğumda, cevapları mutlaka şöyle bir şey oluyor: "Şey, biliyorsun, insanlar tembeldir." Elbette problem, tüm insanların derslerine iyi çalışmamış olmalarıdır. Ama aslında reddettikleri şey, kolektif yaratıcılığın, sistemin özgürce işlemesinin meşruiyetidir.

Dil konusunda biraz durup düşünmeye değer, çünkü bizim özgürlük anlayışımızda temel bir paradoks olduğunu, başka örneklerle göre daha iyi ortaya koyuyor. Bir taraftan, kurallar doğaları gereği kısıtlayıcıdır. Konuşma kuralları, adabı muaşeret ve gramer kuralları, hep birlikte söyleyebileceğimiz ve söyleyemeyeceğimiz şeylerin sınırını çizme etkisine sahiptir. İlkel baskı imgesi olarak hepimizin kafasında gramer hatası yaptığı için bir çocuğun parmaklarına vuran bir ilkökul öğretmeni resmi varsa, bu boşuna değildir. Ama aynı zamanda, herhangi bir ortak uzlaşma olmasaydı –anlambilim, sözdizimi, sesbilimi olmasaydı– hepimiz anlaşılmaz sesler çıkarıyor olabilirdik ve birbirimizle hiç iletişim kuramayabilirdik. Elbette bu şartlar altında hiçbirimiz pek bir şey yapamazdık. Bu yolda ilerlerken belli bir noktada, sınırlayıcı-kurallar, olanak veren-kurallara dönüşür, hangi noktada olduğunu söylemek imkânsız olsa da. Demek ki gerçekte özgürlük, insan yaratıcılığının serbest hareketiyle sürekli ürettiği kurallar arasındaki gerilimdir. İşte linguistlerin her zaman gözettikleri şey budur. Gramersiz dil yoktur. Ama gramer dahil olmak üzere içindeki her şeyin sürekli değişmediği dil de yoktur.

Kendimize nadiren bunu sorarız. Diller neden hep değişir? Birbirimizle konuşabilmek için gramer ve kelime haznesi üzerinde ortak anlaşmalara neden ihtiyaç duyduğumuzu anlamak kolaydır. Ama insan şöyle düşünebilir: dile sadece bunun için ihtiyacımız varsa, bu dili konuşanlardan belli bir grup amaçlarına uygun bir gramer ve kelime haznesini bulduktan sonra, buna sımsıkı bağlı kalırlardı, ancak yeni bir şeyden bahsetmek gerektiğinde –yeni bir eğilim veya icat, ithal edilmiş bir sebze– kelime haznesini değiştirirlerdi, aksi takdirde olduğu gibi bırakırlardı. Ama bu kesinlikle olmaz. Bildiğimiz, kayıtlara geçmiş bir tek dil örneği bile yok ki, örneğin bir yüzyıl boyunca ses ve yapı itibariyle değişmemiş olsun.¹⁶⁹ Bu, en “geleneksel” toplumların dilleri için bile geçerli; bunu engellemek için en girift yapıların –gramer okulları veya Académie Française– kurulduğu yerlerde bile böyle oluyor. Kuşkusuz, bunun bir kısmı düpedüz isyankârlık sonucu (örneğin genç insanlar kendilerini yaşlılardan ayırmaya çalışıyor), ama eninde sonunda karşımıza çıkan şeyin en katışıksız haliyle oynama prensibi olduğu sonucunu çıkarmamak zor. İnsanoğlu, ister Arapesh [Papua Yeni Gine yerlilerinin dili], ister Hopi dili [Arizona’da yaşayan yerliler], isterse Norveççe konuşsun, her şeyi her zaman aynı şekilde söylemeyi sıkıcı buluyor. Her zaman en azından birazcık oyun oynuyorlar. Ve bu oyun oynamanın mutlaka kümülatif etkileri oluyor.

Bu da insanların her yerde birbirine zıt iki eğilime sahip olduğunu gösteriyor: bir yanda sadece hoşuna gittiği için oyuncu ve yaratıcı olma eğilimi, bir yanda da aslında böyle davranmaması gerektiğini söyleyenlerle hemfikir olma eğilimi. Kurumsal hayatın oyunlaştırılmasını [game-ification] mümkün kılan, ikincisidir. Zira ikinci eğilimin mantıksal sonuçlarını irderseniz, her tür özgürlük keyfilik haline gelir, her tür keyfilik ise tehlikeli, yıkıcı bir güç haline gelir. Bir adım daha ileri gidilirse, gerçek özgürlüğün bu tür özgürlükten yoksun bırakılmış, tamamen öngörülebilir bir dünyada yaşamak olduğu ileri sürülecektir.

*

Kendi politik deneyimlerimden başka bir örnekle bitiriyorum.

Son otuz veya kırk yıl boyunca, dünyanın her yerindeki otoriterlik karşıtları demokrasinin yeni, daha etkili ve daha doğrudan biçimlerini –uygulamaya koymak için şiddet bürokrasisine gerek duymadan işleyebilecek biçimlerini– yaratmak için çaba gösterdiler. Bu çabalar hakkında başka yerlerde yazılar yazdım. Epeyce ilerleme kaydedildi. Ancak bu projelerde çalışanlar sık sık bu tür “keyfi” güç dehşetiyle uğraşmak zorunda kalırlar. Yeni uzlaşma süreçleri geliştirme işinin bir kısmı, örneğin, doğaçlamayı ve yaratıcılığı engellemekten ziyade teşvik eden kurumsal formlar yaratmaktır. Aktivistlerin zaman zaman belirttikleri gibi: bir grup insanı bir araya getirirseniz, bu grup, bireylerin tek başına kaldıklarında yaptıklarına nazaran daha az akıllıca ve daha az yaratıcı tarzda davranır. Buna karşılık aktivist karar-alma süreci, grubu bireysel katılımcılarından daha akıllı ve daha yaratıcı hale getirmek için tasarlanmıştır.

Aslına bakarsanız bunu yapmak mümkündür, ama çok çalışmak gerekir. Grup büyüdükçe, daha biçimsel mekanizmalar kurmak gerekir. Tüm aktivist geleneğini konu alan en önemli makale, 1970’lerde Jo Freeman tarafından yazılmıştır: “Yapisızlığın Tiranlığı”¹⁷⁰ adını taşıyan makale, başlangıç aşamasındaki feminist bilinçlendirme çevrelerinde, bu gruplar belli bir büyüklüğe ulaşmaya başladığı zaman ortaya çıkan kurumsal krizleri ele alır. Freeman bu grupların her zaman bir tür yarım yamalak anarşizmle, resmî, parlamento tarzı kurallara dayanan mekanizmalara hiç ihtiyaç olmadığı varsayımıyla yola koyulduklarını tespit etmişti. İnsanlar kardeşçe oturup çalışmaya başlayacaktı. Gerçekten de başlangıçta böyle oldu. Ancak gruplar büyümeye devam edince, örneğin yirmi kişiye çıkınca, mutlaka gayriresmî klikler ortaya çıkmaya, küçük arkadaş veya müttefik grupları bilgiyi kontrol etmeye, gündemi belirlemeye, her tür kurnazca yöntemi kullanarak gücü yönlendirmeye başladı. Freeman bu etkiye karşı kullanılabilecek birkaç farklı biçimsel mekanizma önermiştir, ama şu andaki amaçlar açısından bu ayrıntılar gerçekten önemsizdir. Şimdilerde “formel uzlaşma süreçleri” diye

adlandırılan şeyin büyük ölçüde Freeman'ın tanımladığı krizden ve girişiminin tetiklediği tartışmadan doğduğunu söylemek yeterlidir.

Dikkat çekmek istediğim şey, açıkça otoriterlik-karşıtı bir konumdan gelmeyenlerin hemen hemen hepsi –öyle olanlardan bile azımsanmayacak sayıda olan bazıları– Freeman'ın makalesini tamamen yanlış okumuştur ve eşitliği sağlamak için formel bir mekanizma arayışı olarak değil, daha şeffaf bir hiyerarşi arayışı olarak yorumlamıştır. Bu konularda Leninistlerin adı çıkmıştır, ama Liberaller de o kadar kötüdür. Bununla ilgili kaç tartışma yaptığımı anlatamam. Hepsi aynı yolu izliyor. Öncelikle Freeman'ın kliklerin ve görünmez iktidar yapılarının oluşmasına ilişkin argümanı, sayısı yirmiyi aşan her grupta mutlaka klikler, iktidar yapıları ve otoriteyi eline geçiren kişiler olacağı şeklinde yorumlandı. İkinci aşama, eğer bu kliklerin gücünü veya bu iktidar yapılarının yapabileceği zararlı etkileri en aza indirmek istiyorsanız, bunu yapmanın tek yolu bunları kurumsallaştırmaktır diye ısrar etmek oldu: de facto “cabal”ı [gizli komite, klik] alın ve bir merkez komitesine dönüştürün (ya da, bu terimin kötü bir geçmişi olduğu için genellikle koordinasyon komitesi, izleme komitesi veya benzeri bir ad veriyorlar). İktidarın aydınlığa çıkarılması – süreci resmîleştirmek, kurallar koymak, seçimler yapmak, “cabal”ın ne yapmasına izin verildiğini, ne yapmasına izin verilmediğini tam olarak belirlemek– gerekmektedir. Bu yolla, en azından iktidar şeffaf ve “hesap verebilir” olacaktır. (Yine kelimeye dikkat edin. Muhasebe prosedürlerinden geliyor.) Herhangi bir anlamda keyfi olmayacaktır.

Pratik, aktivist bir perspektiften bakıldığında, bu reçetenin gülünç olduğu apaçıktır. Gayriresmî kliklerin fiilen iktidarı ele geçirmesini, onlara hiç resmî bir statü ve dolayısıyla kesinlikle meşruiyet vermemek yoluyla sınırlamak çok daha kolaydır; “resmî hesap verebilirlik yapıları”yla ne düşünülmüş olursa olsun, komiteye-dönüştürülen-klikler bu konuda çok çok daha az etkili olacaktır, en önemlisi, eninde sonunda bilgiye farklı erişimi meşru gösterdiği ve büyük ölçüde artırdığı, böylece başka açılardan eşitlikçi olan gruplarda bazılarının daha fazla güç sahibi olmasına izin

verdiği için. İlk makalede vurguladığım gibi, bu gerçekleştiği anda, şeffaflık yapıları, aptallık yapıları haline gelmeye başlar. -

Diyelim ki biri bu noktayı ileri sürsün, eleştiren de kabul etsin (genellikle, epeyce akla yakın geldiği için buna mecburdur). Bu durumda, ikinci savunma hattı genellikle estetikdir: eleştiren, resmen kabul edilmeyen ve herhangi bir derecede şiddete dayalı yaptırım gücüne hiç sahip olmasa bile, keyfi olarak nitelendirilebilecek gerçek güç yapılarının varlığının düpedüz sevimsiz olduğunda ısrar edecektir. Genellikle muhatap olanlar, itirazlarının estetik olduğunu kabul edecek kadar ileriye gitmeyecektir. Genellikle argümanları ahlaki terimlerle dile getireceklerdir. Ama arada sırada, yeterince dürüst birilerinin olup bitenin bundan ibaret olduğunu itiraf ettiğini göreceksiniz. Occupy Wall Street sponsorluğunda Norman Finkelstein ile yapılan bir tartışmayı çok iyi hatırlıyorum (eminim ki bir yerlerde kayıtlıdır) - kendisi yıllarını Sivil Haklar Hareketi'ne adanmış, hâlâ Güney Hristiyan Liderlik Konferansı gibi grupları ilham kaynağı olarak gören zeki ve hayranlık uyandıran bir aktivisttir. Bu tartışmada Finkelstein konuyu olduğu gibi ortaya koydu. Belki de, bu kliklerin çok fazla güç kazanmasına engel olmanın en iyi yolu, bunların var olmaması gerektiği prensibini yaşatmaktır, diye itiraf etti. Ama, resmen kabul edilmeksizin ve düzenleme yapılmaksızın bu kliklerin var olmasına izin verildiği sürece, birazcık da olsa, gölgelerden yönetilmeyi kabul eden bir sistemi sürdürürsünüz. Bu pek fazla pratik bir problem olmayabilir. Haklı olabilirsiniz, varlıklarını resmen tanımak fiilen, yeterince kendi haline bırakmaya kıyasla genelde daha az özgürlüğe yol açabilir. Ama son analizde gölgelerden yönetilme fikrini, her anlamda, sevimsiz buluyorum.

Bu argümanlarda iki farklı somutlaşmış ütopyacılık türü arasındaki doğrudan çarpışmaya tanık oluyoruz: bir tarafta, yaratıcı sentez ve doğaçlamaya yaptığı vurguyla, özgürlüğü esas olarak oyun terimleriyle anlayan otoriterlik karşıtlığı, diğer tarafta, özgürlüğü nihai olarak bütün iktidar biçimlerini bir dizi açık ve şeffaf kurallara indirme yeteneği olarak anlayan üstü kapalı cumhuriyetçilik.

Son iki yüzyıl boyunca, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da –ve giderek, her yerde– bunlardan ikincisi, bürokratikleşmiş özgürlük kavramı ağır basma eğiliminde oldu. Esas olarak gözle görünmez olan, insanın ne olduğunu bile bilmediği kesin ve öngörülebilir kurallarla işleyen yeni kurumsal düzenlemeler (başlangıçta bahsettiğim fiziksel veya elektronik postaneler gibi) etkin güç yapılarının işletilmesinin teknik sonuçlarından doğan, insan özgürlüğü platformları olarak öne sürülmeye başladı. Bu düzenlemeler, daha rahatsız edici potansiyellerinin üstesinden gelirken, oyun oynamanın pozitif unsurlarını muhafaza ediyor gibi görünüyor.

Ama tekrar tekrar aynı sonuçları görmekteyiz. İtici gücü ister “akılcılık”a inanç, ister keyfi güç korkusu olsun, bu bürokratikleşmiş özgürlük kavramının nihai sonucu, oynamanın (play) tamamen sınırlandığı –ya da en iyi ihtimalle, ciddi, sonuçsal insan davranışından çok uzak bir yere hapsedildiği–, öte yandan hayatın her yönünün bir tür ayrıntılı, kurallara bağlı bir oyuna indirgendiği bir dünya hayaline doğru ilerlemektir. Mesele, böyle bir tahayyülün çekicilikten yoksun olması değil. Herkesin kuralları bildiği, herkesin kurallara uygun oynadığı –hatta dahası–, kurallara uygun oynayan insanların yine de kazançlı çıkabileceği bir dünyayı hayal etmemiş olan var mıdır? Problem şurada ki bu, mutlak özgür oyun dünyasının olabileceği kadar ütöpik bir fantezidir. Her zaman, dokunduğumuz anda dağılıveren ışıltılı bir yanılsama olarak kalacaktır.

Bu tür yanılsamalar her zaman kötü şeyler değildir. İnsanoğlunun en büyük başarılarının çoğunun böyle hayalperest arayışların sonucu olduğu iddia edilebilir. Ama bu özel durumda ve dahası, nüfusun çok küçük bir yüzdesinin geriye kalan hepimizin zenginliğini sömürmesi için bürokrasinin başlıca araç olduğu daha geniş siyasi-ekonomik çerçevede öyle bir durum yarattı ki, keyfi güçten kaçınma arayışı düpedüz daha keyfi bir güç üretmekle sonuçlanıyor, sonuçta düzenlemeler varoluşu boğuyor, her yerde silahlı korumalar ve izleme kameraları var, bilim ve yaratıcılığa nefes aldırılmıyor ve hepimiz sonunda günümüzün giderek büyüyen bir kısmını form doldurarak geçirmekte olduğumuzu fark ediyoruz.

Batman ve Kurucu Güç Problemi Hakkında

Görünüşte Christopher Nolan'ın The Dark Knight Rises adlı filmi hakkında olan bu bölümü –2012'de The New Inquiry'de "Super Position" adı altında yayımlanan bir yazının uzun versiyonu– kitabın üçüncü makalesinde ele alınan egemenlik ve popüler kültür temalarını irdelediği için ekliyorum. O makalede, "devlet" kavramımızda bir araya geldiğine inandığım, tarihsel açıdan bağımsız üç unsur olduğunu belirtmiş, bunları egemenlik, bürokrasi ve (destansı) siyaset diye tanımlamıştım. Ancak egemenlik hakkındaki düşüncelerim çok az işlenmişti, dolayısıyla bu konuda aynı geniş, daldan dala atlayan tarzda yazılmış başka düşüncelerin okurun ilgisini çekebileceğini düşündüm.

1 Ekim 2011 Cumartesi günü, New York Polisi, Brooklyn Köprüsü'nde yürümeye kalkıştıkları için yedi yüz Occupy Wall Street [Wall Street'i İşgal Et] aktivistini tutukladı. Belediye Başkanı Bloomberg, gerekçe olarak protestocuların trafiği tıkadığını gös-

terdi. Beş hafta sonra, aynı Belediye Başkanı Bloomberg, onun yanındaki Queensboro Köprüsü'nü iki tam gün boyunca, Christopher Nolan'ın Batman Üçlüsünün sonuncusunun, *The Dark Knight Rises*'in çekimleri için kapattı.

Birçok kişi bu ironik duruma dikkat çekti.

Birkaç hafta önce, İşgal'den birkaç arkadaşla –çoğu Ekim ayında köprüde tutuklananlar arasındaydı– filmi görmeye gittim. Hepimiz filmin İşgal karşıtı propaganda hakkında bir uzun öykü olduğunu biliyorduk. Bu bizi rahatsız etmedi. Bu olguyla dalga geçmeyi umarak sinemaya gittik, adeta ırkçı ya da Nazi olmayan birinin *Birth of a Nation* veya *Triumph of the Will* gösterimini seyretmeye gitmesi gibi. Filmin düşmanca, hatta saldırgan olmasını bekliyorduk. Ama hiçbirimiz kötü olacağını beklemiyordu.

*

Bu noktada, bir dakika durup filmi bu kadar korkunç yapan şeyin ne olduğu hakkında düşünmek istiyorum. Çünkü işin tuhafı şu ki, bu önemli. Öyle sanıyorum ki filmler, şiddet, polis, devlet gücünün doğası gibi konulara dair birçok şeyi, sadece *The Dark Knight*'ın bu kadar kötü olmasının nedenini açığa çıkarmaya çalışmakla daha iyi anlayabiliriz.

Film gerçekten bir anti-İşgal hikâyesi. Bazıları buna hâlâ karşı çıkıyor. Yönetmen Christopher Nolan, senaryonun bu hareket başlamadan önce yazıldığında ısrar ediyor ve ünlü New York'un ("Gotham") işgali sahnelerinin ilham kaynağının gerçekte Wall Street'i İşgal Et hareketi değil, Dickens'ın Fransız Devrimi anlatıları olduğunu iddia ediyor. Bu bana samimiyetsiz geliyor. Herkes bilir ki Hollywood senaryoları prodüksiyon süreci boyunca sürekli yeniden yazılır, genellikle geline son noktada hiçbir şey ilk metine benzemez hale gelir; mesaj verme meselesine gelince, bir sahnenin çekileceği yer ("Tamam, polislerle Bane'in taraftarlarını tam New York Borsası'nın önünde karşılaştıralım!") veya kelimelerde yapılacak ufacık bir değişiklik ("kontrolü ele geçirmek" değil de "işgal etmek" diyelim") gibi ayrıntılar bile her şeyi değiştirir.

Ayrıca kötü adamların gerçekten Wall Street'i işgal ettiği ve Borsa Binası'na saldırdığı gerçeği var.

Tartışmak istediğim şey, tam olarak, filmi mahveden şeyin, bu bağıntı arzusu, film yapımcılarının günümüzün en önemli meselelerini ele alma cesaretini göstermeleri olgusu olduğudur. Bu özellikle üzücü, çünkü üçlemenin ilk iki filminde –*Batman Begins* ve *The Dark Knight*– hoş bir belagat örneği verdiği anlar var. Nolan bunları yaparak insan psikolojisi, özellikle de yaratıcılık ve şiddet arasındaki ilişki hakkında söyleyecek ilginç şeyleri olduğunu göstermişti (başarılı bir aksiyon filmi yönetmeninin böyle olmamasını hayal etmek zordur). *The Dark Knight Rises* daha da iddialı. Zamana uygun ölçekte ve azamette konuşmaya cesaret ediyor. Ama sonuç olarak tutarsızlığa düşüyor.

*

Buna benzer anlar, potansiyel olarak aydınlatıcıdır, öncelikle süper kahraman filmlerinin ve genel olarak süper kahramanların gerçekte ne anlattıklarını düşünmek için bir yol, bir tür pencere açar. Bu da bize başka bir soruyu cevaplamakta yardım eder: Öncelikle bu tür filmlerin aniden patlama yapmasının nedeni nedir? Zira o kadar dramatik bir patlama ki, yetmişlerde baskın tür olarak polis filmlerinin Westernlerin yerine geçmesi kadar hızlı bir biçimde çizgi romanlara dayanan filmler, Hollywood'un önde gelen özel efektli gişe rekortmeni türü bilimkurgunun yerine geçiyor gibi görünüyor.

Neden, bu süreçte tanıdığımız süper kahramanlara aniden karmaşık bir derinlik veriliyor: aile geçmişi, duygusal dalgalmalar, ahlaki krizler, anksiyete, kendinden kuşkulanma? Veya (aynı derecede doğrudur, ama daha az dile getirilmiştir), bizatihi ruh kazanmaları olgusu onları aynı zamanda belirgin bir politik yönelim seçmeye zorluyor gibi görünüyor? Bunun ilk olarak çizgi roman karakterleriyle değil, James Bond ile başladığı, onun kendi geleneksel enkarnasyonunda, kötücül zekâların olağandışı engelliyicisi olarak, her zaman aynı şeyin bir tür sinema versiyonu olduğu ileri sürülebilir. *Casino Royale*'de Bond'a psikolojik bir derinlik

verildi. Bir sonraki filmde de, Bond yerli toplulukları Bolivya'da su kaynaklarını özelleştiren kötücül, uluslar-ötesi güçlerden kurtarıyordu.

Spiderman ise sola yöneldi, Batman'ın sağa yönelmesi gibi. Bir bakıma mantıklı görünüyor. Süper kahramanlar kendi tarihsel kökenlerinin ürünüdür. Süpermen Buhran döneminde yerinden edilen Iowa'lı bir çiftçi çocuğuydu; milyarder bir playboy olan Batman, aynen kendisi gibi II. Dünya Savaşı'nın başlarında yaratılmış askeri-endüstriyel kompleksin çocuğuydu; altmışların ürünü olan Peter Parker Queens'li işçi sınıfına mensup, damarlarına tuhaf bir şey zerk edilmiş bilgiç bir çocuktur. Ama son filmde, alt-metin şaşırtıcı ölçüde açıktı ("sen bir [yasadışı] kanun infazcısı değilsin," der polis şefi, "sen bir anarşistsin!"): özellikle zirve noktasında, Spiderman bir polis kurşunuyla yaralandığında, birden ortaya çıkan işçi sınıfı dayanışmasıyla, tüm Manhattan'da onlarca vinç operatörünün emirlere karşı koyup ona yardım için harekete geçmesiyle kurtarılır. Nolan'ın filmi siyasi açıdan en iddialı olanıydı, ama umulan rağbeti hiç göremedi. Bunun sebebi, süper kahraman türünün sağcı bir mesaja elverişli olmaması mıdır?

Elbette geçmişte kültür eleştirmenlerinin vardığı sonuç bu değildir.

*

Öyleyse, süper kahraman türünün siyasi görüşü hakkında ne söyleyebiliriz? İşe çizgi romanlarına bakmakla başlamak makul gibi görünüyor, zira diğerlerinin hepsi (TV programları, karikatür dizileri, gişe rekortmeni filmler) bunlardan doğmuştur. Çizgi roman süper kahramanları başlangıçta bir yüzyıl-ortası olgusudur ve bütün yüzyıl ortası popüler kültür olguları gibi, esas olarak Freud'cudur. Yani bir popüler kurgu eserinin insan doğası veya insan motivasyonları hakkında söyleyebileceği şey olsa bile, olup olacağı belli bir pop Freud'culuktur. Bu bazen, *Forbidden Planet*'da olduğu gibi çok açık seçik hale gelir: "İd'den gelen canavarlar" gibi. Genellikle, sadece alt-metindir.

Umberto Eco bir keresinde çizgi roman hikâyelerin işleyişinin zaten biraz rüyalara benzediğini belirtmişti; aynı temel kroki, obsesif-kompulsif biçimde, üst üste tekrarlanır; hiçbir şey değişmez, hikâyelerin geri planı değişerek Büyük Buhran'dan II. Dünya Savaşı'na, savaş sonrası refah dönemine geçse de süper kahramanlar –Superman, Wonder Women, Green Hornet ya da Dr. Strange olsun– ebedi bir şimdiki zamanda yaşarlar, hiç yaşlanmazlar, her zaman temel olarak aynı kalırlar. Temel izlek şöyledir: Kötü adam –belki bir suç örgütü patronu olabilir, daha çok güçlü bir kabadayıdır– dünyanın fethi, yıkım, hırsızlık, gasp veya intikam projesine girer. Kahraman tehlikeden haberdar edilmiştir ve ne olup bittiğini anlar. Denemeler ve ikilemlerden sonra, olabilecek en son noktada, kahraman kötü adamın planlarını engeller. Bir sonraki bölüme kadar dünya normale döner, sonra tamamen aynı şeyler bir kez daha gerçekleşir.

Neler olup bittiğini anlamak için dâhi olmak gerekmez. Kahramanlar tamamen reaksiyonerdir. “Reaksiyoner” derken kelimenin düzanlamını kastediyorum: Sadece birşeylere tepki verirler; kendilerine ait projeleri yoktur. (Ya da daha kesin konuşmak gerekirse, kahraman olarak kendilerine ait projeleri yoktur. Clark Kent olarak Superman sürekli Lois Lane'i yatağa atmaya uğraşır ve başaramıyor olabilir. Superman olarak, tamamen reaksiyonerdir.) Aslında süper kahramanlar hayal gücünden neredeyse tamamen yoksun gibidir. Dünyanın parasına sahip olan Bruce Wayne, görüldüğü kadarıyla bu parayla daha yüksek teknolojiye sahip silah tasarlamak ve arada sırada hayırseverlik faaliyetleriyle ilgilenmek dışında başka bir şey yapmayı düşünemez. Aynı şekilde dünyadaki açlığa kolayca son verebileceği veya dağları oyarak sihirli şehirler yapabileceği Superman'ın aklına bile gelmez. Süper kahramanlardan hiçbiri neredeyse hiçbir şey yapmaz, yaratmaz veya oluşturmaz. Kötü adamlar ise tam aksine yaratıcılıktan bıkip usanmazlar. Planları, projeleri, fikirleri bitmek bilmez. Elbette başlangıçta, bilinçli olarak farkında olmaksızın kötü adamlarla özdeşleşmemiz beklenir. Ne de olsa eğlenceli vakit geçiren onlardır. Sonra tabii bu yüzden suçluluk duyarız, bu sefer kahramanla

özdeşleşiriz, Superego'nun serseri İd'i dövüp baş eğdirdiğini gördüğümüzde daha da çok eğleniriz.

Tabii ki bir çizgi romanda herhangi bir mesaj olup olmadığını tartışmaya başladığınız anda, olağan itirazları işitmeye başlayabilirsiniz: "Ama bunlar sadece ucuz eğlence türleri! Bize insan doğası, siyaset veya toplum hakkında, örneğin bir dönmedolaptan daha fazla birşeyler öğretmeye çalışmıyorlar." Elbette bu bir dereceye kadar doğrudur. Popüler kültürün varlık nedeni, hiç kimseyi hiçbir şeye ikna etmek değildir. Sadece eğlendirmeyi amaçlar. Yine de daha dikkatli bakarsanız popüler kültür nesnelerinin çoğunun aynı zamanda eğlenceyi bir tür argüman haline getirme eğilimi taşıdığını fark edersiniz. Korku filmleri bunun nasıl işlediğini apaçık gösteren bir örnektir. Korku filmlerinin izleği, tipik olarak bir tür suç ve ceza hikâyesidir – bu türün en katıksız, en çıplak, en kaba saba örneği olan "slasher" filmlerinin izleğinde hep aynı hareketi görürsünüz. Carol Clover'ın çok önceleri *Men, Women and Chainsaw* adlı ciddi eserinde belirttiği gibi, başlangıçta, canavar "kötü kızları" doğrarken, izleyici örtük bir biçimde canavarla özdeşleşmeye teşvik edilir (kamera, kelimenin tam anlamıyla canavarın gözünden bakar), daha sonra da, sonunda canavarı öldüren androjen kadın kahramanın gözünden bakmaya başlar. İzlek her zaman basit bir suç ve ceza hikâyesidir: Günahkâr kötü kızlar seks yaparlar, çarpan kişinin kaçtığı bir kazayı haber vermezler, sadece iğrenç, aptal ergenler olabilirler; sonuç olarak temizlenirler. Sonra bakire iyi kız suçluyu temizler. Tamamen Hıristiyan ve ahlakçıdır. Suç çok küçük, ceza çok orantısız olabilir, ama nihai mesaj şudur: "Tabii ki gerçekten bunu hak etmişlerdir; hepimiz bunu yapıyoruz; medeni dış yüzümüz ne olursa olsun, bizler esas olarak yozlaşmış ve kötücülüz. Kanıt mı? Kendine bak. Sen kötücül değil misin? Kötücül değilsen, neden bu sadist süprüntüyü seyretmeye kalkışıyorsun?"

Eğlence bir tür tartışmadır derken bunu kastediyorum.

Bunun yanı sıra, süper kahramanlı çizgi filmler oldukça masum görünebilir. Birçok açıdan da böyledir. Bir çizgi filmin ergenlik çağındaki bir grup erkek çocuğa söylediği şey herkeste belli bir

kaos ve kargaşa arzusu olduğu, ama sonuçta bu arzuların kontrol edilmesi gerektiğinden ibaret olsa, siyasi çıkarımları özellikle vahim görülmeyebilir. Özellikle mesaj hâlâ sağlıklı bir dozda duygu karmaşası taşıdığı için, örneğin çağdaş aksiyon filmi kahramanlarının zamanlarının büyük bir kısmını banliyölerdeki alışveriş merkezlerini paramparça etmek gibi işlerle geçirmeleri gibi. Çoğumuz hayatımızda en az bir kez bir bankayı veya bir alışveriş merkezini parçalamak istemişizdir. Bakunin'in dediğı gibi, "imha dürtüsü aynı zamanda yaratıcı bir dürtüdür."

Yine de, en azından çizgi-film süper kahramanları söz konusu olduğunda, kargaşanın çok muhafazakâr siyasi çağrışımları olduğuna inanmak için sebepler olduğunu düşünüyorum. Kurucu güç meselesinde neden kısaca konu dışına çıkmak zorunda kalacağımı anlamak için.

*

Kostümlü süper kahramanlar sonuçta kanun adına suçlularla mücadele eder – genellikle bizzat kendileri kesin bir yasal çerçevenin dışında hareket etseler bile. Ama modern devlette, bizatihi kanunun durumu bir problemdir. Temel bir mantıksal paradokstan ötürü: Hiçbir sistem kendi kendini üretemez. Bir yasal sistemi yaratmaya gücü yeten iktidarın kendisi, yasalarla bağlı olamaz. Dolayısıyla yasaların başka bir yerden kaynaklanması gerekir. Ortaçağ'da çözüm basitti: yasa sistemini Tanrı yaratmıştı ve o, Eski Ahit'te bol bol izah edildiğı gibi, kanunlarla, hatta tanınabilir bir ahlak sistemiyle bağlı olmayan bir varlıktı (bu da akla yakın görünüyor: Ahlakı siz yarattıysanız, tanım gereğı onunla bağlı olamazsınız.). Doğrudan Tanrı tarafından değilse, kutsal buyruklarla krallara verilen yetkiyle yaratılmıştır. İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimcileri, halkın egemenliğı kavramını yarattıkları zaman bütün bunları değiştirdiler – bir zamanlar kralların elinde bulunan yetkinin artık "halk" adı verilen varlığın elinde olduğunu ilan ederek. Bu hemen bir mantık problemi doğurdu, çünkü "halk", tanım gereğı, belli bir yasalar bütünüyle bağlı olmaları gerçeğinden ötürü bir araya gelmiş bir grup insandır. Öyleyse

hangi anlamda bu yasaları yaratmış olabilirler? Bu soru İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerinin ertesinde ilk kez ortaya atıldığında, cevap aşikâr gibiydi: Bizatihi devrimler vasıtasıyla. Ama bu da başka bir problem yarattı. Devrimler yasaları-ihlal-etme eylemleriydi. Silahlanarak ayaklanmak, hükümeti devirmek, yeni bir siyasi düzen kurmak tamamen illegaldi. Aslına bakılırsa bundan daha illegal bir şey olamazdı. Cromwell, Jefferson, Danton, hepsi büyüdükleri zamanlarda geçerli olan yasalara göre açıkça vatan hainiydi, nitekim, diyelim yirmi yıl sonra, kendi yarattıkları yeni rejimlerde aynı şeyi yapmaya kalkışsalar da vatan haini sayılırlardı.

Demek ki kanunlar illegal faaliyetten doğuyor. Bu, devletin meşru şiddet kullanma tekeline sahip olduğunu varsayan (sizi sadece polis, hapishane gardiyanları veya yetkili özel güvenlik görevlileri dövebilir) modern hükümet fikriyle temel bir çelişki yaratıyor. Polis şiddet kullanabilir, çünkü kanunu uygulamaktadır; kanun meşrudur, çünkü kökleri anayasaya dayanır; anayasa meşrudur, çünkü gücünü halktan alır; halk anayasayı illegal şiddet eylemleriyle yaratmıştır. O zaman ortaya açıkça şu soru çıkar: “halk” ile basit bir azgın kalabalık arasında nasıl bir ayrım yapılabilir?

Bunun açık bir cevabı yoktur.

Genel kabul gören, saygıdeğer görüşlere göre cevap, problemi mümkün olduğunca uzağa itmeye çalışmaktır. Olağan bakış şudur: devrimler çağı sona ermiştir (belki Gabon veya Suriye gibi karanlıkta kalmış noktalar hariç tutulabilir); şimdi anayasayı veya yasal standartları, yasal yöntemlerle değiştirebiliyoruz. Tabii ki bu, temel yapıların asla değişmeyeceği anlamına geliyor. Seçmenler heyeti ve iki partili sistemiyle devletin mimarisini yaşatmaya devam eden ve -1789’da oldukça ilerici olmasına rağmen- artık bizlerin dünyanın geri kalan kısmının gözüne, hâlâ atlarıyla ve arabalarıyla dolaşan Amişlerin siyasi eşdeğeri gibi görünmesine yol açan ABD’deki sonuçları görüyoruz. Bu ayrıca tüm sistemin meşruiyetini halkın rızasına dayandırdığımız anlamına geliyor, bu konuda fikri sorulmuş olan insanların iki yüz yıl önce yaşamış insanlar olması gerçeğine rağmen. En azından Amerika’da, “halk” uzun zaman önce öldü.

Demek ki yasal düzeni oluşturma yetkisinin Tanrı'dan kaynaklandığı durumdan silahlı devrimden kaynaklandığı duruma, oradan da tamamen geleneğe dayandığı duruma geçtik – “bunlar atalarımızın gelenekleri, biz kim oluyoruz ki onların bilgeliğinden kuşkulanalım?” (Ve tabii ki Amerikalı siyasetçiler arasında bu yetkiyi yeniden Tanrı'ya vermek istediğini açıkça söyleyenlerin sayısı az değil.)

Söylediğim gibi, bu konulara genel bakış tarzı böyle. Radikal Sol ve otoriterlik yanlısı Sağ açısından, kurucu güç problemi birbirine çok benziyor, ama bunlardan her biri temel şiddet meselesine birbirine tam zıt yaklaşımları benimsiyor. Yirminci yüzyılın felaketleriyle ağzının payını alan Sol, devrimci şiddeti öven eski anlayışından büyük ölçüde uzaklaştı, şiddete dayanmayan direniş biçimlerini tercih ediyor. Kanundan üstün olan bir şey adına hareket edenler, bunu tam da azgın bir grup gibi hareket *etmedikleri* için yapabilirler. Öte yandan Sağ için –bu, yirmili yıllarda faşizmin yükselişinden beri geçerli olmuştur– devrimci şiddetin özel bir yanı olduğu, basit kriminal şiddetten farklı kulan bir şeyi olduğu fikri, kendini haklı çıkarmak için sarf edilen boş laflardan başka bir şey değildir. Şiddet şiddettir. Ama bu, azgın bir kalabalığın “halk” olamayacağı anlamına gelmez, çünkü şiddet her şeye rağmen yasaların ve siyasi düzenin gerçek kaynağıdır. Başarıya ulaşan her şiddet uygulaması, kendi tarzında bir kurucu güçtür. Bu yüzden, Walter Benjamin'in belirttiği gibi, elimizde olmaksızın “büyük suçlu”ya hayran kalırız: Bu yüzden yıllar boyunca birçok film posterinde “o kendi kanununu koyar” yazılmıştır. Nitekim her suç örgütü mutlaka –genellikle oldukça ayrıntılı olarak– kendi iç kurallarını ve yönetmeliklerini geliştirmekle işe başlamıştır. Aksi takdirde tamamen rastgele şiddete dönüşebilecek bir şeyi kontrol altına almak için buna mecburdurlar. Ama sağ bakış açısından bakıldığında, kanun her zaman böyledir. Kendi var ettiği ve sonunda onun vasıtasıyla uyguladığı şiddeti kontrol etme yöntemidir.

Bu, suçlular, suç çeteleri, sağcı siyasi hareketler ve devletin silahlı temsilcileri arasında şaşırtıcı gibi görünebilen yakınlığın daha kolay anlaşılmasını sağlar. Eninde sonunda hepsi aynı dili konuşur.

Güçlerine dayanarak kendi kurallarını koyarlar. Sonuç olarak bu insanlar genellikle aynı geniş siyasi duyarlılıkları paylaşır. Mussolini mafyanın kökünü kazımış olabilir, ama İtalyan mafyası mensuplarının idolü Mussolini'dir. Günümüzde Atina'da yoksul mahallelerde mafya babaları, faşist çeteler ve polis arasında aktif bir işbirliği vardır. Aslında bu olayda bu açık bir politik stratejiydi: Sağcı hükümete karşı halk ayaklanması ihtimali ortaya çıkınca polis ilk olarak göçmen çetelerine yakın mahallelerden korumayı çekti, sonra faşistlere el altından destek vermeye başladı (sonuçta açıkça Nazi olan parti hızlı bir yükseliş kaydetti. Yunan polisinin aşağı yukarı yarısının son seçimlerde Nazilere oy verdiği bildiriliyor). Ama aşırı sağ siyasetin işleyiş biçimi budur. Onlara göre, hukuk düzeninin dışında (veya polis söz konusu olduğunda açıkça içinde) şiddet kullanan farklı güçlerin çarpıştığı alan, yeni iktidar biçimlerinin, dolayısıyla yeni düzen biçimlerinin ortaya çıktığı alandır.

*

Peki, bütün bunların kostümlü süper kahramanlarla ne ilgisi var? Çok ilgisi var. Çünkü bu alan tam da süper kahramanların ve süper kötü adamların da ikamet ettiği yerdir. Özü itibariyle faşist olan alanlarda sadece gangsterler, sözümona diktatörler, polis ve haydutlar bulunur; aralarındaki çizgiler hep bulanıktır. Polis bazen kanunlara bağlıdır, bazen ihlal eder. Bazen polis yasal yetkilerinin dışına çıkar. Bazen polis süper kahramana kötü davranır, bazen görmezlikten gelir ya da yardım eder. Kötü adamlarla kahramanlar arada sırada birlikte hareket eder. Güçler arasındaki sınırlar sürekli kayar. Yeni bir şey ancak bu güç kaymaları vasıtasıyla ortaya çıkabilir. Başka hiçbir şey yoktur, çünkü DC ve Marvel dünyalarında ne Tanrı vardır ne de Halk.

Demek ki, eğer bir kurucu güç potansiyeli varsa, olsa olsa şiddet tedarikçilerinden kaynaklanabilir. Aslında, süper kötü adamlar ve kötücül entrikacılar mükemmel bir suç işlemeyi hayal etmiyorlarsa veya tesadüfi terör eylemleriyle meşgul değillerse, mutlaka şu ya da bu biçimde bir Yeni Dünya Düzeni kurmayı tasarlarlar. Tabii ki Red Skull, Kang the Conqueror veya Doctor Doom gezegeni ele

geçirmeyi başaracak olsalardı, hızla bütün yasaları baştan başa yenilerlerdi. Bunlar çok hoş yasalar olmazdı. Hiç kuşku yok ki bunları yaratan kendisini bunlarla bağlı hissetmeyecekti. Ama insana aksi halde bunların harfiyen uygulanabileceği duygusunu veriyorlar.

Süper kahramanlar bu mantığa direnir. Onlar dünyayı fethetmek istemez – sadece sabit fikirli veya deli oldukları için değil. Sonuç olarak, polisin suçlulara asalak olarak yaşadığı gibi, onlar da kötü adamlara asalak olarak yaşarlar: onlar olmazsa varlık nedenleri ortadan kalkar. Hukuki ve siyasi düzenin savunucuları olmaya devam ederler, bu düzenin nereden kaynaklandığı meçhuldür ve ne kadar kusurlu veya çürümüş olsa da savunulması *gerekir*, çünkü tek alternatifi çok daha kötüdür.

Faşist değildirler. Sadece faşizmin tek siyasi ihtimal olduğu bir dünyada yaşayan sıradan, namuslu, süper güçlü insanlardır.

*

Niye, diye sorabiliriz, böyle tuhaf bir siyaset kavramına dayanan bir eğlence türü, yirminci yüzyılın başlarından ortalarına kadar uzanan sürede, tam da faşizmin Avrupa'da yükseldiği sıralarda ortaya çıktı? Bir tür muadil Amerikan fantezisi miydi? Tam değil. Hem faşizm hem de süper kahramanlar benzer tarihsel açmazın ürünüydü: İnsan içinden devrim fikrini çıkarıp attığında, toplumsal düzenin temeli ne olur? Hepsinin ötesinde, siyasi hayal gücünün başına ne gelir?

Süper kahraman çizgi filmlerinin çekirdek izleyicilerinin kim olduğunu inceleyerek işe başlayabiliriz. Esas olarak ergenlik çağındaki veya öncesindeki beyaz erkek çocuklar. Yani hayatlarında hem en üst düzeyde yaratıcı, hem de en azından birazcık isyankâr olabildiği bir noktada bulunan bireyler; ama aynı zamanda, ileride dünyada yetkili ve güçlü konumlara gelmek üzere, baba, şerif, küçük iş sahibi, orta kademe yönetici, mühendis olarak yetiştirilen kişiler. Peki, bu sürekli tekrarlanan hikâyelerden ne öğreniyorlar? Evet, her şeyden önce, hayal gücü ve isyan şiddete yol açıyor; ikincisi şiddet epeyce eğlencelidir, üçüncüsü, her şey rayından çıkmasın diye şiddeti geriye, aşırıya kaçan hayal gücüne ve isyana

karşı çevirmek gerekir. Bunların hepsini içermesi gerekir! Bu yüzden süper kahramanların bir biçimde yaratıcı olmasına izin verilse bile, bu ancak onların evlerinin, arabalarının, belki çeşitli takım taklavatın tasarımını içerecek derecede olabilir.

Bu anlamıyla süper kahraman izleğinin mantığı belirgin biçimde, derinlemesine muhafazakârdır. Sonuç olarak sol ve sağ zihniyet, kişinin hayal gücüne karşı tavrına göre değişir. Sol için hayal gücünün, yaratıcılığın, dolayısıyla üretimin, yeni şeyleri ve yeni sosyal düzenlemeleri hayata geçirme gücünün her zaman alkışlanması gerekir. Dünyada gerçek değer kaynağıdır. Sağ için, tehlikelidir; sonuçta kötücüdür. Yaratma dürtüsü aynı zamanda yıkıcı bir dürtüdür. Bu tür zihniyet günümüzün popüler Freud'culuğunda çok yaygın: İd, insan ruhunun motoru olduğu gibi aynı zamanda yıkıcıdır; gerçekten zincirlerinden kurtulursa, bir yıkım orjisine yol açabilir. Bu aynı zamanda muhafazakârları faşistlerden ayıran şeydir. Her ikisi de zincirlerinden kurtulmuş hayal gücünün şiddete ve yıkıma yol açtığını kabul eder. Muhafazakârlar bizi bu ihtimale karşı korumak ister. Faşistler ne olursa olsun bu zincirleri kırmak ister. Hitler'in kendisini hayal ettiği gibi, insanoğlunun aklı, kanı ve sinirleriyle resim yapan büyük sanatçılar olmayı arzularlar.

Demek ki okurun duyduğu suçlu haz haline gelen sadece kargaşa değil, genel olarak bir fantezi hayatı sürdürme olgusudur. Ve herhangi bir sanat türünün sonuç olarak insan imgeleminin tehlikeleri hakkında bir uyarı olduğunu düşünmek tuhaf görünebilir ama, o ciddi kırklı ve ellili yıllarda herkesin neden bunları okumakla ilgili, belli belirsiz yaramazca bir şeyin var olduğunu hissettiğini kesinlikle açıklıyor. Ayrıca altmışlı yıllarda bunların aniden böylesine zararsız görülebildiğini, Adam West Batman dizisi veya cumartesi sabahı Spiderman çizgi filmleri gibi aptalca, adi televizyon süper kahramanlarının yükselişine izin verildiğini açıklıyor. Eğer mesaj, isyankâr hayal gücünün politikanın dışında tutulduğu ve sadece tüketici tercihleriyle sınırlı kaldığı sürece (yine giysiler, arabalar, aksesuarlar) kabul göreceği ise, bu mesaj başyapımcıların bile kolayca destekleyeceği bir mesaj haline gelmiştir.

*

Şu sonuca varabiliriz: Klasik çizgi roman görünüşte siyasidir (dünyayı ele geçirmeye çalışan çılgın adamlar), gerçekte psikolojik ve kişiseldir (isyankâr ergenlerin tehlikelerinin üstesinden gelmek hakkında), ama nihai olarak, her şeyin ötesinde, siyasidir.¹⁷¹

Eğer öyleyse, demek ki yeni süper kahraman filmleri bunun tam tersidir. Görünüşte psikolojik ve kişisel, gerçekte siyasi, ancak sonuçta, her şeyin ötesinde psikolojik ve kişiseldirler.

*

Süper kahramanların insanileştirilmesi filmlerle başlamadı. Aslında seksenlerde ve doksanlarda, çizgi roman türü dahilinde, Frank Miller'ın *The Dark Knight Returns* ve Alan Moore'un *Watchmen* adlı kitaplarıyla –kara süper kahraman adı verilebilecek bir alt-tür– ile başladı. O zamanlar süper kahraman filmleri altmışların “camp” geleneğinin mirası vasıtasıyla hâlâ işe yarıyordu, Christopher Reeve'in *Superman* serisi ya da Michael Keaton'ın *Batman*'i gibi. Nihayet kara alt-tür, belki de her zaman sinemaya ilham veren özelliğinden dolayı, Hollywood'a da geldi. Sinemadaki zirvesine, Nolan üçlemesinin ilki olan *Batman Begins* ile ulaştığı söylenebilir. Bu filmde Nolan esas olarak şunu sorar: “Ya gerçekten Batman gibi birisi gerçekten yaşamışsa? Bu nasıl olabilir? Toplumun saygın bir mensubunun yarasa gibi giyinip suçluların peşinde sokaklarda dolaşmaya çıkmasının sebebi ne olabilir?”

Şaşırtıcı olmayan bir biçimde, psikedelik ilaçlar bu noktada önemli bir rol oynamaya başladı. Ciddi ruh sağlığı sorunları ve garip dinî kültler de öyle.

Filmler hakkında yorum yapanların, Nolan'ın filmlerinde Bruce Wayne'in *borderline* [sınırdaki] ruh hastası olduğu konusunu hiç ele almamış olmaları hayret vericidir. Kendisi neredeyse tamamen işlevsizdir, arkadaşlık veya aşk ilişkileri kuramaz, bir biçimde kendi marazi takıntılarını güçlendirmedeği takdirde çalışmakla

* *İng.* Camp tarzı da denir. Fransızca, “*se camper*”, “abartarak rol yapmak” fiilinden türetilmiştir. Bu tarz bir teatralliğin benimsendiği sosyal, kültürel ve estetik bir anlayıştır. (y. n.)

ilgilenmez. Kahramanın ne kadar çılgın olduğu, filmin de onun kendi çılgınlığı ile mücadelesini anlattığı o kadar açıkça bellidir ki, kötü adamların bir dizi ego-eklentileri olması bir problem yaratmaz: Ra's al Ghul (kötü baba), Suç patronu (başarılı işadamı), Scarecrow (işadamını deliye döndüren kişi.) Hiçbirinde özellikle cazip bir özellik yoktur. Ama bunun önemi yoktur – hepsi kahramanın paramparça olmuş zihninin kırık parçalarıdır. Sonuç olarak kötü adamlarla özdeşleşmek ve sonra kendimizden nefret ederek geri çekilmek zorunda değiliz; Bruce'un bunu bizim için yapmasını keyifle seyretmemiz yeterli.

Zaten belirgin bir siyasi mesaj da yoktur.

Ya da öyle görünüyor. Ama hiçbir yönetmen, mitlerle ve tarihle bu kadar dolu karakterlerden oluşan bir film yaratırken, materyalini tam olarak kontrol edemez. Film yapanın rolü büyük ölçüde bunları bir araya getirmektir. Filmde en önemli kötü adam, önce Bhutan'da bir manastırda Batman'i League of Shadows üyesi yapan, ondan sonra dünyayı kötülüklerinden kurtarmak için Gotham'ı yok etme planını açıklayan Ra's al Ghul'dur. Orijinal çizgi roman- da Ra's al Ghul'un (1971'de etkileyici bir şekilde sunulan karakter) aslında bir Primitivist ve eko-terörist olduğunu, dünyadaki insan nüfusunu kabaca yüzde 99 azaltarak doğanın dengesini düzeltmeye kararlı olduğunu öğreniriz. Nolan'ın hikâyede yaptığı en büyük değişiklik, başlangıçta Batman'i Ra's al Ghul'un müridi yapmak oldu. Ama bu, günümüzün anlayışı açısından da anlam taşıyor. Nitekim –en azından Seattle'da Dünya Ticaret Örgütü aleyhine yapılan doğrudan eylemlerden beri– akıl ermez bir adalet duygusuyla harekete geçmiş, siyahlar giyinip maske takarak şiddet ve kargaşa yaratmak için sokaklara dalan, ancak asla hiç kimseyi öldürmemeyi hesaplamış bir zengin çocuğunu düşündüğümüzde ilk aklımıza gelen medya stereotipi bu değil midir? Taş Devri'ne dönmemiz gerektiğine inanan radikal bir gurunun öğretilerinden kimin bu kadar etkileneceğini bir yana bırakalım. Nolan kahramanını, Cenneti yeniden yaratmanın gerçekte neleri kapsadığını anladığı zaman eski akıl hocasından ayrılan John Zerzan'ın Kara Blok [*Black Bloc*] müridi yapmıştı.

Aslında, bu üç filmin kötü adamlarının hiçbirisi dünyayı yönetmeyi istemez. Başkalarının üzerinde iktidar kurmayı veya herhangi bir tür yeni kurallar koymayı istemezler. Kendi yardımcıları bile geçici yardımcılardır – her zaman sonunda onları öldürmeyi planlarlar. Nolan'ın kötü adamları her zaman anarşisttir. Ama her zaman da tuhaf, sadece filmi yapanın tahayyülünde var olan türde anarşistlerdir: insan doğasının esas olarak kötücül ve yozlaşmış olduğuna inanan anarşistler. İkinci filmin gerçek kahramanı olan Joker, bunu apaçık ortaya koyar: O, filozofa dönüşmüş İd'dir. Joker'in ismi yoktur, her özel durumda aklına estiği gibi icat ettiğinden başka bir kökeni yoktur; hatta ne gibi güçleri olduğu veya bunların nereden kaynaklandığı bile net değildir. Buna rağmen acımasızca güçlüdür. Joker katışıksız bir kendini-yaratma gücüdür, kendisi tarafından yazılmış bir şiirdir; görüldüğü kadarıyla hayat-taki tek amacı, başkalarına öncelikle her şeyin sadece şiir olduğunu ve şiir olabileceğini –ikinci olarak şiirin kötücül olduğunu– kanıtlama yönündeki takıntılı bir ihtiyaçtır.

Böylece, erken süper kahraman dünyalarının esas temasına geri dönmüş oluyoruz: İnsan imgeleminin tehlikelerine ilişkin bitmeyen kaygılara; okurun sanatsal koşullarla yönlendirilen bir dünyaya kapılma arzusunun nasıl hayal gücünün her zaman dikkatle ele alınması gerektiğinin yaşayan bir kanıtı olduğuna.

Sonuç, hem hoş giden –eğlenmekte olduğu öylesine açıkça bellidir ki– hem de gerçekten korkutucu bir kötü adamı olan bir korku filmidir. *Batman Begins*, korku hakkında konuşan insanlarla doludur. *The Dark Knight* gerçekten bazılarını üretti. Ama o film bile güncel siyasete dokunduğu anda başarısız olmaya başladı. İnsanlar, *Dark Knight* örneğinden esinlenen Batman taklitleri şehrin üzerinde görünmeye başladığında yarım yamalak bir müdahale girişiminde bulunur. Tabii hepsi feci biçimde ölür ve her şey biter. Daha sonra tekrar yerlerine oturtulur, ama İzleyici olarak, Roma amfi-tiyatrolarında başoyuncunun performansını değerlendirmek için orada bulunan ayaktakımı gibi: Batman için parmağını kaldır, Batman için parmağını indir, mücadele eden DA için parmağını kaldır... Sonunda, Bruce ve Komiser Gordon'ın oturup Batman'i

günah keçisi yapmak ve Harvey Dent'in şehadeti etrafında sahte bir efsane yaratmak için plan yapmaları, siyasetin kurgu sanatıyla aynı şey olduğunun itirafından başka bir şey değildir. Joker haklıydı. Bir dereceye kadar. Her zamanki gibi kefareti, sadece şiddetin, aldatmanın, geriye, kendisine karşı çevrilebileceği gerçeğinde yatar.

Problem şu ki bu siyaset görüşü hiç de doğru değildir. Siyaset sadece şiddetle desteklenmiş imgelerin yönlendirilmesi sanatından ibaret değildir. Yeterince ustalıklarla sunulan hemen hemen her şeye inanacak izleyicilerin önünde, organizatörler arasında yapılan bir düello değildir. Kuşku yok ki Hollywood'un olağanüstü zengin film yönetmenlerine böyle görünüyor. Ama birinci ve ikinci filmlerin çekimi arasında, tarih kararlı bir biçimde araya girerek bu görüşün ne kadar yanlış olduğunu gösterdi. Ekonomi çöktü. Savaşçı rahiplerden oluşan gizli bir topluluğun manipülasyonlarından dolayı değil, Nolan'ın hayal dünyasında yaşayan, onun halkın sonsuza kadar manipüle edilebileceğine ilişkin varsayımlarını paylaşan bir grup finans yöneticisinin yanlışlığının ortaya çıkması yüzünden. Kitlesele bir halk tepkisi oldu. Nihilist şiddet patlamalarıyla karışık, mesih benzeri kurtarıcı arayışına dönüşmedi;¹⁷² giderek bir dizi gerçek halk hareketi, hatta Ortadoğu'da rejimleri deviren, Cleveland'dan Karaçi'ye kadar her yerde meydanları işgal eden, yeni demokrasi formları yaratmayı deneyen devrimci hareketler şekline büründü.

Kurucu güç, yaratıcı, radikal ve ciddi ölçüde şiddet-dışı bir biçimde yeniden ortaya çıktı. Bu, süper kahraman dünyasının kesinlikle hitap edemediği bir durumdur. Nolan'ın dünyasında İşgal gibi bir şey ancak gerçekten gizli bir gündemi izleyen, birtakım zeki manipülatörlerin (bilirsiniz, benim gibi insanların) ürünü olabilirdi.

Nolan'ın aslında bu gibi konuları bırakmış olması gerekirdi, ama anlaşılıyor ki kendine engel olamıyor. Sonuç tutarsız. Esas olarak, siyasi kılığına sokulmuş psikolojik bir hikâyeye daha. İzlek karışık ve yeniden anlatmaya değmez. Alter egosu olmayan, işlevsiz Bruce Wayne, bir münzeviye dönüşmüş. Rakip bir işadamı, paralarını çalmak için kullanmak amacıyla parmak izini çalması

için Catwoman'ı tutar; ama aslında bu işadamları Bane adlı, gaz maskesi takan, paragöz bir süper kahraman tarafından manipüle edilmektedir. Bane Batman'den daha güçlüdür ama aslında Ra's al Ghul'un kızı Talia'ya duyduğu karşılıksız aşkı yüzünden acı çeken, gençliğinde haksız yere kapatıldığı zindan benzeri bir hapisanede gördüğü işkence sonucu sakat kalmış, kahredici bir ıstıraba gömülüp kalmamak için yüzünü sürekli takmak zorunda kaldığı maskeyle gizleyen, zavallı bir kişidir. İzleyici böyle bir kötü adamla özdeşleşecek olsa bile, bu ancak merhamet yüzünden olabilir. Akıllı başında hiç kimse Bane *olmak* istemez. Ama belki de mesele budur: Talihsiz gereksiz sempati duymanın tehlikelerine karşı bir uyarı. Çünkü Bane aynı zamanda karizmatik bir devrimcidir, Batman'den kurtulduktan sonra Harvey Dent efsanesinin yalan olduğunu açıklar, Gotham'ın hapisanelerinde tutulanları dışarı çıkarır, her zaman kolayca etkilenebilen ahali-sini yüzde 1'in evlerini yağmalamak ve yakmak, içinde oturanları devrim mahkemelerinin önüne sürüklemek üzere serbest bırakır. (Eğlendirici bir biçimde, Scarecrow Robespierre olarak yeniden ortaya çıkar.) Ama aslında, sonunda onları bir tür yeşil enerji projesinden dönüştürülmüş nükleer bomba ile öldürmek niyetindedir. Neden? Kim bilir? Belki o da Ra's al Ghul gibi bir tür Primitivist [Anarko-ilkelci] eko-teröristtir. (Galiba aynı örgütün önderliğini devralmıştır.) Belki babasının işini tamamlayarak Talia'yı etkilemeye çalışıyor olabilir. Belki de sadece kötü ruhludur ve başka açıklamaya gerek yoktur.

Bane, eğer birkaç hafta içinde nükleer bombayla hepsini yok edecekse, neden insanları toplumsal bir devrime yönlendiriyor, çelişkili değil mi? Yine, herkesin kendi tahminine kalmış. Birilerini yok etmek istiyorsanız, önce onlara ümit vermelisiniz, diyor. Öyleyse mesaj, ütopyacı hayallerin mutlaka nihilist şiddete yol açacağı mıdır? Muhtemelen buna benzer bir şey, ama bu, tuhaf bir biçimde, ikna edici olmaktan uzak, çünkü herkesi öldürme planı önce geliyor. Devrim, akla sonradan gelen, dekoratif bir düşünce.

Aslında şehirde olup biten şeyler, ancak her zaman en önemli olan bir şeyin maddi bir yansıması olarak anlam kazanıyor: Bruce

Wayne'in işkence edilmiş beyninde olup biten bir şeyin. Batman filmin yarısında Bane tarafından sakat bırakıldıktan sonra, eskiden Bane'in kendisinin tutulduğu pis kokulu bir zindana kapatılır. Hapishane bir kuyunun dibindedir, gün ışığı içindekilerle alay eder – ama kuyudan tırmanarak çıkmak imkânsızdır. Bane Bruce'un tedavi edilerek sağlığına kavuşmasını sağlar, böylece çabalayıp oradan tırmanıp çıkmaya çalışacak ama başarılı olamayacak ve böylece sevgili Gotham'ının yok edilmesine kendi yetersizliğinin neden olduğunu görüp azap çekecektir. Ancak ondan sonra Bane merhamet gösterip onu öldürecektir. Bu zorlamalı bir şeydir, ama en azından psikolojik olarak bir tür mantığı olduğunu söyleyebiliriz. Şehir düzeyine çevrilirse, kesinlikle anlamsızdır: Neden herhangi biri halka umut vermek ve sonra beklenmedik bir biçimde onları buharlaştırmak istesin? Bir kere zalimce. İkincisi, gelişigüzel. Filmi yapanlar, Bane'e Gotham polis teşkilatına aynı hileyi yaptırarak metaforu iyice abartmışlardır –bir çizgi filmde beklenecek inandırıcılık standartlarını bile aşacak kadar aptalca, uydurma bir planla–, polisler aldatılarak şehrin altına çekilmiş, orada çok iyi yerleştirilmiş bombalarla tuzağa düşürülmüş, ancak daha sonra bir sebeple su ve yiyecek almalarına izin verilmiştir, tahminen böylece umut verilerek işkence yapılmıştır.

Başka şeyler de olur, ama hepsi benzer tasarımlardır. Bu sefer Catwoman genellikle izleyiciye verilen rolü oynar, önce Bane'in devrimci projesiyle özdeşleşir, sonra, iyice açıklanmayan bir sebeple fikrini değiştirir ve onu hezimete uğratır. Batman ve Gotham polisi hapsedildikleri zindanlardan çıkarlar ve güçlerini birleştirerek Borsa Binası'nın dışındaki kötücül Occupy'cılarla savaşırlar. Sonunda Batman bombayı imha ederek ölmüş gibi yapar ve Catwoman ile Floransa'da buluşur. Yeni bir sahte şahadet efsanesi doğar ve Gotham halkı sakinleşir. Daha sonra problem çıkması durumunda Batman'in bir halefi olduğuna inandırılırız: Robin adlı gerçeğin farkında olan polis memuru. Herkes rahat bir nefes alır, çünkü sonunda film bitmiştir.

Bütün bunlardan çıkarmamız beklenen bir mesaj var mıdır? Eğer varsa, sanki şu satırlar arasında bir yerdedir: "Doğru, sistem

yo laşmış, ama elimizdeki bundan ibaret ve önce derslerini almaları ve korkunç acılara dayanabilmeleri koşuluyla yetkili makamlara güvenilebilir.” (Normal polis, çocukları köprülerde  l me terk eder. Birkaç hafta boyunca diri diri gömülen polis, meşru olarak şiddet kullanabilir.) “Doğru, adaletsizlik var ve kurbanları merhametimizi hak ediyor, ama bunu makul sınırlar içinde tutun. Hayırseverlik, yapısal problemlere işaret etmekten çok daha iyidir. Bu yol deliliğ  çıkar.” Nolan’ın dünyasında yapısal problemlere işaret etmeye yönelik her girişim, şiddete dayanmayan sivil itaatsizlik yoluyla bile olsa, gerçekte bir tür şiddettir; çünkü olup olacağı şiddettir. Yaratıcı siyaset, özü itibariyle şiddet içerir, dolayısıyla polis barışçı protestocuların kafalarını üst üste betona vurarak karşılık verse bile, ortada orantısız bir şey yoktur.

İşgal’e bir cevap olarak, bu tam anlamıyla i ler acısı. 2008’de *The Dark Knight* piyasaya çıktığında, bunun terörle savaş konusunda kapsamlı bir metafor olup olmadığına ilişkin pek çok tartışma yapılmıştı: İyi adamların (bizler oluyoruz) kötü adamların yöntemlerini kullanması ne dereceye kadar kabul edilebilir? Muhtemelen filmi yapanlar bu konuları gerçekten düşünmüşlerdi ve buna rağmen iyi bir film yapmayı başarmışlardı. Ama o zaman, terörle mücadele gerçekten gizli şebekelerin ve manipülatif oyunların savaşıydı. Bir bombayla başlar ve suikastla sona ererdi. İnsan neredeyse bunu, her iki taraftan, evrenin çizgi roman versiyonunun sahnelenmesi girişimi gibi düşünebilir. Gerçek kurucu g   sahneye çıkınca, bu evren tutarsızlığa düştü – hatta gülünç görünmeye başladı. Ortadoğu’da devrim r zg rları esiyor, ABD hâlâ yüz milyarlarca doları Afganistan’da ilahiyatçı öğrenciler g ruhuyla mücadele için harcıyor. Nolan’a gelince, ne yazık ki tüm manipülatif gücüne rağmen, gerçek halk gücünün daha belirtilerinin New York’a ulaşmasıyla bile aynı şey onun dünyasının başına da geldi.

NOTLAR

Giriş: Liberalizmin Demir Yasası ve Topyekün Bürokratikleşme Çağı

1. Elliot Jacques (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1976).
2. Gordon Tullock (Washington, D.C. : Public Affairs Press, 1965).
3. Henry Jacoby (Berkeley: University of California Press, 1973).
4. C. Northcote Parkinson (Cambridge, MA: Riverside Press, 1957).
"Bir organizasyondaki iş, yapılması için tahsis edilen süreyi dolduracak kadar artar."
5. Laurence J. Peter ve Raymond Hill (Londra: Souvenir Press, 1969). Bir organizasyonda çalışanların nasıl "cehaletlerinin düzeyine yükseldikleri," hakkındaki ünlü bir eser, popüler bir İngiliz televizyon programı haline de gelmişti.

6. R.T. Fishall (Londra: Arrow Books, 1982). Bürokratları afallatma ve sınırlarını bozma yolları hakkında, klasikleşmiş bir metin, yaygın söylentiye göre bir İngiliz astronomu ve BBC sunucusu olan Sir Patric Moore tarafından yazılmış.
7. Daha da ileri gidilebilir. Benim tabirimle “kabul edilebilir” sol, bürokrasiyi ve piyasayı eşzamanlı olarak kucakladı. Liberter Sağın en azından bir piyasa eleştirisi vardır – onlar genel olarak sosyal refah politikalarını desteklerler; ancak bunu kendi sevdikleri etnik grupların üyeleriyle sınırlı tutmak isterler.
8. Tuhaf bir dizi tarihsel koşullar sayesinde, “liberal” kelimesi artık ABD’de dünyanın geri kalan kısmında taşıdığı anlamı taşımıyor. Bu terim başlangıçta serbest piyasayı savunanlara uygulandı, dünyanın büyük bir kısmında da halen öyledir. ABD’de sosyal demokratlar tarafından benimsendi ve sonuç olarak sağ tarafından lanetlendi ve serbest piyasa taraftarları aynı şeyi kastetmek için, aslında “anarşist” ile eşanlamlı olan, “liberter sosyalist” veya “liberter komünist” gibi terimlerde kullanılan “liberter” kelimesini kullanmak zorunda kaldı.
9. Aslında Ludwig von Mises’in konumu özü itibarıyla antidemokratiktir: en azından her tür devlet çözümünü reddetme eğiliminde olmasına rağmen aynı zamanda devletin dışında, demokratik, kendini-örgütlenme biçimlerinin yaratılmasını öneren sol-kanat devletçilik karşıtı duruşlara muhalefet etmesi açısından.
10. Durkheim’cı gelenekte buna “sözleşmedeki sözleşmeye ait olmayan unsur” denmekte olup tüm zamanların en az sevimli sosyolojik ifadesi olduğuna şüphe yoktur. Tartışma *The Division of Labor in Society*’ye kadar uzanır. (New York: Free Press, 1984 [1893]), s. 162.
11. Michel Foucault, neoliberalizm hakkındaki yazılarında, bu farkın yeni ve eski türler arasında olduğunda ısrar eder: Piyasayı savunanlar, bunların artık kendiliğinden

oluşmadıklarını, aksine devlet müdahalesiyle beslenmeleri ve sürdürülmeleri gerektiğini anlıyorlar. *Naissance de la biopolitique*, Michal Senellart, ad. (Paris: Gallimard, 2004).

12. “Devlet bürokratları’ terimini kaç kez kullandığımı bilmiyorum. Bu terimi biraz aşağılayıcı tonlama olmaksızın kullanan bir siyasetçi bulamazsınız. Biliyoruz ki vergi mükellefleri Devlete para ödemekten hoşlanmazlar, bu yüzden bürokratlara karşı katı davrandığımızı veya bürokrat sayısını azaltmaya çalıştığımızı söyleyerek gönül almaya çalışırız... Ama unutmayın, bu insanların çoğu sizler gibidir: Çocuklarını severler. Her sabah kalkıp işe giderler. Ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çalışırlar... Geçtiğimiz ayda gördüklerimizden sonra, Oklahoma City’deki talihsiz günde bize hizmet eden Devlet bürokratlarının çocuklarının gözlerinde gördüklerimden sonra ya da onlar kreşten bize hizmet eden ana-babalarının gözlerinde gördüklerimden sonra, o ifadeyi bir daha asla kullanmayacağım.” (www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=51382)
13. “Bürokrasi”den, Max Weber, *From Max Weber: Essays in Sociology*, H. H. Gerth ve C. Wright Mills, (New York: Oxford University Press, 1946), sayfa: 197-98.
14. ABD birçok açıdan bir Alman ülkesidir, ama yirminci yüzyılın başındaki bu rekabetten ötürü, böyle olduğunu kabul etmez. İngilizceyi kullanmalarına rağmen, Almanların soyundan gelen Amerikalıların sayısı İngilizlerin soyundan gelenlerden çok daha fazladır. (Özbeöz Amerikalı iki yiyeceği düşünün: hamburger ve frankfurter). Bunların aksine, Almanya, bürokratik konularda başarılı olmakla epeyce gurur duyan bir ülkedir; takımı tamamlamak için Rusya’yı ele alırsak, bu ülkede yaşayan insanların genel olarak bürokraside daha iyi olmaları gerektiğini düşündükleri ve olmadıkları için bir anlamda utandıkları söylenebilir.

15. Kısa süre önce bir İngiliz bankacı, olağan bir tavırla bana şunları anlattı: Banka çalışanları bile bu konularda bir tür çift-düşünce gerçekleştiriyorlar, sürekli kendilerine dikte ettirilen düzenlemelerden söz ediyorlar – “Bakan ISA tahsisatlarını artırmaya karar verdi”; “Bakan daha liberal bir emeklilik rejimi başlatıyor” – oysa gerçekte herkes biliyor ki banka yöneticileri kendileriyle lobi yapan Bakanla yemeklerde ve toplantılarda konuşulanları tekrarlıyorlar. Bu öyle bir tür oyun ki, üst düzey yöneticileri kendi önerileri yürürlüğe konduğunda şaşırmış, hatta canları sıkılmış numarası yapıyorlar.
16. “Deregülasyon” diye adlandırılmayacak politikalar, yalnızca daha önceden “deregülasyon” diye adlandırılmış olan başka bir politikayı tersyüz eden politikalar, yani bu oyunda kendi politikasını daha önce “deregülasyon” diye adlandıran kazanır.
17. Burada tanımladığım olgu küresel bir olgudur, ama ABD’de başladı ve ABD elitleri bunu ihraç etmek için saldırganca uğraştılar, dolayısıyla Amerika’da olup bitenleri anlatmak için bununla başlamak uygun gibi görünüyor.
18. Ünlü televizyon karakteri Archie Bunker, şehir dışında evinin ve çalışmayan eşinin geçimini sağlayan, eğitimsiz bir liman işçisidir, bağınaz ve cinsiyetçidir, kendisine böyle güvenli bir refah sağlayan yerleşik düzenin tam bir destekçisi olup korporatist çağın mükemmel bir örneğidir.
19. Şunu da belirtmekte yarar var ki, altmışlarda komünizmin, faşizmin ve bürokratik refah devletinin radikal bir biçimde eşitlenmesi anlayışı, günümüzde Amerika’da sağ kanat popülistlerce benimsenmiştir. “Obamacare”in, sürekli olarak aynı zamanda hem sosyalizme ve hem Nazizm’e benzetilmesi örneği bile bunu göstermeye yeter.
20. William Lazonick bu değişimin belgelenmesi konusundaki çalışmaların çoğunu, bunun şirket modellerindeki bir değişiklik olduğunu vurgulayarak yapmıştır – küreselleşme ve *offshoring* [şirketlerin üretimin bazı aşama-

larını ülke dışına taşımaları] ise daha sonra, doksanların sonlarında ve 2000'lerin başlarında gerçekleşmiştir. (Bkz. örneğin "Financial Commitment and Economic Performance: Ownership and Control in American Industrial Corporation", *Business and Economic History*, 2. seri, 17 [1988]: 115-28; "The New Economy Business Model and the Crisis of U.S. Capitalism, *Capitalism and Society* [2009], 4, 2, Madde 4; veya "Financialization of the U.S. Corporation: What Has Been Lost, and How It Can Be Regained," *INET Research Notes*, 2012.) Sınıf konumlanmasına aynı Marksist yaklaşım, Gerard Dumenil ve Dominique Levy'nin *Capital Resurgent: The Roots of Neoliberal Revolution* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004) ve *The Crisis of Neoliberalism*'inde (Cambridge MA: Harvard University Press, 2013) bulunabilir. Fiilen yatırımcı ve yönetici sınıflar aynılaştı -iki yabancı evlenmiş oldu-, finansal ve kurumsal yönetim dünyalarına yayılan kariyerler sıradanlaştı. Ekonomik açıdan, Lazonick'e göre, en tehlikeli etkisi hisselerin geri satın alınmasıydı. Ellilerde ve altmışlarda, borsadaki fiyatını artırmak amacıyla kendi hisselerini satın almak için milyonlarca dolar harcayan bir şirketin, yasadışı piyasa manipülasyonu yaptığı kabul edilirdi. Seksenlerden itibaren yöneticilere hisseyle ödeme yapmak giderek arttıkça, bu standart bir uygulama haline geldi; ayrıca eski dönemde faaliyetleri artırmak, işçi istihdam etmek veya araştırma yapmak için harcanmakta olan, kelimenin tam anlamıyla trilyonlarca şirket geliri bunun yerine Wall Street'e akıtıldı.

21. Seksenlerden beri kullanılan popüler bir adlandırmayla, "yaşam tarzı liberal, mali konularda muhafazakâr," olanlar. Bu terim, altmışların karşı-kültürünü içselleştirmiş, ama ekonomiye yatırımcı gözüyle bakmaya başlamış kişileri ifade ediyordu.

22. Açıklık getirelim: Bu durumu belli başlı habercilik kurumları için, *The New York Times*, *The Washington Post* gibi gazeteler veya *The Newyorker*, *The Atlantic* veya *Harper's* gibi dergiler için kesinlikle geçerli değil. Bu kuruluşlarda, gazetecilikten mezun olmak, neredeyse olumsuz bir şey gibi kabul edilebilir. Bu açıdan, en azından sadece küçük yayıncılar için geçerlidir. Ama her şeye rağmen genel eğilim, seçkinciliğin, "credentialism" in yükselişine doğru.
23. www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/05/college-promise-economy-does-no201451411124734127.html. Söz konusu metin *Saving Higher Education in the Age of Money* (Charlottesville: University of Virginia Press, 2005), s. 85'tedir. Şöyle devam ediyor: "Amerikalılar neden bunun iyi bir şart olduğunu ya da en azından gerekli olduğunu düşünüyorlar? Öyle düşünüyorlar işte. Biz mantık alanını terk ettik ve inanç ve çoğunluğa uyma alanına girdik."
24. Bunu kendi deneyimlerimden biliyorum. Devam ettiğim lisansüstü eğitim sırasında işçi sınıfı kökenli az sayıdaki öğrenciden biri olarak, hocalar benim sınıfın –belki de bölümün– en iyi öğrencisi olduğumu, ardından da çok az destekle sürünmekte olduğum için ne yazık ki yapılacak pek bir şey olmadığını söylediklerinde ya da daha sonra çeşitli işlerde çalıştığım yıllar boyunca ana-babaları doktor, hukukçu ve profesör olan öğrenciler otomatik olarak bursları, bağışları, öğrenci fonlarını silip süpürdüklerinde, bunu üzüntüyle görmüştüm.
25. Eğitime devam etmek için doğrudan hükümetten kredi alınamıyor, böylece kredi alacak olanlar çok daha yüksek faizli özel krediler almaya zorlanıyor.
26. Bir arkadaşım bana şu anda bütün kamu kütüphaneciliği görevleri için zorunlu olan kütüphanecilik alanında mastır derecesi örneğini vermişti, oysa bir yıllık eğitim, genelde çalışırken bir ya da iki haftada elde edilebilecek temel bilgilerden fazlasını vermez. Bunun en önemli

sonucu ise şudur: yeni kütüphaneci olan bir kişi kariyerinin ilk on veya yirmi yılını, gelirinin yüzde yirmisi ile otuzunu krediyi geri ödemekle geçirecektir – arkadaşım ayda 1,000 dolar ödüyor, bunun yarısı üniversiteye gidiyor (anapara), yarısı da (faiz) kredi verene.

27. Suç ortaklığı mantığı, en beklenmedik kuruluşlara kadar uzanabiliyor. Amerika'daki belli başlı solcu gazetelerinden birinin başeditörü bu konuma, aslında bir milyarderin para ödemesi sayesinde gelmiştir. Kuruluş içinde yükselmenin ilk kriteri tabii ki, bu kadının bu göreve getirilmesinde paradan başka bir sebep varmış gibi rol yapmaya istekli olmaktır.
28. Olup bitenleri "*The Shock of Victory*" adlı bir makalede özetlemiştim. Elbette küresel bürokrasi yerinde duruyor, ama IMF'nin dayattığı yapısal düzenlemeler gibi düzenlemeler sona erdi, 2002'de Arjantin'in toplumsal hareketlerin yoğun baskıları altında borçlarını silmesi, Üçünü Dünya borç krizini sona erdiren olaylar zincirini tetikledi.
29. Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler yetmişlere kadar esas olarak sadece laf üretiyorlardı.
30. Örneğin İngiltere'de koruyucu gümrükleri kaldırarak liberal çağı başlattığı kabul edilen Tahıl Yasalarına Karşı Kanun mevzuatı, İngiliz polis teşkilatını kurmuş olmakla tanınan, muhafazakâr Başbakan Sir Robert Peel tarafından getirilmiştir.
31. Bunu bana, bir grup Occupy [İşgal] aktivisti televizyonda *The World Tomorrow* adlı programına katıldığında, bizzat Julian Assange hatırlatmıştı. Çoğumuzun anarşist olduğunu bilerek, bize kışkırtıcı olduğunu düşündüğü bir soru sormuştu: Diyelim ki kamp yapıyorsunuz ve birtakım insanlar bütün gece davul çalarak kimseye uyku uyutmuyor, bundan vazgeçmiyorlar da. Ne yapılmasını önerirsiniz? Bu durumda polisin veya benzeri bir şeyin –zor kullanmayla tehdit edecek bir tür gayrişahsi gücün– zorunlu olduğunu ima ediyordu. Gerçek bir olayı örnek veriyordu

– Zuccotti Parkı'nda böyle sinir bozucu davul çalanlar olmuştu. Ama gerçekte bu müzikten hoşlanmayan işgalciler, onlarla bir uzlaşmaya varmış, sadece belli saatlerde davul çalmaları konusunda anlaşmışlardı. Zor kullanma tehdidi şart değildi. Bu şöyle bir gerçeği ortaya çıkarıyor: insanlık tarihi boyunca yaşamış insanların çok büyük bir çoğunluğu için, bu şartlar altında çağrılabilir, uzaktan yakından polise benzer bir şey var olmamıştı. Yine de işler bir şekilde halledilmişti. Antik Mezopotamyalılara, Çinlilere veya Perululara ait kayıtlarda komşularının gürültülü partileri yüzünden deliye dönen kent sakinlerini aramaya kalkanlar, boşuna uğraşmış olur.

32. Bu şekilde işlemeyen piyasa ilişkilerinin olabilmesi mümkündür. Tarihin büyük bir bölümünde gayrişahsi piyasalar devletlerin oluşumuyla var olmuştur, çoğunlukla askerî faaliyetleri desteklemek için organize edilmiştir, ancak devletle piyasaların birbirinden koptuğu dönemler de olmuştur. Adam Smith ve diğer Aydınlanmacı piyasa taraftarlarının fikirlerinin çoğu, muhtemelen böyle bir örnekten kaynaklanıyor, Ortaçağ'da İslam dünyasında şeriat mahkemeleri ticari kontratların direkt hükümet müdahalesi olmaksızın, sadece tüccarların itibarına (şimdilerde kredibilite diyoruz) dayanarak uygulanmasına izin veriyordu. Bu tür bir piyasa, birçok yönden bizim alışık olduğumuzdan çok farklı biçimlerde işleyebilir: Örneğin piyasa faaliyeti rekabetten ziyade işbirliği şeklinde görülebilir (bkz: Borç. İlk 5 000 yıl), Brooklyn: Melville House, 2011), sayfa 271-82). Hıristiyanlık çok farklı bir geleneğe sahiptir, ticaret her zaman savaşla daha çok bağlantılıdır ve bütünüyle rekabetçi bir davranıştır, özellikle önceden kurulmuş sosyal bağlar olmadığında, daha çok zorunluluktan ötürü, insanların kurallara uyması için polis gibi bir şeylerin varlığını gerektirir.
33. Son yıllarda bunun biraz tersine dönmüş olması gibi bir ihtimal var. Ama kendi deneyimlerime göre, ne zaman

herhangi bir tür sosyal kontrolün eninde sonunda devletin zor kullanma tekeli sayesinde mümkün olduğunu varsayan bir çalışma sunsam, anında birileri çıkıp Foucault'cu, Gramsci'ci veya Althusser'ci gerekçelerle bu analizin aptallık derecesinde modası geçmiş bir şey olduğunu ileri sürüyor: Ya "disiplin sistemleri" artık bu şekilde işlemiyor diyorlar ya da hiçbir zaman böyle olmadığını şimdi anladığımızı ileri sürüyorlar.

34. *Collected Works of Abraham Lincoln*, cilt 5, Roy P. Basler, yay. haz. (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press), sayfa 52. Antropolog Dimitra Doukas, *Worked Over: The Corporate Sabotage of an American Community* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2003). Bu dönüşümün New York'un dışında küçük bir kasabada nasıl gerçekleştiği hakkında güzel bir tarihsel inceleme sunuyor (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2003). Çağdaş Amerikalı işçiler arasındaki iki farklı bakış açısı arasındaki çatışma konusunda ayrıca, E. Paul Durrenberg ile Dimitra Doukas'ın "Gospel of Wealth, Gospel of Work: Counter-hegemony in the US. Working Class" adlı çalışmasına bakınız, *American Anthropologist*, cilt. 110, Sayı 2 (2008), sayfa 214-25.
35. Bu kampanyayı altmışlarda ve yetmişlerde, American Enterprise Institute gibi düşünce kuruluşuyla başlayan, serbest piyasa ideolojilerini yaymayı amaçlayan, benzer biçimde iyi fonlanmış bir çalışmayla kıyaslamak ilginç olabilir. İkincisi, kapitalist sınıfların daha küçük bir bölümünden geliyormuş gibi ve kamuoyunda geniş çaplı bir etki yaratması daha uzun sürmüş gibi görünmekle birlikte, sonuçta daha başarılı oldu.
36. Sovyet bürokrasisi bile, emeğin kutsallaştırılması ile tüketim ütopyası yaratmaya yönelik uzun vadeli bir taahhüdü bir araya getirdi. Şunu belirtmek gerekir ki Reagan yönetimi seksenlerde tekelleşme karşıtı uygulamaları terk ettiği zaman, bunu şirket birleşmelerinin onaylan-

masında geçerli olan ticareti engelleme kriterini değiştirerek, “tüketicinin yararına çalışıp çalışmadığı” kriterini koyarak yapmıştır. Bunun sonucunda ABD’de tarımdan tutun kitap satışlarına kadar birçok sektöre, az sayıda dev bürokratik monopol veya oligopol hâkim olmuştur.

37. Benzer biçimde Klasik dünyada veya Ortaçağ Hristiyan dünyasında, akılcılığa araç gözüyle bakılmazdı, çünkü bu tam anlamıyla Tanrı’nın sesi demekti. Bu konuları üçüncü makalede daha detaylı olarak ele alacağım.
38. 1992’de Rusya’da istihdam edilen toplam devlet memuru sayısı: 1 milyon. 2004’teki toplam sayı: 1.26 milyon. Bu dönemin çoğunun serbest-düşüşle geçtiği, dolayısıyla yönetilecek faaliyetlerin daha az olduğu düşünülürse, bu durum özellikle dikkat çekiyor.
39. Bu mantık Marksist fetişizm kavramına benziyor: İnsan eliyle yaratılan şeyler bir anlamda canlanır, yaratıcılarının kontrolünden çıkarak onları kontrol etmeye başlar. Bu durum, aynı olgunun alt-türleri gibi ele alınabilir.

1. Tahayyülün Ölü Bölgeleri: Yapısal Aptallık hakkında bir Makale

40. Bu taktik o kadar yaygındır ki bir ismi olmalı diye düşünüyorum. Şöyle bir isim öneriyorum: “ağzından bir kelime daha çıkarsa kediye vururum!” Bürokratik bir problemden şikâyet ederseniz elinize geçecek tek şeyin bir emir kulunun başını belaya sokmak olacağından emin olabilirsiniz – o kişinin problemin çıkışıyla bir ilgisi olsun ya da olmasın. Bu durumda da şikâyet eden, olağanüstü intikamcı ve zalim olmadığı sürece, derhal şikâyetini geri çekecektir. Bu olayda, birisi bana önemli bir bilgiyi söylemeyi unutmuştu, ama ben de şikâyetle bulunduğumda aynı şeyle karşılaşmıştım, oysa problem, besbelli ki şikâyetle bulunduğum amirin kusuruydu.

41. Örneğin: “Herkesten karşılık beklemeksizin ortak iyilik için elinden geldiğince çok çalışmasını bekliyoruz! Eğer bu standartlara uygun yaşamak elinizden gelmiyorsa, karşı devrimci burjuva bireyci bir parazit olduğunuz belli demektir, sizi gulag’lara göndermek zordayız.”
42. Bürokrasinin antropolojik araştırmalarının var olmasına rağmen –klasik örneği Herzfeld’in *The Social Production of Indifference: Exploring the Symbolic Roots of Western Bureaucracy* (New York: Berg, 1992)–, bu düzenlemeleri neredeyse hiçbir zaman aptalca veya budalaca diye tanımlamamışlardır. “Budalalık olarak bürokrasi” görüşü olsa olsa, kişiye bilgi verenlere atfedilir ve naif bir halk modeli olarak antropoloğun açıklaması beklenir. Yunan köylüler ya da Mozambikli esnaf, yerel memurlar hakkında neden bu kadar çok şaka yapıyor ve memurları cahil budalalar gibi gösteriyorlar, diye sorarlar. Akla hiç gelmeyen cevap, köylülerin veya esnafın düpedüz gerçeği anlatmakta olmasıdır.
- Burada sanırım dikkat etmem gerekiyor. Söylemek istediğim şey, antropologların ve diğer sosyal bilimcilerin, bürokratik kurallara ve düzenlemelere gömülme yüzünden insanların, aslında başka şartlar altında aptalca bulacakları şekilde hareket etmelerine yol açtığının kesinlikle farkında olmadıkları değil. Hemen hemen herkes kişisel deneyimleriyle bunu fark etmiştir. Ancak kültürel analiz amaçları açısından açık seçik gerçekler ilginç gelmez. En iyi ihtimalle “evet ama...” ifadesi belenebilir ve “ama” kelimesinin gerçekten önemli olan her şeyi ortaya koyacağı varsayılır.
43. Bu bir ölçüye kadar kurumun kendilerini teşvik ettiği bakış açısına karşı açık bir karşı çıkıştır: kısa süre önce bizim üniversite için internet üzerinden “zaman tahsisatı raporu” doldurmak zorunda kaldım. İdari işler için yaklaşık otuz kategori vardı, “kitap yazma için” hiç yoktu.

44. "Asla", kuşkusuz, abartılı olur. Bir avuç istisnası var. Çok küçük bir avuç. Antropoloji alanında Marilyn Strathern'in mükemmel eseri *Audit Cultures: Anthropological Studies in Accountability, Ethics and Academy* (Londra, Routledge, 2000) en dikkate değer olanıdır.
45. Talcott Parsons & Edward A. Shils, yay. haz., *Toward a General Theory of Action* (Cambridge: Harvard University Press, 1951)
46. Eric Ross, "Cold Warriors Without Weapons." *Identities* 1998, cilt 4 (3-4): 475-506. Burada bir bağlantı duygusu vermek amacıyla belirtelim, Harvard'da Geertz, Clyde Kluckhohn'un öğrencisiydi, bu kişi sadece "CIA alan araştırma fonları için önemli bir kanal" değildir (Ross, 1998), ayrıca antropoloji hakkındaki bölümle Parsons ve Shils'in sosyal bilimler için ünlü Weber'ci manifestosu *Toward a General Theory of Action* (1951) eserine katkıda bulunmuştur. Kluckhohn Geertz ile o zamanlar CIA'in eski Ekonomik Araştırmalar Direktörü'nün yönetiminde olan MIT'nin Uluslararası Araştırmalar Merkezi arasında bağlantı kurmuştur, daha sonra da bu kişi onu Endonezya'daki geliştirme çalışmalarında çalışmaya ikna etmiştir.
47. Burada ilginç bir noktayı belirtelim, Foucault'nun bizzat kendisi de Fransa'da tuhaf bir figürdü, '68'den önce önde gelen yapısalcılardan biriydi, Norveç'te, Polonya'da ve Tunus'ta uzun yıllar sürgünde yaşadı. Ayaklanmadan sonra Tunus'tan uzaklaştırıldı ve kendisine Paris'in sunması gereken en prestijli pozisyon sunuldu: Collège de France'ta öğretim üyeliği.
48. Antropolojide, bkz. örneğin Nancy Scheper-Hughes, *Death Without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brazil* (Berkeley: University of California Press, 1992); Carolyn Nordstrom ve Joann Martin, *The Paths to Domination, Resistance and Terror* (Berkeley: University of California Press, 1992).

49. Terimin geçmişi 1960'lardaki Barış Araştırmaları'na kadar uzanır. ("Violence, Peace and Peace Research." *Journal of Peace Research* 1969, cilt 6:6:167-91; *Peace: Research, Education, Action, Essays in Peace Research* [Kopenhag: Christian Ejlers, cilt. 1, 1982]; Peter Lawler, *A Question of Values: Johann Galtung's Peace Research* [Boulder, CO, Lynne Rienner, 1995], Johann Galtung tarafından önerilmiş bir terim olup, "barış"ı sadece fiziksel saldırı eylemlerinin olmaması olarak tanımlamanın, insan sömürüsünün çok daha sinsi yapılarının hâkimiyetini gözden kaçırmak olduğunu ifade etmeyi amaçlıyordu. Galtung "sömürü" teriminin Marksizm ile özdeşleştirildiği için fazla yüklü olduğunu hissetmişti, bu yüzden alternatif olarak "yapısal şiddet"i önermişti: Bizatihi işleyişiyle, nüfusun belli bir kısmına fiziksel veya psikolojik zarar veren veya özgürlüklerini kısıtlayan kurumsal düzenlemeler anlamında. Bu suretle yapısal şiddet hem "kişisel şiddet"ten (fiilen insandan kaynaklanan şiddet) veya "kültürel şiddet"ten (şiddetin verdiği eziyeti haklı gösteren inançlar ve varsayımlar) ayrılabilir. Bu terim antropoloji literatüründe de genellikle aynı şekilde ele alınır (rneğin Philippe Bourgois, "The Power of Violence in War and Peace: Post-Cold War Lessons from El Salvador." *Ethnography* 2001, cilt 2 [1]: 5-34; Paul Farmer, "An Anthropology of Structural Violence." *Current Anthropology* 2004 cilt [3]: 305-25; *Pathologies of Power: Health, Human Rights, and the New War on the Poor* [Berkeley: University of California Press, 2005]; Arun Gupta, *Red Tape: Bureaucracy, Structural Violence and Poverty in India* [Durham, NC: Duke University Press]).
50. Kelimeyi olduğu gibi ele alırsak tabii ki hiçbir anlam ifade etmez. Örneğin, eğer kadınların fiziksel veya cinsel saldırı korkusuyla dışarıda bırakıldıkları belirli mekânlar varsa, bu korku, erkekleri bu tür saldırıları yapmaya veya polisi kurbanın "müstahak" olduğunu düşünmeye

teşvik edecek varsayımlar yahut kadınların kendilerinin, gerçekten bu tür yerlerde bulunmamaları gerektiğini hissetmeleri arasında ayrım yapamayız. Dolayısıyla hiç kimse bu faktörleri, sonuçta kadınların belirli işlere alınmamasının “ekonomik” sonuçlarından da ayıramaz. Bütün bunlar bir tek şiddet yapısını oluşturur.

Johann Galtung’un yaklaşımındaki en önemli problem, Catia Confortini’nin belirttiği gibi (“Galtung, Violence and Gender: The Case for a Peace Studies/Feminism Alliance.” *Peace and Change* 2006, cilt 31 [3]: 333-67), “yapılar”ı soyut, bağlantısız varlıklar gibi görmesidir, oysa bizim burada bahsettiğimiz şey, şiddetin ve şiddet tehdidinin hayati, temel bir rol oynadığı maddi süreçlerdir. Aslına bakılırsa bizatihi bu soyutlama eğiliminin, konuyla ilgilenenlerin, sistemi ayakta tutan şiddetin, şiddetin etkilerinden sorumlu olmadığını düşünmelerini mümkün kıldığı ileri sürülebilir.

51. Köleliğin sık sık ahlaki bir ilişki çerçevesine oturtulduğu doğrudur (efendi kölesinin manevi rahatlığında babaca bir yarar görür, bu tür bir şeyler), ama çoğu insanın gözlemlediği gibi, bu tür bahanelere ne efendiler ne de köleler inanmıştır; aslında kölelerin böyle apaçık bir yalan ideoloji ile oyalanması, bizatihi efendinin mutlak, keyfi iktidarını kurmasının bir yoludur.
52. Keith Breckenridge, “Power Without Knowledge: Three Colonialism in South Africa” (www.history.und.ac.za/Sempapers/Breckenridge2003.pdf).
53. Keith Breckenridge, “Verwoerd’s Bureau of Proof: Total Information in the Making of Apartheid.” *History Workshop Journal* 1985, cilt 59:84.
54. Andrew Mathews, “Power/Knowledge, Power/Ignorance: Forest Fires and the State in Mexico.” *Human Ecology* 2005, cilt 33 (6): 795-820; *Instituting Nature: Authority, Expertise, and Power in Mexican Forests, 1926-2011* (Cambridge: MIT Press, 2011).

55. David Apter, *The Politics of Modernization* (Chicago: University of Chicago Press, 1965); *Choice and Politics of Allocation: A Developmental Theory* (New Haven: Yale University Press, 1971).
56. “Şiddet eylemleri, en az diğer davranışsal ifadeler kadar, kültürel anlamla iç içe geçmiştir ve tarihsel olarak gömül-müş davranış modelleri içinde bireysel temsile uygun anlardır. Bugüne kadar gelmiş kültürel formları, sembol-leri ve ikonları kullanan bireysel temsil, altta yatan, kural-larla yönetilen katman için ve yeni anlamların ve kültürel ifade biçimlerinin ortaya çıktığı bu katmanın konumlanı-şı için “şiiirsel” olarak kabul edilebilir.” (Neil Whitehead, “On the Poetics of Violence”, *Violence*, James Currey, yay. haz. [Santa Fe, NM:SAR Press 2004] s. 9-10).
57. Suç niteliğindeki olaylarda, gerçek bir fiziksel temas olmamasına rağmen, bir kişinin kafasına tabancayı doğ-rultup parasını istemeyi, bir şiddet suçu olarak kabul etme eğilimindeyizdir. Bununla birlikte şiddetin en liberal tanımları, fiziksel zarar tehditlerini, yıkıcı özel-liklerinden dolayı kendi başına şiddet biçimleri olarak tanımlamaktan kaçınırlar. Sonuç olarak, liberaller şiddeti mutabakata dayanmayan, zarar verici eylemler olarak, muhafazakârlar ise meşru otoriteler tarafından onaylan-mayan, mutabakata dayanmayan, zarar verici eylemler olarak tanımlarlar – bu da tabii ki, devlet için veya onla-rın onayladığı herhangi bir devlet için, “şiddetle” ilişki-lenmeyi imkânsız hale getiriyor (bkz. C.A.J. Coady, “The Idea of Violence.” *Journal of Applied Philosophy* 1986, cilt 3 [1]:3-19; benim *Direct Action: An Ethnography* kitabım [Oakland: AK Press, 2009], sayfa 448-49).
58. Bu noktada, bu tür ataerkil düzenlemelerin yapısal şiddetin görünüşteki örnekleri olduğunu, normlarının yaptırımının üstü kapalı veya açık çok sayıda fiziksel zarar tehdidi olduğunu belirtmek zorunda olmadığımı umuyorum.

59. Bu pasajı ilk yazdığımdan beri bu deneyleri ilk kez hangi yazıda okuduğumu boşu boşuna bulmaya çalıştım (Bunlarla ilk kez, 1990 yılında saha çalışmalarımı yaparken Antananarivo'daki Amerikan konsolosluğunda bir dergiye bakarken; *Tootsie* hakkındaki bir makalede karşılaşmıştım). Bu hikâyeyi ne zaman anlatsam, ergen erkek çocuklarının kendilerini kız olarak tahayyül etmeye itiraz etmelerinin gerçek sebebinin düpedüz homofobi olduğunu söylemişlerdir, ki bu aslında doğrudur. Ama öncelikle homofobinin neden bu kadar güçlü olduğunu, neden böyle özel bir biçime büründüğünü sormak gerekir. Nitekim birçok ergen kız da aynı derecede homofobiktir, fakat anlaşıldığı kadarıyla bu, kendilerini erkek gibi tahayyül etmekten keyif almalarına engel olmuyor.
60. bell hooks, "Representation of Whiteness", *Black Looks: Race and Representation* (Boston: South End Press, 1992) s. 165-78.
61. Standpoint Theory hakkında Patricia Hill Collins, Donna Haraway, Sandra Harding, Nancy Hartsock ve diğerleri tarafından yazılmış metinler, Harding tarafından düzenlenmiş olarak bir ciltte toplanmıştır (*The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies* [Londra: Routledge, 2004]). Şunu da ekleyebilirim, bizatihi bu makalenin hikâyesi, anlatmakta olduğum cinsiyet cehaletinin ibret verici bir örneğidir. Bu problemi ilk kez dile getirdiğimde, benim argümanımın dolaylı olarak etkilenmiş olmasına rağmen, böyle bir literatür birikimi olduğunun farkında değildim – bu fikirlerin çoğunun gerçekte nereden kaynaklandığı konusunda beni yönlendiren feminist bir arkadaşının müdahalesi ile anladım.
62. Egon Bittner, *Aspect of Police Work* (Boston: Northeastern University Press, 1970), ayrıca "The capacity to use force as the core of the police role." *Moral Issues in Police Work*, Elliston and Feldberg, yay. haz. (Savage,

MD: Rowman and Littlefield, 1985), s. 15-26; P. A. Waddington, *Policing Citizens: Authority and Rights* (Londra: University College London Press, 1999); Mark Neocleous, *The Fabrication of Social Order: A Critical Theory of Police Power* (Londra: Pluto Press, 2000).

63. Bu paragraf tabii ki büyük ölçüde belli bir toplumsal konumda olanlara yöneliktir: Sık sık belirtmişimdir, gerçek anlamda “orta sınıf”a mensup olmak, insanın caddede bir polis memuru gördüğü zaman, kendini nispeten daha güvende hissedip hissetmediğine bağlıdır. Bu nedenle, diyelim ki Nijerya’da, Hindistan’da veya Brezilya’da nüfusun sadece çok küçük bir kısmı kendini orta sınıfa mensup hisseder, oysa Danimarkalıların veya beyaz Avustralyalıların çoğu öyle hisseder. Avrupa veya Kuzey Amerika’daki büyük şehirlerin çoğunda ırk da çok önemli bir faktördür, buna karşılık polisin ırkçı şiddetiyle en çok, doğrudan ve sürekli yüz yüze gelenler, buna rağmen polisin temel varlık nedeninin suçla mücadele olduğunda ısrar edeceklerdir.
64. Weber’in söylediğinin gerçekte bu olmadığıнын farkındayım. Hatta “demir kafes” ifadesi bile, daha çok “parlak metal bir kasa” anlamına gelen bir şeyin yanlış çevirisidir – kasvetli bir hapisshane değil, aksine kendi başına yapay bir çekiciliği olan, yüksek teknoloji ürünü bir ambalaj. Yine de Weber yirminci yüzyıl boyunca bu biçimde anlaşılmıştır ve bir bakıma, yazarın aslında kastettiği anlama nazaran popüler algı daha önemlidir ve kesinlikle daha etkilidir.
65. Bunun aksine, Antik Mısır’da genç öğrencileri maceralı mesleklere karşı uyaran literatür türleri vardır. Tipik olarak okuyucuya bir gemi kaptanı veya saray arabacısı olmayı hiç hayal edip etmediklerini sorarak başlarlar, sonra bu ışıltılı mesleklerin ne kadar cefalı olabileceğini anlatarak devam ederler. Sonuç mutlaka aynıdır: Bunu yapmayın! Bürokrat olun. İyi para kazanacağınız bir işi-

niz olur, size tanrı gözüyle bakan askerler ve denizciler arasında dolaşarak emirler verebilirsiniz.

66. Bana göre, Bond filmlerinin gerçekten komik olan yönü, Bond'un berbat bir casus olmasıdır. Casusların ağzı sıkı olması ve göze çarpmaması beklenir. James Bond ise tam tersidir. Berbat bir casus olmaktan kurtulabilmesinin tek sebebi, casusluk *dışında* yaptığı her işte, kendiliğinden, olağanüstü kusursuz olmasıdır. Holmes'un tersi olan özellikleri sonsuza kadar çoğaltılabilir: Holmes'un bir aile geçmişi vardır. Bond anlaşıldığı kadarıyla yetimdir ya da hiçbir aile bağı yoktur, sürekli seksle meşguldür ama çoluk çocuğu yoktur. Holmes'un iyi işbirliği yaptığı bir erkek partneri vardır, Bond'un ise bir dizi kadın partneri vardır ve bunlar genellikle ölür.
67. Argümanın tamamı çok daha fazla vakit alır ve gerçekten burası bunun yeri değil, ama şunu belirtmek gerekir: şimdi Hollywood aksiyon filmleri için standart model haline gelen "bütün kuralları çiğneyen çapkın polis" türü polisiye filmler 1970'lere kadar hiç yoktu. Aslına bakılırsa Amerikan sinemasının ilk yarım yüzyılı boyunca polis memurlarının gözünden bakılan filmler zor bulunurdu. Çapkın polis filmleri Western'lerin ortadan kalkmasıyla ve büyük ölçüde Western'lerin kalıplarının kentsel bürokratik ortama uyarlanmasıyla ortaya çıktı. Bu dönüşümü Clint Eastwood başarıyla tanımlamıştır: Sergio Leone'nin *Man with no Name*'inden (1964, 1965, 1966) *Dirty Harry*'ye (1961) kadar. Başkalarının da gözlemlediği gibi, Western kalıbı, özünde dürüst olan bir kişinin başka şartlar altında tamamen haksız olabilecek şeyler yapmasını haklı gösterecek bir durum tasarlama çabasıdır. Bunu kentsel bürokratik bir ortama taşımanın rahatsız edici çıkarımları vardır: aslında Jack Bauer'in bu türün mantıksal zirvesi olduğu pekâlâ ileri sürülebilir.
68. Marc Cooper, "Dum Da Dum-Dum", *Village Voice*, 16 Nisan 1991, sayfa 28-33

69. Bu, devlet müdahalesine karşı çıkan liberal veya sağ liberter serbest piyasa fikirlerinin kaderine benziyor gibi görünebilir, ama benim Liberalizmin Demir Yasası diye adlandırdığım şeye göre, bir biçimde mutlaka daha fazla bürokrasi üretir. Ama sol-kanat fikirlerinin mutlaka aynı şekilde bürokrasi ürettiklerini düşünmüyorum. Aslında, başkaldırı hareketleri genellikle mevcut bürokratik yapıları tamamen yok etmekle başlar, bu yapıların sinsice geri dönmesi ise, ancak devrimciler hükümet kurmaya başladıkları zaman olur: Zapatistaların yaptığı gibi, otonom bölgeleri yaşatmayı başarırlarsa, böyle bir şey olmaz.
70. “Ontoloji” kelimesini çekinerek kullanıyorum, zira bir felsefe terimi olan bu terim son zamanlarda epeyce istismar edildi. Teknik açıdan ontoloji, gerçekliğin doğası hakkında bir teoridir, gerçeklik hakkında neleri bilebileceğimiz hakkındaki epistemolojinin karşıtıdır. Sosyal bilimlerde ise, felsefecileri öfkeliendirecek biçimde, “ontoloji”, “felsefe”, “ideoloji” veya “kültürel varsayımlar dizisi” demenin gösterişçi bir yolu haline geldi. Burada bu terimi, itiraf ederim ki kendi uydurduğum özel bir anlamda “siyasi ontoloji” anlamında kullanıyorum, ancak bu terim altta yatan bir grup varsayıma atıfta bulunuyor. Birisi “burada gerçekçi olalım” dediğinde, hangi gerçekliği kastediyordur? Siyasi olayların yüzeyinin altında hareket ettiği varsayılan gizli gerçeklik, altta yatan güçler nelerdir?
71. Zengin ve güçlü olanlar bile dünyanın üzerinde yaşayanların çoğu için berbat bir yer olduğunu kabul ederler –ideal bir toplumsal düzende yaşadığımızı ileri sürmezler– ama yine de bunun kaçınılmaz olduğunda ya da değiştirme girişimlerinin daha da beter hale getireceğinde ısrar ederler.
72. Ne yazık ki bunu yapmadı. *Crack Capitalism* (Çatırdayan Kapitalizm) (Londra: Pluto Press, 2010) gibi çok daha zayıf bir isim verdi.

73. Bu konudaki önemli metinler: James Engell, *The Creative Imagination: Enlightenment to Romanticism* (Cambridge MA: Harvard University Press, 1981) ve Thomas McFarland, *Originality and Imagination* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1985).
74. Feminist teorinin hızla el koyup kendi alt-alanına dahil ettiği, erkek teorisyenlerin çoğunun eserlerinde hemen hemen hiçbir etki yapmış olmayan, yapısal şiddetin hayal gücü üzerindeki etkisi üzerinde derinlemesine bir değerlendirmeye olduğuna ekleyebilirim.
75. Kuşkusuz bütün bunlar, bizim için yorumlayıcı emeği –veya genellikle kadın işi olarak düşündüğümüz şeyi– emek olarak kabul etmemizi zorlaştırarak, ikisinin tamamen farklı türde faaliyet olarak kavranmasını kolaylaştırır. Benim fikrime göre, bunu birincil emek formu olarak kabul etmek daha iyi olabilir. Eğer burada net bir ayrım yapılabilecekse, temel kabul edilmesi gereken şey, insanlığa yönelik özen, enerji ve emektir. En çok değer verdiğimiz şeyler her zaman başka kişilerdir –aşklarımız, tutkularımız, düşmanlıklarımız, takıntılarımız– ve kapitalist olmayan toplumların çoğunda insan yaratma sürecinin daha geniş çerçevesinde, maddi ürünlerin imalatının ikincil bir an olduğu olağan kabul edilir. Aslında, kapitalizmin en yabancılaştırıcı yönlerinden biri, bizi tam tersi doğruymuş gibi, toplumların varlık nedeni esas olarak maddi üretimi artırmakmış gibi davranmaya zorlamasıdır.
76. Bkz. benim kitabım, *The Democratic Project* (New York: Spiegel & Grau, 2012). İronik bir biçimde, kitap için benim seçtiğim isim “Zaten Özgürmüşüz Gibi” idi, ama sonunda kendi seçtiğim ismi koyduracak kadar özgür olamadım.
77. *A Paradise Made in Hell: The Extraordinary Communities That Arise in Disaster* (New York, Penguin).

2. Uçan Arabalar ve Düşen Kâr Oranları Hakkında

78. Benzer şekilde, 1949'da Orwell, fütürist distopyası *1984*'ü sadece otuz dört yıl uzağa tarihlemişti.
79. Aslında görüntülü telefonlar ilk kez, 1930'larda Naziler döneminde Alman Posta İdaresi tarafından gerçekleştirilmişti.
80. Frederic Jameson'ın *Postmodernism; or, The Cultural Logic of Late Capitalism* (Duke University Press, 1991), kitabı sayfa 36-37. Orijinal makale 1984'te yayımlanmıştı.
81. Kitabın Almanca aslı, *Der Spätkapitalismus* adıyla 1972'de basıldı. İlk İngilizce baskısının adı *Late Capitalism*'di (Londra: Humanities Press, 1975).
82. Bu duruşun klasik ifadesi belki de Howard McCurdy tarafından yazılmış *Space and the American Imagination*'dır (Washington, D.C.: Smithsonian, 1997), ama bu tür retorik diğer versiyonları arasında şunlar sayılabilir: Stephen J. Pyne, "A Third Great Age of discovery", Carl Sagan ve Stephen J. Pyne, *The Scientific and Historical Rationales for Solar System Exploration*, SPI 88-1 88 -1 (Washington D.C: Space Policy Institute, George Washington University, 1988), veya Linda Billings, "Ideology, Advocacy, and Spaceflight, Evolution of Cultural Narrative", *The Societal Impact of Spaceflight*, Stephen J. Dick ve Roger D. Launius, (Washington D.C. : NASA, 2009).
83. Alvin Toffler, *Future Shock* (New York: Random House, 1970).
84. Bu durumda da, Sovyet muadili Tupolev TU-133, gerçek anlamda ilk süpersonik yolcu uçağıydı ve ilk uçuşunu 1968'de Concorde'dan birkaç ay önce yapmıştı, ancak ticari nedenlerle 1983'te terk edildi.
85. Kaynak: wwwFOUNDERSfund.com/uploads/ff_manifesto.pdf.

86. Alvin Toffler, *The Third Wave* (New York: Bantam Books, 1989).
87. Toffler'ın kendi politikası biraz daha muğlaktır ama çok değil. *Future Shock*'un başarısından önce, esas olarak iş dünyası gazetecisi olarak bilinirdi, ünlü olma yolundaki en büyük iddiası belki de Ayn Rand ile Playboy adına mülakat yapmış olmasıydı. Birçok muhafazakâr gibi, kadınların eşitliğinin soyut bir prensip olarak, sadece lafını etmekle kalıyordu, ama eleştirmek dışında gerçek feministlerden veya feminist meselelerden hiç bahsetmiyordu: tipik bir örnek için bkz. *Revolutionary Wealth: How It Will Be Created and How Will Change Our Lives*, Alvin Toffler ve Heidi Toffler (New York: Doubleday, 2006), sayfa 132-33. Hem Toffler'ın hem de Gilder'ın anneliğe yönelik tehlikeye bu kadar kafayı takmış olmaları merak uyandırıcıdır: sanki her ikisi de politikalarını, Shulamith Firestone sahneye çıkmadan çok önceleri Firestone'un fikirlerine muhalefet üzerine kurmuş gibidir.
88. Eksantrik olmalarına rağmen, bu figürlerin Sağ üzerindeki etkisi de az olmadı, çünkü bunlar yaratıcı vizyonerler olarak kabul ediliyordu. Örneğin Gilder'ın arz ekonomisi teorileri, pek çokları tarafından Reaganomi'nin başlıca ilham kaynağı olarak kabul edilir ve "teknoloji" raporu öyle geniş bir çevrede okundu ki piyasa gözlemcileri bir "Gilder etkisi"nden, hangi şirketten olumlu bahsetse, o şirketin hisselerinin bunun hemen ertesinde mutlaka değer kazandığından söz ederler.
89. Örneğin Win McCormik bana, altmışların sonlarında Chicago Üniversitesi'nin eski başkanı tarafından kurulmuş, asıl ilgi alanı bir veya birkaç nesil sonra, makineler tamamen el emeğinin yerine geçtiği zaman ortaya çıkacağı varsayılan ayaklanmaların önünü nasıl keseceklerini tasarlamak olan bir beyin takımında yer aldığını anlatmıştı.
90. Daha sonraki Midnight Notes Collective'in zeminini hazırlayan yayımlanmamış *Zero Work* cildinde anlatılan,

yetmişli yılların başlarındaki siyasi çatışmaları ayrıntılı olarak tanımlamak için vaktim yok, ancak o dönemde üretim bandıyla çalışan birçok sektörde yaşanan denetimsiz grevlerin odak noktası ağır işçilik yerine makineleşme talepleriydi, işverenler açısından ise bu taleplerden kaçınmak amacıyla sendikalaşmış “Rust Belt”i [eski ve ağır sanayilerin yer aldığı, soğuk havanın hâkim olduğu ABD’nin kuzeydoğu bölgeleri] terk etmek, bilinçli bir strateji haline gelmişti. (örn., Peter Linebaugh ve Bruno Ramirez, “Crisis in the Auto Sector”, *Midnight Notes*’da (1992) yayımlanan *Zero Work*’ten alıntı).

91. ABD bazen sanayi planlamasıyla ilgilenmediği şeklindeki fanteziyi sürdürmekten hoşlanır, ama eleştirmenlerin çoktan tespit ettiği gibi, ilgilenir. Doğrudan planlamanın ve dolayısıyla Araştırma Geliştirme faaliyetlerinin çoğu, ordu eliyle yürütülür.
92. Projeye Energia adı verilmişti ve halen küresel uzay programının dayanak noktası olan dev hızlandırıcı roketlerin SSCB tarafından geliştirilmesinin, Uzay Mekiğinin artık çalışmamasının sebebiydi. Projenin haberleri, Sovyetler’in çökmesinden iki yıl önce, 1987’de ABD’de duyuldu.
93. Bu önemli bir soruya yol açıyor: bu mitolojik dünyanın ne kadarı –en azından kısmen– Slav dünyasından alınmış? Tabii bu soruya cevap vermek için epeyce araştırma yapılması gerekir.
94. Jeff Sharlet bana bu hayali bağlantıların bizim düşündüğümüzden daha ileriye gittiğini söylemiştir. Ellilerde ve altmışlarda, aralarında önemli sayıda Kongre üyesi bulunan birçok seçkin Amerikalı, Sovyetler’in gerçekten uzaylı düşmanlarla temas halinde olduğuna, UFO’ların ya Sovyetler’le müttefik olduğuna ya da düşmanlardan ödünç alınan teknoloji ile Sovyetler tarafından imal edilmiş olduğuna inanıyordu (bkz. örneğin Sharlet’in eseri *Sweet*

Heaven When I Die: Faith, Faithlessness, and the Country In Between [New York: Northon, 2012], sayfa 146-48.

95. Örnek olarak, Judith Barad'ın *The Ethics of Star Trek* (New York: Perennial, 2000) adlı 368 sayfalı eserinde demokrasiden veya toplu siyasi karar almaktan bir kez bile söz edilmiyor.
96. Hiç duyulmayacak diğer cümleler şu türdedir: "Vulcan-Bejoran Gelenekçiler ittifakının, kendi adaylarının bu eğitim portföyünü almaması durumunda, iktidardaki koalisyondan desteklerini çekmekle ve yeni seçimleri zorlamakla tehdit ettiğini duydun mu?" Ayrıca şuna dikkat edin, etnik farklılıklarla kesişme potansiyeline sahip olan ideolojik farklılar olmadığında, insanın gerçekten hayal edebileceği tek siyasi ayrılık, türler arasındadır: Andorian'lar şunu ister, Betazoid'ler bunu. Bu da ABD'de veya benzeri rejimlerde olup bitenleri andırır: merkezî bir yeniden dağıtım sistemiyle ideolojik uyumdaki ısrarın bir araya gelmesi sonucunda, etnik farklılıklar açık siyasi ifade bulabilen tek farklılık oldu – sonucunda da tehlikeli siyasi etkiler yaptı.
97. Bütün etnik gruplar Federasyon'da temsil ediliyormuş gibi görünmesine rağmen, her zaman ilginç bir istisna olduğunu fark etmişimdir: Yahudiler. Daha da çarpıcı olan, orijinal dizideki Kirk ve Spock'ı oynayan aktörlerin Yahudi olmasıdır – Vulcan selamı da, bilindiği gibi, aslında Ortodoks Yahudi duasıdır. Ama hiç kimse bir Yüzbaşı Goldberg veya Teğmen Rubinstein göremez, bildiğim kadarıyla bir tek Yahudi karakter bile görülmemiştir.
98. Olayların sıralaması bir anlamda hipotetiktir, söylediğim gibi, sanki tarih yazılmamış gibi. Kesinlikle tartışmayı Michael Moore'un şahsen ateşlediğini öne sürmüyorum, ancak yorumları, o zamanlar konuşulan şeylere renk katmıştır. Ferengi oldukça erken, 1987'de ortaya çıkar, Borg'lar ise daha da eski, ama Federasyon'a karşı alternatifler olarak daha sonraları önplana çıkarlar. Bu konu-

nun muhafazakâr çevrelerde yarattığı öfke hakkında bir fikir edinmek için Google'da (Star Trèk'in yaratıcısı) "Gene Roddenberry" ve "communist" kelimelerini bir arada yazmanız yeter.

99. Bu terim aslen, Arapların Haçlılar için kullandığı "Frenk" kelimesinden gelir. Dolayısıyla Ferengi, esrarlı bir Ortaçağ mirasına sahiptir: İsimleri Müslümanların barbar, kâfir, her tür insani ahlaktan yoksun olacak kadar açgözlü kabul ettikleri Hristiyanlar için kullandığı düşmanca bir terimdir, fiziksel görünüşleri ve davranışları, tamamen aynı sebeplerle Hristiyanların Yahudilere uyguladığı düşmanca imgeyi hatırlatır.
100. Örneğin yakın zamanda, yirmi birinci yüzyılda yapılan bir araştırma şöyle başlayabiliyor: "Yirminci yüzyılın sonunda iki büyük gelişme çalışmayı yeniden biçimlendirdi: Biri, Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve piyasa kapitalizminin dünya çapındaki zaferiydi. İkincisi, bilgisayar-esaslı üretim teknolojilerinin ve yönetimde emir-kontrol sisteminin yaygın kullanımı oldu" (Rick Baldoz, Charles Koeber, Philip Kraft, *The Critical Study of Work: Labor, Technology, and Global Production*) [Philadelphia: Temple University Press, 2001] s. 3).
101. Halen hayatta olan tasarımcısı Mikhail Kalaşnikov kısa zaman önce bir basın toplantısı yaptı ve Irak'taki ABD askerlerinin fırsat bulduklarında kendi silahlarını bırakıp yerine AK-47'leri aldıklarını belirtti.
102. Tabii ki sadece üniversite personelinin saymak kendi başına yanıltıcı olur, zira vakıflarda ve diğer bağış kuruluşlarında çalışan yöneticilerin artmakta olan sayısı gözardı edilir.
103. Benzer biçimde, University College London'da bulunan bir fizikçinin, Albert Einstein'ın bugün hayatta olsa asla fon bulamayacağını söylemesi İngiltere'de manşetlere geçmişti. En önemli çalışmalarının meslektaşlarının incelemesinden bile kesinlikle geçemeyeceğini söyleyen başkaları da oldu.

104. Jonathan L. Katz, "Bilim İnsanı Olmayın!"
105. Daha da kötüsü, bu işkolundaki bazı arkadaşların belirttiği gibi, bağış yapanlar, başvuruları, ilerleme raporlarını vs. daha alt düzeyde birilerinin değil, bizzat bilim insanlarının yazmasında ısrar ediyorlar, sonuçta en başarılı bilim insanlarının çoğu zamanlarının yaklaşık yüzde 40'ını kırtasiye işleri yaparak geçiriyor.
106. Silikon Vadisi türünde bazı kapitalist firmaların –kendilerini en ileri aşamada kabul edenlerin– eski Bell Labs'ın mavi gökyüzü yaklaşımının bir türünü benimsedikleri ve bunu herkesin bilmesini sağladıkları doğrudur. Ama araştırmalar göstermiştir ki bütün bu çabalar büyük ölçüde tanıtım gösterilerinden ibaret. Silikon Vadisi tarzı firmalarda, inovasyon çalışmaları büyük ölçüde küçük çaplı yenilikçi firmalara havale ediliyor. Şu anda en iddialı araştırmalar şirketlerin ya da direkt olarak hükümetin fonladığı ortamlarda yapılmıyor, aksine (birçok üniversiteyi de kapsayan) kâr amacı gütmeyen sektörde yapılıyor, ama burada bile kurumsal kültürün şirketleşmesi yüzünden bağışçılarla uğraşmaya giderek daha çok zaman harcanıyor.
107. David Harvie, "Commons and Communities in the University: Some Notes and Some Examples," *The Commoner* sayı: 8, Sonbahar/Kış 2004.
108. Örneğin, alternatif yakıt formüllerinin gerçekten petrol şirketleri tarafından satın alındığının ve kasalarda saklandığının doğru olup olmadığını bilemeyiz, ama olduğuna dair yaygın spekülasyonlar var. Tanıdığım bir Rus gazeteci bana, bir arkadaşının tüm ülkeye ücretsiz kablosuz internet hizmeti verebilecek bir internet baz istasyonu tasarımı icat ettiğini söylemişti. Patenti derhal büyük bir internet sağlayıcısı tarafından birkaç milyona satın alınmış ve saklanıyormuş. Doğal olarak bu tür hikâyeler doğrulanamaz, ama var olmaları –ve kesin bir inandırıcılık havası taşımaları– bile önemlidir.
109. Neal Stephenson, "Innovation Starvation", *World Policy Journal*, Sonbahar 2011, sayfa: 11-16.

110. Sık sık aklıma, Steampunk'ın [buhar-punk'ı] tam olarak bu tür devlet işleyişine duyulan nostaljiyi temsil ettiği gelir. Bir keresinde bu konuda yapılan bir müze paneline katılmıştım, bütün konuşmacıların sadece "buhar" unsurundan bahsetmesi, hiçbirinin "punk" unsurundan söz etmemesi bana tuhaf gelmişti. Yetmişlerdeki Punk Rock, gelecekte hiçbir kurtuluş olmadığı hakkındaydı –aslında en ünlü mantra'larından biri "no future: gelecek yok"tu– ve Victoria Çağı bilimkurgunun, her şeyden çok I. Dünya Savaşı katliamından önceki son an'a, herkesin gelecekte kurtuluşun mümkün olduğundan emin olduğu zamanlara duyulan bir nostalji tadını taşıması bana çarpıcı gelmişti.
111. Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times* (Londra: Verso, 1994).
112. Gerçi bu muhtemelen, sihirbazlığa düşkünlüğünden ziyade liberter komünist siyasi yakınlıklarıyla ilgiliydi. Görüldüğü kadarıyla sihirbazlık topluluğunda elebaşı konumunda bulunmuş olan karısının kız kardeşi sonunda L. Ron Hubbard için onu terk etti; Parsons NASA'dan ayrıldıktan sonra, sonunda 1962'de kendini havaya uçurmadan önce, sihirbazlığını Hollywood'da piroteknik efektler yaratmak için kullandı.
113. Lewis Mumford, *The Myth of the Machine: Technics and Human Development* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1966).
114. Bu makalenin asıl argümanını büyük ölçüde kabul eden Peter Thiel, son zamanlarda piyasa karşıtı, tekelci kapitalizm taraftarı olup çıktı, sebebi de bunun hızlı bir teknolojik değişimi güçlendirmenin en iyi yolu olduğunu düşünmesi.
115. Hatırlayabildiğim kadarıyla, en azından yirmili yaşlarımdan itibaren yaklaşık her gün bir kişi bana, yaklaşık üç yıl içinde yaşlanmayı durduracak bir ilaç çıkacağını söylemiştir.

3. KURALLARIN ÜTOPYASI

VEYA HER ŞEYE RAĞMEN ASLINDA BÜROKRASIYİ NEDEN SEVİYORUZ

116. *From Max Weber: Essays in Sociology*'den "Bureaucracy", H. H. Gerth & C. Wright Mills, yay. haz. (New York: Oxford University Press, 1946), sayfa: 233-34.
117. Bunu o zamanlar Amerikalı bir ziyaretçiye şöyle ifade etmişti: "Benim düşüncem işçi sınıfına rüşvet vermektir ya da şöyle söyleyebilirim: devletin onların kendi iyilikleri için var olan ve onların refahıyla ilgilenen toplumsal bir kuruluş olduğuna inandırmaktır." (William Thomas Stead, *On the Eve: A Handbook for the General Election* [Londra: Review of Reviews Publishing, 1892], s. 62). Bu alıntıyı akılda tutmakta yarar var, zira genel fikrin – refah devleti büyük ölçüde işçi sınıfının devrimci olması korkusuyla ödenen bedeldir– kuşkuyla karşılanması ve bunun yönetici sınıfın bilinçli bir niyeti olduğuna dair kanıt istenmesi gibi bir eğilim var. Ama işte, bu çabanın bizzat kendi yaratıcısı tarafından böyle açıkça ifade edildiği görüyoruz.
118. Herodotos, *Tarih*, 8.98.
119. Benedict Anderson'ın *Imagined Communities*'inin, sadece gazetelere odaklanarak, açıkça bu olgudan bahsetmesi ilginçtir.
120. Bu halen geçerlidir: ABD'de şu anda, kamu görevlilerinin üçte biri ordudadır, dörtte biri de posta idaresindedir, diğer alanlara kıyasla kat kat fazladır.
121. Ne yazık ki bu makale kayıptır. (Bkz. *Mark Twain Encyclopedia*, J. R. LeMaster, James Darrel Wilson ve Christie Graves Hamric, yay. haz. [New York: Routledge, 1993], s. 71; Everett Emerson, *Mark Twain*,

a Literary Life [Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2000] s. 188).

122. Lenin, *State and Revolution* (Londra: Penguin, 1992 [1971], s. 52.
123. Peter Kropotkin, “*Anarchist Communism*”, *Anarchism: A Collection of Revolutionary Writings* (New York: Dover, 1971), s. 68.
124. Gordon Wood, *Empire of Liberty: A History of the Early Republic, 1789 – 1815* (Oxford History of the United States), (Oxford: Oxford University Press, 2011), s. 478-79.
125. New York’ta büyümüş biri olarak, yüzyıl dönümünde yaratılan, güzelliği ile Cumhuriyet’in gücünü ve sağlamlığını yansıtan kamusal kolaylıkların ihtişamı ile, 1970’lerde şehrin şehirde yaşayanlar için yarattığı her şeyin apaçık kasıtlı zevksizliği arasındaki etkileyici farklılık bana çarpıcı gelmiştir. Benim için, en azından eski çağın iki büyük timsali, geniş, yekpare mermer merdivenleri ve Korint tarzı sütunlarıyla New York’un anıtsal Postanesi ile New York Halk Kütüphanesi’nin merkez şubesidir. (1980’lere kadar kitap taleplerini kitap raflarına göndermek için havalı borular sistemini kullanmaya devam etmiştir). Bir zamanlar turist olarak İsveç Krallarının yazlık sarayını geziyordum. İlk tepkim şöyle olmuştu: Tıpatıp New York Halk Kütüphanesi’ne benziyor!
126. Brooklyn: Soft Skull Press, 2005.
127. *The Hollywood Shuffle* adlı müthiş bir filmde bu çok güzel anlatılır: çaresiz bir Afrikalı-Amerikalı genç, filmde rol alabilmek için aşağılayıcı ırkçı klişeleri seslendirmeye katlanır – bu arada büyükannesi sürekli, kibarca, “Posta İdaresi’nde her zaman iş bulunur” diye hatırlatır.
128. Aslında bu kalıp her tür filmde görülmektedir: hatta, örneğin başına buyruk kahraman bir bilim insanı bile olsa, bürokratik bir kurumdaki amiri neredeyse her zaman koyu renkli biri olur. Kahraman arada sırada koyu renkli biri olabilir, ama genellikle beyazdır; patron

ise –en azından, işgüzar ve disiplinli bir amir ise ve suç ortağı değilse– neredeyse hiç olmaz.

129. Söylemeye bile gerek yok, son makalede internetin kaderi hakkındaki yorumlarımda açıkça görüldüğü gibi, böyle şiirsel teknolojilerin bürokratik teknolojiler haline gelmek gibi talihsiz bir eğilimi vardır.
130. İki kavramı uzlaştırmaya çalışma konusunda Freud büyüleyici bir figürdür: Ortaçağ anlayışında mantık ve ahlak aynı şey iken, rasyonalite (Ego) artık ahlakı temsil etmez, bir taraftan tutkular (İd) diğer taraftan ahlak (Süperego) tarafından birbirine zıt yönlerle doğru itilip çekilir.
131. Bunun en güçlü biçimde askerî bürokrasilerde geliştirildiği, subayların kendi kişisel görüşleri ne olursa olsun sivil liderler, politik gelişmeler kendilerine hangi görevi verirse versin aynı adanmışlık ve verimlilikle hizmet etmeyi bir gurur meselesi gibi gördüğü ileri sürülebilir. Ama bu da bürokratik zihniyetin uzantısından ibarettir. Örneğin, aristokrat subayların hâkim olduğu ordular oldukça farklı davranır.
132. Şimdilerde Siyasal İslam'ın daha aşırı biçimlerinin toplumsal tabanı hakkında giderek gelişen, özellikle mühendislik ve fen öğrencilerine cazip geldiğini ortaya çıkaran bir literatür var.
133. Mr. Spock'ın kurgusal bir karakter olmasının bir mantığı var. Ama tabii ki Mr. Spock'ın gerçekten duygusuz olması söz konusu değil, sadece öyleymiş gibi davranıyor ve bu suretle akılcılık idealini mükemmelen temsil ediyor.
134. Hayal ürünü önermelere dayanan mantıksal açıdan tutarlı argümanlar ileri sürmek veya bir problemin gerçekçi bir değerlendirmesini yapmak ve daha sonra çözümü için tamamen temelsiz bir mantık uygulamak pekâlâ mümkündür. İnsanlar her ikisini de her zaman yaparlar.
135. Burada Pisagorcucu hareketten bahsediyorum, kurucusu olan Pisagor'dan değil, çünkü Pisagor'un kendi adıyla

tanınan doktrinlerin yaratılmasındaki şahsi rolü şu anda bir tartışma konusudur. Walter Burkert onun gerçekte sadece reenkarnasyon doktrininden sorumlu olduğunu, Hippasus, Philolaus ve Archytas gibi daha sonraki Pisagorculara atfedilen matematiksel kozmolojiden sorumlu olmadığını, hatta bunların geriye dönük olarak uydurulduğunu ve Platon tarafından Pisagorculara atfedildiğini ileri sürüyor (gerçi bu sonuncusu bana pek olabilecek gibi görünmüyor).

136. Bu doktrinin siyasi olarak ne kadar önemli olduğunu anlatan bir hikâye vardır: daha sonraki Pisagorculardan biri, Hippasus, irrasyonel sayıları keşfettiği zaman arkadaşları kendisini denizde boğmuşlardır. Gerçi Antikitede bu efsane daha ziyade Hippasus'un bu meseleyi açığa çıkararak Tanrılara başkaldırmasından dolayı Tanrılar tarafından cezalandırıldığı için kazayla denizde boğulduğu şeklindedir. Benim şahsen daha ilginç bulduğum önerme ise, bazı kaynaklarda yer alan, Hippasus'un Tanrı'nın kendisinin irrasyonel bir sayı olduğunu ileri sürmesidir: başka bir ifadeyle, Tanrı kozmosun içkin rasyonalitesinin ötesinde, aşkın bir özü temsil eder. Eğer doğruysa, Antikitenin "kozmik dininin" gelişen mantığından önemli bir kopuş olması gerekir ve yoldaşlarının nefretine yol açması şaşırtıcı olmaz. Aşağıda detayları belirtilen egemenlik konusundaki düşüncelerle nasıl bir ilişkisi olduğunu değerlendirmek ilginç olur.
137. Hans Joas (*The Gnostik Religion* [Boston: Beacon Press, 1958]), bildiğim kadarıyla, ideal kozmik düzen kavramını reddeden ve insan ruhlarını temel olarak yaratılışa yabancı olarak, onun açıkça olumsuzlanması olarak gören Gnostisizm'i tanımlarken "kozmik din" terimini ilk kez kullanan kişidir. Augustinosçu Hristiyanlık aslında her ikisinden de unsurlar taşır, Manihaizm'in ikiciliği ile Paganizmin köktenci zihin ve tanrısallık özdeşliği vurgusunu bir araya getirir.

138. Stoacılarla birlikte ortaya çıkmıştır, ama Antikite çağında Avrupa'da Ortaçağ'da olduğu kadar yaygın değildi.
139. Olsa olsa oyun oynarken yaparlar.
140. Edmund Leach, *Social Anthropology* (Oxford, Oxford University Press, 1982), s. 121.
141. İnsanı hayvandan ayıran şeyin hayal gücü olduğunu anlamak akla daha yakın gelebilir, ama Ortaçağ terimleriyle böyle bir şey kabul edilemezdi, çünkü o zamanın astroloji ve Yeni Platonculuktan etkilenen yaygın teolojisine göre, bu daha alt sıraya tekabül ediyordu – tanrısal idrak ile maddi dünya arasında bir aracıydı, tıpkı yıldızlar kuşağının gökyüzüyle yeryüzü arasında aracı olması gibi; aslında o zamanlar pek çok kişi, hayal gücü yetilerimizin yıldız maddesinden yapılmış olduğunu ileri sürüyordu.
142. Francis Yates, *Giordano Bruno and Hermetic Tradition* (Londra: Routledge ve Kegan Paul, 1964), s. 144, orijinali Robert Fludd, *Meteorologica cosmica* (Frankfort, 1626). s. 8.
143. Francis Yates'ten çeviri, aynı kitaptan, s. 119.
144. Ayrıca elbette, o zamandan beri Avrupa'da var olan en gelişmiş ve coğrafi açıdan en yaygın idari sistemini devam ettiren, merkezi hâlâ Roma'da olan Kilise hiyerarşisi.
145. Proto-bürokrasi için, bkz. Hans Nissen ve arkadaşları, *Archaic Bookkeeping: Early Writing and Techniques of Economic Administration in the Ancient Near East* (Chicago/Londra: University of Chicago Press, 1993); ayrıca bkz. David Wengrow, *What Makes a Civilization?* (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 81-87.
146. Ya da, antropolojik kayıtlardan, Maoriler veya Amerika'nın Kuzeybatı Pasifik Sahili Yerlileri (genellikle "potlaç toplumları" diye adlandırılan, aristokratlar ve sıradan halk olarak bölünmüş, merkezî hükümeti veya yönetim sistemi olmayan toplumlar), hatta, Papua Yeni

Gine'deki Iatmul gibi, yetişkin erkeklerin sürekli bu tür mağrur davranışlar sergilediği toplumlar düşünülebilir.

147. Bu noktada benim anahtar metnim David Wengrow'un "Archival' and 'Sacrificial' Economies in Bronze Age Eurasia: An Interactionist Approach to the Hoarding of Metals"dir - *Interweaving Worlds: Systemic Interactions in Eurasia, 7th to 1st Millennia BC*, T. C. Wilkinson, S. Sherratt ve J. Bennet, yay. haz. (Oxford: Oxbow, 2011), s. 135 – 44. Ben de destansı toplumları "Culture as Creative Refusal"da tartışmıştım - *Cambridge Anthropology*, cilt 31, no 2 (2013), s. 1-19.
148. Aslında ben bunu, daha önceki bir kitabımda yaptım: *Lost People: Magic and Legacy of Slavery in Madagascar* (Bloomington: Indiana University Press, 2007), s. 129-31.
149. Örneğin, Hun İmparatoru Atilla, bir karakter olarak hem Nibelungenlied, hem Volsunga efsanelerinde ortaya çıkar.
150. Elbette "fantezi" kelimesi, *Alice in Wonderland* ve *The Wonderful Wizard of Oz*'dan *The Call of Cthulhu*'ya kadar çok geniş bir edebiyat alanını ifade eder ve eleştirmenlerin çoğu bilimkurguyu bir alt-tür olarak fanteziye dahil eder.
151. Başka bir yerde bunu "çirkin ayna olgusu" diye adlandırmıştım. Bkz. David Greaber, "There Never Was a West: Democracy Emerges from the Spaces in Between", *Possibilities: Notes on Hierarchy, Rebellion and Desire* (Oakland: AK Press, 2007), s. 343.
152. Buradaki en önemli fark, kuşkusuz Ortaçağ karnavallarının aslında Roma'nın sirklerinden çok farklı olarak büyük ölçüde aşağıdan yukarıya örgütlenmesidir.
153. II. Dünya Savaşı sırasında oğluna yazdığı bir mektuptan: "Siyasi fikirlerim giderek daha çok Anarşiye (felsefi anlamda, kontrolün yok edilmesini kastediyorum, ellerinde bomba olan bıyıklı adamları değil) - ya da "ana-

yasasız” Monarşiye yaklaşıyor. Devlet kelimesini (cansız İngiltere toprağı ve üstünde yaşayanlar, güç, hak veya akıldan yoksun bir şey dışında herhangi bir anlamda) kullanan herkesi tutuklayabilir, sözünü geri alması için bir şans verdikten sonra idam edebilirim...” Mektuba, emir kumanda ilişkilerinin sadece küçük, yüz yüze ilişkilerin yaşandığı gruplara uygun olduğunu düşündüğünü söyleyerek devam ediyor ve dünyadaki tek ümit ışığının “hoşnutsuz adamların fabrikaları ve elektrik santrallerini dinamitleme âdetinin yayılması” olduğunu belirtiyor. (Letter to Christian Tolkien, November 29, 1943; *The Letters of J. R. R. Tolkien*, Humprey Carpenter, yay. haz. [Londra: Allen & Unwin, 1981] # 52.) Başka yazarlar onun sadece kişisel otoritenin meşru olduğuna ilişkin bu ısrarının bürokrasiye ve onun tezahürlerine karşı ömür boyu devam eden bir nefretin yansıması olduğunu belirtiyorlar (Fascist, Communist, or Welfare State): örneğin, John Garth, *Tolkien and the Great War: The Threshold of Middle-earth* [Londra: HarperCollins, 2011] s. 94, ve Mark Home, J. R. R. Tolkien [Nashville, TN: Thomas Nelson, 2011] s. 124-27. İkincisi şöyle diyor: “Bir Kuzey Avrupa kabileler dönemi tarihi öğrencisi için krallar ile ‘anarşi’ arasında gidip gelmek tuhaf değildir,” (aynı eser, s. 125), aksine benim destansı toplumlar adını verdiğim şeyin tipik bir özelliğidir.

154. Douglas Adams’ın hayranları, yüzyıl yarısının büyük mizah eserlerinden biri olan *Otostopçunun Galaksi Rehberi*’nin gezegenin yok olmasına yol açan böyle bir senaryo ile başladığını hatırlayacaklardır.
155. Asil savaşçı şef ile kötü sihirbaz karşıtlığı senaryosu, esas olarak bir İngiliz kolonyal imgesidir; Afrika’daki kolonyal görevliler neredeyse her zaman, hayranlık duydukları savaşçı seçkinleri bulmak için uğraşmışlar, bula-madıkları zaman ise, zararlı bir güç gözüyle gördükleri bir tür “büyücü doktor”un hileleriyle yerlerinden edilmiş

olduklarını sanmışlardır. *King Solomon's Mines*, bu efsanenin kurgusal anlatımının zirvesidir.

156. Huizinga, aslında oynamakla oyunun aynı şey olduğunu varsayar. Johan Huizinga. *Homo Ludens: The Play Element in Culture* (Boston: Beacon Press, 1955). [Ayrıntı Yayınları, 2010]
157. Ve biri bir oyun oynuyorsa, “oynama” unsuru öngörülemeyen unsurdur, kişinin sadece ne dereceye kadar kurallar koyacağı değil, ne dereceye kadar becerilerini uygulayacağı veya zarı yuvarlayacağı veya başka bir şekilde belirsizliği kabul edeceğidir.
158. Sadece bir tek tipik örnek alırsak: J. Lowell Lewis, “Toward a Unified Theory of Cultural Performance”ı, *Victor Turner and Contemporary Cultural Performance*, Graham St. John. yay. haz. (Londra: Berghahn, 2008). Ama bu konu literatürde tekrar tekrar ele alınmıştır. Ben bu analize şunu ilave edebilirim, Dungeons & Dragons oyunu ve benzer rol-üstlenme oyunlarının bu kadar eğlenceli olmasının nedeni, oynamak ve oyun prensiplerinin mükemmel bir birleşimi olmayı başarmalarıdır.
159. “Alternative Futures”, *Times of India*, 10 Şubat 2007.
160. Carl Schmidt, *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty* (Chicago: University of Chicago Press, 2004 [1922]). Schmitt’in argümanları Naziler tarafından toplama kamplarını yasal olarak meşru göstermek için kullanılmıştır.
161. “Hint kozmolojisinde oynama fikri, yukarıdan aşağıyadır. Oyuna geçişler ve bunların öncülleri, üst düzey bir soyutlama ve genelleme içine oturtulmuştur. Oyunun nitelikleri baştan sona bütünlüğün içinde yankılanır ve seslendirilir. Dahası, oyunun nitelikleri, bizatihi kozmosun işleyişinin ayrılmaz bir parçasıdır,” D. Handelman, 1992. “Passages to play: Paradox and process”, *Play and Culture*, cilt 5, sayı 1, s. 12. alıntı: Brian Sutton-Smith,

The Ambiguity of Play (Cambridge: Harvard University Press, 2001), s. 55.

162. Sutton Smith, a.g.e., s. 55-60. Aksine, aşağıdan yukarıya oyun –özü itibariyle yıkıcı oyun kavramı– her zaman var olmuştur, ama ancak Romantizm ile birlikte bu konuları düşünmenin baskın biçimi haline gelmiştir.
163. Daha kesin ifade etmek gerekirse, devletin temsilcileri belli bir durumda, eğer oradaysalar ve iş başındaysalar, şiddet kullanmasına izin verilen yegâne insanlardır.
164. 2002'deki Dünya Bankası protestoları sırasında, Washington D.C.'deki polis halka açık bir parkı kuşatmaya ve içindeki herkesi tutuklamaya karar vermişti. Yetkili memuru çağırdığını ve neden tutuklandığınızı sorduğumu çok iyi hatırlıyorum. "Daha sonra bir şeyler düşüneceğiz," diye cevap vermişti.
165. Bu olabiliyor, ama genellikle anüse silah sokmanın söz konusu olması gerekli. En azından hemen akla gelen iki vaka var, biri 1997'de New York'ta bir polis merkezinin tuvaletinde, daha önce yaşanmış bir sokak kavgasında kendisine yumruk attığını zannettiği bir adamın anüsüne süpürge sapı sokan Justin Volpe, diğeri aile içi şiddet şikâyetlerine, kendisini arayan kadınları cinsel ilişkiye zorlayarak cevap veren, 1997'de birinin anüsüne silah sokmaya kalkışan Georgia polis memuru Dennis Kraus. Her ikisine de hapis cezası verildi. Ama bir polis memurunun gerçekten hapse girmesi için bu kadar rezilce bir saldırı gerekiyor. Örneğin, Küresel Adalet Hareketi ve Wall Street İşgali sırasında, polisin, şiddet kullanmayan protestocuların bileklerini ve parmaklarını tekrar tekrar, sistematik olarak kırdığı vakalar yaşandı –genellikle bunu yapacaklarını anons ettikten sonra– ama hiçbir polis memuru, bırakın saldırıdan hüküm giymeyi, suçlanmadı bile.
166. Bununla daha önce tanımlanan, yaratıcılığın şeytansı olduğu, çünkü mantığın tanrısal veya kozmik prensibine

karşı olduğu şekildeki akılcı görüş arasındaki karmaşık ilişkiye dikkat edin. Burada yaratıcılık şeytanı olarak görülüyor, çünkü tanrısal veya kozmik oyun prensibinin bir parçasını oluşturuyor!

167. Bazı çağdaş siyaset teorisyenleri bunu aşağı yukarı apaçık ifade etmeye isteklidir. Burada özellikle, Quentin Skinner gibi entelektüel tarihçiler ve Philip Pettit gibi felsefeciler tarafından özetlenen, ‘Civic Republicanism: Yurttaş Cumhuriyetçiliği’ diye adlandırılan, klasik liberal gelenekte ‘özgürlüğün’, gücün müdahalesi, hatta şiddet tehdidi olmaksızın hareket edebilme meselesi olmadığını –zira hukuk sistemleri kuralları çiğneyenleri şiddet kullanmakla tehdit eder– daha çok *keyfi* gücün müdahalesi olmaksızın hareket edebilme meselesi olduğunu ileri süren düşünce okulu aklıma geliyor. Burası detaylı bir analiz başlatmanın yeri değil, ama böylece tüm formülasyon sıfır toplamı bir özgürlük görüşü sunma noktasına geliyor. “Keyfi”, zaten “belirlenmiş olmayan” demektir. Keyfi otorite sisteminde, kararlar despotun “arzu ve zevklerini” yansıtır. Ama despotun perspektifinden, “keyfilik” özgürlüktür. Yani yönetici özgür değilse insanlar özgürdür. Güçlü insanlar kurallara uymaya mecburdur. Ama bütün vatandaşlar belli bir ölçüde güce sahip olduğu için, herkes mecburdur. Sonuç olarak, özgürlük diğerlerinin keyfi (kurallarla-bağlı-olmayan) gücünden korunma anlamına geldiği ve güç her yerde olduğu için mantık, insan hayatının bütün yönlerinin bir dizi şeffaf kural haline indirgenmesi için bir anlaşma sunar. (Anahtar metinler: Philip Pettit, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government* [Oxford: Clarendon Press, 1997]; Quentin Skinner, “Freedom as the Absence of Arbitrary Power”, *Republican and Political Theory*, Cecile Laborde ve John Maynor, yay. haz. [Malden, MA: Blackwell Publishing, 2008].

168. Marilyn Strathern, *Audit Cultures: Anthropological Studies in Accountability, Ethics and the Academy* (Londra: Routledge, 2000).
169. Sadece değişmekle kalmıyorlar, tarihsel şartlara bağlı olmaksızın oldukça sabit oranda değişme eğilimi gösteriyorlar. Bu olguya dayalı, glottochronology (dil tarihlemesi) adı verilen bütün bir bilim var.
170. Joe Freeman, "The Tyranny of Structurelessness." İlk yayımlandığı yer *The Second Wave* (cilt 2, no:1). İkinci basımı *Quiet Rumors: An Anarcha-Feminist Reader*, Dark Strat Collective (Edinburgh: AK Press, 2002), sayfa 54-61.

171. Aklıma gelmişken belirteyim, buradaki analizim özellikle ilk birkaç onyılda anaakım çizgi romanlar hakkında. Çalışmam ilk ortaya çıktığında genellikle literatürün en sofistike örneklerinin çoğunu dikkate almadığı için eleştirildi: Frank Knight'ın *Batman*'i, *Watchmen* serisi, *V for Vendetta* ve açıkça siyasi olan diğer çizgi hikâyeler. Zaman içinde anaakım çizgi romanlar bile daha açık biçimde siyasi hale geldi (örneğin Lex Luthor, Başkan oldu!). Yine de, insan popüler bir türün ruhunu anlamak isterse, en sofistike, yüksek kültür türünde olanları incelemez. İnsan popüler bir türün ruhunu anlamak istiyorsa, kalitesiz olanlarına bakar.

172. Çok fazla Batman filmi görmüş olan bir tek kişinin durumunu saymazsanız.

Sonu gelmeyen kurallara, düzenlemelere, prosedürlere ve bürokrasiye duyduğumuz arzunun kaynağı nedir? Nasıl oldu da internet çağında bile form doldurmaktan başımızı kaldıramaz hale geldik? Yoksa devlet şiddeti denen olgunun kaynağı burada mı?

Antropolog, düşünür ve aktivist David Graeber bu sorulara yanıt ararken günümüz bürokrasisinin güdümlediği tekinsiz ve şaşırıcı ilişki türlerini inceleyip bunların biz farkına varmadan hayatımızı nasıl şekillendirdiğini gözler önüne seriyor. Gelgelelim oldukça riskli bir iddia ortaya atarak bürokraside sapkınca çekici -ve hatta romantik- bir unsur olabileceği görüşünü de irdeliyor.

Sağ kanat ekonomi siyasetinin yükselişinden Sherlock Holmes ve Batman gibi kahramanların iç dünyamızda bulduğu karşılığa kadar birçok güncel konuyu ele alan *Kuralların Ütopyası*, Foucault'nun, Marx'ın geleneğini sürdüren güçlü bir sosyal teori çalışması. Ancak popüler kültüre yönelik çarpıcı ve zeki analizleriyle de Žižek'i aratmıyor.

Daha iyi, daha özgür bir yaşam hayal etmek arayışıyla çağımızın en temel sorunlarını ele alan *Kuralların Ütopyası*, resmi belgeler yığını altında ezildiğimiz günümüzde, örtük şiddet tehdidi altında boyun eğdiğimiz kurumlara, müesseselere yönelik ciddi bir sorgulama başlatıyor.

"David Graeber parlak ve son derece özgün bir siyaset düşünürü."

REBECCA SOLNIT

"Kapitalizmin bürokrasiyle yaşadığı aşk macerasına karşı ince, canlı, ters bir taarruz."

CORY DOCTOROW, BOINGBOING

GÜNDEM / Siyaset Sosyolojisi

EVEREST

www.everest yayinlari.com

[f/everest yayinlari](https://www.facebook.com/everest yayinlari)

[t/everest yayinlari](https://www.instagram.com/everest yayinlari)

[y/everest yayinlari](https://www.youtube.com/channel/UC...)

